

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

ПОЛИТИЧКО-БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ ШИРЕЊА
ЛАЖНИХ ВЕСТИ

- ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА -

КАНДИДАТ

АЛЕКСАНДАР БОДРОЖИЋ

МЕНТОР

ПРОФ. ДР ДРАГАН СИМЕУНОВИЋ

БЕОГРАД, 2025.

АПСТРАКТ

ПОЛИТИЧКО-БЕЗБЕДНОСТИ АСПЕКТИ ШИРЕЊА ЛАЖНИХ ВЕСТИ

Докторска дисертација под називом "Политичко-безбедносни аспекти ширења лажних вести" бави се појмовним одређењем лажних вести, као опозита истинитом и правременом извештавању и информисању, чије ширење представља циљну делатност, која је усмерена ка недостатку информисаности или њеном модификовању од стране оних који информацију или вест дистрибуирају, најчешће са одређеним политичким циљем.

Централни део истраживања усмерен је ка утврђивању постојања каузалитета између њиховог ширења и утицаја на демократију, слободу медија и политичке одлуке, на унутрашњем и спољашњем нивоу, те угрожавања безбедности, у националним оквирима и на европском нивоу.

Конципирана је кроз седам поглавља у оквирима којих се на консеквентан начин анализира значај и степен утицаја ширења лажних вести у сфери спољне и унутрашње политике, утицај на процесе одлучивања појединаца у демократској држави, као и могућности њихове злоупотребе у циљу припремања или извршења кривичних дела и других штетних понашања која у себи садрже потенцијал да угрозе друштво, државу и виталне државне интересе, као што су саботажа, диверзија, тероризам, политички преврати и други облици субверзивног деловања.

Кроз научну потврду постављеног хипотетичког оквира, и давање одговора на нека проблемска питања у вези са механизмима друштвене реакције на ову девијантну друштвену појаву, садржи прогнозу степена њихове потенцијалне адекватности, кроз системску обраду регионалних и националних правних механизма за спречавање и сузбијање лажних вести, као и ванправних механизма, како би се као резултат остварио аналитички и синтетички приступ њиховом препознавању, предвиђању, спречавању и сузбијању.

Кључне речи: истина, лаж, вести, политика, безбедност, лажне вести, медијска писменост, медијска отпорност.

Научна област: политичке науке

Ужа научна област: политикологија

УДК број: 316.776:654(043.3)

ABSTRACT

POLITICAL AND SECURITY ASPECTS OF FALSE NEWS SPREADING

The doctoral dissertation entitled "Political-security aspects of spreading false news" deals with the conceptual definition of false news, as a counterpoint to true and timely reporting and information, the dissemination of which is a targeted activity, which is aimed at lack of information or its modification by those who they distribute the news, usually with a specific political goal.

The central part of the research is aimed at establishing the existence of causality between their spread and influence on democracy, freedom of the media and political decision, at the internal and external level, and endangering security, at national and European level.

It is conceived through seven chapters within which the significance and degree of influence of spreading false news in the sphere of foreign and domestic policy, influence on decision-making processes of individuals in a democratic state, as well as possibilities of their abuse in order to prepare or commit crimes and others harmful behaviors that contain the potential to endanger society, the state and vital state interests, such as sabotage, diversion, terrorism, political coups and other forms of subversive action.

Through scientific confirmation of the set hypothetical framework, and answering some problematic questions related to the mechanisms of social reaction to this deviant social phenomenon, it contains a forecast of the degree of their potential adequacy, through systematic processing of regional and national legal mechanisms to prevent and suppress false news. illegal mechanisms, in order to achieve an analytical and synthetic approach to their recognition, prediction, prevention and suppression.

Keywords: truth, lie, news, politics, security, fake news, media literacy, media resilience.

Scientific field: political sciences

Specialized scientific field: political science

UDC number: 316.776:654(043.3)

САДРЖАЈ

УВОД	8
I ПОГЛАВЉЕ ДЕФИНИСАЊЕ И ТЕОРИЈЕ ИСТИНЕ КАО ПРЕТПОЈМА У ОДРЕЂЕЊУ ПОЈМА ЛАЖНИХ ВЕСТИ	32
1.1. Појам истине у филозофији	34
1.2. Карактеристике истине и истинитости	45
II ПОГЛАВЉЕ ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ И ИСТОРИЈАТ ЛАЖНИХ ВЕСТИ	49
2.1. Појам вести као облика новинарског изражавања	49
2.2. Лажне вести као мултидимензионални феномен	61
2.3. Дефиниције лажних вести у савременој теорији друштвених наука ..	65
2.4. Историјат лажних вести	71
III ПОГЛАВЉЕ ИЗВОРИ ЛАЖНИХ ВЕСТИ И МЕХАНИЗМИ ЊИХОВОГ ШИРЕЊА	97
3.1. Појединац као извор лажних вести	99
3.2. Медији као извор лажних вести	108
3.2.1. Традиционални или конвенционални медији	110
3.2.2. Нови или Интернет медији	126
3.3. Организације као извор лажних вести	136
3.4. Држава као извор лажних вести	147
IV ПОГЛАВЉЕ ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ ШИРЕЊА ЛАЖНИХ ВЕСТИ	160
4.1. Политичке импликације на унутрашњем политичком нивоу	161
4.1.1. Лажне вести и јавно мњење	163
4.1.2. Лажне вести и поверење у институције	171
4.1.3. Лажне вести и изборни процеси	177
4.1.4. Лажне вести и стандарди демократског друштва	183
4.2. Политичке импликације ширења лажних вести на плану спољне политике	190
V ПОГЛАВЉЕ БЕЗБЕДНОСТИ АСПЕКТИ ШИРЕЊА ЛАЖНИХ ВЕСТИ ..	203
5.1. Лажне вести као део савремених изазова, ризика и претњи националној безбедности	208
5.1.1. Лажне вести као невојни ризик и претња и поједини облици политичког криминалитета	217
5.1.1.1 Лажне вести и тероризам	219

5.1.1.1.1	Студија случаја 1. (Случај Рачак)	224
5.1.1.2	Лажне вести и саботажа	232
5.1.1.3	Лажне вести и шпијунажа.....	235
5.1.1.3.1	Студија случаја 2. (Случај БиХ).....	248
5.1.1.4	Лажне вести и насилни преврат	261
VI	ПОГЛАВЉЕ ПРАВНИ ДОКУМЕНТИ ЗА СПРЕЧАВАЊЕ И СУЗБИЈАЊЕ ШИРЕЊА ЛАЖНИХ ВЕСТИ.....	270
6.1.	Правни документи за сузбијање и спречавање лажних вести на европском нивоу.....	271
6.1.1.	Савет Европе.....	273
6.1.2.	Пракса Европског суда за људска права.....	288
6.1.3.	Европска унија.....	292
6.2.	Национални ниво.....	299
6.2.1.	Устав Републике Србије.....	303
6.2.2.	Законски оквир.....	306
6.2.2.1	Медијски закони	306
6.2.2.2	Кривични законик Републике Србије.....	312
VII	ПОГЛАВЉЕ МЕХАНИЗМИ РЕАГОВАЊА НА ШИРЕЊЕ ЛАЖНИХ ВЕСТИ.....	320
7.1.	Наднационална и национална тела надлежна за сузбијање и спречавање ширења лажних вести	322
7.2.	Медијска политика као врста секторске политике	332
7.3.	Медијска писменост као одабрани механизам системске реакције надлежних државних институција и невладиног сектора	341
8.	ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	349
9.	БИБЛИОГРАФИЈА.....	355
10.	ДОКУМЕНТИ И ПРОПИСИ	367
11.	ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ.....	370
12.	БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА.....	380
13.	СПИСАК ОБЈАВЉЕНИХ РАДОВА.....	382

ПРИЛОЗИ

Прилог 1. Изјава о ауторству	383
Прилог 2. Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада.....	384
Прилог 3. Изјава о коришћењу	385

УВОД

Лажне вести, као опозит истинитом и правовременом извештавању и информисању, заокупљују пажњу и најшире јавности и научних кругова. Иако се у последњој деценији овог века овај термин користи за означавање бројних некоректних, али и незаконитих делатности субјеката у политичком животу и општем јавном дискурсу, не ради се о феномену новијег датума. Сви периоди људске историје, од настанка првих облика размене информација до данас, били су праћени неком врстом дезинформисања, злонамерног и неистинитог преношења података, информација и вести, с циљем довођења у заблуду или одржавања у њој једног или више лица којима су такве информације, вести или садржаји упућени. Реч је о циљној делатности, која је усмерена ка недостатку информисаности или њеном модификовању од стране оних који информацију или вест дистрибуирају, најчешће са одређеним политичким циљем.

Лажне вести утичу на политику на разне начине. Њихово ширење може имати озбиљне политичке импликације, како у унутрашњој тако и у спољној политици једне земље, при чему је њихов штетан утицај евидентан и на пољу националне безбедности.

Без обзира на одабрану дефиницију, лажне вести су постојале у далекој прошлости, а представљају и актуелни глобални проблем, који захтева глобално решење.

Моћ глобалне инфосфере (Интернет, мобилна телефонија, кабловска телевизија, целодневне вести), која подразумева дистрибуцију милијарди порука међу корисницима, заснована је на чињеници да људи поменуте поруке усвајају као истините, без непосредног личног искуства, али и без провере. Категорија истине постаје депласирана и наместо ње долазе поруке, у које појединци верују

по сопственом избору.¹ Међутим, како према речима Џорџа Брејка (*George Brake*) „истина постоји, а измишљати се може само лаж“², те како је према Висариону Григоријевичу Бјелинском (*Виссарион Григорьевич Белинский*) „најгора истина боља од најслађе заблуде“³, за истину се ваља борити, и ваља за њоме трагати, а правовремено и истинито информисање поштовати и унапређивати као једно од темељних људских права у либералној демократији.

Досадашња сазнања упућују на закључак да се лажне вести шире знатно брже него истините вести и да продиру дубље ка различитим корисницима, како у сфери традиционалних медија (радија и телевизије) тако и на Интернету (*Internet*)⁴, чак и у случајевима када су кроз различите Интернет платформе за проверу вести оцењене као нетачне и неистините. Чак и тада оне настављају да се шире брже, дубље продирући ка својим корисницима и заузимајући већи простор, мерено бројем корисника који се информишу путем њих. У прилог наведеном говори и истраживање које је у периоду 2006–2017. група америчких аутора спровела на друштвеној мрежи Твитер (*Twitter*), на узорку од 126 000 вести (објава) твитованих од стране три милиона људи преко 4,5 милиона пута.⁵ Контролишући многе факторе, поменути научници су установили да су лажне вести у 70% случајева биле пре ретвитоване од истинитих.

¹ И. Бодрожих, А. Бодрожих, „Политичко-правни аспекти ширења лажних вести“, *Српска политичка мисао*, 3/2018, стр. 249.

² *Мислио – књига мисли 1000 мудраца*, Београд, 1993, стр. 275-277.

³ *Ibid.*

⁴ Мозак памти информације без обзира да ли су истините или неистините, али употреба Интернета суштински мења начин на који савремени човек размишља, чинећи га подложнијим небитним информацијама, гласинама и претпоставкама. N. Vasu, B. Ang, T. A. Teo et al., *Fake news: National security in the post-true era – Policy report*, Singapore, 2018, p. 14-15. Суштински се ради о некој врсти „хало ефекта“, односно феномена у социјалној психологији познатог као „ефекат првог утиска“, а заснованог на претпоставци да укупан утисак човека о некој особи (појави) може да се заснива на неколико првих информација које о њој добије.

⁵ S. Vosoughy, D. Roy, S. Aral, “The spread of true and false news online”, *Science*, 6380/2018.

У жижу интересовања новинарских структура⁶, држава и њихових институција, као и научне јавности, лажне вести долазе током 2015. године уочи председничких избора у Сједињеним Америчким Државама (САД), када су званичници САД оптужили Руску Федерацију за пласирање лажних вести и утицај на јавно мњење у САД с циљем дискредитације кандидата Демократске странке и стварања услова за победу Доналда Трампа (*Donald Trump*)⁷.

Од тог периода, ширење лажних вести попримило је обресе информационог рата⁸ између САД и Руске Федерације, при чему је, у складу са блоковским безбедносним и војним поделама на међународном плану, тај талас захватио и све земље НАТО (*Nort Athlantic Treaty Organization*), које су тврдиле да је у току штетан утицај Руске Федерације кроз ширење лажних вести и дезинформисање. Истовремено су, с друге стране, медије, научне часописе и Интернет у Руској Федерацији и земљама БРИКС-а (Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужна Африка) преплавиле потпуно супротне вести и научна становишта.

Таква ситуација је довела до потпуне подељености у штампаним и електронским медијима, јер су истовремено и једна и друга блоковска страна почеле са објављивањем супротних вести и сталним потенцирањем истих

⁶ „Новинарство као друштвена делатност која је произашла из одређених историјских услова као начин, облик и средство друштвеног општења (комуницирања) на великим даљинама и између великих заједница“, за циљ има сакупљање, креирање и дистрибуцију вести „као облика новинарског изражавања којим се у најкраћим цртама пружају одговори на питања“ као што су ко, шта, где, како, када и зашто, а које према етичким стандардима бројних новинарских удружења, како националних тако и међународних, морају бити истините, проверене, целовите и благовремене, а никако лажне. *Лексикон новинарства*, Београд, 1979, стр. 349, 184-185; *Етика новинарства – приручник за професионалне новинаре*, Београд, 2004, стр. 10.

⁷ Савет за националну безбедност изашао је са званичним саопштењем да је било злонамерног мешања Руске Федерације у изборе у САД.

⁸ Енгл. *Hybrid Warfare*, термин којим се означавају непријатељске активности једне суверене државе према другој, који не укључује оружане односно конвенционалне сукобе, него се односи на широк дијапазон економских, обавештајних и пропагандних активности које за циљ имају уништење циљане државе. Не подразумевају употребу тзв. тврде моћи, односно претњу војном силом, већ се ослањају на "меку моћ", односно остваривање сопствене доминације путем сопственог утицаја. Употреба информација постала је критичан фактор у опстанку оружаних страна, па и читавих држава. Информација се данас не посматра само као моћ, већ и као оружје на свим нивоима. R. Domović, „Metodologija provođenja informacijskih operacija“, *National Security and the Future*, 2-3/2015, str. 95-96.

становишта и дезинформисања, те специјалног рата или хибридног рата⁹, информационог рата, при чему је слична ситуација била и са научним радовима.

То је довело до тога да се прегледом само неколико радова руских и америчких научника на ту тему, може закључити да су присутне јасна подељеност и субјективност у извештавању и доношењу закључака, што додатно отежава објективно истраживање на ову тему и установљавање истине.

На овакав начин, форсирањем појма лажних вести као нечег новог и посебног у деловању одређене земље, константним ширењем лажних вести и дезинформисањем, те донекле глобалним пропагандним деловањем, велике силе и њихове блоковске савезнице додатно су доприносиле ширењу гласина у глобалној инфосфери, дезинформисању јавног мњења¹⁰ и пропагандном деловању. Истовремено су се продубљивали проблеми неинформисаности, ограничене информисаности и дезинформисаности јавног мњења, те неповерење у институције и саме медије у једном сложеном периоду који је већ окарактерисан као период „постистине“¹¹.

Овој појави додатно доприноси и околност негативног деловања софтверских програма и алгоритама у оквиру друштвених мрежа, који кориснике ограничавају и сврставају у одређене групе, мехурове (*Bubbles*) те они бивају информисани у складу са личним подацима које су унели у систем приликом

⁹ Хибридни рат је својеврсна синтагма употребљавана у објашњењу трансформације рата, која подразумева комбиноване начине ратовања од стране ирегуларних изазивача глобалних америчких безбедносних интереса и представља синтезу конвенционалних и ирегуларних метода (тероризам, побуна и криминалне активности). М. Врачар, В. В. Тикхова, „Дискурзивни приступ феномену ‘хибридног ратовања’“, *Војно дело*, 3/2018, стр. 330.

¹⁰ Под појмом јавног мњења подразумева се „облик колективног расуђивања политичке јавности о друштвеним ситуацијама које су од посебног значаја за развој дате социјалне заједнице“. *Лексикон новинарства*, Београд, 1979, стр. 105-107.

¹¹ Према лингвистима који састављају Оксфордски речник, термин *post truth*, у дословном преводу „накнадна истина“, проглашен је термином године. Он се као придев „односи на околности у којима објективне чињенице имају мањи утицај на обликовање јавног мњења него емоције и реакције у друштву или лични или појединачни ставови“.

првог пријављивања на Интернет, као и добро запамћеном историјом његовог коришћења.

Поред тога што доприноси ограниченој информисаности, стављање корисника у одређене *информационе мехурове* додатно је интересантно и са безбедносног аспекта, јер може да олакша дезинформисање односно спровођење утицаја на циљане друштвене категорије од стране потенцијално злонамерног креатора лажних вести (дезинформација), који може бити чак и обавештајна служба заинтересована за мобилизацију грађана за одређену активност.¹²

Такође, у погледу наведеног, а имајући у виду да су бројне земље у оквиру сопственог безбедносно-правног и медијског простора почеле са ограничавањем ширења лажних вести кроз различите политичке активности и секторске политике, као и доношењем различитих законских оквира и националних стратегија у овој области, поставља се питање да ли су овакве појаве одговарале националним државама у погледу ограничења слободног приступа информацијама од јавног значаја и ограничења слобода сопствених грађана, јер политичким елитама не одговара могућност сваког грађанина да постане креатор медијских садржаја, који могу обићи свет и бити доступни милионском аудиторијуму¹³.

Појачаном утицају на политичке и безбедносне факторе путем ширења лажних вести додатно доприноси и мобилност медија¹⁴. Мобилни електронски

¹² У својој књизи из 1997. године „Утопија комуникације: мит о глобалном селу“ Филип Бретон (*Phillipe Breton*) тврдио је да у људској историји нема ничега што би личило на начин на који се медијска моћ етаблирала у савременом свету. Бретон је такође предвидео да ће свет дигиталних медија довести до растуће нетолерантности, ксенофобије, радикализма и искључивости. „Наивно одушевљење виртуелним световима неочекивано је појачало привлачност идентитетске изолације и одбацивања других. Исто тако, чињеница да су медији сву своју моћ усредсредили на информације, медије претвара у потенцијално оруђе за опште дезинформацијске подухвате.“ Ph. Breton, *L'utopie de la communication: le mythe du village planétaire*, 2004, p. 282.

¹³ Џ. Термиз, С. Милосављевић, В. Арежина, *Аналитика медија*, Сарајево, 2010, стр. 73-78.

¹⁴ Три одлике савремених медија су према Снежани Миливојевић **конвергентност**, која подразумева способност преводности медија једних у друге, **истовременост**, која подразумева нову зону инстантне темпоралности и **мобилност**, која подразумева да се публика не формира око медија, него да информације долазе тамо где их сваки

уређаји су у данашње време константно доступни својим корисницима, те су брзина одзива, реактивно понашање и организовање активности знатно скраћени. Мобилност је значајна и за креаторе вести, који су у могућности да их непосредно фабрикују и објаве, при чему су оне моментално доступне великом броју корисника, а позитивна или негативна реакција јавног мњења може бити истовремена. Питање је да ли и овде долази до утицаја специфичног феномена информационих мехурова, јер је, на пример, вест о убиству Афроамериканца Џорџа Флојда (*George Floyd*) у САД великом брзином проширена међу црначким становништвом и изазвала је тренутну и афективну реакцију, насиље и захтеве за одузимањем овлашћења и буџета полицији.

Ограничавајући фактор у овом погледу представља и глобализација медија у оквиру општег процеса глобализације¹⁵, у чему значајну улогу имају мултинационалне компаније, које су у читавом свету довеле до конгломерације медија и производног процеса у медијима уопште, па се може сасвим сигурно констатовати да неколико компанија управља великом већином медија и медијском сликом која се представља широком аудиторијуму. Слична је ситуација и са глобалним интернет мрежама у оквиру којих функционишу и медији, а посебан значај имају и комуникационе софтверске друштвене мреже,

корисник жели. С. Миливојевић, „Шта је ново у новим медијима“, <https://pescanik.net/sta-je-novo-u-novim-medijima/>, Интернет, приступљено дана 1. 3. 2020.

¹⁵ Процес глобализације и стварања глобалног тржишта донео је доста користи људској цивилизацији, и праћен је (или) условљен развојем привредних субјеката и медија, који послују у различитим земљама, на различитим континентима. Овај процес довео је до олакшаног протока робе, људи и капитала, несумњиво утицао на раст животног стандарда и развој области које су биле недовољно развијене, и унапредио политичке, економске и културолошке односе бројних земаља рушећи традиционални концепт чврсто успостављених државних граница. Међутим, иако значајан за развој многобројних корисних активности, процес глобализације праћен је развојем мултинационалних компанија, чији се годишњи приход може упоредити са бруто националним дохоцима неких мањих држава. Будући да се ради о капиталистичком друштву, утицај поменутих компанија директно појачава њихов значај у свим сегментима друштва, па тако и на плану политике и права. Оне су у процесу стварања капитала, оријентисане ка стицању профита, што је често у супротности са интересима националних држава и националне безбедности. Управо у поменутих тачкама пресека интереса мултинационалних компанија и националне безбедности држава јављају се позитивни и негативни утицаји мултинационалних компанија (медија). А. Бодрожкић, *Мултинационалне компаније и еколошка безбедност*, Мастер рад, Ректорат, Универзитета у Београду, 2014.

које су такође глобализоване, па у читавом свету има неколико најпознатијих као што су Гугл (*Google*), Фејсбук (*Facebook*) и Твитер (*Twitter*).

Сходно наведеном поставља се објективно питање како би уопште било могуће да се националне државе одупру једном таквом феномену, уколико би ове мреже биле злоупотребљене од стране обавештајних служби, а постоје бројни примери таквог деловања. На ову дилему оправдано се надовезује још једна: да ли актуелне секторске и јавне политике, медијска писменост и програми за разоткривање лажних вести могу допринети спречавању ширења лажних вести и дезинформисања? То питање се посебно поставља данас, када већ имамо ситуацију појачаног неповерења у институције система на глобалном нивоу, а и у оквиру националних држава, рецимо у погледу прихватања чињеница и веровања у систем у вези са пандемијом Корона вируса (инфодемиа). Наиме, велики је проценат грађана који нису сигурни у шта да верују и шта да мисле, јер је створен глобални хаос у извештавању, што свакако представља једну специфичност ширења лажних вести у време кризних ситуација. Аудиторијум¹⁶ је збуњен, не зна које су информације тачне, да ли постоји нека теорија завере, да ли је вирус осмишљен да се смањи број становника на Земљи, да ли је у питању велика завера фармацеутских компанија, да ли ће доћи до преобликовања и распоређивања моћи у свету итд? Све су то питања на која због превеликог броја информација просечан грађанин нема праве одговоре и о којима не може исправно да закључује. Иако се у свим земљама које покушавају да реше овај проблем пропагира медијска писменост, оснивају различите интернет платформе за разоткривање лажних вести и проналазе нова законска решења, озбиљна је дилема да ли такви поступци могу да допринесу решењу проблема. Слична ситуација и појаве пратиле су и европску мигрантску кризу, која је започела

¹⁶ Под аудиторијумом се има сматрати „укупан број особа које су у једном тренутку изложене дејству неког средства масовног комуницирања, тако да могу да приме поруке које оно у том тренутку доноси“. *Лексикон новинарства*, Београд, 1979, стр. 11.

средином 2010. године, а своју ескалацију добила током 2015. године. Овај масовни долазак избеглица доскоро је представљао најзначајнији безбедносни, политички, демографски, религијски и економски проблем, библијских размера.

Овде долазимо и до једног значајног сегмента коришћења лажних вести, дезиформисања и пропагандног деловања на пољу безбедности, који подразумева добро осмишљено пласирање лажних вести међу одређене друштвене категорије с циљем спровођења међународног интервенционизма, агресије на суверене земље, хибридног и информационог рата и тајних акција и операција у садејству са обавештајним службама. Наиме, мултинационалне компаније, или глобализовани медији, представљају „замајац глобализације“¹⁷ великих сила, које кроз систем "меке моћи"¹⁸ настоје да успоставе превласт у свету, користећи притом једну идеологију као линију водиљу, при чему се земље које бивају насилно глобализоване и демократизоване (у неком претходном периоду социјализоване, или од стране Кине глобализоване кроз ширење јефтених производа), у наредном периоду у потпуности медијски, културолошки, безбедносно и религијски преобликују. Након овладавања одређеним земљама, исти ти медији и друге државне институције омогућају продор на ново тржиште и јачање сопствених мултинационалних компанија, при чему се из освојених земаља црпи профит, који служи даље за нова освајања. Овде посебно треба истаћи изузетно добро организован систем САД за спровођење "меке моћи"¹⁹ и превласти у свету, јер је ова земља успоставила добру синергију у деловању војске, обавештајних служби, других државних

¹⁷ Замајац глобализације се испољава у реализовању економских циљева уз политичку и војну потпору земаља носилаца глобализације. Д. Симеуновић, *Нација и глобализација*, Београд, 2009, стр. 108.

0. ¹⁸ Појам меке моћи у оптицај је увео Јосеф Нај (Joseph Nye) у касним 1980-тим, а 2012. године је додатно појаснио да је највећа одлика меке моћи „пропаганда без пропаганде“, јер у информацијском добу највећа вредност лежи у веродостојности информација. J. S. Nye, *Soft Power: The Means To Success In World Politics*, 2004.

институција, медија, мултинационалних компанија, војно-индустријског комплекса и невладиних организација, а све под плаштом ширења демократије.

Лажне вести, међутим, поред овог објективног проблема, који је у директној вези са њиховим објављивањем, и саме по себи представљају озбиљан друштвени проблем данашњице, јер се њиховим ширењем негативно утиче на бројне политичке процесе попут избора и доношења одлука, као и на различите секторе безбедности.

Предмет истраживања докторске дисертације под насловом *Политичко-безбедносни аспекти ширења лажних вести* представља савремени друштвени феномен лажних вести и њихове дистрибуције, те негативне импликације²⁰ које лажне вести имају у сфери политике и безбедности.

Полазећи од става да лажне вести подразумевају нетачне, неретко сензационалистичке извештаје, створене како би се привукла пажња, одређена лица довела у заблуду или преварила, или да би се наштетило нечијем угледу, може се рећи да се оне делимично поклапају са појмом дезинформисања, који према ставу изнетом у једном од најновијих регионалних докумената усвојених на нивоу Европске уније (ЕУ) подразумева све облике лажних, нетачних или погрешних информација дизајнираних, презентованих и промовисаних да намерно изазову штету за јавност.²¹

Истраживање политичко-безбедносних аспеката лажних вести омогућиће попуњавање празнине у домаћој литератури у домену појмовног одређења и класификације лажних вести, као и у домену утврђивања каузалитета између

²⁰ Када говоримо о утицају лажних вести на политику и безбедност, тешко да можемо говорити о позитивним утицајима лажних вести. Без обзира на основу и циљ њиховог пласирања, оне су у својој бити негативне, јер су сачињене од лажног садржаја.

²¹ *Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation, A multi-dimensional approach to disinformation – Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation*, European Commission, Directorate – General for Communication Networks, Content and Technology, Brussels, 2018, стр. 3.

њиховог ширења и утицаја на демократију, слободу медија и политичке одлуке, на унутрашњем и спољашњем нивоу, те угрожавања националне безбедности. У страниј литератури се пет година уназад интензивно разматра проблематика лажних вести у националним оквирима и на европском нивоу. Значајни радови из ове области могу се наћи код аутора из САД, ЕУ и Русије.²²

У Републици Србији објављено је тек неколико стручних и научних радова у којима су аутори Ивана Бодрожић, Александар Бодрожић, Милица Кулић и Јована Сурчулија Милојевић настојали да дефинишу лажне вести и анализирају њихов утицај на политичке процесе и националну безбедност²³, при чему наша држава касни и са успостављањем релевантног правног оквира и других механизма којима би се штитила од овог феномена.

²² Значајни радови из ове области могу се наћи код аутора из Сједињених Америчких Држава (САД), аутора из Европске уније (ЕУ) и аутора из Русије: Н. Allcott, М. Gentzkow, "Social Media and Fake News in the 2016 Election", *Journal of Economic Perspectives—Volume 31, Number 2, Spring 2017*; Ј. Burkhardt, "Combating Fake News in the Digital Age", *Library Technology Reports*, Vol. 53, 8/2017; D. Joselit, "Fake News, Art, and Cognitive Justice", *October 159, Fall 2017*; P. R. Brewer, Y. D. Goldthwaite, M. Morreale, "The Impact of Real News about 'Fake News': Intertextual Processes and Political Satire", *International Journal of Public Opinion Research*, 3/2013; A. Gelfert, "Fake News: A Definition", *Informal Logic*, 1/2018; R. K. Nielsen, L. Graves, "News you don't believe": *Audience perspectives on fake news*, https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/201710/Nielsen%26Graves_factsheet_1710v3_FINAL_download.pdf, Интернет, приступљено дана 3.07.2018; K. Bressler, *The Evolution of Fake News*, https://www.lexisnexis.com/communities/lexisnexis_biz/b/bizblog/archive/2017/07/13/theevolution-of-fake-news.aspx, Интернет, приступљено дана 28.06.2018; C. T. Jr. Edson, W. L. Zheng, R. Ling, "Defining 'Fake News' – A typology of scholarly definitions", *Digital Journalism*, 2017; *Disinformation and propaganda – impact on the functioning of the rule of law in the EU and its Member States*, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs Directorate General for Internal Policies of the Union, 2019; M. Vidushi, M. Stefania, *Wisdom of the crowd: Multistakeholder perspectives on the fake news debate*, A report by the Internet Policy Observatory at the Annenberg School, University of Pennsylvania, 2018; Л. В. Кудрин, Актуальные заимствования в языке СМИ на примере лексемы „фейк“; М. А. Самкова, "Дезинформация как средство информационно-психологической войны против России (на материале медиатекстов о хакерских атаках)", *Экология языка и коммуникативная практика*, 3/2018; М. В. Прошина, "Fake news как новый тренд в политических коммуникациях", *Научный журнал „Дискурс-Пи“*, 3/2019; А. П. Суходолов, "Фейковые новости" как феномен современного медиапространства: понятие, виды, назначение, меры противодействия", [http:// https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-feykovyh-novostey-v-sovremennom-mediaprostranstve/viewer](http://https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-feykovyh-novostey-v-sovremennom-mediaprostranstve/viewer), Интернет, приступљено дана, 01.12. 2022; Суходолов А. П., Бычкова А. М., "«Фейковые новости» как феномен современного медиапространства", *Вопросы теории и практики журналистики*, 2/2017. Вопросы теории и практики журналистики, 2/2017.

²³ И. Бодрожић, А. Бодрожић, „Политичко–правни аспекти ширења лажних вести“, *Српска политичка мисао*, 3/2018; М. Кулић, „Definisanje lažnih vesti: stari koncept, novi pojmovi“. U *Vjerodostojnost medija: Doba lažnih informacija*, ur. Zarfa Hrnjić Kuduzović, Milica Kulić i Jelena Jurišić, Zbornik radova devete regionalne naučne konferencije Vjerodostojnost Medija, 5–19. Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, 2019; Ј., Сурчулија Милојевић, М. Кулић „Лажне вести или дезинформације: (само)регулаторни оквир и изазови у пракси“, *Српска политичка мисао*, 1/2020.

Реч је, наиме, о мултидисциплинарном истраживању које, полазећи од теоријског одређења појма истине, историјата друштвеног феномена лажних вести²⁴ и приоритетно политиколошких одређења појмова вести²⁵, информисања²⁶, дезинформисања, пропаганде²⁷, рекламе, тајне²⁸ и медија, настоји да утврди узрочно-последични однос, односно последице које нетачне, полутачне, непроверене и намерно пласиране лажне вести имају на информисаност грађана и јавно мњење, изборни процес, демократију, остварење људских права и доношење политичких одлука, с једне стране, и стварање специфичних изазова, ризика и претњи по савремену демократску, либерално оријентисану државу, као и савремени концепт националне безбедности, с друге стране.²⁹

Према мишљењу Давида Клајна (*David Klein*) и Џошуе Вуелера (*Joshua Wueller*) „лажне вести се дефинишу као намерно или свесно *online* објављивање лажних изјава“. Хант Алкот (*Hunt Allcott*) и Метју Генцков (*Metthew Gentzkow*) под овим појмом подразумевају „вести које немају чињеничну основу, али су представљене као вести“. Одређење лажних вести као „новости које су повезане

²⁴ Џоана Бурхарт (*Joanna Burghart*) врши хронолошку категоризацију лажних вести у зависности од начина њихове дистрибуције на: еру пре проналаска штампарске машине, еру после проналаска штампарске машине, еру мас-медија и еру интернета. J. Burghardt, "Combating Fake News in the Digital Age", *Library Technology Reports*, 8/2017, p. 5-8.

²⁵ Вести су облик новинарског изражавања којим се у најкраћим цртама дају одговори на питања ко, шта, где, како, кад и зашто, као и подаци од кога потичу информације и шта ће бити даље. *Лексикон новинарства*, Београд, 1979, стр. 349.

²⁶ Информисање је процес преношења информација, под којима се има сматрати „свако новостечено сазнање засновано на до тада непознатом људском искуству и саопштено у одговарајућој форми, тј. језичким односно нејезичким системима значења“. *Ibid.*, стр. 85.

²⁷ Пропаганду треба посматрати као „организовану, смишљену делатност и саму технику деловања и утицаја на јавно мњење, групе и појединце ради њиховог придобијања за схватања, идеје и програм неке политике, организације или посла“. *Мала политичка енциклопедија*, стр. 891-897.

²⁸ Дефинисање тајне спада у једну од сложених интелектуалних делатности, будући да се овај феномен може посматрати са становишта великог броја научних дисциплина, те ће природа научне дисциплине која настоји да овај појам дефинише нужно одређивати и његову садржину, док ће њена непосредна садржина такође утицати на њено појмовно одређење и категоризацију. У том смислу, као језичка категорија, тајна према Хрватском лексикону представља чињеницу познату ужем кругу особа, за коју постоји оправдан општи или индивидуални интерес да се знање о њој не прошири. А. Бодрожић, „Тајна као претпоставка политичке моћи“, *Теме*, 1/2019.

²⁹ „Безбедност у најширем политичко-правном смислу обухвата мере и активности чувања и заштите од угрожавања независности и интегритета једне земље (државе, нације) и унутрашњег уставног и правног поретка“. *Мала политичка енциклопедија*, стр. 96.

са дезинформацијама из различитих извора, укључујући и новинаре“ дају Расмус Клајс Нилсен (*Rasmus Kleis Nielsen*) и Лукас Грејвс (*Lucas Graves*) и насупрот тога наводе појам „вести који подразумева тачност, благовременост, релевантност, јасноћу и поштеност саопштења“. Регина Рини (*Regina Rini*) сматра да су лажне вести „приче које описују догађаје у стварном свету, које подсећају на традиционалне медијске репортаже, чијим је творцима познато да је оно што објављују лажно, што се ради из два разлога: како би вести биле преношене широком аудиторијуму и како би превариле макар део публике којима су намењене“.³⁰

Лажне вести се према Владимиру Волкову (*Vladimir Volkov*) могу посматрати као један од облика дезинформисања, које као феномен служи манипулисању јавним мњењем у политичке сврхе и које постоји још од античког доба. Интернет као медиј погодује тоталитарним режимима, који дезиформисање односно ширење лажних вести виде не само као вештину него и као средство за јавно и потајно манипулисање масама с циљем утицаја на њихово одлучивање у политичкој сфери.³¹

У јесен 2017. године Савет Европе је објавио студију под насловом: *Информацијски поремећај: Ка интердисциплинарном оквиру за истраживање и креирање секторске политике*. У њој се наводи да је сам израз „лажне вести“ неадекватан и превише нејасан и двосмислен да би означио сложену појаву информационог загађења.

Осим тога, каже се даље у студији, тај израз су такође почели да користе политичари како би описали или вести које им се не допадају или новинске организације са чијим се поступцима не слажу. Стога аутори сугеришу да уместо

³⁰ G. Axel, “Fake News: A Definition”, *Informal Logic*, 1/2018, p. 97; H. Allcott, G. Matthew, “Social media and fake news in the 2016 election”, *Journal of Economic Perspectives*, 2/2017, p. 4.

³¹ В. Волков, *Дезинформација – од Тројанског коња до Интернета*, Београд, 2002.

израза „лажне вести“ треба користити израз „информацијски поремећај“, и идентификују три његова типа: **погрешно информисање** (*mis-information*), **дезинформисање** (*dis-information*) и **злонамерно или малигно информисање** (*mal-information*). Дезинформисање је давање погрешних информација које су намерно срочене и свесно дистрибуиране како би нанеле штету неком лицу, друштвеној групи, организацији или земљи. Злонамерно или малигно информисање на делу је онда када се информације засноване на чињеницама дистрибуирају ради наношења штете (о њиховој штетности понајвише говори сентенца Ханса Крајлсхајмера (*Hans Krailsheimer*) да је „код полуистина најопасније то што се готово увек верује погрешној половини“, док погрешно информисање представља лажну или погрешну информацију која није срочена ради наношења штете (нпр. ненамерна новинарска грешка).³²

У раду ће посебна пажња бити посвећена класификацији извора лажних вести и механизма њихове дистрибуције, односно ширења, те ће се у том смислу анализирати улога традиционалних и конвенционалних медија³³ и Интернета и друштвених комуникационих мрежа и платформи, као и улога појединаца, организација, државе и обавештајних служби у њиховом креирању и ширењу.

Лажне вести утичу на политику најпре у сегменту смањења поверења грађана у државу и њене институције³⁴ у процесу вредновања и политичког одлучивања у оквиру легалних политичких процеса као што су избори. С друге стране, оне утичу и на однос државе према грађанима, која у настојањима да

³² K. Vordl, H. Derakšan, *Informacijski poremećaj: Ka interdisciplinarnom okviru za istraživanje i kreiranje sektorske politike*, Beograd, 2019, str. 8.

³³ Чињеница да традиционални медији у Европи подлежу бројним правилима о непристрасности, плурализму, културној разноликости, штетним садржајима и оглашавању, према мишљењу изнетом у документу Европске комисије под називом „Комуникација Комисије европском парламенту, вијећу, европском господарском и социјалном одбору и одбору регија сузбијање дезинформација на интернету: европски приступ“, смањује њихов значај у стварању и дистрибуцији лажних вести. Насупрот њима, Интернет и друштвене мреже означавају се као носиоци кључне улоге у ширењу и дистрибуцији лажних вести. *Komunikacija komisije europskom parlamentu, vijeću, europskom gospodarskom i socijalnom odboru i odboru regija suzbijanje dezinformacija na internetu: europski pristup*, Bruxelles, 2018, стр. 1-2.

³⁴ *Ibid*, стр. 1.

обезбеди истинито и правовремено информисање као уставну категорију и стандарде основних европских и универзалних докумената о људским правима, у тежњи за спречавањем и ограничењем ширења лажних вести и дезинформација, може ограничити слободу изражавања и слободу медија, као прерогативе сопствене демократичности.

Правни оквир који обезбеђује слободу изражавања и остале медијске слободе има своје међународне и националне изворе. У првом реду реч је о члану 10 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, а потом и о члану 11 Повеље основних права Европске уније, која ово право дефинише као незаменљиво у процесу доношења одлука у слободном демократском друштву и према којој се оно простире на штампу, емитоване и онлајн медије и укључује слободу говора, примања и преношења информација и идеја „без уплитања од стране јавних власти и без обзира на границе“, дајући јој при томе значај у контексту интегралне вредности слободе медија и њиховог плурализма.

Постоје тврдње да лажне вести имају сложене импликације и у области савременог поимања личне³⁵ и националне безбедности, будући да се могу пласирати у најразличитијим сегментима друштвених односа, од политике, војске, екологије и енергетике, до здравља.³⁶ Дакле, бројни су безбедносни изазови, ризици и претње који могу бити креирани пласирањем односно ширењем и намерном односно циљаном дистрибуцијом лажних вести (дезинформисањем), које самим тим утичу и на начине и механизме државне реакције на поменуте облике угрожавања националне безбедности. Лажне вести биће анализирание као својеврстан облик невојних ризика и претњи у односу на

³⁵ Аутор се у раду неће бавити утицајем лажних вести на појединца, осим у случајевима ширења лажних вести у вези са носиоцима најважнијих државних функција, које у одређеним сегментима могу имати и обележја кривичног дела угрожавања сигурности из чл. 138 КЗ РС.

³⁶ Флагрантан пример представља пласирање великог броја лажних вести у периоду светске пандемије заразне болести Ковид 19, која у временском смислу представља одредницу овог истраживања. *Covid-19 Disinformation: Narratives, Trends, and Strategies in Europe*, EU DisinfoLab, <http://www.disinfo.eu>.

поједине облике политичког криминала и политичког насиља: тероризам, саботажу, насилни преврат и шпијунажу.³⁷

Посматрајући у садејству политичке и безбедносне импликације ширења лажних вести, аутор у раду полази од претпоставке, да би истраживање на ову тему могло допринети аналитичком сагледавању овог друштвеног феномена и његових штетних последица на два различита нивоа, као и развоју правних и ванправних механизма који држави стоје на располагању у заштити виталних, демократских вредности иманентних плуралитету друштвених интереса који карактеришу либерално оријентисану демократију.

Научни и друштвени циљеви који би требало да буду постигнути у дисертацији јесу следећи.

Научна дескрипција и класификација лажних вести, те њихово дефинисање и разграничење од сличних појмова, попут информација, вести, информисања, дезинформисања, пропаганде, сатире и сличног.³⁸ Осим тога, циљ рада је и **научно објашњење** утицаја креирања и ширења лажних вести на политику и политичке процесе у друштву, демократију и слободу медија, као и остваривање сета медијских слобода гарантованих Уставом и бројним међународним документима, као што су право на истинито, правовремено информисање и право на слободу изражавања. Исто тако, циљ рада је и научно објашњење утицаја лажних вести на појаву различитих изазова, ризика и претњи по националну безбедност.

У раду ће бити учињен покушај научне прогнозе у настојању да се на системски начин обраде регионални и национални правни механизми за

³⁷ С. Мијалковић, *Op.cit.*, стр. 195-297.

³⁸ Поједини аутори сматрају да су лажне вести скупни, збирни назив, шири појам, који обухвата широк распон феномена, који се потом могу анализирати како у односу на њихову основну усмереност тако и у односу на њихов карактер. N. Vasu, B. Ang, T. A. Teo et al., *op. cit.*, p. 5-9.

спречавање и сузбијање лажних вести, као и ванправни механизми, како би се као резултат остварио аналитички и синтетички приступ њиховом препознавању, предвиђању, спречавању и сузбијању.

Друштвени циљ истраживања огледа се у указивању на значај и степен утицаја ширења лажних вести у сфери спољне и унутрашње политике, на њихов утицај на процесе одлучивања појединаца у демократској држави, као и на могућности њихове злоупотребе у циљу припремања или извршења кривичних дела и других штетних понашања која у себи садрже потенцијал да угрозе друштво, државу и виталне државне интересе, као што су саботажа, диверзија, тероризам, политички преврати и други облици субверзивног деловања.

Као посебан циљ истраживања појављује се и подизање личних и, начелно посматрано, општих друштвених компетенција у сфери медијске писмености³⁹, под којом се подразумева сет знања и вештина за селективно, критичко и објективно сагледавање података и информација које се грађанима пласирају путем традиционалних и нових медија (интернет и друштвене мреже).

Медијска писменост циљ је који се овим истраживањем настоји макар делимично развити и унапредити, како би се, у садејству са другим правним и ванправним механизмима државне реакције на ширење лажних вести, успоставили основи за њихово правовремено и ефикасно спречавање и сузбијање.

Наведени проблем и предмет истраживања ослања се и полази од главне и неколико споредних хипотеза, које би у дисертацији требало да буду потврђене или оповргнуте.

³⁹Медијска писменост сматра се најважнијим обликом писмености у 21. веку. Подразумева способност разликовања поузданих и непоузданих информација и укључује способност приступања медијским порукама у различитим облицима, као и способности њихове анализе, вредновања и стварања.

Опиту хипотезу рада представља став да се: креирањем и ширењем лажних вести манипулише јавним мњењем, нарушава поверење у институције и угрожавају темељне вредности демократског друштва, што најдиректније утиче на политичке процесе и безбедност.

Основну хипотезу прати и низ посебних, које деривирају из ње и чије ће доказивање такође бити предмет овог истраживања. *Посебне хипотезе могу се изразити кроз ставове да се* лажне вести и њихово ширење одвијају у оквиру медијског сектора, утичу на остваривање права на слободу информисања и права на правовремено и истинито информисање; затим, да ширење лажних вести представља претњу цивилном друштву на нивоу националних држава и Европске уније; након тога да се степен утицаја лажних вести на процесе вредновања и одлучивања јавног мњења разликује у зависности од степена образовања становништва, демократске културе, развијености институција и поверења грађана у институције; да лажне вести имају политичке импликације како на унутрашњем политичком нивоу – у односима политичких партија међусобно, као и у односу државе и грађана – тако и на плану спољне политике, у оквирима којих могу непосредно утицати на доношење и спровођење круцијалних политичких одлука у међународним односима; као и да се лажне вести могу категорисати као невојни ризик и претња по националну безбедност и представљају средство за извршење бројних облика политичког криминала, те да између осталог супротстављање лажним вестима и њихово сузбијање подразумевају системски одговор јавних политика, које кроз мултидисциплинарни приступ и синергијску активност свих актера, владиног и невладиног сектора, правних и ванправних механизма, могу створити виши степен медијске писмености, као стандарда у решавању проблема лажних вести, и креирати тзв. колективну медијску отпорност.

Након увода у којем су дата и наведена образложења разлога одабира теме докторске дисертације и њен хипотетички оквир, предметна проблематика је изложена кроз седам поглавља.

У првом поглављу дате су и анализирани дефиниције и теорије истине као претпојма у одређењу појма лажи. Иако ни у науци ни у свакодневном животу не постоји стриктна дефиниција истине, да би се одредио њен опозит – појам лажи и из њега изведен појам лажних вести – као претпојам истраживања ове докторске дисертације обрађен је и анализиран појам истине у најзначајнијим теоријским поставкама, од теорије кореспонденције, теорије евиденције, теорије кохеренције и теорије верификације, до дијалектичке теорије истине.

Истина, као најважнији филозофски појам и као идеал, нешто чему се тежи, различито је дефинисана у зависности од општих усмерења појединих филозофа, а заједничко им је што највећа већина сматра да „истина не постоји као спознајна категорија независно од човека, будући да само мисао о предмету, а не предмет сам, може бити истинита или лажна“. Из поменутог се извлачи закључак да вест као предмет у односу на чији се садржај утврђују истина и истинитост, не може бити сама по себи лаж, већ само мисао о вести, дакле оно што је обликовано од стране лица које вест ствара, објављује или дистрибуира, може бити лаж. За истраживање лажних вести значајна је истина у контексту „критеријума о процењивању информација с обзиром на садржај њихове информативности“, а појам истинољубивости, као карактерне особине високо вредноване на скали моралних вредности новинарске професије, јавља се као претпоставка развоја критичког мишљења и слободе изражавања, који су стандарди либералне демократије.

У другом поглављу дато је појмовно одређење и историјат лажних вести и извршено њихово упоређивање и дистинкција у односу на друге сродне и опозитне појмове, како би кроз давање одговора на садржинско одређење

предмета истраживања у раду могло да се почне од понуђеног дефинисања, да се користи њиме и да се у односу на њега одреде релације од значаја за основну тему докторске дисертације, а то је утврђивање квалитета и квантитета утицаја лажних вести на политику и безбедност.

У овом поглављу дат је и хронолошки приказ развоја лажних вести и утицаја које су оне имале кроз историју, и утврђиван њихов значај за бројне политичке процесе, као и безбедносне импликације њиховог стварања и дистрибуције, историјски посматрано.

Треће поглавље обрађује изворе лажних вести и механизме њиховог ширења, разлукујући при томе медије, појединце, организације и државу као извор.

У наведеном поглављу истраживања дати су извори и њихова категоризација, у односу на коју је потом утврђивана зависност значаја вести и њиховог утицаја на политичке процесе и националну безбедност од природе и карактера извора из којег долазе, односно који их креира и шири.

Као први извор анализирани су медији који пласирају лажне вести. Њихова подела извршена је у односу на временски оквир и карактеристике, као и у односу на правни оквир и стандарде за које је карактеристична подела на традиционалне и конвенционалне медије и Интернет и друштвене мреже, као нови облик средстава јавног информисања и комуникације.

Лажне вести посматране су и кроз призму бројности односно организованости извора (појединци и организације), као и кроз призму врсте и квалитета одговорности (грађанскоправна и кривичноправна). Под организацијама су у најширем смислу подразумеване заједнице људи које су вођене одређеном сврхом, чија је намена јасно и недвосмислено прихваћена од

стране њихових чланова односно учесника, и које представљају реални субјект који може да уређује, усклађује и води одређене активности ради ефикасног остваривања постављеног циља.

Као последњи, анализиран је утицај државе, као најсложенијег облика власти, у процесу креирања и пласирања лажних вести. Основни циљ овог дела истраживања био је да се препознају, означе и објасне утицаји различитих извора и да се изврши њихова категоризација у односу на постизање циља који је пласирање лажних вести имало у односу на субјекта који их ствара и шири.

Четврто поглавље бави се политичким аспектима ширења лажних вести, делећи их на импликације на унутрашњем политичком нивоу и оне на плану спољне политике.

У овом поглављу утицај лажних вести на политику и политичке процесе у првом реду посматран је у односу на територијалну оријентисаност. Разматрани се утицаји на плану унутрашње политике, најпре у вези са степеном утицаја лажних вести на процесе вредновања и одлучивања јавног мњења. Аутор је настојао да повеже, односно установи зависност утицаја лажних вести на грађане од више параметара: степена образовања становништва, демократске културе, развијености институција и поверења грађана у институције.

Након утврђивања поменутог нивоа и квалитета утицаја, разматране су модификације у поимању јавног мњења, нарочито у оквиру изборних процеса, будући да се тенденциозно пласирање лажних вести појављује као редован пратилац ове врсте политичког изражавања у демократским друштвима.

На унутрашњем политичком плану, на нивоу националне државе, лажне вести представљају и један од опозита савременим стандардима демократског друштва попут слободе информисања, чије угрожавање и сужавање воде

угрожавању политичко-вредносног система данашњице, дерогацији неких проверених демократских принципа и глобалном угрожавању безбедности.

Лажне вести имају политичке импликације на унутрашњем политичком нивоу, у међусобним односима политичких партија, као и у односу државе и грађана, али и на плану спољне политике, у оквирима које могу непосредно утицати на доношење и спровођење круцијалних политичких одлука у међународним односима.

С тим у вези, у дисертацији су анализирани поједини, репрезентативни, случајеви умешаности служби безбедности у активности креирања и пласирања лажних вести, као нужне претпоставке за потоње, њима генерисане политичке одлуке и потезе, који су угрожавали међународне односе и међудржавну сарадњу на регионалном и наднационалном плану.

Пето поглавље посвећено је безбедносним аспектима ширења лажних вести. У његовим оквирима дато је квалитативно дефинисање ширења лажних вести као врсте савремених изазова, ризика и претњи, посебно у контексту непосредне повезаности и зависности одређених облика апстрактног неправда са њиховим пласирањем. Наиме, у складу са премисом да лажне вести јесу невојни ризик и претња, издвојени су и анализирани врста, садржина и могућности које оне могу имати на плану спровођења и реализације криминалне делатности и у сфери политичког криминала, попут тероризма, диверзије, саботаже, шпијунаже и других облика политичких делатности, које због високог степена друштвене опасности у свим савременим државама изискују и кривичноправну заштиту.

Реч је, наиме, о политичким деликтима, код којих се начин извршења истоимених кривичних дела неретко може остварити или непосредно предузети управо путем ширења лажних вести, или се, пак, оне могу јавити у форми претугрожавања заштићеног добра, или у виду припремних радњи којима се

олакшава или припрема извршење поменутих облика политичког криминалитета.

Шесто поглавље посвећено је обради правних докумената за сузбијање и спречавање ширења лажних вести. У оквиру њега дата је систематика и анализа правних докумената којима се уређује правна заштита основних слобода и права у сфери медијских слобода, приоритетно права на слободу информисања, права на слободу говора и права на правовремено и истинито информисање, која заједнички обезбеђују самосталност, слободу закључивања и одлучивања у политичким процесима са којима су у непосредној вези и на које се односе.

Поглавље је подељено на документе донете на европском нивоу, у оквиру две најважније регионалне организације, Савета Европе и Европске уније, уз посебан акценат на анализи судске праксе Европског суда за људска права, као и део о националним изворима, који се у складу са хијерархијом правних прописа бави начинима и модалитетима прокламовања и заштите поменутих слобода и права у националном законодавству Републике Србије.

Циљ истраживања овог дела дисертације усмерен је био ка утврђивању степена усклађености националног правног оквира са европским стандардима, у оквиру шире посматраних процеса придруживања и хармонизације са *aquis communautaire*.

Последње поглавље рада бави се механизмима реаговања на ширење лажних вести. У његовим оквирима разматрани су инструменти државне реакције на ширење лажних вести, али и, шире посматрано, општедруштвени механизми њиховог спречавања и сузбијања.

Разматрана је улога служби за спровођење закона у детектовању, препознавању и селекцији критеријума неопходних за кривичноправно

процесуирање делатности које у себи садрже квалитет конкретног неправга, усмерених на њихово откривање и доказивање.

Супротстављање лажним вестима и њихово сузбијање подразумевају и системски одговор јавних политика, које кроз мултидисциплинарни приступ и синергијску активност владиног и невладиног сектора, правних и ванправних механизма, могу створити виши степен медијске писмености, као стандард у решавању проблема лажних вести, и креирати тзв. колективну медијску отпорност.

Истраживање и рад на овако постављеној структури докторске дисертације праћен је одговарајућим закључним разматрањима, у окиру којих је извршена потврда стечених знања о особеностима, структури, циљевима и карактеристикама креирања и ширења лажних вести и унапређења знања у вези са степеном и квалитетом њиховог утицаја у домену политике и безбедности, с крајњим циљем сопствене употребљивости, најпре у домену увећања корпуса знања како кандидата лично тако и свих оних који ће ово истраживање користити за потребе свог научног и стручног усавршавања. Истраживање је на научно коректан и на научним подацима, монографијама и стручним и научним радовима заснован начин дефинисало лажне вести, успоставило однос каузалитета између њих, као узрока, и промена у политичким процесима и одлукама и угрожавања безбедности, као последице, како би се у крајњој линији лажне вести категорисале као узрочник бројних процеса у области политике и безбедности, који су од њих директно зависни, односно генерисани су њиховим пласирањем и ширењем. На основу анализе података, докумената, процеса и веза између анализираних појава изведене су одређене презумпције, на основу којих се *pro futuro* могу што реалније поставити основи за њихово ефикасно и ефективно сузбијање, спречавање и контролу, начелно посматрано.

Друштвена оправданост истраживања ове докторске дисертације везује се најпре за потребу развоја механизма и инструмената државне реакције на ову штетну друштвену појаву у области медија, као и за развој компетенција појединаца и друштва као колективитета, ради подизања нивоа медијске писмености и медијског имунитета, који би штетне утицаје које лажне вести са собом носе, ако не у потпуности онемогућио, онда макар свео на очекивани минимум. Резултати истраживања оличени у потврди или оповргавању хипотетичког оквира представљају основ за практично поступање, кроз предлоге мера и механизма којима би се лажне вести могле сузбијати.

І ПОГЛАВЉЕ

ДЕФИНИСАЊЕ И ТЕОРИЈЕ ИСТИНЕ КАО ПРЕТПОЈМА У ОДРЕЂЕЊУ ПОЈМА ЛАЖНИХ ВЕСТИ

Начин и модалитети одређења појма истине, као једног од најзначајнијих филозофских појмова и моралне вредности *par excellence*, у битном одређују и сваки други појам у односу на који се појам истине користи као придев који га одређује у квалитативном смислу. Будући да је предмет истраживања ове докторске дисертације одређење интензитета и квалитета утицаја које лажне вести имају у сфери политике и безбедности, прецизније политички и безбедносни аспекти њиховог ширења, на самом почетку неопходно је одредити или макар покушати да се кроз приказ и анализу одређења истине у различитим филозофским правцима, дође до једног претпојма, који ће као такав бити коришћен у даљем одређењу вести, као лажних по својој природи.

Аутор у првом поглављу настоји да полазећи од прихваћеног принципа политичке филозофије, који сва питања која се тичу човека и његовог друштвеног положаја, посматра са глобалног аспекта,⁴⁰ појам истине категорише као универзалну вредност,⁴¹ која је претпоставка, основ и граничник бројних људских делатности у односу на њихове потенцијалне девијације. Са тим у вези најразноврснија права, полазећи најпре од **политичких права**, директно су зависна од појма истине или повезаности са њом, будући да су ситуације у којима се њихова употреба очекује, дословно маргинализоване или у потпуности угрожене изостанком наведеног квалитета.

Политичка права као "**права прве генерације**" подразумевају у најширем смислу скуп права која обезбеђују и гарантују право грађана на учешће у

⁴⁰ М. Ђурић, *Историја политичке филозофије*, Београд, 2010, стр.10.

⁴¹Према Томасу Х. Хакслију (*Thomas H. Huxley*) "истинољубивост је срце моралности". *Мислило-књига мисли 1000 мудраца*, Београд, 1993, стр. 277.

грађанском и политичком животу друштва и државе. Политичка су зато што се везују за делатности везане за остваривање политике, као саме суштине и нераздвојивог бића државе, а подразумевају право на слободу говора, право на удруживање, право на окупљање, право гласа, право на правично суђење и низ других. Она у основи служе заштити грађана од ничим ограничене самовоље државне власти.⁴²

Свако од наведених права директно је повезано са појмом истине и њеним опозитом, појмом лажи. Када се лаж повеже са појмом вести, битно је одређујући у погледу њене садржине, оваква вест и угрожава и повређује поменута права, а самим тим доводи до рушења фундаменталних демократских начела и принципа.

Основна идеја овог поглавља је да се на основу мноштва, у теорији предвиђених дефиниција истине: од теорије кореспонденције, теорије евиденције, теорије кохеренције и теорије верификације, до дијалектичке теорије истине, издвоји низ обавезних компоненти, односно нађе заједнички именитељ особина, које ће се за потребе потоњег дефинисања самог појма лажних вести, као предмета истраживања, користити консекветно у овом истраживању.

Истина, као најважнији филозофски појам и као идеал, нешто чему се тежи, различито је дефинисана у зависности од општих усмерења појединих филозофа, а заједничко им је што већина сматра да „истина не постоји као спознајна категорија независно од човека, будући да само мисао о предмету, а не предмет сам, може бити истинита или лажна“. Из поменутог се извлачи закључак да вест као предмет у односу на чији се садржај утврђују истина и истинитост, не може бити сама по себи лаж, већ само мисао о вести, дакле оно што је обликовано од стране лица које вест ствара, објављује или дистрибуира, може бити лаж. За истраживање лажних вести значајна је истина у контексту „критеријума о

⁴²Д.Симовић, Р. Зекавица, *Људска права*, Београд, 2020.

процењивању информација с обзиром на садржај њихове информативности“, а појам истинољубивости, као карактерне особине високо вредноване на скали моралних вредности новинарске професије, јавља се као претпоставка развоја критичког мишљења и слободе изражавања, који су стандарди либералне демократије.

1.1. Појам истине у филозофији

Полазећи од питања Имануела Канта (*Immanuel Kant*) шта је истина и одговора да она подразумева склад спознаје са њеним предметом,⁴³ може се кренути од претпоставке да истина, није унапред дата, као вредност, као категорија, већ да је човек "својом чулном и мисаоном делатношћу само открива и утврђује".⁴⁴

Циљ је дакле успоставити однос корелације између предмета који се чулно опажа и са којим се човек налази у чулном односу и другог у односу на који се човек налази у посредном односу, који дакле асоцира на искуство о њему самом.

Истина је овако схваћена категорија везана за сазнање чији је основни смисао и сврха утврђивање квалитета сазнања у односу на објективну стварност. Још је Аристотел истину дефинисао као суд "који о оном што јесте изриче да јесте, а о оном што није да није".⁴⁵

Након њега стари Грци су истину видели као однос два објекта, предмета и идеје о њему.⁴⁶ Тако је настала теорија кореспондентности или теорија адекватности, јер су средњовековни филозофи ову класичну теорију развили као питање односа адекватности и то *adaecuatio rei et intellectus*.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ М. Марковић, *Филозофски основи науке*, Београд, 1994, стр. 140.

⁴⁵ *Политичка енциклопедија*, Београд, 1975, стр. 365.

⁴⁶ М. Марковић, *Op. cit.*, стр. 140.

Теорија адекватности је критикована у вези са непрецизношћу и у вези са изостанком свести о томе да сваки став, суд или идеја нужно у себи садржи одређени степен субјективног. Иако стварност јесте објективно, чулно опажена, миљење о њој нужно је субјективно. Теорија адекватности није пружала одговор на питање на који начин се предмет пореди са идејом, односно спознајом. Оно што чини предност ове теорије јесте да она истину схвата као вредносни суд, који никако не може бити лишен субјективности, па уколико се сазнање човека поклапа са аргументима теорије и праксе, то јесте доказ о постојању објективне истине.⁴⁷

Динамизам који карактерише друштво од његовог настанка до тренутка у реалном времену, утиче и мења спознају односно идеју о предмету у зависности од једне друге променљиве. Променљива која подразумева нова знања, спознаје, теорију, односно развој знања, у битноме ће мењати однос мишљења са објективно опаженом стварношћу.

Недостаци теорије адекватности могли би, са тим у вези, бити надомешћени њеним стављањем у контекст континуираности промена људског сазнања и чињеницом да се корпус знања, идеја и судова стално мења, те да је динамичан, а никако статичан.

Основно проблемско питање за усвајање ове теорије као адекватне теорије за дефинисање истине у контексту овог истраживања је како у друштву које карактерише плуралитет интереса и динамична развојност установити одговарајући метод којим се појединачно сазнање може упоредити са стварношћу?

⁴⁷ Горфид Вилхелм Лајбниц (*Gottfried Wilhelm von Leibniz*) истину је одредио као "коресподентност ставова са стварима", али је он први увидео да постоје различите истине, чињеничке и разумске. "Постоје две врсте истина, истине ума и истине искуства. Истине су ума нужне и њихова је супротност немогућа; истине су искуства случајне, и њихова је супротност могућа". Ц. Термиз, *Критика теорије*, Сарајево, 2013. стр. 55; М. Марковић, *Op. cit.*, стр.97.

Овим питањем враћамо се на једну од две изнете критике теорије адекватности, а то је недостатак прецизности и девијације које динамизам носи у односу на креирање ставова.⁴⁸

Можда би у контексту теорије адекватности суштина била свест о томе да истина осим квалитативне има и своју временску димензију, па се у зависности од тренутка утврђивања истине и успостављања адекватности између опаженог и онога што јесте свест о њему, мора очекивати различито тврђење односно садржај. Према речима Ивана Тургеева (*Иван Сергеевич Тургеев*) "истина која није изречена у право време гора је од лажи".⁴⁹ Комплетна, дакле, искуствена прошлост у битноме одређује како квалитет тако и обим истине.⁵⁰

Након теорије кореспондентности или адекватности настају две категорије теорија - субјективистичке и релативистичке теорије истине и објективистичке и апсолутистичке теорије истине.⁵¹

Карактеристика субјективистичких теорија јесте да субјективне елементе сазнања виде као критеријум за одређење истине, док објективистичке истину одређују као појам независтан од човека и људског сазнања.⁵²

Михајло Марковић у оквиру поделе на субјективистичке и релативистичке теорије истине издваја неколико теорија. То су теорија самоочевидности, теорија кохерентности и прагматичка теорија истине.⁵³

Према теорији самоочевидности (теорија евидентности) мерило за утврђивање истине, на основу којег би сваки појединац могао да утврди шта

⁴⁸ Ц. Термиз, *Op.cit.*, стр. 55.

⁴⁹ [http://www.izreke i citati.com](http://www.izrekei citati.com), Интернет, приступљено дана 24.09.2021.

⁵⁰ Иако у основи временска димензија истине ништи објективистичке теорије коју истину виде као нешто вечито, ванвременско и независно од људског искуства, реч је о модификацији једне од понуђених теорија ради њене примене у контексту одређења појма лажи за потребе ове докторске дисертације.

⁵¹ М. Марковић, *Op. cit.*, стр. 97.

⁵² *Политичка енциклопедија*, Београд, 1975, стр.365.

⁵³ М. Марковић, *Op. cit.*, стр. 97.

јесте, а шта није истинито, јесте непосредна јасност и очигледност. Ову теорију су заступали софисти,⁵⁴ потом знаменити филозофи 19. века⁵⁵ и заступници тзв. иманентне теорије истине, која полази од тога да се став може сматрати истинитим онда када лице које закључује јесте непосредно свесно да је такав став нужно проистекао из одређених премиса, при чему није важно да ли се то може и доказати, већ се једино вреднује непосредно уверење оног ко закључује.⁵⁶

Према теорији кохерентности истина се одређује као унутрашњи склад мишљења. Најзначајнији представник теорије је Кант који сматра да се "свака истина састоји у слагању мисли са законима мишљења и међу собом".⁵⁷ Њена најважнија особеност јесте да се појединачни став мора повезати са свим осталим елементима који чине знање и да се не може посматрати изоловано од укупности скупа свих знања и искустава онога који опажа, цени и закључује. Међутим, кохерентност се са становишта ове теорије цени у односу на појединца, те се ставови морају налазити у односу кохерентности, логичне повезаности са осталим знањима и судовима појединца, без обзира на мишљења осталих појединаца. Ова је теорија наглашено једнострана и субјективна, јер искључује или чак негира значај општег људског друштвеног корпуса знања и вредности, и само захтева кохерентност у оквиру властитог система резоновања појединца. Као таква она искључује друштвени карактер истине, дакле нема ширу концепцијску примену, која би настала као синтеза различитих мишљења и у оквиру њих направљеног система кохеренције. Иако је код теорије кохеренције као битно обележје истине одређен склад између резултата мишљења појединца,

⁵⁴ Путујући учитељи који су кроз јавне наступе, говоре, предавања и полемике путовали од града до града у античкој Грчкој и поучавали грађане врлини. Међу њима се по питању дефинисања истине као личног уверења издвајају Протагора, који је сматрао да је "истинито све оно што се тврди тако како се појединцу појављује", потом Теофраст који је истину дефинисао као "непосредну извесност онога о чему се мисли". М. Марковић, *op. cit.*, стр. 98.

⁵⁵ Артур Шопенхауер (*Arthur Schopenhauer*) је разликовао материјалну и формалну истину и сматрао да је истина "слагање суда са непосредним опажањем". *Ibid.*

⁵⁶ Ц. Термиз, *Op. cit.*, стр. 56.

⁵⁷ М. Марковић, *Op. cit.*, стр. 100.

она је наглашено субјективна и дословно неупотребљива у погледу закључивања у науци, начелно посматрано, јер омогућава апсолутни продор арбитерности и конфузију, будући да различити појединци, у зависности од узраста, образовања, интелекта и потреба, на дијаметрално супротне начине могу један исти предмет доживљавати, одређивати и ценити.

Ова теорија захтева само кохерентност између одређених ставова, без улажења у разматрање потенцијалних ситуација у којима и нетачни, неистинити ставови могу бити једни са другима у односу међусобне усклађености.

Сматрамо да поставке теорије кохерентности нису прихватљиве у одређењу појма истине, у контексту, конкретног истраживања, будући да наглашавају партикуларизам и једностраност, које никако нису обележје система вредности који се негује у либералној демократији. Претпоставка овако устројене државе јесте у заједништву, у плуралитету интереса и ставова, који морају имати минимум заједништва и бити кохерентни на нивоу вишег степена апстракције, од појединачног закључивања и резона.

Последња од субјективистичких теорија истине јесте прагматичка теорија истине. Она истину своди на све оно што је у пракси корисно и ефикасно.⁵⁸ У основи савременог концепта прагматизма, налази се дефиниција истине од које су полазили филозофи који су били биологистички оријентисани и који су истину одређивали као сазнање које је намењено да мотивише, усмери или одреди активности које су оправдане и биолошки корисне.

Прагматизам се може илустровати мислима Вилијама Џејмса (*William James*) да се једна идеја има сматрати истинитом уколико се може окарактерисати као корисна за живот и речима Ралфа Перија (*Ralph Perry*) да је идеја истинита онда када је делотворна, успешна, дакле функционална, када у

⁵⁸ *Политичка енциклопедија*, Београд, 1975, стр. 365.

једном ширем смислу може да оствари оно што се од ње очекује.⁵⁹ Џејмс објашњава сопствено прагматистичко учење, не само као методу већ и као теорију истине, указујући да сам прагматизам подразумева схатање истине као истраживачког односа који појединац успоставља са предметом искуства, одбацујући при томе статички карактер истине, као нечег што је непроменљиво и јединствено, а указујући на њену динамичност, а истину поистовећује са проверљивошћу. Џејмс појам истине одређује у негативном смислу "као свако веровање које се таквим има сматрати док се не појави неко друго, које би га учинило упитним и отворило процес преиспитивања постојећег уверења ("истинитог", прим. аут.) и имплицирало ново истраживање.⁶⁰

Прагматичка теорија истине у контексту дефинисања истине као квалитета који би вест требало да поседује не може се сматрати употребљивом из више разлога. Ослањање на појам корисности води најдиректније у конфузију и стање опште дисхармоније, будући да у друштву, дакле у аудиторијуму постоји плуралитет интереса и вредновања која се ни најширим концептом биолошке корисности не могу покрити јединственим поимањем истине. Будући да различити ставови о томе шта је корисно подразумевају различите ставове о томе шта је истинито, може се само илустративно замислити неколико потенцијалних ситуација у којима би ова теорија била извор вишезначног одређења појма истине. Наиме, све што би појединац сматрао за штетно други би од тога могао имати користи, па би се полазећи од прагматизма као гледишта одмах морало констатовати да се у вези са истим ставом јавља више истина. Суштински све би се морало схватати и као истина и као неистина, што би довело до апсурдних ситуација.

⁵⁹ М. Марковић, *Филозофски основи науке*, Београд, 1994, стр.103.

⁶⁰ Д. Миленковић, "Методолошки појам истине и епистемолошке тенденције у класичном прагматизму", *ARCHE VI*, 32/2019, стр. 239-240.

Субјективно полазиште прагматизма подразумева да има онолико истина колико и интереса и дејстава истинитог става који се могу означити као корисни, тако да је оно у основи супротно са полазиштима науке и научног истраживања, која у својој основи полазе од критеријума општости, објективности и проверљивости. Увођење критеријума индивидуалног вредновања ништи појам истине,⁶¹ као употребљив у контексту потоњег одређења појма лажи односно неистине, као квалитета на којем ће се заснивати појмовно одређење основног предмета истраживања, као претпоставке утврђивања њеног квалитета и утврђивања утицаја који може као таква вршити и у сфери политике и у сфери безбедности.

Насупрот субјективистичким теоријама налазе се филозофска одређења појма истине, која се заснивају на другачије конципираним критеријумима. Реч је о апсолутистичким и објективистичким теоријама истине, које у њеном одређењу користе објективне и опште критеријуме, који би јој могли обезбедити објективно и општеприхватљиво важење. Иде се од партикуларног ка генералном и од релативног ка апсолутном у одређивању појма истине.

Параметри у односу на које се одређује појам истине у оквиру објективистичких и апсолутистичких теорија у модерној филозофији су трајност, општост и објективност. Оне покушавају да истину одреде "као нешто што је у свему независно од човека и његовог мишљења".⁶² Према поставкама објективистичких теорија "истина постоји (или важи) у објективној стварности". Особеност оваквих поставки је у томе што не праве дистинкцију између постојања материјалних ствари и истине о њима, и негују апсолутни карактер истине, који је независтан од научног развитака, који у континуитету води

⁶¹ Овако одређена истина води ситуацији да свако може имати сопствену истину ако се она слаже са оним што он налази да је неспорно или за њега корисно. <http://www.enciklopedija.hr>, Интернет, приступљено дана 19.11.2021.

⁶² F. Novalić, "Smisao istine", *Filozofska istraživanja*, 127-128/2012, стр.456.

кориговању и унапређењу општег корпуса знања човечанства. Овако постављене оне праве конфузију између објективно постојеће стварности, која је независна од човека и истине о њима, која је ипак део људске свести, а не нека надприродна, божанска свест.⁶³

Иако се у контексту објективности научног сазнања, односно проверљивости ставова и тврдњи овакве теорије могу сматрати корисним, оне са друге стране јесу у односу диспропорције са непобитним, најпре, историјским током времена, дакле временском димензијом стварности, као и са такође непобитним развојем науке и научне мисли, која исправља и употпуњује општу друштвену свест, мисао и корпус знања.

Три теорије које чине окосницу објективног приступа су објективно-идеалистичка теорија истине, априористичка теорија истине и логицистичка теорија истине.⁶⁴

Објективно-идеалистичка теорија истине полази од становишта Фридриха Хегела (Friedrich Hegel) да "ако је истина у субјективном смислу слагање представе са предметом, истина у објективном смислу је слагање објекта, ствари са собом самом, тако да је стварност одмерена према свом појму".⁶⁵ Дакле, као основна карактеристика објективних идеалиста може се истаћи идентитет између бића (ствари)⁶⁶ и истинитог мишљења. Ова теорија не подразумева слагање људског мишљења са објективним датостима, него слагање ствари са њиховом суштином. Овако схваћена истина је ванвременска категорија, која постоји потпуно независно од људског вредновања и мишљења. Овако

⁶³ *Политичка енциклопедија*, Београд, 1975, стр. 365.

⁶⁴ М. Марковић, *Op.cit.*, стр. 104.

⁶⁵ *Ibid.*, стр. 105.

⁶⁶"За свако поједино биће постоје нужно три ствари на основу којих се нужно стиче појам о њему, четврта ствар је сам појам, а као пето треба ставити оно само што је уистину појмљиво и што стварно јесте. Прво је назив (*onoma*), друго је дефиниција (*logos*), треће слика (*eidolon*), а четврто појам (*episteme*)."
Платон, *О језику и сазнању*, Београд, 1988.

конципиран појам истине са аспекта полазних хипотеза овог рада, није уопште прихватљив, већ је чак опозит ономе од чега се у истраживању креће. Полазна претпоставка да се истина посматра у контексту „критеријума о процењивању информација с обзиром на садржај њихове информативности“, те да само мисао о вести, дакле оно што је обликовано од стране лица које вест ствара, објављује или дистрибуира, може бити неистина, не може се никако уклопити у статички карактер објективистичких теорија који се залажу за истинито, ван сваког времена. Чињеница да се истина процењује спрам општег корпуса светског знања, да се тај корпус нужно мења, коригује и употпуњава, чини истину као категорију зависном од временског контекста, у односу на који се и истина мења директно пропорционално.

Априористичка теорија подразумева постојање априорних норми са којима мишљење мора да се поклапа. Термин *a priori*⁶⁷ је атрибут којим се означава процес закључивања који је ослоњен на неко прихваћено миљење или став, а на основу претпоставки које не уживају емпиријску проверу или уопште нису доживљене. Према Канту "нужност и строга свеопштост су сигурне ознаке априорног сазнања", док према ставу Отоа Либмана (Otto Liebmann) термин "*a priori*" није ништа друго до оно што је за нас и за сваку другу хомогену интелигенцију строго опште и нужно, оно што се друкчије не може мислити".⁶⁸

Неке од начелних особености овог концепта дефинисања истине јесу да норме у складу са којима се мишљење усклађује постоје потпуно независно од сваког појединачног мисаоног процеса појединца, да су ванвременске, једном и заувек дате, те да имплицитно намећу постојање неког ванвременског и

⁶⁷ Априоран је онај који претходи искуству и пракси, који је независан од њих, односно став и идеалистичкој теорији сазнања онај који је својствен разуму пре икаквог искуства. Љ. Мићуновић, *Савремени лексикон страних речи и израза*, Нови Сад, 1988.

⁶⁸ М. Марковић, *Op. cit.*, стр. 107.

нематеријалног ауторитета, у односу на чије форме мишљења сви појединци у својој укупности морају да цене, вреднују и мисле.⁶⁹

Неспорност критике овако уско конципираног појма истине је апсолутни несклад са чињеницом развоја науке, њене утемељености на проверљивости резултата истраживања, методима формалне логике од којих полази, као и неумитног процеса континуираног преиспитивања постојећих знања у емпиријским наукама. Ове теорије обележене су безусловним прихватањем једном дефинисаних датости, апсолутистичке и окамењене у временском контексту, тако да у погледу потенцијалне употребе у поступку одређења полазног појма истине, не одговарају како реалности, тако и начелној опредељености аутора за потребом сталног напретка, учења, флексибилности и развоја, који су иманентни сваком научном истраживању, посебно у сфери друштвено-хуманистичких наука, које су у односу директне повезаности, односно зависности од узрока, који се може најкраће одредити као континуирани развој, промене и динамичност друштва.

Логицистичке теорије као подврста објективистичких, апсолутних теорија истине, настоје да превазиђу све што се може одредити као субјективно у сазнању. Оне поништавају сваки значај свести као такве и сматрају да је истина ванвременска категорија, која је једном дата, општа и постоји "сама по себи". Истина је према њима вечна, и важи и постоји без обзира на њено потенцијално откриће од стране појединаца. Она важи и егзистира и само се може констатовати

⁶⁹ Реч је најчешће о божанским законима, датостима и истини, која према становиштима религије јесу садржана само у лику Бога. Он је тај који је сам по себи истина, који проповеда и учи о истини. Тако се према књизи "Православна наука о вери" под појмовима основних истина у православној вери имају сматрати: Бог, анђели, учење о створењу света, о прародитељском или првородном греху и његовим последицама, о Господу Исусу Христу и слично. Б.А. Цисарж, *О вери и моралу*, Београд, 1976.

да је сазната или откривена, потпуно независно од њеног постојања као елемента људског сазнања.⁷⁰

Логицистичке теорије такође подразумевају ослањање на неки ауторитет који је изван граница проверљиве рационалности, крећу од идеје о некаквој непроверљивој "начелној суштини", која се може открити само кроз процес апстраховања било каквог партикуларног свесног процеса, уз наглашену потребу преиспитивања интуитивних датости нашег бића, ради проналаска "чисте и јединствене суштине".

Оцена у вези са ставовима постојећих, ванвременских истина, има наглашено теолошки карактер, који без икакве повезаности са религијским уверењима аутора овог истраживања, остају део личности који се односи на део имагинарног, део вредновања и етичких ставова и уверења, док рационали приступ који одговара савременим истраживањима у друштвеним наука, имплицира ослањање на постојећа знања, уз потребу континуираних истраживања, потврде сазнања и њихове корекције, како би се ускладио друштвени одговор и инструменти државне реакције на неумитност друштвених промена и створили услови за адекватност поменутог инструментаријума у односу на жељени степен уређења друштвених односа у један јединствен, консеквентан и кохерентан систем, који уважава плуралитет интереса, вредности и уверења савремене либерално-оријентисане демократске државе.

На крају излагања и одређења у вези са сваком од постојећих дефиниција истине у савременој филозофији, треба напоменути да је оптимални начин одређења појма истине, један који представља комбинацију елемента различитих филозофских праваца, а који подразумева, како уважавање објективних датости, постојање предмета (бића, појаве) која се опажа, тако и субјективних процеса

⁷⁰ "Доживљаји су реалне појединачности, временски одређене, које постоје и пролазе. Истина је, међутим, вечна или боље, она је идеја, и као таква је ванвременска". *Ibid.*, стр.109.

логичког вредновања појединца као носиоца сазнања, на основу којих настаје свеукупност, општост људског знања и свести, на општем нивоу.

Један целовити појам истине мора бити дат уз уважавање најпре хуманистичке димензије истине, која полази од тога да је она феномен који је везан за човека, да је подложна променама и развоју, што је природни пратилац развоја друштва и светског знања, начелно посматрано, као и да има неке особености које се могу посматрати са различитих аспеката- филозофије, логике, социологије, психологије, права и других дисциплина.

Покушај одређења појма истине као људске вредности *per se* биће дат у наредном одељку, који би, уз издвајање начелних карактеристика овог појма, могао послужити као основ за одређење његовог опозита, појма неистине, коју изједначавамо са појмом лажи.

Поменуто ће у наредном поглављу бити основ од којег ће се уз процес дефинисања појма вести, информације и информисања, везати са истим, и креирати основу за стварање радне дефинисције, односно теоријског одређења појма лажних вести, чији ће развој бити дат и анализиран у оквирима истог, другог поглавља.

1.2. Карактеристике истине и истинитости

Како је на крају претходног одељка наведено, мора се разликовати истина као филозофски, етички, уметнички, правни и један шири, свакодневни појам. Уважавање њених одређења из угла различитих научних дисциплина послужиће као основ за одређивање односно апстраховање њених општеприхваћених елемената и особености. Истина је као филозофска категорија одређена као процес сазнања који одговара објективној стварности.

Као етичка категорија, она је основни идеал и циљ, којем се тежи, у уметничком смислу виђење и изражај уметника којим се описује, дочарава или осликава реални свет око себе, док се као правна категорија она може одредити као потпуно и тачно чињенично стање.

Особеност истине као категорије из области права, огледа се у томе што се права стварност не мора увек подударати са правном стварношћу. Под појмом правне стварности има се подразумевати она стварност која је правноснажно утврђена, без обзира на њену стварну нетачност. Како је диспарат између правне и стварне истине опасна и штетна, право би требало да тежи да дође до правне истине, која се у највећој мери поклапа са стварном истином.

Иако истина као таква није "света крава", она је нешто чему се у европскоконтиненталном правном систему традиционално тежи, у области кривичног поступка, на пример, али динамика друштвених промена и динамичност појавних облика криминалитета друштву намеће потребу подизања степена ефикасности, па продор приципа својствених дијаметрално другачијем правном систему, систему англоамеричког права, и у одредбе домаћег кривичнопроцесног права у Законик о кривичном поступку (ЗКП), уведе ограничено, лимитирано начело истине, у којем се суд бави само бодовањем страначких доказа, док сам нема обавезу да истину утврђује. Како било, иако начело материјалне истине, под којим се сматра скуп процесних наредби и института, који за циљ имају утврђивање истине воде ка томе да чињенично стање или материјална истина морају представљати одраз реалности, није више део процесноправног амбијента, ипак се суд јавља као наглашено заинтересован да у поступку буде утврђена истина, јер подношење жалбе на пресуду јесте могуће због погрешно или непотпуно утврђеног чињеничног стања.⁷¹

⁷¹ М. Шкулић, Г. Илић, "Реформа у стилу- један корак напред два корака назад", Београд, 2012, стр. 7-8, 37,173.

Као шири друштвени појам, што и јесте циљ претходно изнетих дефиниција, поставки и ставова, истина може бити одређена кроз неколико карактеристика:

- 1. Истина је објективно-субјективна категорија,** јер она представља подударност стварног, односно реалног појма (ствари или бића) и појаве са вредносно - категоријалним апаратом знања, свести и искуства, који користи субјекат који појам или појаву схвата, описује или цени. Објективно подразумева реалну егзистенцију, чињенични скуп који је једнако опажен у ширем временском и просторном контексту, док субјективно подразумева психички однос појединца према појму или појави на основу којих она јесте описана или схваћена.
- 2. Истина је временски одређена, односно динамична.** Због своје субјективне компоненте, она мора бити временски променљива, односно темпорално зависна категорија. Чињеница да се опажања, расуђивања и процене врше на основу, како индивидуалних тако и општих, знања и искустава, није могуће у друштву које карактерише развојност, у свим контекстима овог термина, окаменити поменуте процесе, када они у себи нужно садрже прерогативе динамичности, одређене сталним повећањем и унапређењем корпуса знања.
- 3. Истина је релативна, а не општа, једном дата.** Овај став деривира из претходног, јер динамичност и временска зависност, мењају обим и садржину истине као такве. Поред осталог основ друштвено-хуманистичких наука лежи у проверљивости знања и исказа, а никако у њиховој априоризацији, у односу на неки имагинарни или духовни појам или садржај.
- 4. Истина је директно пропорционално зависна од језика, географске одређености и ширег друштвеног контекста.** Језик којим се говори, као средство општења између појединаца, до те мере је обележје и својство сваке друштвене групе која га у својим оквирима користи, да као такав неминовно у многим одређује значење и садржину израза, његов контекст и карактер.

Географска детерминанта истину одређује на тај начин што устаљена правила понашања варирају од једне до друге географске целине, да се нешто што у једном делу света јесте вредновано као исправно, корисно, добро, оправдано и нужно, у другом делу не мора тако схватати. Друштвени концепт, који подразумева одређена својства и особености свекупних друштвених односа, у оквирима којих се појединци и друштвене групе интегришу у оквирима заједничких активности у одређеним условима, одређује појам истине у том смислу, што природа међусобних односа, склад односно дисбаланс између њих, кохерентност односно несклад, успешност и неуспешност, утичу на појам и садржину истине, према односима наведених појава у процесима друштвеног живота.

5. **Истина је проверљива.** Овај принцип научног сазнања подразумева да чињенице које су садржане у појму истинитог морају бити погодне и подобне за проверу од стране других лица.
6. **Истина је наглашено интерсубјективна.** Она је таква због претходно наведених карактеристика. Све претходне садржане су у овој особености. Да би неки став био истинит потребно је да има одређени комуникабилни потенцијал, дакле да је изражен на начин који омогућава одређен степен јасноће и разумљивости за **друге**. Ово стога што он улази у општи корпус знања и искустава, што је завистан од времена у којем је саопштен, што је променљив, управо кроз комуникацију и проверу од стране других лица, и што би требало да буде такав да омогућава сопствену практичну употребу од стране других лица, која у процесу његове провере и потврде може говорити о задовољавајућем степену сагласности са објективном структуром стварности.

II ПОГЛАВЉЕ

ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ И ИСТОРИЈАТ ЛАЖНИХ ВЕСТИ

Како истраживање о утицају, односно аспектима које лажне вести имају на политику и безбедност начелно посматрано, у фокусу има најпре одређење односно феноменологију настанка лажних вести, као фактора утицаја на друштвене феномене који ће бити анализирани, као логичан след одређивања појма истине у првом поглављу дисертације (као претпојма у одређењу појма лажи, односно његовог опозита), долази одређење новинарско - журналистичког жанра - вести. Ова два појма ће у заједништву креирати синтагму о чијем ће дефинисању и историјском развоју речи бити у оквиру, овог, другог поглавља дисертације.

Закључивање од посебног ка општем, биће повезница првог и другог поглавља, како би се применом метода генерализујуће апстракције, успео појмовно одредити основни истраживачки појам и отворити истраживачко питање ове докторске тезе: *који су и какви ефекти односно аспекти утицаја лажних вести на плану политике и безбедности?*

Читав је скуп медијских појмова потка, односно претпоставка за разумевање и покушај доказивања на почетку истраживања постављене опште и споредних хипотеза рада. Стога ће у овом делу дисертације бити дат преглед већег броја новинарских појмова, како би се пружио адекватан појмовни оквир и оријентир за процену квалитета и квантитета утицаја који лажне вести имају или потенцијално могу имати у сфери политике и безбедности.

2.1. Појам вести као облика новинарског изражавања

У центру појмовно - категоријалног апарата који се везује за одређење појма лажних вести налази се појам вести. Она као облик новинарског изражавања, односно његова врста или жанр заправо представља централну

категорију остваривања новинарске професије. Према Лексикону новинарства, новинарство чини "обавештавање јавности о свим битним чињеницама стварности неопходним за сазнавање света у којем живимо, без чега се људско понашање на може ефикасно остваривати".⁷² Овако дефинисана професија новинарства, као друштвене делатности, недвосмислено указује на сву сложеност и утицај који њено остваривање има у контексту нормалног, уређеног остваривања живота појединца и суживота са другима у модерном, развијеном друштву. Даље рашчлањивање основних функција новинарства⁷³ само би усложнило степен препознатог утицаја на друштво и живот у целини, али на овом месту неће бити даље анализирани функције и улога новинарства, већ ће бити најпре указано на карактеристике овог феномена као наглашено дифузног и непрецизног појма.

За разлику од неких других професија, попут професије адвоката, које су експлицитно дефинисане у неком законском пропису⁷⁴, или за чије је обављање неопходан својеврстан корпус кумулативно испуњених услова⁷⁵, новинарска професија нија такав случај.

⁷² *Лексикон новинарства*, Београд, 1979, стр.184.

⁷³ У Лексикону новинарства се улога новинарства у процесу масовног комуницирања одређује двојачко: према извору информација, као прималац информација, а према примацима информација, као извор информација. Поменуто место новинарства одређује као наглашено посредничко и указује на два основна задатка у новинарству, а то су *политичко-стручни задатак*, који се састоји из класификације, селекције и обраде информација и *организационо-технички задатак*, који се састоји у преносу обрађених информација различитим телекомуникационим системима и каналима ка аудиторијуму. *Ibid.*, стр. 184-185.

⁷⁴ На пример: појам адвокатуре дефинисан је у чл. 2 Закона о адвокатури, ("Сл. гласник РС", бр. 31/2011 и 24/2012 - одлука УС), као *независна и самостална служба пружања правне помоћи физичким и правним лицима*.

⁷⁵ На истом примеру адвокатске професије за упису у именик адвоката наопходно је кумулативно испуњење следећих, у чл. 6 поменутог закона, таксативно наведених услова: 1) диплома Правног факултета стечена у Републици Србији или диплома правног факултета стечена у иностраној држави и призната у складу са прописима који уређују област високог образовања; 2) положен правосудни и адвокатски испит у Републици Србији; 3) држављанство Републике Србије; 4) општа здравствена и потпуна пословна способност; 5) непостојање радног односа; 6) неосуђиваност за кривично дело које би кандидата чинило недостојним поверења за бављење адвокатуром; 7) непостојање друге регистроване самосталне делатности или статуса статутарног заступника, директора или председника управног одбора у правном лицу, члана или председника извршног одбора банке, заступника државног капитала, стечајног управника, прокуристе и лица које уговором о раду има утврђену забрану конкуренције; 8) достојност за бављење адвокатуром; 9) обезбеђен радни простор погодан за бављење адвокатуром и испуњеност техничких услова, у складу са актом Адвокатске коморе Србије; 10) протек најмање три године од доношења коначне одлуке о одбијању захтева за упис у именик адвоката било које од адвокатских комора у саставу Адвокатске коморе Србије, ако је кандидат претходно подносио захтев који је одбијен.

Савремени друштвени дискурс додатно усложњава грађанско новинарство, Интернет и друштвене мреже, те се осим нејасно омеђеног дефинисања новинарске професије *per se*, додатно појављује и вишак оних који на тај статус претендују.

Поменуто је оличено у Комуникеу о "отвореном новинарству" број 07/2014, у којем се на експлицитан начин дају две врсте препорука у вези са појмом, односно кругом лица која се могу сматрати новинаром. Ово је најпре у вези са питањем правне заштите и привилегија које припадају новинарима. У поменутом документу истиче се да су се у новинарству, схваћеном у традиционалном смислу, појавили "нови актери", чији је допринос унапређењу демократских стандарда и слободе изражавања у демократском друштву високо изражен и који би требало да уживају све привилегије које имају тзв. традиционални новинари.

У другом документу који говори о односу државе према дефинисању појма новинара, Комуникеу о "отвореном новинарству" број 05/2014, препоручује се државама уздржавање од било каквог експлицитног дефинисања појма новинара, јер према речима употребљеним у документу "то није било лако ни пре 25 година , а нарочито није лако данас".⁷⁶

Став је Канцеларије за слободу медија Организације за безбедност и сарадњу (ОЕБС), да је појам новинарске професије доживео драматичну трансформацију, усложњавање, те да би државе требало да избегавају дефинисање појма новинарске професије, као и да прихвате како постојање, тако и корпус права и привилегија тзв. "нових актера", који имају важну улогу у информисању јавности о питањима од јавног интереса.⁷⁷

⁷⁶ М. Јанковић, Ко се данас сматра новинарем и ко би могао да има право на заштиту и привилегије које имају новинари, <http://www.bezbedninovinari.rs>, Интернет, приступљено дана 22.02.2022, стр.5.

⁷⁷ *Ibid.*, стр.6.

Будући да појам новинара (можемо рећи традиционални појам, прим.аут.) у Лексикону новинарства подразумева "лице које се професионално бави прикупљањем, обрадом, класификацијом и ширењем информација средствима масовног комуницирања (штампа, радио, телевизија, агенције, итд.)",⁷⁸ појам "нових актера" може бити груписан у категорије грађанског новинарства, Интернет и друштвене мреже, који не представљају специфичне облике новинарског изражавања, али су од великог значаја за свеобухватно разумевање новинарске професије, у савременом дискурсу.

Према Лексикону медијских и правних појмова појам грађанског новинарства или још "партиципативног новинарства" представља тип новинарске делатности у којој грађани обављају активну улогу у процесу прикупљања, анализирања и ширења вести и информација. Према Марку Гласеру (*Mark Glaser*), грађанско новинарство полази од претпоставке, односно идеје да грађани који нису прошли професионалну новинарску обуку, могу да уз употребу модерних технологија, повећају корпус информација или их проверавају било сами било у садејству са другима.⁷⁹

Овај појам представља извор одређених проблема, у вези са проширивањем каталога права која припадају традиционалним новинарима, попут права на заштиту извора података, јер се појам новинара, како смо претходно указали у Републици Србији не дефинише експлицитно у неком правном пропису.

Интернет, који је у употреби више од 40 година, као "мрежа свих мрежа" омогућава корисницима приступ и размену информација на глобалном нивоу, где год се налазе". Има сложену природу и није у потпуности правно регулисан,

⁷⁸ Лексикон новинарства, Београд, 1979, стр. 182.

⁷⁹ Лексикон медијских и правних појмова у Републици Србији, Београд, 2019, стр. 24; M. Glaser, *Citizen Journalism: Widening world views, extending democracy*, London, 2009.

те се и карактер и правна природа информација које се на њему објављују могу вишеструко различито тумачити.⁸⁰

Друштвене мреже као облик друштвених медија повезују мноштво корисника. Оне су у директној вези са развојем технологије, будући да представљају подврсту интернет сервиса, који се могу појавити у различитим формама, од веб-страница, форума, платформи, блогова, веб-презентација и сличног. Према речима Казима Киртиса (*Kazim Kirtis*) и Фелиз Карахана (*Filiz Karahan*) "друштвене мреже чине једну мрежну платформу за повезивање људи широм света, омогућујући им необавезан пренос информација аудио-визуелним, звучним и текстуалним путем".⁸¹

Појмови обухваћени синтагмом "нових актера" не спадају, у контексту теорије новинарства, у облике новинарског изражавања, али будући да се и путем њих одређене врсте новинарских жанрова могу пласирати ширем аудиторијуму, веома су значајни у фази утврђивања појма лажних вести, као централног појма овог поглавља, а и саме дисертације.

Новинарски жанр може се одредити као својеврстан облик или форма, кроз које новинари (читај и "нови актери") саопштавају чињенице, мисли или ставове, односно начини презентовања новинарских садржаја, под којим се у најширем смислу има сматрати информација.⁸² Иако не постоји јединствена и униформна дефиниција новинарских врста, односно жанрова, ипак се могу издвојити одређене калсификационе групе, односно жанрови. То су:

1. Информативни или фактографски жанр,
2. Интерпретативни жанр,
3. Аналитички или истраживачки жанр,

⁸⁰ *Ibid.*, стр. 25.

⁸¹ *Ibid.*, стр. 20.

⁸² Д. Славковић, *Увод у новинарство*, Београд, 1973, стр. 123.

4. Публицистички или белетристички жанр,
5. Илустративни жанр и
6. Неновинарски жанр.

Сваки од набројаних жанрова даље се може поделити на подврсте, али се са становишта вести, јавља као интересантно то што она битише и у категорији информативног или фактографског жанра⁸³ и интерпретативног жанра.⁸⁴ Она спада у облик новинарског изражавања који је строго информативан. Поред вести у строго информативне облике спада и извештај, док се у другој категорији новинарског изражавања, којима се изражавају ставови и мишљења налазе белешка, осврт, коментар, чланак, друштвена хроника, интервју, анкета, репортажа, цртица, као и антрфиле и фичер.⁸⁵

Интересантно је указати на утицај времена и техничко-технолошког развоја, како на субјекте, који се имају сматрати новинарима, тако и на облике новинарског изражавања, који су такође у директној зависности од временске детерминанте. Они нису окамењени, односно једном дати и непроменљиви, већ насупрот директно повезани са тренутком у којем настају. Такође их одређује и садржај и форма у којој се појављују, те се континуирано прилагођавају како језику, тако и новим елементима и начинима њиховог преношења односно пласирања. Дакле, време одређује и садржај и обим преносилаца порука и њихове садржине и форме.

Појам вести се према Лексикону новинарства одређује као "облик новинарског изражавања (врста, жанр) којим се у најкраћим цртама - пошто се одговори на питања: *ко, шта, где, када, како и зашто* - речима или сликом, или и једним и другим системом знакова, јавност обавештава о једној или више

⁸³ У оквиру којег се вест појављује заједно са интервјуом и извештајем.

⁸⁴ У оквирима којег се вест налази систематизована заједно са проширеним извештајем, коментаром, колумном, белешком, освртом, цртицом и хроником.

⁸⁵ Д. Славковић, *Op.cit.*, стр.123-125.

чињеница, о некаквом догађају, о извесној друштвеној или природној појави, при чему то обавештење мора да буде ново, актуелно, истинито, и важно или занимљиво".⁸⁶

Вест има своја конститутивна обележја, односно елементе, под којима се у најширем смислу имају разумети новост, актуелност, важност и занимљивост и **истинитост**, а она сама мора да пружи одговоре на пет питања, познатих као "*Five 'W's*".⁸⁷

Просторно посматрано постоје три правца у којима вест обавештава јавност. Она говори о неком догађају, износи нешто о неком човеку или излаже нешто о некој појави у природи или друштву.⁸⁸

Иако постоје мишљења да вест и информација (у ужем смислу) нису синоними, реч је о погрешним схватањима. Вест је наш израз, док је информација латинска реч, која је употребом постала присутна у нашем језику. "Информација (латински:*informatio*) је вест, извештај, обавештење, сазнање о чињеницама: догађају, појави (у друштву или природи), човеку (који је нешто урадио или изјавио)".⁸⁹

Информацију треба разликовати од чињенице. Чињеница се трансформише у информацију онда када буде пренета, односно када је информатор (преносилац), неке пренесе.⁹⁰ Информисање је једносмеран процес, који се одвија у смеру од онога ко информацију преноси ка јавности.

⁸⁶ Лексикон новинарства, Београд, 1979, стр. 349.

⁸⁷ Правило или принцип "Пет питања", настало је у Енглеској и дословном преводу значи пет слова W: *who* (ко), *where* (где), *when* (када), *what* (шта) и *why* (зашто) или *how* (како). Суштински је реч о шест питања, али последње је алтернативно са питањем зашто. Д. Славковић, *Новинар и новинарство*, Београд, 1971, стр. 40-41.

⁸⁸ Д. Славковић, *Увод у новинарство*, Београд, 1973, стр. 134-135.

⁸⁹ *Ibid.*, стр. 53.

⁹⁰ В. Волков, *Дезинформација*, Београд, 2001, стр. 17.

Место, односно центар у којем се прикупљају, обрађују и емитују информације, назива се средством комуницирања, а употреба техничко-технолошких достигнућа селектовала је неке од основних и новијих начина обавештавања јавности, у које спадају традиционални медији: штампа, радио, филм, телевизија, и неке од новијих начина као што су грађанско новинарство, Интернет и друштвене мреже.

Како било, и за једне и за друге од значаја је инструментаријум преносилац, публика, порука, садржај, формат и суштина.

Како ће о преносиоцима, односно изворима информација бити детаљније речи у трећем поглављу дисертације, у оквиру којег ће се они класификовати и дефинисати, посебно на основу метода и механизма на који вести, прикупљају, обрађују и шире, овде ћемо се најпре бавити појмом **публике, аудиторијума и јавног мњења**, као оних којима су вести намењене, потом **поруке, која се путем вести шаље, њеним садржајем, и даље форматом и суштином**.

Поменуто ће представљати претпоставку за извлачење јединственог појма вести и њених прерогатива, који би је као појмовну категорију у теорији новинарства оставиле за даљу надградњу односно дефинисање у оквиру синтагме "лажна вест".

Ако пођемо од става да чињеница постаје вест, онда када је преносилац неке саопшти односно пренесе, у овом процесу се осим трансмитера, пошиљаоца, као значајан са разумевање појам вести јавља и онај коме је вест намењена, односно саопштена. У ту сврху важно је одредити неколико појмова који се у теорији новинарства јављају као релеванти са аспекта примаоца вести.

Као први у низу јавља се појам **аудиторијума**, под којим се сматра "укупан број особа које су у једном тренутку изложене дејству неког средства масовног

комуницирања, тако да могу да приме поруку коју оно у том тренутку преноси".⁹¹ Појам аудиторијума може бити изједначен са појмом публике, у њеном најједноставнијем значењу, који подразумева примаоце или читаоце неког медијског садржаја, конзументе неког догађаја.⁹²

Међутим, ако се публика схвати у контексту својеврсног груписања појединаца у одређене посебне групе, под дејством масовних медија, који су психолошки повезани у једну ширу групацију, која као доминантно одредиште има психолошку повезаност својих чланова, а не њихову просторну повезаност, онда то више није синоним за аудиторијум, него је специфичан појам структуриране публике као облика друштвености. Публика као таква може бити даље разврствана у поједине категорије: позоришну, филмску, радијску, телевизијску, па и публику друштвених мрежа. Тако схваћен појам публике није синоним за аудиторијум, који је шири појам, без посебно наглашене социјално-психолошке повезаности појединаца који је чине.

Аудиторијум је шири појам, а публика ужи, и може се за разлику од аудиторијума, као простог збира прималаца вести и у њима садржаних порука, одредити као диференцирани део аудиторијума, који је на основу дејства специфичног "креативног центра" односно преносиоца вести, поделио публику на различите типове или групе, према афинитетима.⁹³

Појмови аудиторијума и публике заједно су конзумирани појмом јавности, које је према дефиницији Херберта Блумера (*Herbert Blumer*) дефинисана као

⁹¹ *Лексикон новинарства*, Београд, 1979, стр. 11.

⁹² *Лексикон медијских и правних појмова*, Београд, 2019, стр. 34.

⁹³ Психолошка повезаност не захтева истовремено заједничко присуство на једном месту, као просторној категорији, те омогућава груписање у типове публике већег броја појединаца на основу њихове доминантне детерминанте, а то је психолошка веза, коју је креирао масовни медији, у односу на спецификум своје природе. *Лексикон новинарства*, Београд, 1979, стр.235.

група људи који су у контакту са одређеним проблемом, различитих схватања о модалитетима решавања проблема, о чему расправљају.⁹⁴

Јурген Хабермас (*Jurgen Habermas*), је јавност дефинисао као "подручје посредовања између цивилног друштва и државе".⁹⁵ Овако одређен појам јавности, подразумева интеракцију између аудиторијума као обичног скупа појединаца, порука које су примили, њихових реакција, мишљења и ставова, њихове критике, прихватања или неслагања, као и изражавање њиховог мишљења.⁹⁶

У овако дефинисаном појму јавности, садржи се појам јавног мњења, који би у најкраћем могао бити дефинисан као груписање већег броја погледа појединаца о одређеној теми. Реч је о "облику свести колективног расуђивања политичке јавности о друштвеним ситуацијама, који подразумева експликацију или испољавање ставова политичке јавности о одређеним друштвено релевантним темама."

Поруке које се од стране пошиљалаца шаљу јавности, требало би да испуњавају одређене стандарде, који се најпре везују за професију новинара, а који би требало да се аналогно односе и на "нове актере" који се прикупљањем, обрадом и дистрибуцијом вести баве у савременом дискурсу.

Будући да се у ту сврху успостављају критеријуми односно стандарди професионалног извештавања, требало би да се сваки од преносилаца (како традиционални новинари, тако и они који претендују да се сматрају новинарима) у погледу поруке коју шаљу јавности стара да најпре буде спречен сваки потенцијални вид дезинформисања јавности, уношења или одржавања у јавности

⁹⁴ H. Blumer, "Public Opinion and Public Opinion Polling", *American Sociological Review*, Vol 13, 5/1948, p.542-523.

⁹⁵ *Лексикон медијских и правних појмова*, Београд, 2019.

⁹⁶ J. Habermas, "The Public Sphere: An Encyclopedia Article", in: *Media and Cultural Studies*, (ed. M.G. Durham, D.M. Kellner), Oxford, 2006, p.114-115.

било чега што је лажно, изишљено и непроверено, а да се целокупан процес обавља уз адекватну припрему, провере чињеница (података), коректно, брзо и уз поштовање човекове личности и достојанства.⁹⁷

Поруке пошљалаца садржане у вести требало би да испуњавају већ наведене карактеристике у погледу **свог садржаја, формата и суштине**.

По садржају вест би морала бити **нова**, што подразумева да претходно није била објављена, односно да повод њеног објављивања јесте у непосредној временској повезаности са њеним настанком, те да представља претходно необјављени податак о неком догађају, расправи, мишљењу или изјави.

Вест по свом садржају мора бити **актуелна**, односно **хитна**. Хитност је временска одредница, која подразумева да вест деривира из неког догађаја који јој непосредно претходи. Шта се сматра непосредним треба схватити у његовом дословном, језичком значењу, који се код различитих фаза у развоју новинарства, извештавања наравно разликовао, али у савременом контексту означава термин одмах или сад. У зависности од времена извештавања о догађају вест је динамична, ако јој је догађај непосредно претходио - пре неколико минута, сат времена, дана или јуче, док је статична уколико период њене актуелности нешто дужи.

Вест по форми мора бити концизна и кратка,⁹⁸ када је реч о флешу, који се као особена категорија вести, везује за динамични живот данашњице и брзину протока информације.

⁹⁷ О општим начелима, функцији и положају новинара, професионалном интегритету и особеностима "добре новинарске пркасе" видети опширније: Д. Славковић, *Новинар и новинарство*, Београд, 1971, стр.9-29; Д. Славковић, *Увод у новинарство*, Београд, 1973, стр. 19-38.

⁹⁸ У стилу Хорацијевог изрека: *In medias res*, која је подразумевала да наратор у позоришту директно и одмах уводи у представу. Она подразумева и концизност и промптност, односно хитност.

По садржају вест мора бити **важна, занимљива и истинита**. *Важност* се огледа у значају коју вест има за најшири аудиторијум, а *занимљивост* у томе да вест у себи садржи чињенице о појавама и догађајима, који се односе на делове живота, који се могу означити као интересанти, односно они који побуђују пажњу и интересовање. Занимљивост никако не треба повезивати са сензационализмом, који подразумева објављивање чињеница и њихово представљање само у деловима, који би код аудиторијума изазвали позорност или пажњу у вишем степену од стварне интересантности који њихова садржина поседује.

На крају, као увод у стварање радног појма синтагме "лажне вести", вест мора бити **истинита**. Она дакле не сме бити измишљена, лажна, непроверена. Постоји једна чувена новинарска изрека: "Ако намераваш да будеш у редакцији само три месеца-можеш да измиљаш! Али, ако желиш да у новинарству останеш целог живота-служи се само истином".⁹⁹

Полазећи на овом месту од изреке Егона Ервина Киша (Egon Erwin Kisch) да "Ништа није тако узбудљиво као једноставност истине....", можемо закључити да вест која је истинита, дакле која у објективно-субјективном смислу подразумева подударност стварног односно реалног појма (ствари или бића) и појаве са вредносно-категоријалним апаратом знања, која је прибављена уз одговарајуће провере, која је нова, хитна и актуелна, дакле временски одређена, која је јасна, интересантна и концизна, дакле зависна од језика и географске детерминанте, јесте она вест која је као наглашено интерсубјективна категорија, онај појам који повезује пошиљаоца, примаоца и субјективно-психолошке процесе у које ступају, у једну кохерентну целину, која за свој основ има развој

⁹⁹ Д. Славковић, *Новинар и новинарство*, Београд, 1971, стр. 39.

друштвене свести, политичких процеса и остваривања основних људских права и слобода у демократском друштву.

Само је тако одређена вест, вест, док се њен опозит, појам "лажне вести", може и мора сагледавати како у односу на услове и детерминатне његовог настанка, најпре у односу на политичке процесе и оријентисаност, тако и у односу на њихове потенцијалне капацитете за утицај, на процесе политичког одлучивања и безбедност у савременом дискурсу.

У наредном одељку биће дат преглед најважнијих дефиниција "лажних вести", чему ће следити хронолошки преглед њиховог настанка, како би треће поглавље могло да разради појмове, карактеристике и механизме извора који их дистрибуирају.

2.2. Лажне вести као мултидимензионални феномен

Вест као појам теорије новинарства, мора бити истинита. Префикс лажна испред појма вести, представља у контексту поменуте теорије, нешто што јој одузима тај карактер. Повезивање два анагонистичка појма својеврстан је *contadictio in adjecto* или нелогичност само по себи. Стога синтагма лажна вест и није појам теорије новинарства.

Појам лажне вести, односно синтагма одређена овим двома речима у једну појмовну целину мора бити посматрана као својеврстан феномен. Она је у савременом друштву, глобално посматрано, постала често, тачније најчешће употребљаван назив, за појаву највећма одређену и омеђену улогом нових актера у процесу прикупљања, обраде и саопштавања вести. Везује се доминантно за Интернет и друштвене мерже, као и за партиципативно, грађанско новинарство.

У контексту традиционалне теорије новинарства, она је непостојећа, немогућа категорија. Придев - лажна, који одређује именицу вест, доводи ове две

речи у синтагми, у однос контрадикције, јер вест само по себи, како је у претходном одељку указано мора бити истинита. Како само новинарство, схваћено у традиционалном смислу, има одређене стандарде, а вести конститутивне елементе, јасно је да у области новинарства као облика извештавања, тешко, односно теже може доћи до објављивања лажне вести, јер она заправо ни није вест. Она се у поменутом контексту јавља као девијација, односно одступање или поремећеност вести у традиционалном концепту.

Друга категорија извештавања, која се кроз развој техничко-технолошких достигнућа укључила, односно претендује на изједначавање са традиционалним извештавањем, односно новинарством, како због недостатака новинарске праксе, образовања и искуства, тако и због непридржавања правила струке, која се појављују у виду етичких кодекса новинарства, увела је у јавни простор и дискурс својеврстан феномен, који је по својој природи наглашено мултидимензионалан.

Полазећи од етиолошког појма речи феномен, у њеном друштвеном контексту, реч је реткој, необичној или тешко објашњивој појави, која се одликује неким посебним, неуобичајеним својствима. Управо овај део одређења појма феномена, указује на необичност феномена лажних вести, који је сам по себи, у традиционаланом смислу неодржив односно контрадикторан.

На овом месту указујемо да појам лажних вести и није термин познат теорији новинарства, већ да је хибридна категорија језичке синтагме, која се мора посматрати кроз неколико својих димензија: социјалну, филозофску, комуниколошку и политичку.

Свака од димензија овог феномена одредиће начин и структуру дефинисања истог, а на крају ће кроз сагледавање свих особености једног истог појма, бити изведен радни закључак - да појам који у свом именичком делу садржи појам из области теорије новинарства, тачније теорије новинарских

жанрова, заправо, оригинарно припада социологији, психологији и то медија и масе, филозофији и у крајњој, највишој апстрактној димензији, политици.

Кроз садејство дефиниција, синтагма ће добити своје разноврсне обресе, која ће применом метода генерализујуће апстракције постати употребљива у контексту класификације њених извора и механизма њеног креирања и дистрибуције.

Лажне вести као **социолошки феномен** подразумевају друштвену димензију, односно димензију интеракције у оквиру друштвених односа, који се успостављају између пошиљаоца и примаоца порука садржаних у вести. Проучавање лажних вести као облика социјалне интеракције подразумева изучавање настанка, развоја и утицаја чинилаца једних на друге у оквиру интерперсоналне интеракције.

Лажне вести као **филозофски феномен** означавају појам који подразумева регистровани проблем везан за стварност, његово реално битисање у њој, као и вредносне елементе истог, који се одражавају у одређеном погледу на исти и његово место у свету.

У оквиру поделе филозофије могле би се одредити као део филозофије, који се бави елементима-појмовима и аргументима- политичког мишљења, дакле филозофијом политике, али и делом аксиологије, као делом филозофије који проучава различите вредносне категорије, код којих би се у вези са феноменом лажних вести најпре истакле моралне и политичке вредности.

Лажне вести могу се посматрати и као феномен из области **комуникологије**, јер она изучава поруке које се размењују између људи и то деловима комуникологије медија, потом комуницирања у групама, интерперсоналног комуницирања и масовног комуницирања. У оквирима овог аспекта посматрано, највише припадају области изучавања масовног

комуницирања, јер се у његовим оквирима изучава обликовање и утицај порука у масовном комуницирању, јавно мњење и критичка анализа порука.

На самом крају, лажне вести су **феномен науке о политици**, јер се налазе у директној вези и са проблематиком теорије о држави- питањима демократије, анархизма и либерализма, проблематиком избора у демократском друштву, али и проблематиком грађанског друштва и пропаганде.

Сви наведени аспекти значајни су због свеобухватног разумевања милтидимензионалности феномена који се изучава. Иако свака од научних дисциплина има сопствене методе и научни инструментаријум, заједничко им је да кроз сегментарно анализирање особности ове појаве, партиципирају у креирању сложене радне дефиниције друштвеног феномена, и у контексту традиционалне теорије новинарства и у контексту савремених облика масовног комуницирања путем Интернета и друштвених мрежа.

Пре навођења и издвајања најважнијих дефиниционих елемената овог феномена, треба нагласити како његову двоструку природу, једном као девијације појма вести, у традиционалном контексту теорије новинарских жанрова, једном као сложеног друштвеног феномена, наглашено мултидимензионалне природе.

У наредном одељку биће издвојен један број актуелних ставова и дефиниција посленика различитих научних оријентација, чему ће следити хронолошки приказ развоја и особности најзначајнијих случајева лажних вести кроз историју.

2.3. Дефиниције лажних вести у савременој теорији друштвених наука

Бројни су покушаји научника да сагледају различите аспекте лажних вести, почевши од њихових извора, способности и брзине њиховог ширења, друштвених утицаја, подстичућих, подстрекачких капацитета лажних вести, индивидуалних фактора који утичу на подстрекнуто лице у прихватању порука садржаних у лажним вестима, као и начина њиховог регистровања, демистификације, односно разоткривања.¹⁰⁰

Наведени различити критеријуми отежавају стварање униформне дефиниције појма, те се као најбољи пут налажења једне прихватљиве и свеобухватне дефиниције овог појма појављује навођење, анализа постојећих дефиниција и тражење минимума заједничких елемента који би послужили као апстрактно вредноване датости, односно дефинициони елементи.

Према *Collins English Dictionary* појам лажних вести је одређен тако да у њима види лажне односно сензационалне информације, које се шире посредством новинских информација.¹⁰¹

Речник Универзитета у Кембриџу дефинише лажне вести као лажне приче које имају облик или форму вести, које се шире путе Интернета или се користе у другим медијима, највећма створене ради утицаја на политичко мишљење или ради шале.¹⁰²

Речник Универзитета у Оксфорду одређује лажне вести као "лажне извештаје о догађајима, који су читани и писани на Интернет страницама".¹⁰³

¹⁰⁰ C.C. Wang, "Fake News and Related Concepts: Definitions and Recent Research Development", *Contemporary Management Research*, Vol. 16, No. 3, 2020, p. 146.

¹⁰¹ *Collins English Dictionary*, Интернет, <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/fake-news>, приступљено дана 05.07.2021.

¹⁰² *Lažne vijesti-fake news*, Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, Sekretarijat, Istraživački sektor, Sarajevo, 2018, str. 3.

¹⁰³ *Ibid.*

Према мишљењу Давида Клајна (*David Klein*) и Џошуе Вуелера (*Joshua Wueller*) „лажне вести се дефинишу као намерно или свесно *online* објављивање лажних изјава“. Хант Алкот (*Hunt Allcott*) и Метју Генцков (*Matthew Gentzkow*) под овим појмом подразумевају „вести које немају чињеничну основу, али су представљене као вести“.

Одређење лажних вести као „новости које су повезане са дезинформацијама из различитих извора, укључујући и новинаре“ дају Расмус Клајс Нилсен (*Rasmus Kleis Nielsen*) и Лукас Грејвс (*Lucas Graves*) и насупрот тога наводе појам „вести који подразумева тачност, благовременост, релевантност, јасноћу и поштеност саопштења“.

Регина Рини (*Regina Rini*) сматра да су лажне вести „приче које описују догађаје у стварном свету, које подсећају на традиционалне медијске репортаже, чијим је творцима познато да је оно што објављују лажно, што се ради из два разлога: како би вести биле преношене широком аудиторијуму и како би превариле макар део публике којима су намењене“.¹⁰⁴

Лажне вести се према Владимиру Волкову могу посматрати као један од облика дезинформисања, које као феномен служи манипулисању јавним мњењем у политичке сврхе и које постоји још од античког доба. Интернет као медиј погодује тоталитарним режимима, који дезинформисање односно ширење лажних вести виде не само као вештину него и као средство за јавно и потајно манипулисање масама с циљем утицаја на њихово одлучивање у политичкој сфери.¹⁰⁵

¹⁰⁴ G. Axel, “Fake News: A Definition”, *Informal Logic*, 1/2018, p. 97; H. Allcott, G. Matthew, “Social media and fake news in the 2016 election”, *Journal of Economic Perspectives*, 2/2017, p. 4.

¹⁰⁵ В. Волков, *Дезинформација – од Тројанског коња до Интернета*, Београд, 2002.

Аксел Гелферт (*Axel Gelfert*) под појмом лажних вести подразумева намерно приказивање лажних или обмањујућих тврдњи у форми вести.¹⁰⁶

Јохан Фаркаш (*Johan Farkas*) и Јаник Шоу (*Jannick Schou*) не сматрају да је реч о многозначности овог појма и посматрају појам лажних вести као тзв. плутајући означивач (*floating signifier*), који се у зависности од политичког пројекта у којем је употребљен, на различит начин може троструко схватити: у првом реду као резултат економских утицаја у процесима производње дигиталних садржаја, потом као начин да се у активностима десничарски оријентисаних медија дискредитују конзервативни медији и политика, и на крају као израз под којим се подразумева активност усмерена против либералних *mainstream* медија.¹⁰⁷

Корине Бреслер (*Korrine Bressler*) сматра да уколико се под појмом лажних вести подразумева нешто што је намерно погрешно објављено или дистрибуирано широком кругу корисника, у намери да се тиме оствари нека друштвено-политичка промена, у складу са ауторовим уверењима, онда се стварним моментом њиховог настанка има сматрати откриће Гутенбергове пресе, 1439, која је омогућила да вести буду штампане и широко дистрибуиране, без много размишљања о новинарском интегритету.¹⁰⁸

Наведене дефиниције дате су у контексту одређивања феномена лажних вести као политичког израза и фразе која се може посматрати у различитим контекстима. Како најважнији међу њима представља контекст супротности

¹⁰⁶ G. Axel, *Op. cit.*, p.98.

¹⁰⁷ Ч. Марков, "Када кажеш "лажна вест" на шта тачно мислиш?Квалитативна анализа употребе израза "лажна вест" у медијском извештавању у Србији", у : *Зборник радова "Грађани у доба дезинформација"*, (ур. А. Крстић), Београд, 2021, стр. 8.

¹⁰⁸И. Бодрожих, А. Бодрожих, „Политичко-правни аспекти ширења лажних вести“, *Српска политичка мисао*, 3/2018, стр. 249.

новинарским стандардима у демократском друштву,¹⁰⁹ њима ће бити припојене и дефиниције овог појма у којима се диференцирају различити облици у којима се оне појављују.

Алкот и Гленцгов издвајају шест сродних појмова, који се могу користити у процесу дефинисања појма лажних вести. Они као такве наводе ненамерне грешке, гласине, теорије завере, сатиру, лажне изјаве и извештаје који подржавају одређену опцију.¹¹⁰

Едсон Тандок (*Edson C. Tandoc, Jr.*), Ченг Веи Лим (*Zheng Wei Lim*) и Ричард Линг (*Richard Ling*) су кроз анализу десетине научних чланака, у раздобљу од једне и по деценије, констатовали да се појам лажних вести користи за означавање појмова сатире, пародије, фабриковане вести, рекламе, фотоманипулације, реклама, пропаганде и промотивних садржаја.¹¹¹

Појам лажних вести користи се у контексту мноштва различитих феномена, који се крећу од пропаганде до обичних форми политиканства. Различите дефиниције на различит начин одређују лажне вести и сродне појмове, али се овај појам најчешће поклапа са појмовима "*misinformation*" и "*disinformation*", под којом се подразумевају лажне или обмањујуће информације (*misinformation*) и лажне информације намерно ширене да би обмануле људе (*disinformation*).¹¹²

Тако Дејвид Лејзер (*David Lazer*) и др. тврде да су лажне вести „измишљене информације које опонашају медијски садржај у форми вести, али

¹⁰⁹"Професионално новинарство би требало да представља антитезу лажним вестима поштовањем успостављених етичких и професионалних норми, као што су посвећеност јавном интересу и ригорозна провера информација", Ч. Марков, *Op. cit.*, стр. 31.

¹¹⁰J. Сурчулија Милојевић, М. Кулић, „Лажне вести’ или дезинформације: (само)регулаторни оквир изазови у пракси“, *Српска политичка мисао*, 1/2020, стр. 182.

¹¹¹E. Tandoc Jr., Z. Wei Lim, R. Ling, "Defining 'Fake News'." *Digital Journalism* ,6/2018, p.141-146.

¹¹² V. Marda, S. Milan, *Wisdom of the Crowd: Multistakeholder Perspective on the fake news debate*, Pennsylvania, 2018, p. 2.

не у организационом процесу или намери”. Лажним вестима, стога недостају уређивачке норме и процеси медијских провера за обезбеђивање тачности и кредибилитета информација. Лажне вести се преклапају са другим поремећајима информисања, модалитетима дезинформисања, поменути *misinformation* (лажне или обмањујуће информације) и *disinformation* (лажне информације које се намерно шире да би обмануле људе).

Према Мрежи етичког новинарства (*Ethical Journalism Network*) лажне вести¹¹³ се састоје од информације намерно измишљене и објављене у намери да се обману и наведу други да поверују у лажи или да посумњају у проверљиве чињенице”.

Интересантан је изостанак уједначености и доследности у дефинисању појма лажних вести и међу организацијама за заштиту људских права. Две резолуције Парламентарне скупштине Савета Европе које се односе на лажне вести не покушавају да дефинишу те појаве. У Резолуцији 2212 (2018) (*Resolution 2212 (2018) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on the Protection of editorial integrity, paras. 8.7 and 9.5*). сматрају се „лажне вести“, „пропаганда“ и „дезинформације“ различитим облицима манипулације, док су у Резолуцији 2217 (2018) (*Resolution 2217 (2018) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on the Legal challenges related to hybrid war and human rights obligations, para. 3*) „лажне вести“ идентификоване као облик „кампања масовних дезинформација“, који представљају технику „хибридног рата”.

Заједничка декларација специјалних извештача о слободи изражавања (*Joint declaration on freedom of expression and “fake news”, disinformation and*

¹¹³ *Ethical Journalism Network*, “Fake News”, Интернет, <https://ethicaljournalismnetwork.org/tag/fake-news>, Интернет, приступљено дана 02.06.2021.

propaganda) признаје лажне вести у наслову документа, али говори искључиво о „дезинформацијама” и „пропаганди” у главном делу документа декларације¹¹⁴.

У оквиру законодавног домена, концепт лажних вести наглашено је вишезначан о чему сведоче недавне дебате око напора да се уведу национални закони против лажних вести. У Француској је у закону против „манипулације информацијама“ учињен покушај да се лажне вести одреде као „свака тврдња о чињеници која је нетачна или обмањујућа“, што би могло да „искриви правичност избора“, под условом да је пропагирање на Интернету учињено „намерно“ и „на вештачки или аутоматизовани и масовни начин“.

У Италији је у оквиру предлога закона, који није усвојен 2017. дата дефиниција лажне вести као „лажне, преувеличане или пристрасне” вести на мрежи (Интернету, прим аут.) Поменутом предлогу закона у 2018, следиле су активности италијанског Министарства унутрашњих послова, које је даље имало за циљ да се бори против лажних вести увођењем система извештавања „очигледно неоснованих и пристрасних вести, или отворено клеветничког садржаја”.

Немачки Закон о спровођењу Интернета (*Network Enforcement Act*, енгл. *Netzwerkdurchsetzungsgesetz*, *NetzDG*, нем.), познатији као "Фејсбук закон" ("Facebook Act"). из 2017. није дефинисао „лажне вести“, али је послужио као инспирација за неке законе против лажних вести широм света.¹¹⁵

На крају како истичу Бертин Мартенс (*Bertin Martens*) и сарадници, не постоји консензус о дефиницији „лажних вести“. Дефиниције о којима се говорило горе имају тенденцију да се, у различитом степену, конструишу око четири димензије: (и) врсте информација; (ии) лажност информација; (иии)

¹¹⁴ <https://www.osce.org/fom/302796>, Интернет, приступљено дана 11.12. 2021.

¹¹⁵ *Disinformation and propaganda-impact on functioning the rule of law in the EU and its member states*, European Parliament, Brussel, 2019, p. 23-24.

намера аутора; и (ив) последице ширења информација, укључујући личне (перцепција примаоца) и друштвене ефекте (поремећај демократских процеса). Што се тиче прве две димензије – врсте и лажности информације – уже дефиниције „лажних вести“ имају тенденцију да се фокусирају на проверљиво лажне извештаје вести, док шире дефиниције такође укључују све обмањујуће или искривљене информације. Ова последња боље одражава реалност манипулативних прича– многе од њих нису у потпуности лажне, већ мешају намерне неистине са добро познатим истинама селективним представљањем делимичних истина, употребом лажног контекста или манипулацијом слика уз проверене вести.¹¹⁶

2.4. Историјат лажних вести

Иако појам, односно феномен лажних вести окупира научну заједницу у протеклој деценији, он дакако није нов. Прегледом историјских догађаја у одговарајућем хронолошком редоследу недвосмислено се намеће закључак да "што се ствари више мењају, све више остају исте".¹¹⁷

Према речима Џејкоба Сола (*Jacob Soll*) „сензационализам се увек добро продавао. Почетком 19. века, на сцену су дошле модерне новине које су рекламирале замерке и разоткривања, али и лажне приче како би повећале тираж."¹¹⁸ Са друге стране колумнисткиња Гардијана (*The Guardian*) Натали Нугеред (*Natalie Nougayrède*) истиче да је „употреба пропаганде древна, али да никада раније није постојала технологија како би је тако ефикасно ширила”.¹¹⁹

¹¹⁶B. Martens, et al., "The digital transformation of news media and the rise of disinformation and fake news", *JRC Digital Economy Working Paper*, 2/ 2018, p. 5.

¹¹⁷ "Plus ça change, plus c'est la même chose".

¹¹⁸ J. Soll, "The Long and Brutal History of Fake News," *POLITICO Magazine*, Dec. 18, 2016.

¹¹⁹ J. Posetti, A. Matthews, *A Short guide to the history of "fake news" and disinformation*, 2018.

Стога се историјском контексту при испитивању и извештавању о савременим манифестацијама лажних вести, мора посветити значајна пажња. *Historia est magistra vitae* и омогућава реалистичан и свеобухватан основ за извођење закључака о појму, али и модалитетима ширења, субјектима који их дистрибуирају и циљевима који се њиховим ширењем могу остварити. Друштвена реалност, није ништа друго, него циклично понављање појава, у одређеном континуитету и међусобном распореду.

Начелну историјску класификацију лажних вести даје Џоана Буркхарт (Joanna Burkhardt). Она уочава четири фазе у њиховој дистрибуцији:

1. Еру пре проналаска штампарске машине,
2. Еру после проналаска штампарске машине,
3. Еру мас медија и
4. Интернет еру.

У ери која претходи проналаску штампарске машине као карактеристични се јављају облици писања на различитим материјалима попут камена, глине, или папируса. Подаци записани на овим списима највећма су се односили на верске и световне поглаваре, попут фараона, царева, војсковођа или свештеника. Контрола над записима и остављањем информација тим путем доводила је до развоја моћи и представљала је основ за развој већине култура које су данас познате. У знању се налазила моћ, те су они који су контролисали знање и информације успостављали и задржавали позиције моћи, са својством друштвених лидера, који су имали привилегије које други нису.

Подаци који су остали из најранијих времена и култура сведочанства су особености и предности које су владари уживали. Подаци су сачувани на камену, папирусу или таблама и у њима је величана моћ владара и његова позиција апсолутног суверена у друштву.

Поменуте поруке имале су двоструку функцију. Једна је била везана за унутрашње релације владара и поданика, у којима је била оличена моћ владара у погледу контроле над животима поданика. Друга је била намењена спољним утицајима и *pro futuro* утицају, који је требало да обезбеди улазак у историју, или вечност владару, који је требало да остане упамћен по својим врлинама и посебностима личности: храбрости, ратним успесима или изузетним лидерским способностима. Овакав начин преноса информација искључивао је у потпуности било какву проверу њихове веродостојности.

Као пример ове ере Буркхарт наводи пример Прокопија, главног историчара Византије, који је употребом лажних вести настојао да на најлошији начин опише и представи цара Јустинијана. Иако га је током живота подржавао, након његове смрти он ради на његовој дискредитацији и дискредитацији његове жене. Како нови цар није био за Јустинијана, јасно је да је аутор ових лажних вести између осталог настојао да себе дистанцира од Јустинијановог двора, користећи се при томе лажним вестима.¹²⁰

Ера након проналаска штампарске машине и ширење писмености омогућили су убрзано ширење информација. Они који су били писмени могли су да манипулишу информацијама у односу на оне који то нису били. Ширење писмености са једне стране смањивало је могућност за лажно представљање написаног, али је повећање њене стопе омогућило лакшу дистрибуцију и продају информација и оставило простора за сугестибилно извештавање.

Штампане информације су постале доступне у различитим формама попут књига, новина, реклама или карикатура. Објављују их, како они који су плаћени

¹²⁰ J. M. Burkhardt , "Combating Fake News in the Digital Age", *Library Technology Reports*, Vol. 53, 8/2017, p. 5.

да обезбеде праве и истините вести, али и други којима је интерес онога ко им је био послодавац био испред истинитости и правовремености.

Као реперезнативни пример ове ере Буркхарт наводи случај италијанског писца и сатиричара Пијетра Аретина (*Pietro Aretino*), који је писао сонете и драме. Он је објављивао своју преписку са италијанским племством, како би их уцењивао. У случајевима да уцењена особа не обезбеди новац који је тражен индискретна преписка би била објављена. Ово је представљало основу сумње у власти у Италији и утицало је на обликовање сложене политичке стварности тог времена.¹²¹

У вези са лажним вестима у области политичког деловања писао је Џонатан Свифт (*Jonathan Swift*) који је још далеке 1710. године изнео неке констатације које у многоме имају истоветан карактер са ставовима аутора о лажним вестима у 21. веку. Наиме, он је у свом есеју „Уметност политичког лагања“ писао о штети коју лаж може учинити, без обзира да ли је пласирана од стране познатог или непознатог аутора. "Лаж лети, а за њом истина шепа, тако да када се људи разувере, буде прекасно. Шала је готова, а прича је имала ефекта."

Репрезентативан пример пласирања лажних вести у новинским чланцима је и случај америчког писца Едгара Алан Поа (*Edgar Allan Poe*) који је 1844. написао лажни новински чланак у којем је тврдио да је човек прелетео Атлантик балоном на врућ ваздух за свега три дана. Особеност овог чланка била је научна прецизност и детаљи чије је присуство у чланку навело велики број људи да поверују у истинитост ових тврдњи. Веровање у објављену лажну вест трајало је све до момента у којем ни балон и човек који је њиме управљао нису пронађени. Како било, чланак је повучен из публикације четири дана касније, али се самом

¹²¹ *Ibid*, p. 5-6.

Поу приписује објављивање најмање шест чланака за које се показало да су лажне вести.

Ера масмедија¹²² представља период у развоју и дистрибуцији лажних вести која се везује за појаву радија, штампе и телевизије. Њена основна карактеристика јесте могућност медија да их прати широки аудиторијум, те ову еру карактерише масовност и утицај на одлучивање друштва, које је у контрасту са самосталним одлучивањем.

Кроз три примера Буркхарт указује да су се ефекти пласирања лажних вести у ери масмедија кретали од забаве до смрти. Неки од аутора су имали бенигне мотиве у њиховом пласирању, док су неки као циљ њиховог ширења имали у знатном степену штетније друштвене последице и тежину, попут наношења штете појединцима, породицама или владама. Како је реч о претпоследњој ери у односу на Интернет еру, она констатује да су било намерне или ненамерне последице лажних вести биле дубоке и далекосежне за то време. Комуникациони капацитет и масовност медија као средстава за ширење лажних вести директно су се реперкусовале на последице њиховог ширења.

Као пример ширења лажних вести у ери масовних медија наводи се случај објављивања лажне вести од стране свештеника Роналда Арбатнота Нокса (*Ronald Arbuthnott Knox*) на радију Би-Би-Си (*BBC*) 1926. године која је носила наслов "Емитовање барикада" у којој је Нокс изјавио да су Лондон напали комунисти, да је парламент под опсадом као и да су познати хотел и Биг Бен (*Big Ben*) подигнути у ваздух. Иако је овој изјави претходила најаву у којој је истакнуто да је реч о хумору и измишљеној ситуацији, али они који су се

¹²²Према Џону Томпсону (*John Thompson*) "масовни медији су друштвене институције које функционишу унутар одређених стега, правила, права и политике које упошљавају мешавину квалификованог особља, који се држе одређених процедура у прикупљању информација, ради стварања грађе за визуелно, аудитивно или концептуално усмерене медије. Они су учесници у политичкој, економској, социјалној и културној динамици друштва. J. Thompson, *The Media and Modernity- A Social Theory of the Media*, Stanford, 1995, p. 26-28.

укључили у програм након уводних речи управника Би-Би-Си студија у Единбургу, из којег је програм емитован, нису могли да знају да је реч о лажној вести, односно хумору и имагинацији. Читава ситуација додатно је била отежана чињеницом да ова драматична радио емисија била емитована свега неколико месеци након генералног штрајка у Енглеској, па је до момента њеног разјашњења изазвала одређену панику код дела грађана.

Слична ситуација поновљена је у САД-у, такође у радио емисији. Иако је књига Орсона Велса (*Orson Welles*) "Рат светова" објављена 1898, године, њена презентација у једној радио емисији, је за оне слушаоце поменуте радио емисије, који нису били упознати са садржином овог научно-фантастичног романа, могла бити застрашујућа. Идеја емитовања ове емисије није била пласирање лажне вести о инвазији на Марс, они који су пропустили уводну најаву, то такође, као у случају Ноксове емисије нису могли да знају.¹²³

Интернет ера у ширењу лажних вести започиње крајем двадесетог века. Интернет је постао нови алат и средство за ширење лажних вести у интензивираним обиму. Чињење Интернета доступним јавности омогућило је да свако ко има приступ рачунару, може да се упозна са садржајем, пласирањем производа и информација одмах и у реалном времену. Компјутерске иновације и дигитализација друштва учинили су да информације буду доступне просечном појединцу и омогућиле су његово партиципирање у њиховој правовременој дистрибуцији, али и утицају, који је у случају пласирања информација које су лажне, крајње штетан, по бројне аспекте друштвеног живота, а посебно политичке и безбедносне.

Иако су импликације Интернет ере у ширењу лажних вести несагледиве, свакако се као претходна хипотеза наредног поглавља у којем ће се указивати на

¹²³ J. Burkhart, *Op. cit.*, p. 6-7.

субјекте ширења лажних вести, и амбијент односно средство и алат за њихово ширење употребом Интернет технологија, алата, друштвених мрежа, или дигитализације начелно посматрано, појављује став да је Интернет важна детерминанта за подизање степена друштвене опасности ширења лажних вести и појачаног утицаја на политичке процесе и безбедност.

У првим годинама своје експлоатације неке веб странице су постављене ради дистрибуције сатиричних садржаја, док су друге биле намењене довођењу у заблуду корисника или ширењу пристрасних и лажних вести. Развој Интернета и укупног процеса дигитализације донео је убрзану и све већу по обиму употребу лажних вести као средстава за постизање најразличитијих циљева. Оно што карактерише ову еру су континуирани развоји алата, наглашена динамика, и нови појавни облици презентација лажних вести, које по својој усмерености, степену штетности и масовности свог утицаја надилазе све претходне периоде.

„Масовност дигиталних дезинформација постаје свеprisутна на друштвеним мрежама до те мере да је проглашена једном од главних претњи људском друштву од стране Светског економског форума (*WorldEconomic Forum*).¹²⁴

Начелна подела историјата лажних вести обилује бројним примерима, који се дају исказати на својврсној временској скали, која подразумева хронолошки приказ релевантних историјских догађаја, у којима су лажне вести пласиране и имале одређене импликације на друштвене односе, најшире посматрано.

Џули Посети (*Julie Posetti*) и Елис Метјуз (*Alice Matthews*) у својој студији "Кратак водич кроз историју лажних вести и дезинформација", дају временску скалу, која ће бити коришћена у оквиру ове докторске дисертације, јер се након навођења хронологије догађаја, може извршити њихова селекција и

¹²⁴ M. Del Vicario et al., "The spreading missinformation online", *PNAS*, Vol.113, 3/2016, p. 554.

категорисање у оквиру претходно наведене начелне поделе Буркхартове, уз релевантну анализу студије случаја, која ће касније, кроз четврто и пето поглавље тезе бити доведена у везу са ризицима за аутентично новинарство, отворено демократско друштво и партиципативну демократију, односно политичким и безбедносним импликацијама које су анализирани догађаји проузроковали.

Временска скала коју дају Посети и Метјуз:

- **око 44. године пре нове ере** - *Октавијанова пропагандна кампања* била је усмерена ка клеветању Марка Антонија. Састојала се од урезивања слогана, који су по садржини били равни објавама на *Twitter*-у, којима се урушавала Антонијева репутација.
- **око 1450. године** - *Изумљена Гутенбергова преса-штампарска машина*, која је паралелно са омогућавањем да се вести шире Европом, омогућила и ширење измишљених, лажних вести.
- **1835. година** - *тзв. Велика месечева превара (The Great Moon Hoax)* објављена је у Њујорк Сан-у (*The New York Sun*), као фељтон од шест чланака о открићу непостојећег живота на Месецу, уз тврдње да је реч о налазима астронома сер Џона Хершела (*John Herschel*).
- **1899-1902. година** - *Други јужноафрички "Боер" рат*. Пропаганда која је пратила и креирала стереотип о "Боеру", током сукоба у Јужној Африци. Реч је била о популаризацији стереотипа, који је пласирала и популаризовала британска војска ради придобијања подршке британског јавног мњења за непопуларни рат.
- **1914-1918. година** - *Први светски рат* и пропаганда која га је пратила. Позивајући се на национализам и патриотизам пропаганда је имала кључну улогу у регрутацији војске.

- **1917. година** - *Случај немачке "фабрике лешева"* представљао је део британске пропаганде усмерене ка демонизацији непријатељске немачке војске током Првог светског рата. Тајмс (*The Times*) и Дејли Мејл (*The Daily Mail*) објавили су серију новинских чланака у којима су изнете тврдње да због несташнице масти у Немачкој, која је настала као резултат британске поморске блокаде, немачке снаге користе лешеве сопствених војника у производњи масти, коштаног брашна и хране за свиње. Поменуте лажне вести имале су импликације на плану поверења јавности у вези са нацистичким злочинима у Другом светском рату, у самом почетку.
- **1917. година** - *Појава пропаганде из доба руске револуције*, коју карактерише стратегија употребе привлачних и ефектних слогана, употреба продорних боја са циљем утицаја на "широку публику".
- **1933. година** - *Оснивање Министарства за јавно просвећење и пропаганду немачког Рајха*. Пратећи успон нацистичке идеологије, Јозеф Гебелс (*Joseph Goebbels*) оснива наведено министарство са основним циљем ширења нацистичких порука насиља које подстичу мржњу против Јевреја. Коришћени су били сви расположиви медији- укључујући позориште и штампу. Нацистичка пропаганда имала је пресудан значај у процесу подстрекавања на вршења најтежих кривичних дела, ратних злочина и злочина против човечности, против европских Јевреја и осталих жртава нацистичког режима. Основни циљ пропаганде био је ширење расне мржње и извршавање масовних злочина.
- **1938. година** - *Радио драма "Рат светова"* заварала је многе слушаоце да поверују да је Земља нападнута, што је наговестило сатиричне вести 21. века. Они који су радили на "Рату светова" нису могли ни да наслуте да ће преварити слушаоце, јер сви су сматрали да је прича превише наивна и невероватна да би икада могла бити схваћена озбиљно.

- **1939-1945. година** - *Други светски рат*. Едвард Херцштајн (*Edward Herzstein*) је у својој књизи "Рат у којем је Хитлер победио" описао нацистичку пропагандну кампању као „најзлогласнију пропагандну кампању у историји". Он каже да су "нацисти демонизовали и прогањали Јевреје тако ефикасно да су почињена зверства вршена уз подршку народа, а да се порицање Холокауста наставља и кроз 21. век".
- **1955-1975. година** - *Вијетнамски рат* био је праћен свакодневним брифинзима на којима је пласирана америчка пропагандна кампања, позната под називом "капања оптимизма". Она је користила "домино теорију", као тактику страха за сузбијање противљења рату. Наиме, пласирана је теза да уколико је једна земља дошла под комунистички утицај и контролу, то ће се ускоро десити и са њеним географским суседима.
- **1947-1991. година** - *Хладни рат*, обележило је међународно емитовање програма и садржаја коришћено ради утицаја на становништво да заузме једну од две супротстављене стране у сукобу.
- **1972-1990. година** - *Јужноафрички пропаганди рат* подразумевао је спонзорисање од стране јужноафричке владе апартхејда софистициране, тајне и глобалне лобистичке кампање за добијање подршке идеји апартхејда и супротстваљање опозицији. Циљ је био придобити кључне креаторе јавног мњења у западним престоницама, а спроводио ју је министар из владе Ешел Руди (*Eschel Rhoodie*). Иако је кампања разоткривена од стране локалних истраживачких новинара касних 1970-их, она је настављена до раних 1990-их година.
- **1983. година** - *Првоаприлски интервју* између репортера Асошијетед Преса (*Associated Press*) Фреда Бејлса (*Fred Bayles*) и историчара поп културе и професора Универзитета у Бостону Џозефа Боскина (*Joseph Boskin*), који је покушао да укаже да је порекло приче о тзв. "Првоаприлској будали" нејасно.

Како је Бејлс наставио да инсистира са питањима Боскин је смислио причу о лудачу који је постао краљ, очекујући да ће Боскин поверовати. Али он је причу објавио и тако је покушај објављивања лажне вести успео.

- **1996. година** - Почиње емитовање "*The Daily Show*"-а, као облика сатире и самопрокламованог "*fake news*" ТВ програма у САД. Емитовање овог програма омогућава успон сатиричних вести, као жанра који постаје својесврстан коректив и супститут за *mainstream* новинарство.

- **1998. година** - Онион (*The Onion*) почиње да се објављује *online*. Овај сатирични вебсајт објављује мноштво прича које касније бивају грешком преузете као чињенице и објављиване као стварни подаци. Као репрезентативан пример такве врсте пропуста у извештавању истиче се објављивање приче о севернокорејском председнику Ким Џонг Ун-у (*Kim Jong-Un*), који је у њој проглашен за "најсексипилнијег мушкарца на свету за 2012. годину". *The Chinese Communist Party's People's Daily*, а након њега и *the Korean Times* преузели су и објавили ову сатиричну причу. Након поменутих догађаја **#NotTheOnion** постаје општеприхваћен хештег (*hashtag*)¹²⁵ за означавање приче које су имале карактер пародије.

- **2003-2011. година** - *Rat у Ираку*. Уочи инвазије на Ирак, коалиције земаља предвођених САД, као дела активности спровођених у оквиру тзв. "рата против тероризма", који је започет након 11. септембра 2001. године и теористичког напада на Куле близнакиње у Њујорку, Њујорк Тајмс (*The New York Times*) је објавио серију чланака међу којима се нашао и онај никада независно потврђен податак о постојању кампа за производњу биолошког оружја. Чланци репортерке Јудит Милер (*Judith Miller*) који су садржали дезинформације о

¹²⁵ Реч или фраза којој претходи ознака (#), коришћена на друштвеним мрежама, вебсајтовима или апликацијама, посебно *Twitter*-у, којим се означава специфичан дигитални садржај или специфична тема.

оружју за масовно уништење сматрају се онима који су имале „највеће последице по Америку” и званичници Бушове администрације су их наводили као један од основних разлога за рат са Ираком. *The New York Times* је „представио појам ирачког оружја за масовно уништење као чињеницу“. Ова епизода постала је позната као „Оружје за масовно одвраћање пажње“. Наведено је покренула дебата о предиспозицијама новина у то време да верују својим изворима без дужне пажње као стандарда новинарског извештавања, чиме се отвара простор за манипулацију од стране оних који су дезинформацију пласирали.

Са друге стране, треба поменути и случај бившег ирачког дипломате Мухамед Саид ал-Саххаф (*Muhammed Saeed al-Sahhaf*) који је био министар информисања током ирачког рата. Његова пропагандна техника је била толико "обојена" да је су његове објаве биле третиране као пародија. Постао је познат као "Комични Али" (*Comical Ali*) или "Багдад Боб" (*Baghdad Bob*) због очито нетачних тврдњи које је износио о сукобу. Као флагрантан пример лажних вести које је објављивао наводи се пример у којем је снимљен како негира чињеницу да су амерички тенкови у Багдаду, чак и у тренутку у којем се видело како тенкови у позадини котрљају иза њега док је давао интервју на телевизији.

- **2004. година - Демантиј и извињење *The New York Times* због извештавања о оружју за масовно уништење.** Рефлексивна критика уредничког одбора *The New York Times*-а односила се на потребу вишег степена критике и провере информација од стране уредништва, које је требало да притиска и усмерава рад новинара ка објављивању истинитих вести, а не само да иде за тиме да што пре и без довољне провере и дужне пажње подаци буду брзоплето објављивани у новинама и мотивисани најпре жељом за свргавањем Садама Хусеина (*Saddam Hussein*) са власти. У оквиру поменуте критике истакнута је снажна опредељеност уредништва да се објављивањем тачних информација исправе грешке у информисању.

- **2005. година** - *Колбертов извештај*. Овај сатирични касновечерњи телевизијски шоу- програм са измишљеним водитељем може се означити као упечатљива појава, чији је утицај на политику заједно са другим програмима у којима су пласиране "лажне вести" отишао корак даље од других сатричних емисија. Поменуто је постигнуто брисањем јасних граница између стварног и лажног извештавања и то у "уживо" формату, што је сатиру учинило мање очигледном. Утисак о озбиљности извештавања почиње да добија обресе својеврсне симулације стварности.
- **2010. година** - *Фотошорирана фотографија у Ал Ахраму (Al-Ahram), египатским државним новинама* - пример су покушаја пласирања визуелне неистине која је за циљ имала да прикаже бољим положај и политички утицај египатског председника Хоснија Мубарака (*Muhammad Hosni El Sayed Mubarak*) приликом, отварања седнице блискоисточних мировних преговора. Овом приликом у реалности Мубарак је заостајао иза осталих шефова држава и влада, САД, Палестине и Израела, али је обрадом, тзв. "фотошопирањем", он приказан како стоји на средини и испред осталих лидера. Ова лажна вест у виду визуелно неистинитог, тачније преуређеног чињеничног стања откривена је од стране египатског блогера¹²⁶.
- **2011. година** - *Грађански рат у Сирији* - Упоредо са оружаним непријатељствима у Сирији је међу зараћеним странама вођен прави информациони рат. Он је за циљ имао ширење дезинформација путем друштвених мрежа и других дигиталних канала са циљем међусобне дискредитације. Ову ситуацију је портпарол међународног Црвеног крста у Сирији назвао атмосфером "информационог хаоса".

¹²⁶ Блогер је особа која има или ствара блог, односно објављује садржаје од јавног или приватног интереса, чија сврха може бити лична или комерцијална. Ова врсте активности не подразумева искуство новинара.

- **2013. година** - *Лажно саопштење за штампу у аустралијским медијима*. Овај пример може послужити као упозорење од "опасности стављања брзине објављивања испред њене тачности". Наиме, аустралијски медији објавили су лажно саопштење за штампу у којем се наводи да *ANZ bank* повлачи 1,2 милијарде долара у финансирању водећег пројекта рудника угља *Whitehaven Coal*. Саопштење за јавност је сачинио Џонатан Мојлан (*Jonathan Moylan*), активиста против угља, тако да изгледа да је потекло из *ANZ bank-e*. Ова активност довела је до наглог пада вредности акција рудника, за чак 6%, што је резултирало финансијским губитком компаније у износу од 300 милиона долара.
- **2014. година** - *Сукоб Русија - Украјина*. Извештаји Агенције за истраживање Интернета са седиштем у Сент Петербургу су се појавили како је сукоб у Украјини ескалирао. Бивши радници су у изјави за Гардијан (*The Guardian*) рекли да су били плаћени како би преплавили форуме на друштвеним мрежама антизападним и прокремљским коментарима. Према њиховим изјавама ови тзв. "унајмљени пиуни", у току само једног просечног радног дана имали су задатак да објаве новинске чланке чак 50 пута. Сваки блогер је требало да води засебних шест Фејсбук (*Facebook*) налога, уз објављивање намање три поста у чет-групама најмање два пута дневно. Ова математичка пројекција потенцијалног метричког утицаја проруских и антизападних објава, требало је да резултира са намање 500 нових пратилаца (*follower-a*).

На Твитеру (*Twitter*) је пројекција подразумевала да сваки блогер управља са по десет налога, са по 2000 пратилаца, и да сваки твитује по 50 пута дневно.¹²⁷

¹²⁷ Ова готово фармацеутска упутства о начину употребе и коришћења друштвених мрежа, требало би да ефикасно утичу и сузбију прозападну и антируску камању и врше промоцију вредности и информација који су од интереса за руску страну у сукобу. Чињеница да је реч о догађајима из 2014. године, од којих је до момента обраде ове временске линије, протекла готово деценија, показује да истраживање, анализа и уобличавање правилности у вези са хронолошким путем развоја употребе лажних вести има своју пуну друштвену и научну оправданост, јер ће омогућити посебно у наредним поглављима ове тезе извлачење закључака и законитости које се попут формуле користе у бројним другим случајевима.

Наведено је довело до формирања "*The Stop Fake Centre*"-а, који се проширио на велики број европских земаља до 2018. године.

- **2016. година** - *Анкете у САД* - У данима непосредно пре и после америчких председничких избора анкете показују да су људи делили подједнак број правих и "лажних вести" на Твитеру. У истраживању које је спровео *New York Times* и фирма за сајбер безбедност *FireEye*, утврђено је да су руски оператери направили Фејсбук и Твитер налоге "лажних Американаца" и користили Твитер ботове за постављање анти-Клинтонских порука.
- **2016. година** - *Фејсбук објављује да ће почети да означава лажне вести*. Колумбијски хакер Анредас Сепулведа (*Andres Sepulveda*) открива да се мешао у изборе широм Латинске Америке (Мексико, Никарагви, Панама Хондурасу и др.); Пакистански министар одбране издао је упозорење о нуклеарној одмазди као одговору на ширење "лажних вести"; Новоизабрани председник САД Доналд Трамп лансира фразу "лажне вести" ("*fake news*").
- **2017. година** - *Заједничка декларација о слободи изражавања и "лажним вестима и пропаганди"*. Почетком 2017. године специјални извештач УН за слободу медија, мишљења и изражавања (*UN Special Rapporteur for Freedom of Opinion and Expression*), ОЕБС-ов представник за слободу медија (*OSCE's Representative on Freedom of the Media*), Организација специјалних извештача америчких држава за слободу изражавања (*Organisation of American States' Special Rapporteur on Freedom of Expression*), Специјални извештач Афричке комисије за људска и народна права за слободу изражавања и приступ информацијама (*African Commission on Human and People's Rights Special Rapporteur on Freedom of Expression and Access to Information*) изражавају узбуну због ширења дезинформација и пропаганде, и напада на медије као „лажне вести“. Они су констатовали снажан утицај на новинаре и новинарство: „(Ми смо) узнемирени у случајевима у којима државни органи омаловажавају,

заstraшују и прете медијима, укључујући и изјавом да су медији „опозиција“ или да „лажу“ и имају скривену политичку агенду, што повећава ризик од претњи и насиља против новинара, подрива поверење јавности у новинарство као чувара јавног интереса, и може да обмане јавност замагљивањем граница између дезинформација и медијских производа који садрже независно проверљиве чињенице”.

- **2017. година** - *Процена америчке обавештајне агенције о умешаности Русије у америчке изборе.* У извештају који су заједно објавили CIA (*Central Intelligence Agency*), NSA (*National Security Agency*) и FBI (*Federal Bureau of Investigation*), изнете су тврдње да је Русија имала снажан утицај на исход америчких председничких избора на тај начин што је користила плаћене кориснике друштвених мрежа, тзв. "тролове". Гугл, Фејсбук и Твитер су нешто касније изјавили да су идентификоване везе између руских налога и заступаних политичких ставова и пласираних садржаја.
- **2017. година** - *Председник Венецуеле описује међународне медије као дистрибутере "лажних вести".* У јулу 2017. године венецуелански председник Николас Мандуро (*Nicolás Maduro*) оптужио је медије за пласирање и ширење великог броја лажних вести. Назвао је то ером полуистине, а водеће медијске куће Би-Би-Си (*BBC*) и Ци-Ен-Ен (*CNN*) у званичном говору пред Уставотворном скупштином Венецуеле назвао је "манипулаторима информацијама".
- **2017. година** - *Покретање парламентарних истрага о "лажним вестима" у Великој Британији, Филипинима и Аустралији.* У Великој Британији Комитет за културу, медије и спорт (*Culture, Media and Sport Committee*) покренуо је истрагу о "лажним вестима", постављајући интересано питање у вези са прављењем дистинкције између легитимног и легалног, у контексту одређивања границе између пристрасног, али легитимног коментара, вести или објаве и његовог одласка у сенку пропаганде и лажи.

Аустралија најављује оснивање Одабране комисије за будућност новинарства од јавног интереса, којој се у мандат ставља испитивање и утврђивање објављивања "лажних вести, пропаганде и јавних дезинформација". На Филипинима је исте године формиран Сенатски комитет за јавно информисање и масовне медије (*Senate Committee on Public Information and Mass Media*) који је спровео саслушања о пролиферацији лажних, обмањујућих вести и дезинформација на мрежи.

- **2017. година** - *Председнички избори у Кенији*. Након спроведеног репрезентативног истраживања на узорку од 2000 Кенијаца са правом гласа, које је спроведено три месеца уочи анкете у августу 2017. године показало је да је чак 90% испитаника пријавило да је видело лажне вести, а 87% да је видело "намерно објављене лажне вести". Овај садржај је укључивао дезинформациони материјал креиран да опонаша легитиман садржај вести са ознакама *BBC*, *CNN* и *NTV* Кеније, које су злоупотребљене да се лажним вестима прибави кредибилитет истинитих.

- **2017. година** - *Избори у Француској и Немачкој*. Британски лист Индепендент (*The Independent*) известио је о студији Универзитета у Оксфорду у којој је утврђено да је чак једна четвртина политичких вести објављених на Твитеру у Француској потекло из дезинформација. У заједничкој иницијативи (*CrossCheck*) за откривање и верификацију лажних вести уочи гласања учествовало је тридесет и седам новинских предузећа и технолошких партнера.

За разлику од ситуације описане у вези са атмосфером која је претила и обележила америчке председничке изборе 2016, немачка изборна кампања је била највећма таква да на њу нису већег утицаја имале лажне вести. Међутим, немачки парламент је крајем јуна усвојио поменути Закон о Фејсбуку који је прописао новчане казне за Фејсбук и друге компаније које су власници

друштвених мрежа у ситуацијама у којима се оглуше о обавезу уклањања незаконитог садржај.

- **2017. година** - *Хакерски напад на Катарску државну новинску агенцију.* Ескалација тензија на Блиском истоку између Катара и неких других арапских суседних земаља могу се означити као прва велика геополитичка криза која је настала као последица хакерског напада. Према извештају агенције Куартз (*Quartz*) која се позивала на изворе у катарској влади, новинска агенција Кју- Н- А (*QNA*) хакована је у мају 2017, са измишљеном причом која је накнадно постављена на њихов сајт. Прича је садржала оно што су Катари тврдили да представља измишљени цитат који је био приписан катарском емиру Тамиму бин Хамаду ал-Танију (*Tamim bin Hamad Al Thani*), у којима он критикује председника САД Доналда Трампа, истовремено хвалећи Иран, као исламску силу. У цитату је такође исказана његова наклоност и подршка Хамасу и Муслиманкој браћи. Реакција на објављени лажни цитат односно изјаву биле су негативне приче и вести о Катару, које су базиране на лажним оптужбама да Катар ради против интереса САД-а, и подржава терористичке организације. Кварц је на крају оценио да је била реч о инциденту који је замало постао први рат лажним вестима који се трансформисао и у прави физички сукоб.

- **2017. година** - *Сајт са сатиричним вестима блокиран у Пакистану.* Кхабаристан Тајмс (*The Khabaristan Times*), сатирична колумна и веб-сајт који су били део сајта са вестима Пакистан Тудеј-а (*Pakistan Today*) била је блокирана и због тога је престала да излази.

- **2017. година** - *Покушај обмане новинара Вашингтон Поста (The Washington Post).* Вашингтон Пост је откривши превару која је потицала од поверљивог извора, прекршио обавезу чувања идентитета и анонимности извора и разоткрио превару на својој насловној страни. Ово је био недвосмислен

покушај довођења у заблуду и преваре новинара од стране намерног креатора лажних вести.

- **2018. година** - Амерички председник Доналд Трамп иронично почео са дељењем награда за ширење лажних вести ("*Fake News Awards*"). На овај начин уз иронију и урушавање угледа одређених новинских издавачких кућа, Трамп је покушао да се супротстави њиховој критици његове политике.

- **2018. година** - *Оптужбе америчког Министарства правде (US Justice Department) у истрази о мешању у изборе.* Дана 16. фебруара 2018. године тринаесторо руских држављана и руска Интернет агенција оптужени су од америчког Стејт департмента у вези са завером која је за циљ имала поремећаје у вези са америчким изборима. Оптужница им је стављала на терет да су отварали рачуне преко Пеј Пал-а (*PayPal*), добављача услуга дигиталног плаћања, правили лажна средства идентификације, укључујући лажне возачке дозволе и постављали их на друштвеним мрежама које је контролисала оптужена криминална група, злоупотребљавајући идентитете америчких држављана који су били жртве ове преваре. Оптужница их између осталог терети и да су прибављали или покушали да прибаве лажне идентификационе документе које би потом користили као доказ идентитета у вези са отварањем и управљањем налогом и постављањем огласа на друштвеним мрежама. Поменуте активности су према наводима оптужнице биле усмерена ка постизању политичког циља, који је подразумевао урушавање угледа Демократске странке Хилари Клинтон (*Hilary Clinton*) ради повећавања изборних шанси противничког кандидата Доналда Трампа. Заверу су реализовали људи који су присвајали лажне онлајн идентитете, са циљем прикупљања обавештајних података, путовања у САД ради организације политичких скупова, представљајући се као Американци. Иако је руски председник Владимир Путин инсистирао на томе да оптужени нису деловали у име и за рачун руске владе и власти у Кремљу, нагласио је да они никада неће бити испоручени у оквиру потернице и међународне

кривичноправне помоћи. Након подизања оптужнице уследило је разоткривање хиљаде Интернет страница, налога, тема на форумима, који су били повезани са реализацијом ове завере, те потом уклоњени од стране компаније у чијем се власништву те друштвене мреже налазе, као што су Фејсбук (*Facebook*), Твитер (*Twitter*), Редит (*Reddit*) и Тумблр (*Tumblr*).

- **2018. година - Дипломатски проблем између Бразила и Венецуеле.** Лажни филантроп, наводно ментално болестан Бразилац, који је имао пребивалиште у Лос Анђелесу (*Los Angeles*) злоупотребљавао је друштвене мреже да превари угледне медијске компаније, бразилску адвокатску комору, Владе Венецуеле и Бразила, велики број дипломата, екстремно десничарских група и неколико организација за заштиту људских права, у намери да поверују да је он филантроп који се бави стварањем и вођењем невладине организације која се брине о венецуеланској деци која гладују. Последица наведених активности била је оличена у такозваној олуји онлајн одговора на рад филантропа што је резултирало међусобним протеривањем дипломата између Венецуеле и Бразила. Како су једне новине апострофирале у свом извештавању одређеног човека као представника америчке невладине организације, венецуеланске власти су га протерале, ухапсиле и држале затвореног чак 11 дана, под оптужбама да је део међународне организоване криминалне групе. Нити једна од наведених вести нија биле истинита. Међутим, организована међународна "хештег" кампања резултирала је његовим ослобађањем и депортацијом.

- **2018. година - Крах кампање дезинформација у Јужној Африци.** Затварање британске престижне компаније за односе са јавношћу Бел Потингер (*Bell Pottinger*) било је резултат новинског извештаја који је представио и разоткрио као кључног актера у пропагандном рату лажних вести великих размера. Ова компаније је заједно са маркетиншком агенцијом чије је седиште било у Индији, била део дуге и организоване кампање за подстицање расне поларизације, спроведене са циљем дискредитације критичара тадашњег јужноафричког

председника Џејкоба Зума (*Jacob Zuma*) и утицајне породице Гупта која је финансирала његову политичку кампању и активност. Ова породица је преко свог финансијског утицаја готово креирала политичке одлуке у земљи, како су новинари открили "заточеништво државе од стране породице Гупта, и сама уредница била је предмет дискредитујуће кампање усмерене као њеној личности, зарад смањивања штетног утицаја у вези са откривеним злоупотребама и спрегом финансијског утицаја појединачне компаније на одлуке Владе.

- **2018. година** - *Извештај Европске уније о лажним вестима*. Крајем 2017. године Европска унија је формирала експертску групу високог нивоа која ће се бавити лажним вестима и онлајн дезинформацијама која је изашла са низом предлога и решења, која се нису односила на системску државну регулацију. Извештај је препоручио већу транспарентност онлајн вести и њихове циркулације, повећање броја медија, а самим тим и информација, подизање степена медијске писмености ради сузбијања дезинформација, бројне алате за оснаживање личних компетенција корисника и самих новинара у детекцији лажних вести, потом предлоге о очувању различитости и одрживости европског медијског система и његов даљи развој, уз континуирана истраживања.

- **2018. година** - *Регионални суд правде Економске заједнице западноафричких држава (Economic Community of West African States (ECOWAS))* доноси одлуку против закона о лажним вестима у Гамбији. У фебруару 2018. године, у историјској пресуди Регионалног суда правде Економске заједнице Западне Африке гамбијски закон о побуни, лажним вестима констатовано је да клевета представља кривично дело које угрожава и повређује право на слободу изражавања.

- **2018. година** - *Аустралијски министар за имиграциону политику покреће расправу о alt right пропаганди и упућује критике објављивању лажних вести*. Аустралијски министар за заштиту граница и имиграциону политику Петер

Дутон (*Peter Dutton*) изазвао је дипломатски спор када је указао и противуречно новинарским натписима који су били инспирисани крајњом десницом и њеним идејама и плановима о начину прерасподеле земљишта у Јужној Африци. Дутон је указао да су фармери белци били нападнути у Јужној Африци и предложио да би савезна влада могла да понуди специјалне избегличке визе за оне који се суочавају са претњама и прогоном. Он је истакао да жели да буде сигуран да су помогли онима којима је помоћ била неопходна. Због поменутих изјава и њиховог стављања у одређени контекст, оштро је протествовао због лажног извештавања и рекао да се пред њиме неће повући и да лажне вести неће обесхрабрити нити поколебати у политици које је водио.

- **2018. година** - *Сканадал у Кембриџу аналитици (Cambridge Analytica)*. У марту 2018. године узбуњивач је за новине *The Observer, The New York Times* и *Channel 4 News* открио да ја огроман скуп података извучен у вези са милионима корисника Фејсбука ради истраживања и анализе од стране академског психолога са Универзитета у Кембриџу, који је радио приватно. Поменути подаци били су коришћени од стране мреже предузећа која су радила под окриљем Кембриџ Аналитике (*Cambridge Analytica*), компаније специјализоване за психолошко профилисање и микро-циљане политичке поруке. Компанија је користила, тачније злоупотребљавала наведене податке, како би утицала на одређене групе бирача, кроз пропаганду и дезинформације. Интересантан је податак, да се менаџмент наведене компаније представљао као веома успешан у реализацији и медијској подршци на више од 200 међународно организованих избора, укључујући оне одржане у Аргентини, Нигерији, Кенији, Индији и Чешкој. Узбуњивач је тврдио да је компанија такође објављивала лажне вести у вези са Брегзитом (*Brexit*). Након објављивања ових података компанија је затворена.

- **2018. година** - *Заједничка изјава специјалних извештача УН (UN Special Rapporteurs' joint statement)* у којој се Индија позива да заштити новинаре од

напада изазваних дезинформацијама. Случај полног узнемиравања независне истраживачке новинарке Ране Ајуб (*Rana Ayyub*) на Интернету је довео до заједничке изјаве и захтева пет специјалних извештача Уједињених нација упућених индијској влади да обезбеди заштиту новинарке, након масовног ширења лажних вести и дезинформација, чији је циљ било спречавање и супротстављање њеном критичком извештавању. Ајуб је била мета дезинформација на друштвеним мрежама, укључујући и објављивање тзв. "дубоких лажи" (*deep fake*) које су лажно сугерисале да је она снимала филмове порнографске садржине, али и директне преће смрћу и силовањем. Она је ове нападе означила као директно повезане са индијском владом.

- **2018. година** - *Напредак у покушају правне регулације лажних вести.* У **Немачкој** је почетком јануара 2018. године на снагу ступио, на 72. стр дисертације, помињани Закон о спровођењу Интернета, којиме је предвиђена обавеза уклањања и блокирања лажних вести, потенцијалног говора мржње и других садржаја чије је постављање забрањено Кривичним закоником, у промтном року од 24 сата, уз запрећену новчану казну за прекршај од 50 милиона евра. **Индија** је предложила, а потом повукла из процедуре, правила која би дозволила влади да укине новинарске акредитације оним новинарима за које се утврди да су писали или емитовали лажне вести. Малезија је у априлу 2018. године усвојила закон којим се врши криминализација објављивања вести, информација, података или извештаја који су или потпуно или делимично лажни, уз запрећену новчану казну од 123000 долара и до шест година затвора. Међутим, након одржаних избора који су уследили нови Министар за нове комуникације и мултимедије је најавио укидање поменутог закона. У **Кенији** је у мају 2018. године председник потписао Закон о компјутерском и сајбер криминалу у којем се наводи да ако лице намерно објави лажне, обмањујуће или фиктивне податке или дезинформише у намери да се наведени подаци користе као аутентични, може бити кажњено новчаном казном до 50000 долара или две године затвора.

Сингапур је објавио Зелену књигу о изазовима и импликацијама намерног објављивања неистина у онлајн простору (*Green Paper on the challenges and implications of deliberate online falsehoods*) у јануару 2018. године, након чега је парламент током марта одржао јавна саслушања на ту тему. **Филипини** су имали три предлога Закона против лажних вести у законодавној порецедури. **Камбоџа** такође разматра у исто време усвајање Закона против лажних вести. Генерални тужилац у **Белорусији** објавио је Нацрт Закона против ширења лажних вести.

Изложени хронолошки приказ различитих случајева пласирања и злоупотребе лажних вести, кроз релевантну студију случаја, чији се временски оквир креће између првог века пре нове ере и 21. века, односно тренутка у реалном времену дат је и дизајниран из више група разлога релевантних за потребе истраживања ове докторске дисертације.

У прву групу спадају разлози издвајања и апострофирања историјских случајева коришћења различитих формата у којима су се лажне вести користиле, ради схватања целокупног контекста њихове инструментализације, за потребе различито дефинисаних користи, од личних, преко политичких, до профита и забаве.

Друга група случајева односи се на указивање односа дистинкције лажних вести у односу на стандарде новинарске етике и извештавања. Трећа се односи на диференцијацију различитих субјеката који су лажне вести пласирали и дистрибуирали, као и различитих механизма које су у том циљу користили, што представља најдиректнију претечу разматрањима која следе у трећем поглављу.

Својеврсна временска линија издвојених случајева лажних вести требало би у најширем смислу да представља научну основу за издвајање заједничких именилаца својствених субјектима који их дистрибуирају, почевши од појединца,

преко групе и друштва у целини, али и полазну основу за анализу будућих претњи, у ширем историјском смислу посматрано.

Историјски контекст, у складу са латинском максимом *historia est testis temporum, lux veritas, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis*- историја је сведок времена, светло истине, живот памћења, учитељица живота, гласник старине, представља основу за разумевање узрока и последица пропаганде, лажних вести, дезинформисања, сатире и преваре. Она подразумева разумевање и нове архитектуре лажних вести у контексту историјског развоја и наслеђа.

Развој комуникација који је праћен развојем нових у односу на традиционалне медије, у многоме мења историјску димензију, будући да у њу уноси свакодневне промене, које се дешавају на недељном нивоу, насупрот развоју дугачком више од 20 векова. Умножавају се ризици од дезинформација, лажних вести и пропаганде, а настају и својеврсни потпуно нови, до сада непознати субјекти и механизми дистрибуције, попут армија ботова, тролова и креирања синтетички генерисаних презентација одређених аудио и видео записа, који својим реченим и чулима опаženим садржајем, стварају другачију слику од оне која је заправо припадала стварности.

Својеврсни имагинаријуми, нови светови, измештена стварност и лажна димензија у којој настаје стварају поларизовано друштво садашњости, које историјски контекст лажних вести ставља пред потпуно нове изазове.

Криза вести, као такве, поверења које се за њу везивало, води комплетном информационом поремећају у којем се димензије истине и истинитог мањају димензијом лажи и манипулације садржаја, што за последицу има како нарушавања појединачног угледа и части појединаца, тако и манипулације јавним мњењем, утицај на изборе, унутрашњу и спољашњу политику.

Лажне вести, дезинформације и пропаганда постају озбиљан ризик по аутентично новинарство. Оне постају оружје у рукама појединаца, компанија и влада, те се информациона средина може сматрати начелно угроженом и контаминираном.

Субјекти се крећу од појединаца, преко медија, и влада, а последице, од нарушавања угледа, части, финансијских последица до угрожавања основних политичких, економских и ширих друштвених вредности.

Смештање временске линије у шири контекст академских подела о фазама у развоју лажних вести, такође може бити полазно проблемско питање у њиховој детекцији, разумевању и развоју механизма контроле.

Може се закључити, да је временски контекст завршен, излагањима о маханизмима правне регулације, као најорганизованијег облика друштвене реакције на овај вид социјално девијантног понашања, чије се размере свакодневно увећавају.

III ПОГЛАВЉЕ

ИЗВОРИ ЛАЖНИХ ВЕСТИ И МЕХАНИЗМИ ЊИХОВОГ ШИРЕЊА

Ако се под појмом информисања подразумева "процес прикупљања, обраде, дотурања (одашиљања) вести, саопштења или обавештења (информације) из једног или више центара или места до најширих слојева грађана"¹²⁸, онда се извором информације односно вести може сматрати све, свако и било ко. Појам извора информације је најдиректније везан са појмом новинарства. Наведено проистиче из одредбе чл. 3 Новинарског кодекса¹²⁹ који носи назив Однос према чињеницама. У њему се наводи да је "основни задатак новинара да тачно, објективно, потпуно и благовремено извести о догађајима од интереса за јавност", као и да је "задатак новинара да говори истину и да не сме слепо да верује изворима информација".

Према овој одредби новинар је између осталог дужан да "води рачуна о томе да извори информација са којима је у контакту често следе своје интересе или интересе друштвених група којима припадају, прилагођавајући исказе тим интересима".¹³⁰ У новинарству "извор је особа, публикација или други запис или документ који даје правремене информације".¹³¹ Иако свака информација која се некоме упућује има одређени циљ, она има и одређени друштвено-политички контекст. Како и на који начин ће бити коришћена, вреднована, као и какве ће ефекте имати у процесу информисања и комуницирања, у много чему ће бити опредељено центром или местом, тачније карактером самог извора.

Будући да је овде реч о информацији (вести) као термину неодвојивом од појма новинарства, лажна вест, као сложени друштвени феномен, није

¹²⁸ Д. Славковић, *Увод у новинарство*, Београд, 1973, стр. 54.

¹²⁹ Усвојеног на заседању Скупштине Независног удружења новинара Србије (НУНС), у јулу 2003. године.

¹³⁰ *Етика новинарства*, Београда, 2004, стр.24.

¹³¹ Л. Хујремовић, "Шта је извор информација и која је његова улога у новинарству?", [www. balkanmedia.org](http://www.balkanmedia.org), Интернет, приступљено дана 22.02.2023.

искључиво и једино везан за новинарску професију. Њени извори свакако могу у првом реду бити медији, али она може потицати и из различитих по обиму и карактеру извора, који су у најдиректнијој вези са развојем комуникације начелно, а посебно са њеним технолошким развојем.

У том контексту посматрано комуникације су се развијале кроз неколико фаза, од којих се као прва свакако јавила фаза непосредне комуникације између појединаца, потом комуникације у којој појединци комуницирају путем машинске технологије, и фаза у којој појединац уноси информацију у машину, која је потом прослеђује другим машинама.¹³²

Развој извора лажних вести је текао паралелно са развојем комуникација, од непосредних ка масовним. Стога се као извор лажних вести у овом поглављу разматрају појединац, медији, друге организације и држава.

У зависности од њихове бројности, карактера и претпостављеног и стварног друштвеног утицаја, биће и механизми, односно начини и методи ширења, као и значај и домети пласиране лажне вести.

Појединац је примарни извор вести и примарни извор информисања. Како је језик основно средство комуницирања у друштву, потоњи развој писма, слика, штампе, радија, телевизије, и друштвених мрежа довео је до развоја комуницирања, које су у потпуности стварање и пласирање лажних вести, са појединца и непосредне комуникације, пренели на нова средства друштвеног комуницирања, медије, закључно се друштвеним мрежама. Наведено је условило нове и сложене механизме ширења лажних вести.

¹³² Развој комуникација у директној је зависности од развоја друштва. У прво време комуникација је била непосредна, али је технолошки развој условио настанак средстава која су омогућила настанак нових облика комуницирања у друштву. А. Годоровић, *Социологија масовних комуникација*, Ниш, 1974, стр.18.

3.1. Појединац као извор лажних вести

Појединац као извор информације, али и њеног опозита лажне информације или вести може бити било које лице. Оно што се јавља као релевантно за утврђивање кредибилности појединца као извора јесте поткрепљеност информације одређеним материјалним доказима, чије би постојање могло да указује на истинитост и поузданост исте. Онда када такви докази не постоје постоји сумња у карактер њене истинитости. Лажна вест од стране појединца може бити пласирана путем исказа или изјаве, усменим или писменим путем, која не поседује утемељење на неком непосредном извору, попут докумената, снимака, или одређеног степена стручности и компетентности везане за предметну проблематику која је саопштена.

Механизам пласирања лажне вести може бити непосредно или посредно изношење чињеница или података који не одговарају реалном стању ствари у објективном смислу, већ имају карактер модификоване информације и вести, што зависи од мотива, односно намере коју је појединац желео да оствари у оквиру комуникационог утицаја лажне вести на примаоца(е) поруке.

Лажне вести се могу износити или проносити. Изношење подразумева прво јавно саопштавања неистине која потиче управо од лица које је саопштава, док проношење подразумева ширење какве неистине даље, односно допринос појединца, квантитативно посматрано, у погледу вести односно неистине која је већ настала.

Под појмом неистините или лажне вести могу се у најширем смислу сматрати подаци и информације који не одговарају чињеницама и стварности. У зависности од циља, односно обима штетне последице за чијим је остварењем појединац ишао, зависиће и механизми ширења исте. Уколико је појединац желео да пред мањим бројем лица наштети нечијем личном угледу или части, и нешто неистинито за њега изнесе у јавност, онда би механизам био изјава или

исказ који су сазнати од стране неког лица. Међутим, уколико је циљ био да се нечији част и углед озбиљније наруше онда ће и механизми ширења бити изношење лажи или неистине путем средстава масовног информисања штампе, радија, телевизије, или сличних средстава или на неком јавном скупу.

Појединац може ићи за тим да лажне вести изнесе на рачун другог појединца, у намери да га дискредитује, увреди, оклевета или му на неки други начин учини неку штету, која може бити манифестована као губитак одређених права, попут права из радног односа, потом штета у области права на поштовање личности, попут повреде части и угледа, или изношења личних и породичних прилика, фотографија, видео и аудио снимака, која спадају у сферу права на приватност. Штета за другог појединца може бити проузрокована и пласирањем лажних вести и информација, у области личног живота, у којем се најнепосредније испољава личност сваког појединца, која се у првом реду односи на лична својства, лични однос, особености личности, попут карактера и темперамента, начин живота и животне навике, сексуалну и другу оријентацију, здравствено стање и слично.

Штета се другом појединцу може нанети у поступку одлучивања о неком његовом праву у судском поступку, посебно кривичном, у којем се на основу лажних података и чињеница, може донети штетна одлука по лице у вези са којим је лажна вест пласирана.

Појединац пак, може лажну вест пласирати ради постизања мултипликованих циљева у погледу штетне последице, под чиме се сматра њена усмереност ка одређеној групи лица, породици, радном колективу, националној, етничкој, расној, верској или другој друштвеној групи, представницима највиших државних органа или држави као таквој. Круг лица према којима је пласирање и ширење лажне вести усмерено може бити породица и породични живот, под којима се има сматрати укупност односа који се одвијају унутар једне

породице, колективитет као такав, национални, етнички, верски, расни или било који други. Политичке партије, државни одргани, држава као колективитет такође могу бити субјекти према којима је пласирање лажних вести усмерено.

Мотиви односно намере могу бити уско постављене, дакле личне, и шире постављене, дакле групне, политичке и економске. Интерес за пласирањем лажних вести може ићи од обичних ниских побуда, које су на скали етичких вредности ниско постављене, попут зависти, безобзирности, подмуклости, до друштвено опаснијих, попут мржње и освете. Мотиви могу бити и лукративни, односно стицање одређене користи материјалне и нематеријалне, која ће зависити од урушавања угледа, части, поједница или колективитета.

Размере значаја пласирања лажних вести од стране појединца директно су зависне од комуникабилног потенцијала пласиране лажне вести и места које појединац има у ланцу изношења и проношења. Тако појединац може бити посматран као идејни творац и онај ко лаж непосредно пласира, и као оно лице у комуникационом ланцу, које преноси односно проноси информације, које је сазнало, најчешће их модификујући у складу са познатим принципом игре "глувих телефона".

Одговорност је заједничка, јер је и учешће у штетној последици заједничко. Може се наравно разматрати значај и ниво одговорности у процесу креирања лажне вести између примарног извора и секундарних и терцијарних извора лажних вести, али се одговорност за штету солидарно дели између њих. Проблем се јавља код неселективног, преношења претходно сазнате, али непроверене вести, што представља претечу изградње одговорности оних лица код којих се информисање других јавља као професија, па је степен дужне пажње са плана моралних начела, подигнут на ниво захтеваног професионалног стандарда, прокламованог законом, подзаконским или другим актима, којима се анализирана професија регулише.

Како је развој информисања текао од локалног ка глобалном, како су се усложњавали и технички унапређивали канали и средства масовног комуницирања, тако су се развијали и механизми пласирања лажних вести од стране појединаца, па је приоритетно локално, непосредно изношење и проношење лажних вести, добило карактер поузданог или непоузданог извора, до момента у реалном времену у којем појединац, који је технички писмен у партиципативној демократији, а захваљујући револуцији у области дигитализације, постаје извор информација, без потребе за било каквом дубљом провером информације.

Развој улоге и значаја појединца као извора лажних вести кретао се од његове улоге у мањој локалној заједници до данашње улоге у сложенем систему масовних медија и масовне комуникације.

Првобитни систем и механизам пласирања лажних вести од стране појединца подразумевао је непосредан комуникабилни утицај, односно интерперсонални систем - "*face to face*".¹³³ Механизам је подразумевао пренос лажних вести на нивоу мањих, локалних заједница, по принципима значаја који су у процесу комуникације имали лице које информацију пласира, место на којем се она пласира односно сазнаје, обичаји и норме опхођења на нивоу заједнице.¹³⁴

Развој технике и технологије у модерном друштву данашњице развија и шири систем комуницирања. У њему се релација непосредности, мења развојем улоге посредника, између одашиљаоца вести и примаоца вести. Циркулација информација, идеја и знања, истовремено и лажи, обмана и неистина, развијала се упоредно са развојем посредника у комуникацији. Медији су каузално повезани са развојем посредника, па се место и улога појединца, мења од

¹³³ А. Тодоровић, *Op. cit.*, стр. 72-73.

¹³⁴ Као пример средстава и метода информисања у комуникацији на локалном нивоу и нивоу неразвијених заједница Александар Тодоровић наводи: "1. шефа села (локалне управљаче), 2. трг, 3. радњу за продају робе у селу, 4. легенде и народне песме, 5. празнике и 6. вашаре". *Ibid.*

непосредног, ка посредном извору, а тежиште његове субјективне одговорности за пласирану неистину, односно лаж, почиње да се дели са онима који у фокусу, центру свог професионалног битисања, имају обавезу да провере сваку информацију из неколико извора. Појединац губи на значају, пласирана вест се филтрира, даље проверава, не ретко и модификује, а информационо-комуникациона сфера постаје сложенија, до неслућених могућности преноса порука путем компјутерске технологије.

Место и улога појединца у систему информисања постаје мање значајна, кроз процес развоја традиционалних посредника у процесу информисања-медија-радија, штампе и телевизије, да би у процесу дигитализације и развоја принципа партиципативне демократије људска димензија, димензија појединца у процесу пласирања лажних вести постала опет афирматизована у глобалном дискурсу, кроз могућност објављивања садржаја на друштвеним мрежама, који сад за разлику од *face to face* система имају могућност милионске мултипликације саопштене и дистрибуиране информације, уз помоћ видео и аудио снимака, који се могу поделити пред милионским аудиторијумом у реалном времену.¹³⁵

Моћ и утицај поједица као новог актера односно извора лажних информација, директно је зависна од новог параметра¹³⁶ у новом савременом

¹³⁵"Друштвене улоге актера у комуникацији су се промениле захваљујући технолошким могућностима, али и читавом низу културних и социјалних промена које их прате. Ова промена је тако далекосежна да се не односи само на комуникационе улоге, него мења односе моћи у савременом друштву", сматра Миливојевић истичући при том да "осим што су се променили актери, променио се и начин на који они креирају садржај који се комуницира. Појавио се читав низ блогера, различито организованих група на Интернету, који данас функционишу као медији, или као медијима-сличне-услуге (*media like services*). То су произвођачи, генератори садржаја, који се онда размењује онако како се некад размењивао само медијски садржај. Уз њих је настала и читава породица дигиталних медијатора (*digital intermediators*), међу којима су најутицајнији претраживачи (*search engines*) и платформе за друштвено умрежавање. Оне у ствари не производе садржај, али омогућавају да му се приступи, било да је реч о новинским текстовима, филмовима, видео игрицама, виртуелним световима, дигиталним услугама или апликацијама". С. Миливојевић, „Шта је ново у новим медијима“, <https://pescanik.net/sta-je-novo-u-novim-medijima/>, приступљено 1. 3. 2023.

¹³⁶ Бројке утичу на класификацију комуникационог потенцијала *influencer-a*, класификују их на **нано инфлуенсере**, који имају између 1000 и 10000 пратилаца, и чине их обични људи, који имају снажну везу са

media like service простору. Број пратилаца (*follower-a*) одређује стицање статуса *influencer-a*,¹³⁷ који креира сопствени медијски садржај, који је доступан несагледивом аудиторијуму, без могућности контроле садржаја, посматране у контексту класичне контроле главног и одговорног уредника у медијима. Овде је појединац и извор вести и њен контролор и главни и одговорни уредник, те се супституисањем три кључне функције у преношењу поруке, мисли или идеја, губи могућност и значај контроле објављеног садржаја, а уз постојање снажног утицаја личности која садржај пласира повећава се и њена комуникациона моћ, односно потенцијални утицај на кориснике.

Појединац је био и остао основ комуникацијске линије, одашиљалац поруке, средство преношења, прималац поруке, како у систему локалног комуницирања, тако и у систему масовних комуникација.¹³⁸

Право појединца у демократском друштву на слободу изражавања мишљења и уверења, на учешће у демократским процесима, на образложену критику и испољавање уверења гарантовани су како релевантним међународним документима о људским правима и слободама, у првом реду чл. 10 Европске конвенције о људским правима (*European Convention on Human Rights*)¹³⁹, тако и

сопственим пратиоцима и одговарају на сваки коментар или питање, са високим коефицијентом упослености и утицаја, **микроинфлуенсере** који имају од 10000 до 100000 пратилаца, са изражено селектованом публиком пратилаца, који су поуздани, значајни и аутентични за своје пратиоце, са такође високим коефицијентом упослености са својим пратиоцима, **макроинфлуенсере** који имају између 100000 и 500000 пратилаца, мегаинфлуенсере који имају од 500000 до 2 милиона пратилаца, широко познати и популарни, без наглашено специфично оријетисане публике пратилаца и мегаинфлуенсери који имају више од 2000000 пратилаца и на крају *all star influencers* или *celebrities*, који су исто као мегаинфлуенсери, али са више од 5000000 пратилаца. "The Types of Influencers", <http://www.engageidigital.com>, Интернет, приступљено дана 1.3.2023.

¹³⁷ Реч је англицизму и неологизму, који у колоквијалном информатичком смилу, тачније у контексту *online* комуникације, означава особу, која је утицајна у одређеном кругу људи, док енглески језик овај појам дефинише као "особу која има кредибилитет на друштвеним мрежама и блогосфери и може да утиче на мишљење великог броја људи". <http://www.warbletoncouncil.org>, Интернет, приступљено дан 02.03.2023.

¹³⁸ А. Тодоровић, *Op. cit.*, стр. 70; Н. Јевтић-Шарчевић, *Освајање слободе изражавања и трансформација комуникативног суверенитета*, Београд, 2010. стр.86-87.

¹³⁹ *Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, измењене у складу са протоколом број 11, протокола уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, протокола број 4 уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода којим се обезбеђују извесна права и слободе који нису укључени у конвенцију и први протокол уз њу, протокола број 6 уз конвенцију за заштиту људских права и*

националним изворима- Уставом Републике Србије,¹⁴⁰ као и сетом законских прописа из области медијског права, а њихову заштиту у случају непоштовања или кршења обезбеђују и одредбе националног кривичног законодавства.

Реч је о основним политичким слободама и правима, без којих је политички живот у демократској држави незамислив, али она подразумевају и полазе од претпоставке да коришћење истих мора бити испуњено супстратом законитости, исправности, како моралне тако и формалноправне. Дакле, право појединца на слободно изношење мишљења, уверења и идеја јесте међународноприхваћени и уставноправни стандард, али је и ограничено управо кршењем полазне претпоставке ове дисертације да се оно односи само на идеје, ставове, уверења и информације, које су истините, правовремене, проверене и поуздане, а никако нетачне или полутачне, непроверене, и закаснело изнесене или објављене.

У чл. 10 Европске конвенције о људским правима каже се да:

1. "Свако има право на слободу изражавања. Ово право укључује слободу поседовања сопственог мишљења, примања и саопштавања информација и идеја без мешања јавне власти и без обзира на границе. Овај члан не спречава државе да захтевају дозволе за рад телевизијских, радио и биоскопских предузећа.

2. Пошто коришћење ових слобода повлачи са собом дужности и одговорности, оно се може подвргнути формалностима, условима, ограничењима или казнама предвиђеним законом и неопходним у демократском друштву у интересу националне безбедности, територијалног интегритета или

основних слобода о укидању смртне казне, протокола број 7 уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, протокола број 12 уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода и протокола број 13 уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне у свим околностима ("Сл. лист СЦГ - међународни уговори", бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2005 - испр. и "сл. гласник РС - међународни уговори", бр. 12/2010 и 10/2015).

¹⁴⁰ Устав Републике Србије („Сл. гласник РС“, бр. 98/06).

јавне безбедности, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, заштите угледа или права других, спречавања откривања обавештења добијених у поверењу или ради очувања ауторитета и непристрасности судства".¹⁴¹

Устав Републике Србије у чл. 46 дефинише и одређује опсег коришћења слободе мишљења и изражавања тако што предвиђа следеће: "Јемчи се слобода мишљења и изражавања, као и слобода да се говором, писањем, сликом или на други начин траже, примају и шире обавештења и идеје.

Слобода изражавања може се законом ограничити, ако је то неопходно ради заштите права и угледа других, чувања ауторитета и непристрасности суда и заштите јавног здравља, морала демократског друштва и националне безбедности Републике Србије".

Иако је слобода мишљења и изражавања сваког појединца гарантована, како наднационалним тако и националним документима, она трпи ограничења управо ради спречавања ситуација које су јој директни опозит, а то су објављивање увреда, нетачних илки полутачних информација, којима се могу угрозити судство, јавно здравље, морал и национална безбедност.

Реч је о двема категоријама ограничења, која се деле на супстанциона¹⁴² и конкордацијална.¹⁴³ И једна и друга односе се на усаглашавања слободе изражавања са осталим правима, како појединца тако и колективитета.

Нека од поменутих права експлицитно су дефинисана одредбама Устав РС, неке другим законским актима. Тако су право на живот и телесни интегритет

¹⁴¹ D. Buczawska-Siniarska, *Заштита права на слободу изражавања по Европској конвенцији о људским правима*, Подгорица, 2019, стр. 9.

¹⁴² Супстанциона ограничења су она која се односе на заштиту јавне безбедности, морала, јавног здравља и судске власти.

¹⁴³ Конкордацијална ограничења су она која се односе на заштиту права личности којима се медијски садржаји баве, и то су право на живот, на достојанство, приватност, идентитет, приватни живот и слично.

заштићени Уставом, право на достојанство, право на идентитет, право на приватност, право на испољавање верских уверења, право на заштиту од говора мржње¹⁴⁴ и право на претпоставку невиности предвиђени Уставом, а додатно заштићени одредбама Кривичног законика РС (КЗ),¹⁴⁵ Законика о кривичном поступку,¹⁴⁶ Законом о забрани дискриминације,¹⁴⁷ а право на приватан живот дефинисано је Законом о јавном информисању и медијима,¹⁴⁸ а суспидијарно заштићени одредбама КЗ.

Закључак у вези са појединцем као извором лажних вести двоструко је посредно повезан са његовим правом на слободу изражавања и мишљења. Први пут као опозит уставној и законској гаранцији да је дозвољено и пожељно у демократском друштву имати сопствене мисли, идеје и изражавати их. Други пут кроз ограничења овог права, која подразумевају могућност да се његовом злоупотребом у било ком виду личне или медијске комуникације могу повредити друга уставом заштићена права других лица.

Наднационални и национални правни оквир представљају како основ за изношење информација, тако и њихов граничник, који подразумева заштиту од изношења идеја, мишљења или информација које садрже неморалан, неистинит, увредљив, односно друштвено опасан садржај.

¹⁴⁴ "Говор мржње су различити начини изражавања осећања које се може одредити као "манifestација унутрашње потребе човека да се ослободи унутрашње нелагодности путем деструкције објекта за који се мржња везује". Р. Зекавица, "Анализа нормативног и институционалног оквира забрана говора мржње у Републици Србији, <https://analiziraj.ba/normativni-i-institucionalni-okvir-zabrane-govora-mrznje-u-republici-srbiji/>, Интернет, приступљено дана 05.03.2023.

¹⁴⁵ *Кривични законик* („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019).

¹⁴⁶ *Законик о кривичном поступку* ("Сл. гласник РС", бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - одлука ус и 62/2021 - одлука УС).

¹⁴⁷ *Закон о забрани дискриминације* ("Сл. гласник РС", бр. 22/2009 и 52/2021).

¹⁴⁸ *Закон о јавном информисању и медијима* ("Сл. гласник РС", бр. 83/2014, 58/2015 и 12/2016 - аутентично тумачење).

Понашање супротно прокламованим ограничењима слободе изражавања и мишљења имплицира снажнији ниво правне заштите, када на снагу ступају супсидијарно одредбе КЗ, у којима је за сваку појединачну повреду наведених права предвиђено кривично дело и њему припадајућа кривична санкција.

Појединац се у процесу пласирања информација налази у распону између законитог и уласка у криминалну зону, тако да се механизми, односно делатности којима недозвољене активности предузима или пропушта јављају као засебна кривична дела.

Она се као таква налазе систематизована у различитим главама КЗ, у зависности од претежног објекта према чијој су повреди или угрожавању усмерена, па се тако може радити о кривичним делима против слобода и права човека и грађанина, против части и угледа, против уставног уређења и безбедности, против правосуђа или против човечности и међународног права.

Будући да ће се о правним механизмима и инструментима државне реакције на овај вид социјално - девијантног понашања говорити у шестом поглављу дисертације она на овом месту, осим начелне систематизације, преузете из посебног дела КЗ, неће детаљније помињати и обрађивати, ради избегавања како дуплирања текста, тако и ради остављања фокуса на непосредној теми овог поглавља, а то су појединац, у свим фазама развоја његове улоге и значаја у пласирању лажних вести, као и механизма којима се оне дају и могу конкретизовати у пракси у спољном свету.

3.2. Медији као извор лажних вести

Медији су најважнији и најмоћнији потенцијални извор лажних вести. Најважнији будући да садржински јесу средство за преношење информација, а најмоћнији јер су са свим својим ресурсима упослени ка пласирању и дисперзији истих ка широком аудиторијуму.

Медији се као извор лажних вести могу класификовати у односу на врсту медија који их пласира и степен његовог развоја у оквиру хронолошког процеса развоја медија, а у зависности од поменуте класификације зависиће и механизми за њихово ширење.

Медији су током свог развоја пролазили кроз различите фазе, које су се појављивале у ланцу усложњавања карактера и комуникационог потенцијала медија, а зависили су и од особености истих једних у односу на друге, али и од особености самог периода развоја, који су не ретко карактерисале одређене кризе. Поменуте кризе окончаване су унапређењем стандарда и етике медија, друштвене одговорности и претпостављеног ширег друштвеног утицаја.

Стога се данас, у времену интензивираних проблема везаних за пласирање и дистрибуцију лажних вести поменути критеријуми, поделе и особености морају непосредно довести у везу са могућностима и ограничењима сваког од појединих медија у контексту њихове најшире поделе на традиционалне или конвенционалне медије и нове медије - Интернет и друштвене мреже.

Медији се у најширем смислу имају одредити као скуп механизма којима се посредује у комуникацији међу људима. Маршал Меклуан (*Marshall McLuhan*) сматра да се сви облици медија, под чиме подразумева говор, писмо, телефон, радио, телевизију могу схватити као својеврстан продужетак људског тела и капацитета, уз повећавање брзине и домета комуникације као такве.¹⁴⁹

¹⁴⁹ M. McLuhan, *Understanding Media: The Extensions of man*, London, 1994.

Комуникација¹⁵⁰ је у контексту општег човековог напретка била изузетно значајна. Основно средство комуникације међу људима свакако је говор. Он је био основни покретач развоја сложеног људског друштва. Комуницирање путем говора представљало би прву фазу у развоју комуникације, док би другу означавао проналазак писма, трећу проналазак штампе, четврту проналазак и развој електронских система комуникације - телеграфа, телефона, радија и телевизије. Последњу фазу у низу развоја комуникације представљају савремене компјутерске технологије, које нуде и отварају неограничене могућности у сфери комуникације, подели знања и идеја.

Поменута средства комуникације најдиректније су зависна од временске скале развоја техничко-технолошких могућности, те су средства која данас карактеришу најчешће коришћени вид комуницирања заправо и граничник развоја друштва у целини.¹⁵¹

Развој технолошких чинилаца¹⁵² условио је настанак нових облика и средстава комуникације међу људима, па би се у најширем смислу могло рећи да су средства комуникације прошла кроз следеће фазе: развој писма, штампе, филма, фонографа, радија, телевизије и дигиталних технологија.¹⁵³

3.2.1. Традиционални или конвенционални медији

¹⁵⁰ Реч комуникација потиче од латинске речи *communicare* што значи разговарати, расправљати се, саветовати се. Начелно се под њоме подразумева свака веза, саопштавање, општење и саобраћање између људи и то упоредо акт комуницирања, процес комуницирања, садржај или облик општења и средстава комуникације. *Мала политичка енциклопедија*, Београд, 1975, стр. 517-518.

¹⁵¹ *Комуникација и језик- знаци-говор-писмо*, Београд, 1968, стр. 12.

¹⁵² А. Тодоровић, *Социологија масовних комуникација*, Ниш, 1974, стр. 24.

¹⁵³ "Проналазак писма омогућио је садашњости да се обрати будућности и саслуша прошлост. Такође је омогућио једном човеку да општи са људима који су далеко ван домета његова гласа. Штампање је ову димензију једино квантитативно заменило. Једино је деловало у смислу повећавања дејства рукописа. Значајно је, сматрам, што је у доба тиска, од Гутенберга до Едисона, човек био у стању да у ликовној форми општи са много више људи но што је могао усменим путем. Електроника је све то изменила. Грамофон и магнетофонска трака учинили су за ухо оно што су писмо и тисак били учинили за око. Електроника нам је омогућила да чујемо људе из прошлости и говоримо људима у будућности. Такођер, потенцијалан број људи који могу чути једног човека повећана је дотле да њиме буде обухваћено читаво становништво земље". А. Тодоровић, *Op. cit.*, стр. 19.

Према чл. 29 Закона о јавном информисању и медијима¹⁵⁴ медиј је "средство јавног обавештавања које речима, сликом, односно звуком преноси уреднички обликоване информације, идеје и мишљења и друге садржаје намењене јавној дистрибуцији и неодређеном броју корисника". У контексту наведеног члана под медијима се подразумевају новине - дневне и периодичне, новинске агенције, радио и телевизија и њихова електронска издања, као и самостална електронска издања, под којима се подразумевају интернет или портали који подлежу обликовању од стране уредника, који су регистровани у Регистру медија.

Са друге стране Законом се експлицитно наводи да се под појмом медија **не могу** сматрати књиге, филмови, носачи аудио и визуелног садржаја, научни и стручни часописи, штампане публикације, каталози, који садрже обавештења, огласе, информације или рекламе, које су намењене тржишту, билтени и публикације за интерно информисање, електронске публикације државних органа и организација, установа, јавних предузећа, службена гласила, леци, плакати, интернет претраживачи, платформе, форуми, друштвене мреже и остале платформе намењене размени информација, идеја и мишљења, друге самосталне електронске публикације, попут блогова, веб-презентација и других електронских публикација, осим у случају да су иста регистрована у регистру медија. Регистар медија у смислу чл. 37 и 38 Закона води Агенција за привредне регистре Републике Србије ради обезбеђивања јавности података о медијима.

Наведене дефиниције представљају позитивно формалноправно одређење медија у Републици Србији, док поред њих медији могу бити дефинисани и у теоријском смислу. Реч медиј потиче од латинске речи *medius* што значи средњи,

¹⁵⁴ Закон о јавном информисању и медијима ("Сл. гласник РС", бр. 83/2014, 58/2015 и 12/2016 - аутентично тумачење).

у средини, и у најширем смислу се одређује као средство за преношење вести или средство комуницирања. Према Владимиру Битију (*Vladimir Biti*) медији се могу дефинисати на четири различита начина, у контексту начина на који се одређује комуникација, као аудио, визуелна, тактилна или олфактивна, као ствар уз помоћ које се нека порука изражава, попут тона, боје, језика и слично, као средство посредовања између производње и потрошње и као оквир комуникације, у контексту његовог изједначавања са појмом дискурса.¹⁵⁵

Из одређења медија јасно се дају уочити поделе медија које су зависне од редоследа њиховог настанка. У том смислу медији се могу поделити на традиционалне или конвенционалне и нове или друштвене медије.

Традиционални медији би могли бити дефинисани као средства комуницирања и изражавања, *која су основана пре Интернета*, под којима се подразумевају новине, радио, телевизија, часописи, филмови, књиге и друге штампане публикације, које имају уреднички оквир, односно строго формалну димензију сопствених садржаја, дистрибуције и интеракције.

Подела на традиционалне и нове медије овде је дата у односу на временску одредницу њиховог настанка, а не на законско одређење, у чему се може увидети разлика између анализе врсте медија у хронолошком контексту посматрано, и врсте медија у контексту њиховог законског дефинисања.

Временска димензија је конститутивни фактор који одређује поделу медија на традиционалне и нове, и у том смислу посматрана она се у односу технолошки развој у континуитету смањивала. Насупрот ње узрочно-последична зависност

¹⁵⁵ V. Biti, *Pojmovnik savremene književne teorije*, Zagreb, 1997, str. 213.

медијских технологија и самих медија повећавала је њихову просторну димензију.¹⁵⁶

Са друге стране нови или друштвени медији могу се одредити као средства намењена комуницирању и изражавању која се ослањају на комуникационе технологије, у првом реду Интернет. Реч је најпре о блоговима, он-лине часописима и новинама, видео играма и друштвеним медијима.

Традиционални медији имају особенисти које се у првом реду везују за њихову формалну везаност форматом у којем се објављују, затим уређивачки оквир, који подразумевају одређена ограничења и карактеристике професионалног новинарства. Наведене карактеристике чине их поузданим изворима информације, будући да механизми њиховог деловања имају формална ограничења, како законске природе тако и моралне, етичке природе односно, професионалног кодекса, који обавезује новинаре.

Новине спадају у традиционалне медије и то штампане. Оне се објављују дневно или недељно, а штампање вести је прва и најочитија функција новина. Вести које објављују односе се на друштвени, политички, културни и спортски живот, али се функција новина не исцрпљује само у штампању вести. Новине "не стварају једну друштвену заједницу, али знатно доприносе одређивању њених граница и очувању њеног јединства"¹⁵⁷. У новинама се објављују и приче, стрипови, огласи, рекламе, колумне. Особеност издавачког процеса огледа се у присуству главног и одговорног уредника и уредника појединих рубрика, која подразумева селекцију односно одабир само појединих у односу на мноштво вести и информација, које се категоришу најпре према степену новости, затим

¹⁵⁶ Медијско-технолошки развој повећавао је са једне стране комуникациони потенцијал медија у просторном смислу, повећавајући простор за дисеминацију, док је у временском смислу он континуирано скраћиван. Н. Јевтић-Шарчевић, *Освајање слободe изражавања и трансформација комуникативног суверенитета*, Београд, 2010, стр. 83.

¹⁵⁷ *Komunikacija i jezik- znaci-govor-pismo*, Београд, 1968, стр. 228.

садржаја и карактера, па тек онда према начелној тематској одређености истих.

Главни и одговорни уредник је новинар који се налази на посебној функцији првог човека редакције, који би требало да осмишљава, усклађује и одговара за квалитет и успех новина. Он је одговоран за конкретан садржај новина.

Према Тому Силвестрију (*Tom Silvestry*) "добар уредник активно чува језик живим, али га и брани од празног говора и клишеа; држи под контролом право значење сваке речи; мисли оно шта пише, јер се закључци морају слагати са чињеницама; и - пише, јер уредник такође мора да пише".¹⁵⁸ Ивон Ламб (*Ivon Lamb*) сматра да "најбољи уредници имају изражене техничке, менаџерске и вештине вође; предводе редакцију или рубрику сопственим примером; изврсни су у комуникацији, способни да пренесу визију свог медија или покривања сектора; способни су да разумеју жеље својих шефова и да дају смернице новинарима шта се од њих очекује; способни су да сугеришу шта је потребно прича, на користан и одређен начин; креативно решавају проблеме; самоуверени су, али и свесни својих добрих и лоших страна; интелектуално дубоки, виспирени и природно знатижељни".¹⁵⁹

Наведене особине главног и одговорног уредника представљају његове пожељне професионалне и моралне карактеристике, али он има и обавезе из области професионалног кодекса понашања. Тако се према одредбама Новинарског кодекса Независног удружења новинара Србија (НУНС) у делу којима се регулишу питања у вези са власницима, уредницима и новинарима каже да новинари не би требало да поступају по налозима и захтевима уредника у оним случајевима када се поменуте активности не слажу са онима што чини

¹⁵⁸ "Šta je urednik i šta ga čini uspešnim", <http://www.wordpress.com>, Интернет, приступљено дана 28.03.2023.

¹⁵⁹ *Ibid.*

правила професионалног понашања и што налаже Кодекс. Са друге стране предвиђа се да се захтеви које би уредници износили пред новинаре, а који би подразумевали њихово поступање у складу са исказаном вољом или претпостављеним интересом власника, противни Кодексу, посебно у делу који подразумева да се на тај начин новинар удаљава од основних циљева, а то су тачно, објективно и потпуно извештавање јавности.

У овом делу одредаба Кодекса издваја се и правило да би уредници требало да одбију било какав захтев власника или његове компаније или друштвене групе којој припада у ситуацији да такви захтеви нису у складу са начелима Кодекса и слободном информисања, као и да су заједно са новинарима уредници у обавези да одбију оне захтеве власника који би подразумевали злоупотребу медија у циљу вређања или омаловажавања других.¹⁶⁰

Наведена правила према степену своје обавезности формалноправно посматрано немају општеобавезни карактер. Она делују *inter partes*, а не *erga omnes*. Карактеристичан им је карактер пожељних "правила игре", унутар новинарске професије, и она могу представљати само етички критеријум за вредновање нечијег понашања у контексту односа професионално-непрофесионално.

Поред општих пожељних особености уредника, које наводе медијски стручњаци из света новинара, поред правила поступања професионалаца које прокламује Етички кодекс, начин и одговорност главног и одговорног уредника уређују и законски прописи.

Према Закону о јавном информисању и медијима у оквиру одредаба поглавља VIII под назовом *Уредници, новинари, професионалне удружења новинара и представници иностраних медија*, у чл. 48 наводи се да сваки медиј

¹⁶⁰ *Етика новинарства - Приручник за професионалне новинаре*, Београд, 2004, стр. 27.

мора имати одговорног уредника, да главни уредник има и својство одговорног уредника, да је сваки уредник издања, рубрике или програмске целине одговоран за садржај који он уређује, да се за уредника може именовати лице које има пребивалиште на територији Републике Србије и да уредник не може бити лице које ужива имунитет од одговорности.

Као конкретизација прокламованог правила из Етичког кодекса којима се прецизира однос уредника и новинара у вези са давањем налога којима се крше прописи, правила струке и новинарске професије, Закон о јавном информисању и медијима у чл. 49 експлицитно наводи да новинар има право, да одбије да изврши такав налог.

Имајући у виду да се и законске одредбе могу кршити, постоје и механизми који у овој осетљивој области људских права обезбеђују виши ниво сигурности, односно утврђују одговорност главног и одговорног уредника у ситуацијама када не поштује законом предвиђена ограничења. Реч је о кривичноправном статусу главног и одговорног уредника и његовој кривичној одговорности у конкретним случајевима. Реч је о посебним случајевима одговорности, које унеколико одступају од општеприхваћеног начела у кривичном праву да свако одговара за своје поступке према којима има одговарајући психички однос, те да не може одговарати за поступке других лица. Овде долази до одређеног одступања од правила, будући да захтеви криминалне политике, иду за тиме да се успостављена одговорност главног и одговорног уредника, мора проширити и на случајеве кад кривично дело учини неко друго лице, у вези са чијим поступањем је он према функцији коју обавља био дужан да контролише и покрива.

Средства јавног информисања могу бити погодно средство за извршење одређених кривичних дела, као што су увреда, позивање на насилну промену уставног уређења, јавно подстицање на вршење терористичких дела и слично. У овим случајевима може доћи у сукоб основно начело кривичног права, начело

кривице, које подразумева да свако одговара за своје поступке, на основу одговарајућег психичког односа и начела криминалне политике да се обезбеди ефикасна кривичноправна заштита код оних кривичних дела која се врше путем средстава јавног информисања, дакле оних средстава која према одредбама Закона о јавном информисању и медијима морају имати одговорног уредника, а то су новине, радио, телевизија и друга јавна гласила.

Према чл. 38 Кривичног законика Републике Србије (КЗ)¹⁶¹ каже се да ће се извршиоцем кривичног дела које је извршено објављивањем информације у новинама, радију, телевизији или другом јавном гласилу сматрати у првом реду аутор информације.

Међутим, уместо одговорности аутора информације предвиђа се одговорност одговорног уредника или лица које га је мењало у време објављивања информације у следећим случајевима, предвиђеним чл. 38 ст. 2 КЗ:

1. Ако је до завршетка главног претреса пред првостепеним судом аутор остао непознат;
2. Ако је информација објављена без сагласности аутора;
3. Ако су у време објављивања информације постојале стварне или правне сметње за гоњење аутора, које и даље трају.

Поред наведених услова под којима се извршиоцем кривичног дела има сматрати одговорни уредник или лице које га је замењивало у време објављивања информације мора постојати још један додатни услов, који каже да ће кривица одговорног уредника односно лица које га је замењивало бити искључена уколико је он био у **неотклоњивиј заблуди** у погледу околности наведених као услова за његову одговорност. Овим правилом се умањује штетан утицај

¹⁶¹ *Кривични законик Србије* („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014).

увођења објективне одговорности одговорног уредника, јер се тражи да он није био дужан и није могао да избегне заблуду у погледу неке стварне околности која представља обележје кривичног дела или у погледу неке околности која би, да је заиста постојала, чинила дело дозвољеним.¹⁶²

Иако су правила о одговорном уреднику наведена након обраде новина као традиционалног медија и то штампаног, она се консеквентно односе и на друге две категорије традиционалних медија које имају уредника, на радио и телевизију.

Остале неповремене штампане публикације под којима се имају сматрати књиге, уџбеници и монографије, компакт дискови, плоче, филмови, књиге, рекламе, леци и слично неће бити предмет обраде будући да се према Закону о јавном информисању не могу сматрати медијима, осим уколико, под посебним условима нису пријављена у Регистру.

Радио и телевизија осим што су традиционални медији јесу и облици масовних медија, којима се према ставовима различитих теоријских праваца о утицају масмедија, директно и непосредно утиче на аудиторијум. Средства за масовну комуникацију утичу на сазнајни процес људи, кроз повећавање њиховог знања. Процес проширивања знања одвија се кроз процес примања обавештења и чињеница и кроз интерпретацију података. Поменути развој сазнања уз помоћ средстава за масовну комуникацију је сложен процес. Он није дакако детерминисан искључиво информацијама које човек добија из спољашње средине кроз непосредно-сазнајне облике природног сазнања, кроз природно искуство, али не може бити ни посматран као искључиво дејство масмедија и

¹⁶² Овде се у погледу предвиђеног поставља питање шта је са ситуацијама у којима је одговорни уредник или лице које га замењује било у тзв. отклоњивој заблуди, која би постојала онда када је он био у заблуди из нехата, што значи да би тада кривично дело одговорног уредника или лица које га замењује постојало само уколико је кривично дело у питању нехатно кривично дело. Будући да се кривична дела учињена путем штампе највећма врше са умишљајем, онда се на овакав начин одговорност ублажава објективну одговорност која је опозит начелу кривице у савременом кривичном праву. З. Стојановић, *Коментар Кривичног законика*, Београд, 2020, стр. 219.

секундарно искуство, које се постиже преко медија и стварања одговарајуће слике. У вези са поменутиим у многотме се говори о визуелном моменту сазнања, али не треба ставити по страни ни илузију која настаје самим процесом слушања. Полазећи од поделе сазнања Џорџеса Гурвича (*Georges Gurvitch*) која подразумева:

1. "Перцептивно сазнање спољнег света;
2. Сазнање другог, Ми, група, друштава;
3. Здраво разумно сазнање;
4. Техничко сазнање;
5. Политичко сазнање;
6. Научно сазнање;
7. Филозофско сазнање" Александар Тодоровић сматра да би се могли извући закључци о томе да средства масовних комуникација чине доступним спознаји чак и делове космоса и целокупне замаљске кугле, да средства масовних комуникација проширују перцептивну моћ која је до њиховог настанка била лимитирана и да она као таква, не само да проширују моћ перцептивног сазнања него доприносе унапређењу и ширењу капацитета осталих категорија сазнања";¹⁶³

Према ставовима *модела поткожне игле* "масмедијска порука се попут игле и шприца убризгава директно под кожу, то јест у свест аудиторијума, чиме је ефекат утицаја на публику моменталан"¹⁶⁴. Пол Лазарсфелд (*Paul Lazarsfeld*) сматра да масмедији утичу на аудиторијум пореко посредника, односно заступа *теорију о моделу двостепеног тока комуникација* (*The two steps flow of communication model*).¹⁶⁵

¹⁶³ А. Тодоровић, *Социологија масовних комуникација*, Београд, 1974, стр. 102-106.

¹⁶⁴ М. Каран, *Музичка концепција радијског дискурса versus аудиторијум- видови трансформација међусобних релација сагледаних у интердисциплинарном пољу теорије медија*, Докторска дисертација, Београд, 2019, стр. 20.

¹⁶⁵ *Ibid.*, стр. 21.

Теодор Адорно и Макс Хоркхајмер (*Theodor Adorno & Max Horkheimer*) сматрају да "су масмедији конституисани и конструисани као културно-историјска сила, те да су супериорно средство концептуализације и структурализације друштва".¹⁶⁶

Радио¹⁶⁷ је у оквиру своје улоге масмедија означен као резултат масовне културе, који "демографски све претвара у слушаоце, да би их ауторитарно изручио међусобно једнаким програмима станица".¹⁶⁸ Технички посматрано радио се ограничава на емитовање звукова, али се као средство масовне комуникације, које има програмско и музичко уређење, кроз време наметнуо са серијским садржајима који су намењени тачно одређеном кругу корисника. Као основна грађа радија појављују се говор, звучни ефекти, укучујући музику и тишина. Овај масовни медиј има јединствену моћ да дубоко продре у уобразиљу слушаоца и да ствара живе слике.¹⁶⁹

Истраживања спроведена у САД указала су на значај радија као средства масовних комуникација у процесу сазнања. Од укупног броја анкетираних, 46% њих је одговорило да радио слуша ради забаве и информисања, у истом проценту се изразио и онај број анкетираних који је овим мотивима додао и културни и васпитни мотив, свега 6% испитаника је рекло да је једини мотив за слушање радија васпитање. У Француској је 1960. године радио-телевизија спровела истраживање са питањем која је улога радија и 8% испитаника се изјаснило да је

¹⁶⁶ *Ibid.*, стр. 23.

¹⁶⁷ Хронолошки посматрано развој радија почиње 1895. године у време када је италијански инжењер Гуљемо Маркони (*Guglielmo Marconi*) послао прву шифровану поруку уз помоћ радио-телеграфије, поводом чега је 1909. године добио Нобелову награду из физике због доприноса развоју бежичне телеграфије. Емитовање људског гласа путем радија први пут је емитовано 1906. године, а десет година касније на радију је објављена прва емисија вести, која је преносила извештаје о резултатим председничких избора у САД-у. Одушевљеност радијом до те мере је била присутна тридесетих годна двадесетог века, да је изазвала прву кризу играног филма, и почела да има доминантни утицај на публику, те је то довело и до кризе филмске индустрије. *Komunikacija i jezik- znaci-govor-pismo*, Beograd, 1968, str. 248.

¹⁶⁸ М. Horkheimer, Т. Adorno, *Dijalektika prosvetiteljstva- filozofski fragmenti*, Sarejevo, 1974, str. 134.

¹⁶⁹ А. Тодоровић, *Op. cit.*, стр. 110.

то улога проширивања знања, 29% је означило разоноду као разлог, 32% информисање и 75% све наведене разлоге.¹⁷⁰

Радио је као једно од првих средстава масмедијске индустрије имао свој значајан допринос у области утицаја на публику. Он је у првом реду био везан за забаву, обавештавања и подучавање, што се да закључити из претходно наведених примера анкета, и у прво време своје експанзије доминантна је била улога забаве у односу на све остале укључујући и вести.

Највећи део радијског програма односио се на музику, ревије, драме и игре намењене широј публици, али упоредо са развојем, радио постепено добија и на функцији емитовања вести и коментара.¹⁷¹ У првој фази развоја радија, медијска писменост као део опште културе била је на ниском нивоу. Према Марији Каран у то прво време "аудиторијум није могао да дистинктује релевантне и тачне информације од оних које су биле креиране у сврху пропаганде и индоктринација".¹⁷² Радио се доста користио за пропаганду. Државе нису биле у прилици да у потпуности контролишу слушалачке навике радио публике, будући да је радио емисије из других земаља могао да прати свако ко има адекватан радио апарат. Познат је пример цензуре коју је немачка нацистичка влада спроводила у вези са слушањем страних радио емисија. Била је забрањена смртна казна током Другог светског рата, а нису ретки случајеви у историји радио емитовања који су подразумевали такође цензуру радио емисија страних држава уз помоћ радио-сметњи.¹⁷³ Државна контрола над радиом почиње тридестих година двадесетог века. Све поменуто одвијало се успостављањем контроле над радио-емисијама у оквирима националних граница.

¹⁷⁰*Ibid.*, стр.111-112.

¹⁷¹ *Komunikacija i jezik- znaci-govor-pismo*, Beograd, 1968, str. 262.

¹⁷² М. Каран, *Op. cit.*, стр. 77.

¹⁷³ *Komunikacija i jezik- znaci-govor-pismo*, Beograd, 1968, str. 261.

Поменута радијска ера која се везује за развој радио станица подразумева трансформацију радија као једносмерне комуникације, ка активном аудиторијуму који подразумева могућност слушалаца да говоре и коментаришу. Бертолд Брехт (*Bertolt Brecht*), позоришни драматург и писац у свом анализирању радија као масмедија тврдио је да радио уместо снабдевача информацијама ову функцију треба да пребаци у руке аудиторијума.¹⁷⁴ Став да је радио порука, истицао је Меклуан који је сматрао да је пре појаве телевизије, радио утицао на трансформацију аудиторијума из индивидуалног на колективни ниво, који је најпре био видљив у активностима окупљања слушалаца око радио апарата.¹⁷⁵

Радио је кроз временски период свог развоја од настанка у двадесетим годинама 20. века развијао свој концепт од традиционалног масмедија, који је подразумевао неангажовано слушање, до новог медија, који се употребом дигиталних технологија трансформисао у нови медиј, у оквиру интернет сфере, која је слушаоцу дала улогу интерактивног конзумента радијског програма. Иако традиционални по временском оквиру настанка, успео је да се пратећи развој техничко-технолошких могућности прилагоди и опстане и даље са значајном функцијом утицаја и обликовања мишљења и ставова своје публике. О његовој савременој форми и позиционирању о оквирима новог *online* дигиталног медијског поретка¹⁷⁶ кроз форму радија и радијског аудиторијума на глобалној мрежи биће речи у одељку о новим медијима.

Половином четрдесетих година прошлог века радио пада у сенку телевизије која до тада познату непосредност радија комбинује са покретљивошћу филмске камере.¹⁷⁷ Реч телевизија потиче од грчке речи *tele-*

¹⁷⁴ М. Каран, *Op. cit.*, стр.79.

¹⁷⁵ *Ibid.*, стр.80.

¹⁷⁶ М. Каран, "Radio i radijski auditorijum u globalnoj mreži- kontinuitet i transformacija", *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti*, 36/2019, str. 99.

¹⁷⁷ *Komunikacija i jezik- znaci-govor-pismo*, Beograd, 1968, str. 258.

што значи далеко и *vizija* - која значи виђење. Иако је први уређај за пренос слике путем телевизије направљен 1925. године, реч је била о механичким, а не електронским системима. Електронски систем постаје доминантан крајем тридесетих година, телевизијски уређаји почињу интензивније да се продају, али Други светски рат обуставља редовно емитовање телевизијских емисија, па тек након рата почиње њен процват као масовног медија. Телевизију за разлику од радија карактерише способност да пренесе живот и догађаје који га чине уз максимално очувану реалистичност у односу на природну непосредну спознају стварности. Она је у томе најизражајније средство масмедија, јер се користи сликом, звуком, тишином, као на радију, дакле уз активност свих чула. Сазнање које се добија путем телевизијске слике утиче на истовремено активирање како чула слуха, вида тако и додира. Телевизијска слика је ограничена и огледа се кроз посредовање које телевизија врши у односу на појаве о којима нам даје обавештења, и на немогућност непосредног избора у вези са сагледавањем одређених појава. У том смислу телевизијска слика активира учешће гледаоца на тај начин што он не остаје пасиван него учествује у одређеном догађају. Слика је у том погледу несавршена и може утицати на искривљену перцепцију стварности, будући да онај који креира садржај у многоме утиче на угао, начин, дужину и перспективу из које ће догађај приказати.

Наведено је увод за разматрање модификације стварности и спознаје као основе за стварање критичког или некритичког мишљења приликом анализе и употребе информација и садржаја који се путем телевизије пласирају. Како Тодоровић истиче "непотпуност перцептивне спознаје условљава гледаоца да фантазијом употпуњује овакву непотпуну перцепцију". Попут радија који тоном, гласом или тишином подстиче имагинацију слушаоца и телевизија активира рачио да би представљену емпиријску спознају употпунио рационалном спознајом.

Ово је моменат у којем до изражаја долази манипулативи капацитет телевизијског садржаја. Телевизија више него штампа и радио као облици традиционалних масмедија може веома лако створити искривљену, али и лажну слику неког догађаја. Средства масовног комуницирања погодна су за инструментализацију, јер се разлика између неоспредне, конкретне стварности и телевизијске информације удесетостручава када се прибегава лажима и подвалама.

Сваки од традиционалних медија појављивао се као претеча наредном у хронолошком континууму техничко-технолошких промена и усложњавао је однос перцептивног сазнања и информисања средствима за масовну комуникацију.

Оно што штампу, радио и телевизију одваја од осталих традиционалних медија, јесте уреднички оквир и одговарајућа форма настанка и емитовања. Сваки од поменутих медија у процесу селектовања и пласирања информација има одговарајуће како техничке тако и нормативне оквире, који скуп садржаја које пласирају чине одрживим и стављају пред њих претпоставку тачности, поузданости и адекватности.

Сваки од медија приликом своје експанзије, долазио је у специфичну ситуацију трансформације пред надолазећим новим обликом масовног комуницирања. Чињеница да су сва три традиционална медија опстала и уз истовремено битисање на пољу масовних комуникација, као и да су се у техничко-технолошком смислу развијала и адаптирала на услове технолошке револуције, говори о њиховим комуникационим капацитетима у очувању комуникационог суверенитета.

Способност медија да владају, коригују и исправљају слику стварности коју преносе ка крајњем кориснику одржала их је у односу пошљалац, порука, прималац и оставила им карактер медија за масовно комуницирања. Кризе у које

су долазили у моментима доминантног надоласка новог технички савршенијег медија, начелно се огледала у недостатку сложености који је нови носио у односу на претходни, али су у садејству остали присутни и чине оквир и данашњег масовног комуницирања, који је ограничен како етичким тако и нормативним оквиром уређивања и објављивања.

Поменуто је остало и основ за закључак да традиционални медији заправо користе редовне механизме за пласирање података, информација, вести и коментара, и онда када они немају карактер истинитих. Њихове модификације, које их искривљују, одузимају карактер правремености, тачности и поузданости такође пролазе кроз традиционално-концептуални систем уредничког процеса, који када није у складу са захтевима професије имплицира законски третман девијантног понашања. Реч је о тренуцима у којима непрофесионално и неетично новинарство добије карактер кривичног дела, у којем се према анализираним одредбама КЗ активира одговорност, која је и основ и граничних поузданости уредничког процеса.

Проблеми са девијацијама настају услед глобалних транзиционих промена на плану власничке структуре у медијима, која је и поменута у претходном одељку у вези са стандардима независности уредника и новинара у односу на власнике и друштвене групе којима власници припадају. Промењена економија масовних медија, глобализација медијског тржишта, укрупњавање приватног капитала над медијским кућама, довео је до тзв. *merger mania-e* односно фузијског синдрома у медијима, који доводи до апсолутне немогућности националних држава да на неки начин контролишу медијске садржаје у сопственим границама. Тржиште масовних медија, постаје глобализовано, медијски центри моћи управљају медијском сликом транснационално и трансконтинентално, појам нације губи се у процесима глобализације, и долази до ничим ограничене хипертрофије медијског система правила насупрот интересима економије масовних медија.

У овоме се оликује основ и најчешћи мотив за изношење и проношење информација и вести, које мимо савесног уредничког процеса подлежу под утицајима политике и интересних група.

О оваквим поступцима националних држава и мултинационалних компанија биће више речи у наредном поглављу у којем ће бити анализиран утицај лажних вести и информација на политику, такозвану медиокрацију, односно медијску колонизацију политике.

3.2.2. Нови или Интернет медији

Комуникациони феномени, односно комуникациона средства, оличена у развоју једног по једног традиционалног медија, директно су била зависна од технолошке експанзије савременог доба која је схваћена у контексту реалног временског тренутка преузела доминацију у формирању информационо-комуникационих слобода и стварању комуникативног суверенитета.¹⁷⁸ Научно-технолошки напредак оличен у настанку и промоцији Интернета пружио је неслућене могућности за унапређење комуникације. Она се употребом рачунарских програма пребацила са првобитно, у овом поглављу обрађеног система комуникација и пласирања вести на нивоу појединац-појединац и појединац-група, дакле *one-to one* и *one to many* структуре, пребацило на *many to many* структуру комуникације масовних медија по принципу хоризонталне повезаности корисника.¹⁷⁹

Губи се однос хијерархије у пласирању информација и вести и долази до амбивалентног односа сарадње између појединца и информационих технологија

¹⁷⁸ Н. Јефтић-Шарчевић, *Op.cit.*, стр.9.

¹⁷⁹ Т. Meyer, *Mediokracija- Medijska kolonizacija politika*, Zagreb, 2003, str. 101.

која доводи до веће доступности информација и знања од свих претходно анализираних.

Поменуто је означено као значајан чинилац у развоју демократије, тзв. мрежне демократије, која је основ слободног протока информација, слободе медија и директна претпоставка комуникационог суверенитета. Како је комуникациони суверенитет, односно апсолутна и неограничена контрола над процесом комуникација у прво време развоја комуникационих медијума била у рукама државе, развој сваког од средстава ју је делимично ограничавао, али са друге стране и доводио у позицију да мора да сарађује и да се уклапа у нове формате дељења комуникационог суверенитета са другим актерима.

Комуникациони суверенитет је кренуо од појединца, прешао у руке медија, а развојем Интернета и нових медија опет се вратио у посед појединца, који кроз процес партиципативне демократије¹⁸⁰ опет у основи влада сопственим процесом комуницирања. Основ за развој партиципативне демократије је партиципативно новинарство или грађанско новинарство под којим се подразумева "тип новинарства у коме грађани играју активну улогу у процесу прикупљања, анализирање и ширења вести и информација".¹⁸¹

¹⁸⁰ Процес дигитализације друштва довео је до повећане доступности информација и знања, и директно утицао на развој демократије. Повећана је транспарентност информација, која грађанима омогућава адекватно вредновање и деловање, омогућено је укључивање грађана у процесе одлучивања везаних за њихове потребе. Дигитализација је, дакле, значајан демократски инструмент, представља квалитетну основу за модернизацију рада јавне управе, сузбијање и спречавање корупције, заштиту животне средине, конкуренције и одрживог економског развоја. Дигитализација у себи садржи конститутивне елементе, односно процесе попут децентрализације власти, демократизације друштва и партиципативности у одлучивању, али она не сме и не може остати само питање правне регулативе, већ мора бити апликабилна и развијана у циљу развоја партиципативне демократије. Са друге стране, њено изучавање омогућава сагледавање њених ограничења која се најпре састоје у високом потенцијалу злоупотреба отвореног простора за изношење и поделу информација, какве су дезинформисање и злоупотреба информација, које воде процесима супротим жељеном, а то су урушавање демократије, угрожавање и ограничавање људских права и урушавање институција демократског друштва. С. Ђорђевић, "Дигитализација која подржава партиципативну демократију и одрживи развој", у: *Зборник радова Грађани у доба дезинформација*, Београд, 2020, стр. 108-110, 124.

¹⁸¹ *Лексикон медијских и правних појмова у Републици Србији*, Београд, 2019, стр. 24.

Да ли су Интернет и нови медији који се на његовој употреби заснивају повећали демократски потенцијал и слободу протока информација и медија, или су их ставили пред нове изазове, питање је које ће бити размотрено кроз приказ и анализу механизма ширења вести и лажних вести путем ових медија.

Глобализација као феномен довела је до промоције глобалног комуницирања, које је Интернет као облик комуникативне технологије довео до стања глобалног примењеног комуницирања и изградње глобалног комуникативног суверенитета. Интернет је са својим медијско-технолошким потенцијалом означен као главни ресурс у постизању циљева глобалног комуницирања. "Развој Интернета и ширење медијског учинка у животним токовима у последње две деценије довели су одвојене делове света у међусобне везе као никад пре тога. Такав развој доноси са својим обећањима увођење у еру транскултурних комуникација и међусобног разумевања без преседана".¹⁸² Информатичка повезаност у међународним односима довела је до нових изазова и перспектива начелно везаних за питања технолошког суверенитета у односу на ранији концепт државног суверенитета, који је обухватао све видове суверенитета државне власти укључујући и комуникативни суверенитет. Између осталог, ова питања домета и ограничења које технолошки напредак са собом носи, која подразумевају најпре домете информатичке повезаности грађана без обзира на границе националних држава јесу и питања начина на који се националне државе носе са ограничењима сопственог суверенитета у односу на технолошки суверенитет. Он у центар свог деловања према речима Јадранке Симић ставља *homo tehnicus-a*, насупрот дотадашњем концепту либералног демократског друштва које у центар свог деловања ставља човека као појединца. Трансформација из либералног у технолошко друштво носи са собом нове изазове, како у погледу поштовања политичких и грађанских права, тако и

¹⁸² Н. Јефтић- Шарчевић, *Op.cit.*, стр.160.

економских права, а највише права на приватност и права на слободу изражавања.¹⁸³

Исказано иде у прилог схватања Интернета као новог медија са високим демократским потенцијалом. Он омогућава грађанину да мимо комуникација на нивоу појединац-појединац постане актер не само међународне комуникације, него и глобалне комуникације. Грађани су "умрежени" и услед процеса конвергенције медија¹⁸⁴ и међународног комуницирања у глобално комуницирање, постају основни актер овог процеса, иако је у претходном периоду развоја међународног комуницирања тај актер била држава. Глобално комуницирање се остварује на глобалном плану и обухвата различите субјекте, од појединца преко мултинационалних компанија и држава. Његови видови су неодређени, због континуираног настанка нових платформи за интеракцију.¹⁸⁵

Када је у питању Интернет, који постоји више од 40 година, он се још увек сматра новом платформом и није у потпуности јасно како је дефинисан. Уобичајени назив "мрежа свих мрежа" везује се за схватања Интернета које под његовим коришћењем подразумевају приступ и размену информација на глобалном нивоу, на којем се и налазе.¹⁸⁶ Дефинисање се даље наставља описно, кроз начине који се везују за регулисање Интернета на три нивоа: техничком нивоу, нивоу протокола IP адреса и нивоу регулације садржаја.¹⁸⁷

Друштвене мреже спадају у нове или Интернет медије, јер се заснивају на Интернету, и представљају врсту Интернет сервиса којима се повезују

¹⁸³ Ј. Симић, "Нове информационе технологије_свет без граница или ограничење демократија", *Зборник радова Грађани у доба дезинформација*, Београд, 2020, стр. 90-91.

¹⁸⁴ Конвергенција медија према Лексикону медијских и правних појмова подразумева обједињавање традиционалних медијских услуга у једну. *Лексикон медијских и правних појмова у Републици Србији*, Београд, 2019, стр. 29.

¹⁸⁵ А. Vranješ, "Od međunarodnog do globalnog komuniciranja i nazad", *СМ: Communication and Media*, 43/2018, стр.70.

¹⁸⁶ *Лексикон медијских и правних појмова у Републици Србији*, Београд, 2019, стр. 25.

¹⁸⁷ *Ibid.*

корисници. Ти типови сервиса који имају статус друштвених мрежа су *Facebook*, *Twitter*, *Linkedin*, *Skype*, *Youtube*, и бројни други. Реч је комуникационом феномену, који је бесплатан, једноставан за коришћење, повезује милијарде корисника различитих старосних структура. Казим Киртис и Филиз Карахан (*Kazim Kirtis & Filiz Karahan*) дефинишу друштвене мреже као "мрежну платформу за повезивање људи широм света, омогућајући им необавезан пренос информација аудио-визуелним, звучним и текстуалним путем".¹⁸⁸

У контексту временске поделе медија они спадају у нове или Интернет медије, али у контексту формалноправне дефиниције медија према наведеном Закону о јавном информисању и медијима, они то нису. Закон у том делу одредбе експлицитно заправо дефинише шта се све може сматрати под новим односно интернет медијима. Закључак се изводи као контрааргумент у односу на оно шта медији према закону јесу. У том смислу применом логичког метода *argumentum a contrario* нови или Интернет медији су платформе, попут интернет форума, друштвених мрежа и других платформи за слободну размену информација, идеја и мишљења њених чланова, електронске публикације, попут блогова, веб-презентација и сличних електронских презентација.

Према одредбама Закона о електронској трговини¹⁸⁹ сви наведени субјекти имају се сматрати пружаоцима услуга информационог друштва, које у контексту Закона о јавном информисању и медијима апсолутно нису медији.

Они то са друге стране могу постати под условима предвиђеним Законом, након уписа у Регистар медија.

¹⁸⁸ *Ibid.*, стр. 20-21.

¹⁸⁹ У смислу чл. 3 став 1 Закона о електронској трговини пружаоцем услуга информационог друштва сматра се услуга која се пружа на даљину, по правилу уз накнаду путем електронске опреме за обраду и складиштење података, на лични захтев корисника услуга, а посебно трговина путем **интернета**, нуђење података и оглашавање путем интернета, **електронски претраживачи**, као и омогућавање тражења података и услуга које се преносе електронском мрежом, обезбеђивање приступа мрежи или складиштење података корисника услуга. *Закон о електронској трговини*, ("Сл. гласник РС", бр. 41/2009, 95/2013 и 52/2019).

Њихова основна особеност је да немају уредничко обликовање садржаја који презентују, те они са једне стране представљају пример и основу партиципативне демократије и грађанског новинарства, али са друге стране имају виши степен непоузданости због искључивања надзора и контроле уредника, која у крајњој линији води арбитрности у одлучивању сваког појединца и његовој невезаности како етичким кодексом тако и законом. Регулација медија подразумева скуп законских и подзаконских правних прописа којима се утврђују начини и модалитети рада пружалаца медијских услуга, а чињеница да се нови медији не сматрају медијима, додатно оставља простора за потенцијалне грешке и злоупотребе.

Иако регулација и надзор подразумевају потенцијална ограничења медијима и њиховим садржајима, она са друге стране подразумевају адекватан правни оквир за гаранцију остваривања људских права из области права на јавно информисање, права на слободу изражавања мишљења и права на приступ информацијама од јавног значаја.

Оно што у једном смислу представља претпоставку ширења демократских потенцијала, кроз непосредније учешће грађана у процесу креирања садржаја доступних широком кругу корисника, то са друге стране због изостанка формалноправног квалитета медија бива искључено из нормативних оквира који налажу уреднички процес управљања садржајима и одговорност за објављени садржај у исто време.

Од претеране регулација, само је потпуна дерегулација опаснија, јер иако одређена ограничења могу бити везана за цензуру и аутоцензуру, ипак ничим ограничена самовоља појединаца, као креатора садржаја за широки круг корисника, може постати озбиљан алат и механизам у злоупотреби онога од чега се у основи пошло, а то је слобода јавног информисања и доступност информација.

Медијски прописи, медијски стандарди, етички кодекси и правни оквир још увек су најсигурнији инструмент државне реакције на недозвољени и непрофесионални рад медија и медијског садржаја, који као такав јесте основа за политичко одлучивање и безбедност целокупног друштва.

Врсте нових или Интернет медија су интернет форуми, друштва мреже и друге платформе за слободну размену информација, идеја и мишљења њених чланова, електронске публикације, попут блогова, веб-презентација и сличних електронских презентација.

Интернет форуми су веб-сајтови који у *online* амбијенту омогућавају размену информација између људи о тачно одређеној теми. Представљају места за питања и одговоре, која могу бити надзирана или контролисана ради обезбеђивања адекватности садржаја. Приликом приступа потребно је користити веб претраживач. Интернет форуми укључују све оно што људи очекују од Интернета, односно слике, видео записе, могућност преузимања садржаја, линкове и понекад функционишу као мини-портали за одређену тему. Они могу бити потпуно анонимни или могу захтевати регистрацију са корисничким именом и лозинком. Размена порука може бити приказана или хронолошким редоследом њиховог објављивања или редоследом питања и одговора у којем су сви повезани одговори приказани испод питања.¹⁹⁰

Друштвене мреже се дефинишу као системи за ширење информација путем Интернета до одабране групе пратилаца. Користе се за објављивање својих свакодневних активности, коментара и фотографија, као и за поновно објављивање информација које су објавили други. тзв. шеровање и рипостовање (*Sharing & Reposting*). Као најзначајније друштвене мреже појављују се Фејсбук, Твитер, Инстаграм и ТикТок (*Facebook, Twitter, Instagram & TikTik*).

¹⁹⁰ PC Magazine, Интернет, <http://pcmag.com>, приступљено дана 03.04.2023.

Електронска публикација је формат датотеке е-књиге која има тзв. екстензију *.epub*. Електронске публикације се могу преузети и потом читати помоћу уређаја као што су паметни телефони (*smart Phones*), таблети, е-читачи и рачунари.¹⁹¹ Електронско издаваштво је шири појам и подразумева коришћење *online* сервиса и алата чијом се употребом медији свих врста чине доступним путем Интернета. Оно настаје као супститут традиционалном издаваштву, односно штампању књига, часописа и билтена. Електронско публикавање, односно издаваштво поред е-књига подразумева и блогове и онлајн публикације.

Блог је веб локација на којој неко лице редовно бележи своја размишљања или искуства или говори о некој теми.¹⁹²

Веб презентација или онлајн презентација је било која врста презентације која се објављује путем Интернета или шаље електронском поштом. Она подразумева продајне презентације, конференцијске презентације, као и било коју другу демонстрацију производа или процедура која се ради на Интернету. Неке веб презентације се праве помоћу софтвера за презентације попут *Power Point*-а, али веб презентације могу бити и у форми рекламе или вебинара, који се праве уз помоћ снимљених аудио и видео записа.¹⁹³

Слободан приступ Интернету, доступност нових медија и кратак временски период дистрибуције информација без ограничења у погледу броја, те националне припадности прималаца тако послатих порука учинио је нове медије, посебно друштвене мреже погодним за пласирање лажних вести. Механизам ширења је исти, постављањем садржаја на Интернет, али оно што чини највећи проблем јесте чињеница да лажне вести, односно вести које изазивају сумњу у веродостојност информација, њихов квалитет и верификацију,

¹⁹¹ M. Rouse, "What does electronic publication mean?", <http://www.technopedia.com>, Интернет, приступљено дана 03.04.2023.

¹⁹² *Collins Dictionary*, Интернет, <http://www.collinsdictionary.com>, приступљено дана 03.04.2023.

¹⁹³ *Cambridge Dictionary*, Интернет, <http://dictionary.cambridge.org>, приступљено дана 03.04.2023.

постају главно обележје нових медија. Студије које истражују утицај лажних вести на друштвене мреже појавиле су се у различитим областима као што су дигитални медији, новинарство и политика. Међутим, детаљне анализе утицаја лажних вести на друштвене мреже су заиста ретке и спорадичне. Истражује се највећма утицај лажних вести на друштвене мреже, али изостаје адекватан преглед утицаја лажних вести на друштво, политику и безбедност, у ширем смислу.¹⁹⁴

Лажне вести најчешће настају у несигурним временским периодима када су људи суочени са недостатком информација које су им потребне. Током таквих непредвиђених околности, појединац или шира друштвена група доживљавају нервозу или анксиозност. Анксиозност је један од примарних разлога за ширење лажних вести. Да би превазишли ову напетост, људи имају тенденцију да прикупљају информације из извора као што су мејнстрим медији и званични државни друштвени медији како би проверили информације које су примили. Када не добију информације из званичних извора, они прикупљају релевантне информације у оквиру вршњачких или других неформалних извора, како би адекватно контролисали непредвиђене околности које их окружују. Штавише, у ванредним ситуацијама, лажне вести помажу члановима заједнице да постигну заједничко разумевање неизвесне ситуације.¹⁹⁵

Механизми ширења лажних вести огледају се у постављању истих на неки од Интернет сервиса, путем којег се у реалном временском тренутку са истима упознаје унапред небројив скуп прималаца поруке, без обзира на националне границе, без обзира на старосну, етичку, верску, националну или било коју другу њихову припадност. Могућност коришћења даље поделе вести односно њеног

¹⁹⁴ F. Olan, U. Jayawickrema, E. Ogiemwonyi et.al, "Fake News on Social Media: the Impact on Society", *Information Systems Frontiers*, 2022.

1. ¹⁹⁵ S. Muhammed, S. Mathew, "The disaster of misinformation: a review of research in social media", *International Journal of Data Science and Analytics*, 13/2022, p. 272.

поновљеног постављања од стране других лица, омогућава временски и просторно неконтролисану дисперзију вести, што се може спречавати искључиво развојем механизма, шире друштва информисаности о начинима пријема и контроле садржаја пласираног путем Интернета, дакле развојем медијске писмености као стандарда савременог друштва у области комуницирања, као и развојем регулаторних владиних и невладиних механизма, намењених откривању и указивању на карактер неистинитости овако пласираних вести.

Проблемско питање је како и на који начин, спречити у временском смислу последични ток у којем се лажна вест пласира и прима, у односу на доношење низа одлука, међу којима се налазе и политичке одлуке и одлуке у домену личне и националне безбедности, када се сваки од механизма јавља тек *post festum*, и има озбиљну темпоралну удаљеност од самог пријема вести.

На располагању најпре мора бити сет алата из области медијске писмености, њена заступљеност и промоција као вредности и стандарда, потом законски и подзаконски сет прописа којима се регулише обајвљивање и понашање на Интернету, чему следе и активности Интернет провајдера и самих друштвених мрежа, која би требало да сумњиве, нетачне, полутачне или симптоматичне садржаје контролишу, уз помоћ развијених и тој намени прилагођених алата и средстава.

Проблем слободе Интернета и оглашавања и објављивања на њему има двојаку улогу. Са једне стране он је представљао могућност за развој самосталног учешћа појединаца, грађана у информисању и објављивању вести, идеја и коментара, али је са друге стране без икакве контроле и уређивачког надзора, карактеристичног за традиционалне медије уступио слободан простор за најразноврсније видове злоупотреба пласирања вести.

Проучавање контроле Интернета као технолошке иновације за пласирање вести, у вези је са питањима проучавања односа технолошких промена и нових

изазова, ризика и претњи у контексту науке о безбедности, али и у ширем контексту питања односа између политике и технологије у модерној политичкој теорији.

Несумњив је значај државе и политике у области контроле и регулације технолошког развоја и технократије, али је потребан већи број теоријских разматрања и студија посвећених у целости проблематици политике и технологије.

Ивана Дамјановић сматра да "свака нова технологија отвара нова политичка питања и поставља нове политичке захтеве. Способност да на ова питања и захтеве одговоримо зависиће од степена нашег разумевања технологије и њеног односа са подручјем политике".¹⁹⁶ Поменуто и јесте један од основних мотива за изучавање односа пласирања лажних вести путем нових медија и изазова које они у међусобном садејству могу имати у области политике и безбедности.

Без обзира ко стоји иза пласирања истих, појединац, организације или држава, медији, посебно нови, представљају преносиоце таквих вести и медијум којим се оне даље дистрибуирају широком кругу корисника.

Мултипликација знања омогућила је мултипликацију степена остварене моћи које то (не)знање у себи садржи.

3.3. Организације као извор лажних вести

Полазећи од појма организације као уређеног скупа успостављених веза између њених чланова, који су се удружили ради остваривања одређених циљева односно задатака, може се претпоставити да ће удруживање већег броја

¹⁹⁶ И. Дамњановић, *Политика и технологија-теоријски приступи*, Београд, 2018, стр. 153.

појединаца, које је при том интересно оријентисано, имати одређене улоге у процесу комуницирања са спољним светом. Тим пре, ово је очекивана делатност организације више лица, јер је тешко замислити активност одређеног броја лица без фактичке манифестације њихових активности у спољном свету.

Бројни су типови и карактеристике организација у модерном друштву, али се за потребе истраживања и анализе механизма којима се неке од њих могу служити у ширењу лажних вести издвајају по свом значају политичке партије, невладине организације, верске организације и национални савети националних мањина.

Поменути облици организовања људи у оквирима одређене организационе структуре могу бити релевантан извор информација односно вести које су лажне. Насупрот медијима којима је приоритетни задатак информисање јавности, ове организације за циљ имају најпре остваривање сопствених пројектованих циљева, ради којих су у првом реду и осниване, и оне су нужно субјективне како у изношењу тако и у проношењу односно коментарисању одређених информација, односно вести. То их чини релевантним извором лажних вести, а механизме њиховог ширења значајним са аспекта основне теме истраживања.

Политичка партија термин је који је општепознат у савременом политичком речнику. Појам потиче од латинске речи *pars partis* што значи део. Према Малој политичкој енциклопедији савремено значење овог појма се може одредити као "добровољна, релативно трајна, политичка **организација** чији је циљ преузимање или вршење државне власти, или бар учешће у њој или сталан утицај на њу ради заштите и остварења одређених класних односно групних интереса у оквиру једне идеолошке концепције о општој државној политици и заједничким интересима друштва".¹⁹⁷ До настанка политичких партија дошло је

¹⁹⁷ Мала политичка енциклопедија, Београд, 1966, стр. 820.

спонтано. Облици неформалног, лабавог политичког повезивања појединаца који су били претеча политичким партијама били су фракције, везе, клике, котерије и слично.¹⁹⁸ Термин политичка партија настао је почетком 18. века.¹⁹⁹

Иако је њихов настанак историјски условљен потребно је нагласити да је формирање партија резултат деловања појединаца који су се колективном акцијом удружили ради унапређења одређених интереса, ради чињења актуелним неких питања од значаја за функционисање државе, као и ради личног задовољења амбиција њихових твораца.²⁰⁰

Од мноштва издиференцираних улога политичких партија на овом месту издвајамо као најзначајније: улогу политичког организовања грађана, стварања политичких елита, утврђивања циљева политике, артикулације политичких идеја, репрезентовања интереса и ставова грађана у законодавном телу и учешћа на изборима.²⁰¹

У смислу чл. 2 Закона о политичким странкама политичка странка је организација грађана слободно и добровољно удружених, основана ради остваривања политичких циљева демократским обликовањем политичке воље грађана и учешћа на изборима.²⁰²

Удружења грађана су непрофитно оријентисане невладине **организације**, које имају својство правног лица, а чији су оснивачи више физичких или правних лица. Оснивају се ради остваривања заједничких циљева

¹⁹⁸ В. Гоати, *Политичке партије и системи*, Подгорица, 2007, стр. 19, 20,21.

¹⁹⁹ Означава посебан облик политичког организовања и идентификацију са неком политичком групацијом у корпусу политичких опција једне политичке заједнице. Љ. Деспотовић, "Политичке партије (странке), друштвени покрети, инетресне и лоби групе", <http://kcns.org.rs>, Интернет, приступљено дана 04.04.2023.

²⁰⁰ J. Aldrich, *Why Parties? The Origin and Transformation of political Parties in America*, Chicago, 1995.

²⁰¹ Поред наведених улога односно функција Љубиша Деспотовић као улоге набраја и артикулацију политичких идеја и идеологија, агрегацију политичких интереса грађана, мобилизацију сопственог бирачког тела, политичку социјализацију грађана, предлагање и избор носилаца власти, формулисање јавне политике и мноштво других. Љ. Деспотовић, "Политичке партије (странке), друштвени покрети, инетресне и лоби групе", <http://kcns.org.rs>, Интернет, приступљено дана 04.04. 2023.

²⁰² *Закон о политичким странкама*, ("Сл. гласник РС", бр. 36/2009 и 61/2015-одлука УС).

и интереса, који не смеју бити у супротности са Уставом и законима Републике Србије.²⁰³

Удружења грађана се разликују од привредних друштава по својој непрофитној оријентацији. Могу се јавити у три облика:

1. Удружења грађана на основу учлањења,
2. Струковна удружења и
3. Пословна удружења.

Први облик удружења је најопштији и намењен је остваривању најшире могуће дефинисаних циљева и заједничких интереса својих чланова. Струковна удружења везана су за активности односно циљеве у оквиру одређене струке или делатности, док су пословна удружења формирана ради остваривања заједничких пословних циљева чланова удружења.

Удружења се формирају на основу Закона о удружењима²⁰⁴. Удружење мора имати најмање три оснивача, који могу бити домаћа и страна физичка и правна лица, од којих најмање један мора имати пребивалиште односно седиште на територији Републике Србије. Експлицитно се наводи да оснивачи не могу бити државни органи, због свог својства носиоца власти, односно правних лица у јавном праву.

Сходна примена Закона о удружењима дефинисана је чл. 2 Закона у којем се наводи да се "на политичке странке, синдикате, удружења организована ради обављања одређених делатности у циљу стицања добити, спортске организације и удружења, цркве и верске заједнице, спонтана привремена повезивања више

²⁰³ У чл. 3 Закона о удружењима одређује се карактер циљева удружења: "Циљеви и деловање удружења не могу бити усмерени на насилно рушење уставног поретка и нарушавање територијалне целокупности Републике Србије, кршење зајемчених људских или мањинских права или изазивање и подстицање неправедности, мржње и нетрпеливости засноване на расној, националној, верској или другој припадности или опредељењу, као и полу, роду, физичким, психичким или другим карактеристикама и способностима".

²⁰⁴ Закон о удружењима ("Сл. гласник", бр.51/2009,99/2011 - др. закони и 44/2018 - др.закон).

лица и друга удружења чији је рад уређен посебним законом, одредбе овог закона сходно примењују у питањима која нису уређена тим посебним законом."

У односу на деловање политичких партија релевантан је Закон о странкама, а за примену и оснивање верских организација и заједница примењује се Закон о црквама и верским заједницама.²⁰⁵

Верске организације или цркве и верска удружења представљају удружења грађана-верника формирана ради заједничког испољавања вере. Под појмом вере или религије (од латинске речи *religio* која подразумева поглед на божје и свето, побожност, веру) подразумева се "форма друштвене свести, део идеолошке надградње чија се специфичност састоји у фантастичном одразу односа људи према природи и њихових међусобних односа"²⁰⁶. У Републици Србији према чл. 10 Закона о црквама и верским заједницама постоје традиционалне цркве, односно цркве које имају вишевековни историјски континуитет и то: Српска Православна Црква, Римокатоличка Црква, Словачка Евангеличка Црква а.в., Реформатска Хришћанска Црква и Евангеличка Хришћанска Црква а.в. Осим њих као традиционалне верске заједнице појављују се Исламска верска заједница и Јеврејска верска заједница. Оне у Републици Србији имају вишевековни историјски континуитет и њихов је правни субјективитет стечен на основу посебних закона.

Поред наведених традиционалних цркава и верских заједница Министарство надлежно за послове вера води Регистар цркава и верских заједница у који се могу уписати и друге верске организације, уз захтев који садржи одлуку о оснивању, статут или други документ верске организације, приказ основа верског учења, верских обреда, верских циљева и основних

²⁰⁵ Закон о црквама и верским заједницама ("Сл. гласник РС", бр.36/2006).

²⁰⁶ Мала политичка енциклопедија, Београд, 1966, стр. 1038.

активности верске заједнице као и податке о сталним изворима прихода верске организације.

Национални савети националних мањина представљају **организације** које су овлашћене односно којима се поверавају поједина јавна овлашћења да учествују у одлучивању или да самостално одлучују о питањима из области културе, образовања, обавештавања и службене употребе језика и писма у циљу остваривања колективних права националне мањине.

Националне савете бирају припадници националних мањина ради остваривања права на самосталост или подељену надлежност у области културе, образовања, обавештавања и употребе језика и писма. Национални савет се уписује у Регистар националних савета, који је надлежно да води Министарство за људска и мањинска права. Оснивање, права и овлашћења националних савета националних мањина уређена су *lex specialis*-ом Законом о националним саветима националних мањина.²⁰⁷

Наведене форме организовања људи могу се посматрати као извор лажних вести, најпре у области њиховог наступа и промоције сопствених циљева, али и у области заступања интереса и борбе за доминацију у областима у којима су основане.

Тако политичке партије у процесу политичке борбе за власт на изборима могу на својим јавним наступима, изјавама за радио, телевизију или новине, митинзима, конференцијама за штампу, прокламацијама, документима, програмима или путем објава на официјалним сајтовима и друштвеним мрежама постављати информације, које су или у потпуности нетачне, дакле лажне или полуистините, или уз давање одређених коментара и анализа модификоване у

²⁰⁷ Закон о националним саветима националних мањина ("Сл. гласник РС", бр.72/2009, 20/2014 - одлука УС, 55/2014 и 47/2018).

односу на чињенично стање. Политичке партије могу водити организоване "кампање дезинформисања", под којима би се могли означити механизми пласирања и ширења лажних вести у обиму који одговара очекиваним поремећајима на плану изборног процеса, а које се састоје из две компоненте: масовности односно броја тако пласираних лажних вести и намере, као субјективног обележја овакве активности, која усмерава активности ка остварењу циља промене резултата изборног процеса. Средства могу бити како традиционални медији тако и *online* медији,²⁰⁸ а модалитети извршења се могу састојати у ширењу панике, страха, националистичких и дискриминаторних идеја, говора мржње и ауторитаризма. Најзначајнији механизам јесу дигиталне платформе односно нови медији, јер се путем њих без икакве уредничке контроле најлакше, и у просторном и у временском смислу, уз небројиве учинке, може утицати на јавно мњење.

Проблем у вези са Интернет окружењем, које је вирално јесте да је средство вирално, а последице конкретне и стварне.²⁰⁹

²⁰⁸Јасмина Розе (*Jasmina Roze*) у свом тексту "Најуспешније лажне вести 2018.", истиче да странке преносе лажне вести и да је "Buzzfeed" објавио да су окружни одбори Алтернативе за Немачку (AfD) и неонацистичке NPD најважнији преносиоци лажних вести. J. Roze, "Најуспешније лажне вести 2018", [http:// amp.dw.com](http://amp.dw.com), Интернет, приступљено дана 05.04.2023.

²⁰⁹ Број примера је превелики, од којих су неки описивани у оквирима другог поглавља ове докторске дисертације, али се као репрезентативни може навести случај македонског града Велеса, који је током америчке председничке кампање из 2016. постао "светска престоница лажних вести". Наиме, према подацима вебсајта "*The Fake News machine: inside a town gearing up for 2020*" стотину младих Македонаца је врбовано и плаћено са по 10000 евра месечно да фабрикују и шире лажне вести, ради утицаја на америчко јавно мњење сталним приливом лажних вести усмерених ка победи Доналда Трампа као председничког кандидата. Целокупна кампања ишла је за тиме да се утиче на углед и част, тачније да се поквари репутација противкандидаткиње Хилари Клинтон (*Hilary Clinton*).

Слична ситуација пратила је и изборни процес у Украјини током 2019. године, када је на председничким изборима победио Володимир Зеленски (*Volodymyr Zelensky*). Овај изборни процес је према истраживању Дојче Веле-а (*Deutsche Welle (DW)*) обележило пласирање лажних вести којима је за циљ било да дискредитују Зеленског. "Лажне вести на руском језику прогутале су медијски простор у земљи". Формирани су његови лажни профили на друштвеним мрежама, са измишљеним изјавама иза којих он не стоји, објављивано је да је против њега поднета кривична пројава за угрожавање уставног уређења, а чланци усмерени ка његовој дискредитацији су објављивани на Фејсбуку наложима са више од 2000000 пратилаца.

Ово су само неки од примера учешћа политичких партија у медијској дискредитацији политичких противника и модификацијама изборних резултата. *Lažne vesti i politika*, [http:// talmil. org](http://talmil.org), Интернет, приступљено дана 05.04.2023.

Удружења грађана са дефинисаним циљевима усмеравају активности ка њиховој реализацији. Иако је реч о нелукративним удружењима, њихови циљеви могу бити подједнако значајни као и у сфери економске делатности привредних удружења. Нематеријални интерес преплиће се са материјалним и неретко може бити значајнији мотивишући фактор, ма како то парадоксално звучало. Етички високо вредновани мотиви: част, углед, професионална и национална, етничка и верска част и углед могу, бити снажан мотив како за промоцију тако и за заштиту. У том смислу удружења било ког од три наведена типа могу ићи за тиме, да у остваривању циљева својих чланова одређене информације или вести представе другачијим него што одговара реалности. Примери за то би били вредновано објављивање критике и мишљења у односу на одређене догађаје, селекција података који ће се објавити, обојено извештавања или давање саопштења. Све поменуто може се вршити такође употребом традиционалних и нових медија, тако да се механизми изједначавају са преходно изложеним.

Верске организације у пропагирању религије остварују своју комуникациону функцију. Готово све верске заједнице су у данашњем друштву препознале значај и улогу медија у пропагирању сопствених религијских уверења и ставова, те оне највећма имају своје новине, радија и телевизијске станице. "С појавом новог века и експанзијом интернета, цркве су и у овој информационој технологији "ухватиле" корак са лаичким светом."²¹⁰ Последња деценија резултирала је повећаним интересовањем за однос између медија и верских питања. Ово најпре због често непринципијелног и неетичког извештавања о питањима која су од значаја за интересе неке верске заједнице. Велики је број догађаја почев од терористичких напада, мигрантске кризе, глобализације и међуетничких и мултикултуралних питања која су кроз

²¹⁰ Када је Српска православна црква у питању, готово све епархије у земљи и расејању имају своје веб-сајтове који су линковима повезани са сајтом Патријаршије у Београду. D. Pralica, "Mediji crkava i verskih zajednica", *Religija i tolerancija*, 13/2010, стр. 145.

искривљено, обојено и коментарима пропраћено чињенично стање наштетили одређеним припадницама верских група. Медији су у свим од наведених примера не ретко извештавали неправично и неуравнотежено, што је довело да прогреса у области говора мржње, стереотипа и предрасуда. Примери којима су муслимани означени као терористи, рат против теоризма, као рат против припадника муслиманске вероисповести и креирање стереотипа терористе самоубице, који се препознаје у младом, радикализованом, човеку или жени. Креирани утисак о мигрантима, Сиријцима, најчешће као лицима склоним криминалу, као и стварање поларизоване слике о раздору на релацији белци - црнци, хришћани - муслимани, јесу примери неетичког и нетачног, искривљеног, модификованог, али и лажног и злонамерног извештавања медија о верским организацијама и лицима која им припадају.

У Студији о медијском извештавању о етничким питањима и вери у Данској, Француској, Немачкој, Грчкој, Мађарској, Италији, Литванији, Словачкој и Великој Британији отворена су и анализирана питања свакодневне новинарске праксе приликом извештања о верским питањима, али и етницитету. У студији су извучене одређене препоруке о начинима на које би било пожељно да се понашају новинари и уредници. Као пожељне активности од стране новинара приликом извештавања о црквеним питањима, предложени су коришћење широке мреже извора, познавање и придржавање принципа недискриминације у извештавању, претраге релевантних извора података, попут архива, библиотека, интервјуи са особама које су стручне у области изучавања религије, извештавање о свим припадницима верских организација у складу са принципима поштовања основних људских права, дакле у хуманистичком тону, као о припадницима људске врсте, а не селектованим, негативно вреднованим,

представницима верске групе, као и да се јасно назначе чињенице од коментара.²¹¹

Наведено медијско извештавање није добар основ за развој односа верских организација и медија, а он се појављује као претпоставка успешног развоја верске сарадње и разумевања. Међусобни однос верских организација је у демократском друштву предуслов развијања стабилности и разумевања, те се појављује као значајно и начин на који се саме верске заједнице оглашавају, извештавају и коментаришу догађаје употребом медија, новина, радија, Интернета и друштвених мржа, па се у последње време организују и тематске конференције, округли столови како би се утицало на развој верских медија као таквих, потом питања медијског утицаја и значаја на релацији развоја и унапређења међуверске сарадње, као и о питањима која су од значаја за одговорност самих верских медија и заједница за промоцију толеранције и вредности, које такође подразумевају истинитост у њиховом презентовању вести и правичност у извештавању о питањима која су од значаја за њих саме. Реч је о двоструком односу, како верских заједница, према поштовању медијских стандарда, тако и медија према верским заједницама, у случајевима најчешће постојеће доминантне религије у једном друштву и држави.

Национални савети националних мањина такође се јављају као потенцијални извори лажних вести, посебно посматрано са аспекта њихове одговорности успостављене у области културе и информисања. Како су национални савети надлежни за очување основне функције у области информисања и очувања културног и језичког идентитета националних мањина, они би требало да делују проактивно и да преузму и деле одговорност са

²¹¹ *Getting the Facts right-Reporting Ethnicity and Religion- A Study of Media coverage of Ethnicity & Religion in Denmark., France, Germany, Greece, Hungary, Italy, Lithuania, Slovakia and the United Kongdom*, Brussels, 2012, p. 5-11.

органима јавне власти за потпуно, ефикасно и правилно остваривање права у области обавештавања.²¹²

Питања мањинског информисања уређена су како одредбама Устава Републике Србије,²¹³ тако и низом законских аката,²¹⁴ али она осим права националних мањина на оснивање и уређивање медија подразумевају и одговарајући степен њихове контроле и ограничења, како са друге стране утицај националних савета на саме редакције не би био од штете за процес информисања мањинских заједница. Поменута питања подразумевају, са једне стране право на утицај у сфери јавног информисања, али и њихово ограничење, како би поменута средства служила остваривању уставних гаранција. Национални савети националних мањина морају једнако пажљиво и законито спроводити сопствене активности везане за област информисања, јер оно што са једне стране подразумева очување нечије особености никако не сме да се претвори у сервис дезинформисања или ширења нетрпељивости или дезинформисања сопствених сународника, ради утицаја на доношење њихових политичких одлука у држави у којој чине мањину.

О поменутом проблему дискутовано је од стране представника ОЕБС-а (Организације за европску безбедност и сарадњу) када је Томас Мур (*Thomas Moore*) истакао да "Сваки покушај контролисања садржаја медија неминовно води у проблем", па чак и када он долази од стране националних савета мањина који су оснивачи наведених медија. Према његовим наводима утицај политике и

²¹² Р. Сепи, *Приручник за рад националних савета националних мањина у Републици Србији*, Београд, 2021, стр. 65.

²¹³ Чл. 51 Устава Републике Србије каже да свако има право да буде истинито, благовремено и потпуно обавештен о питањима од јавног значаја и да су средства јавног обавештавања дужна да поштују то право, док чл. 79 гарантује припадницима националних мањина право на:

- потпуно, благовремено и непристрасно обавештавање на свом језику,
- изражавање, примање и размену обавештења и идеја на свом језику ;
- оснивање сопствених средстава обавештавања.

²¹⁴ *Закон о националним саветима националних мањина, Закон о јавном информисању и медијима, Закон о радиоифузији, Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, Закон о оглашавању о дуги прописи. Надлежности националних савета националних мањина- приручник*, Београд, 2011. стр. 53-55.

политичких партија на рад и делатност националних савета је видљив те је потребан мониторинг и контрола рада.²¹⁵

3.4. Држава као извор лажних вести

Држава је основни и најважнији облик политичког организовања сваког друштва.²¹⁶ Појмовно одређење државе зависи од научне дисциплине из угла које се одређује, па тако филозофско становиште настанак државе види и повезује са њеном сврсисходношћу у вези са остваривањем циља означеног као постизање општег добра и правде. Са правног становишта, утемељеног на филозофском поимању Епикура о настанку државе, уговор је основ који су између себе направили људи, као централни елеменат стварања државе, док се са становишта политичких наука, држава може дефинисати речима Љубомира Тадића као "модерна форма власти човека над човеком".²¹⁷

Појам држава у српском језику своје корене вуче из глагола **држати**, што суштински одражава патримонијално порекло самог појма, под којим се има разумети територија са становништвом, коју под својом влашћу држи владар. Појам државе овако схваћен заправо се подудара са појмом суверености, која иако у прво време начелно везивана за црквену организацију, означава квалитет неког субјекта, као врховног у свом домену, односно оног у односу на којег су други, потчињени, подређени, нижи од њега или под његовом влашћу. Традиционално се суверенитет везује и за независност државне власти од спољних утицаја, посматрано са аспекта независности државе.

²¹⁵ ОЕБС: Национални савети не треба да контролишу медије, <http://www.rtv.rs>, Интернет, приступљено дана, 10.04.2023.

²¹⁶ *Мала политичка енциклопедија*, Београд, 1974, стр. 241.

²¹⁷ О појмовном одређењу државе и њеним концептима видети: Д. Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Београд, 2009, стр.71.

Државни суверенитет у класичном поимању Жана Бодена (*Jean Bodin*) обухвата "сувереност као сталну, неутуђиву, недељиву и правно неограничену власт, имајући у виду да је суверен једини извор права. Она је апсолутна, јер не допушта било какво ограничавање или условљавање. Дакле, сувереност је правно неограничена, јер суверен није нити једном другом влашћу правно ограничен приликом стварања права којим регулише понашање својих поданика".²¹⁸

Са друге стране Џон Остин (*John Austin*), под појмом суверености подразумева послушност највећег броја поданика, у једном друштву, који је по навици одан одређеном и општепознатом претпостављеном.²¹⁹

У савременом демократском друштву државна власт је у друштвено-политичким развијеним друштвима подељена, па ни једна од њих нема апсолутни карактер, али сувереност се може посматрати и као сувереност у појединим областима.

Она је традиционално везана за државу и државну власт, али будући да се процесима глобализације, државама као традиционалним суверенима намећу одређена заједничка, подељена одлучивања о питањима од заједничког интереса, понекад традиционални концепт државне суверености јесте под знаком питања. То би најпре била питања заједничког одлучивања на нивоу међународних организација, у првом реду Организације Уједињених Нација (ОУН), али и Европске уније (ЕУ), као и других субјеката политике међу којима се јављају и мултинационалне компаније. Иако је према Драгану Симеуновићу све већи број субјеката политике, оно што је сасвим неспорно јесте да и националне државе јесу и остају истински субјекти мађународне политике.²²⁰ Национална држава и

²¹⁸ К. Чавошки, *Увод у право*, Београд, 1994, стр. 141.

²¹⁹ J. Austin, *The Province of Jurisprudence Determined*, London, 1832, p. 197.

²²⁰ Д. Симеуновић, *Нација и глобализација*, 2009, стр. 7.

глобализација су антиподи, јер пред налетом глобализације све нестаје осим нације и националне државе. Ма како државе ишле за тим да се организационо, економски и политички повезују у циљу остваривања заједнички пројектованих циљева, оне неминовно остају доследне у очувању минимума сопственог суверенитета који је према Симеуновићу "кост у грлу глобализације".²²¹ Глобализам као својеврсна идеологија мултинационалних корпорација брану види управо у државном суверенитету и прокламује појам "постсуверенитета", који подразумева измештање обавезе државе да брине о нацији и религији и премештање те обавезе на међународни ниво.²²²

Глобализација се у односу на традиционални појам суверености националне државе јавља као процес обележен идејама десуверенизације и денационализације. Захваљујући експанзији Интернета и комуникационих технологија, настаје "глобално село", али са видљивом доминацијом оне државе у којој се налази 90 процената информационих капацитета на свету- САД-у.

Држава у ери преминације интернет технологија јесте поседовала суверенитет и у области комуникација и медија. Навођени примери о забрани слушања иностраних радио емисија представљају раритет који је у оквирима данашњег тренутка беспредметан. Чињеница да је технологија зближила људе, учинила их доступнијим једне другима у комуникацији и размени знања и идеја, довела је и до смањивања комуникативног суверенитета државе у односу на комуникативни суверенитет појединца.

Држава се у погледу надзора и контроле над сектором информисања могла појављивати као креатор информација на два колосека. Једном који је подразумевао објављивање само оних информација и коментара који су у интересу очувања политичке моћи државе и другом који је подразумевао

²²¹ *Ibid*, стр. 8.

²²² *Ibid*, стр. 93.

монопол над информацијама и селекцију оних које ће уопште бити објављиване.²²³

Дакле, у првом реду држава је могла селекувати и објављивати само оне информације које јој иду у прилог, док би у односу на друге могла да спроводи цензуру, а у другом смислу она је могла остајати једини власник информација и њиховим закаснелим, неправовременим објављивањем или апсолутним држањем информације као тајне, која остаје и стално недоступна јавности да врши утицај који јој је одговарао у односу на друштвену моћ - економску, идеолошку, религиозну и информациону.²²⁴

Мешање државе у обим и садржај информација односно вести које медији пласирају означен је појмом цензуре. Он подразумева облик контроле који може спроводити орган државне власти, цркве или политичке организације, који се односи на садржај онога што је намењено објављивању и публиковању од стране штампе, радија, телевизије, филма, манифестација пре него што је нешто постало доступно јавности или након тога. Основни циљ цензуре је спречавање публиковања вести и садржаја који су противни интересима државе.²²⁵ Према Лексикону медијских и правних појмова цензура "представља институционални механизам забране јавно употребљене писане, или изговорене речи или слике, због опасности по власт, друштвени или морални поредак."²²⁶

У теорији медија разликују се превентивна и суспензивна цензура. Превентивна подразумева спречавање објављивања односно публиковања материјала, пре него што су постали доступни јавности, док суспензивна

²²³ Према Хани Арендт (*Hannah Arendt*) свака лаж која се налази близу врхова оолитичке и економске моћи моћније је од истине коју признаје и позанје обичан народ. Д.Ђорић, „Модерност односа истине и лажи и њихова етичка, филозофска и друштвена вредност“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2/2012, стр.335.

²²⁴ Д. Симеуновић, *Теорија политике- ридер I део, практикум*, Београд, 2002, стр. 145.

²²⁵ *Мала политичка енциклопедија*, Београд, 1974, стр. 126.

²²⁶ *Лексикон медијских и правних појмова*, Београд, 2019, стр. 19.

подразумева *post factum* реакцију оних који цензуру врше, усмерену ка ограничавању или потпуној забрани објављивања.

Цензура је законом забрањена, али и поред њене *de iure* недозвољености, државе веома често примењују неформалне притиске усмерене ка ограничавању слободе медије у погледу врсте, обима и садржаја вести које ће објављивати. Ова врста утицаја назива се "мека цензура" односно прикривена цензура, која се састоји у недозвољеном утицају политичких структура и елита, власника медијских компанија у правцу селекције вести које ће бити објављиване.²²⁷

Како се политичка моћ у друштву, дубоко заснованом на комукационим технологијама, у многеме ослања на информациону моћ, онда је она веома значајна за државу у процесу прикупљања, складиштења и чувања информација које се не налазе у слободном протоку, односно које нису свима доступне.²²⁸ Поседовање информација у правом тренутку омогућава суверену да оствари предност у односу на онога или оно што представља претњу његовој суверености. Суверен из тих разлога може одлучити да одређене податке и информације прогласи за тајну, истовремено одлучујући да ли ће и када поменуте податке учинити доступним широј јавности.²²⁹ Држава има као суверен на то право, јер она према речима Јована Бабића јесте вид колективног идентитета, са моћи одлучивања која је јача од моћи појединца.²³⁰

Утицај државне структуре у области медија значајнија је када су у питању традиционални медији, који су према Невенки Јефтић-Шарчевић подложнији притисцима политичке, личне и друге врсте моћи, због својих особина оличеним у пирамидално-персоналној структури на врху које се налази главни уредник и

²²⁷ *Ibid.*

²²⁸ U. Svete, "Strateški značaj informacijsko-komunikacijske tehnologije u suvremenom međunarodnom okolišu, *Polemos*, 9/2006, p. 105-106.

²²⁹ А. Бодрожич, "Тајна као претпоставка политичке моћи", *Теме*, 1/2019, стр.232.

²³⁰ Ј. Бабић, "Слобода, живот и тајна идентитета", у : *Политика тајне-тајна, тајна служба, служба државне безбедности*, Београд, 2007, стр. 50.

редакција и њима својствени административни механизми.²³¹ Нови или интернет медији значајно су самосталнији и независнији од политичких притисака и интерференције државне структуре.

Развој медијских слобода односи се управо на питања заштите медија и новинара од интерференције влада и административних начина ометања новинарске професије. Основна полазишта медијских слобода односе се на гаранције у погледу:

1. права на слободан приступ информацијама,
2. права на слободу мишења и изражавања и
3. заштиту новинара.²³²

Доминација нових медија у области информисања остварила је значајан утицај на интензитет и обим државног утицаја на сектор информисања, те се појачавањем утицаја појединца, у погледу развоја партиципативног новинарства и партиципативне демократије, смањују могућности државне и административне интерференције. Државни комуникативни суверенитет, који је у време традиционалних медија био готово неограничен, уступио је место комуникативном суверенитету појединца, који са друге стране има своја ограничења управо због недостатака који се везују за пирамидално-структуралне карактеристике уредништва и новинара.

Међутим, паралелно са заменом ове две врсте суверенитета у области комуникације, јавља се још један значајан процес. Државе се најпре у процесу глобализације међусобно снажније повезују кроз заједнички капитал мултинационалних компанија у области информација и комуникација, те имају заједничке прерогативе у информисању. Са друге стране глобализација у области

²³¹ Н. Јефтић-Шарчевић, *Op. cit.*, стр. 149.

²³² Значајна је улога ОЕБС-а у оквиру регулације и усмеравања нормативне и вредносне равнотеже у области комуникација и информисања, јер дисбаланс између слободе изражавања, слободе медија и комуникативног суверенитета државе доводи до простора за недозвољене државне интерференције у области медијског изражавања. Н. Јефтић-Шарчевић, *Op. cit.*, стр.149.

војно-политичких савеза намеће додатни вид заједништва који ограничава традиционални комуникативни суверенитет националне државе. Оне које су биле власници целокупног процеса селекције, обликовања, публиковања, па и цензуре објављеног, постају само део целине, која ће о начинима, модалитетима и степену истинитости и тајности одлучивати колективно, наднационално.

За поменуто примера у пракси има небројено, али се као један тренутно најактуелнији, у односу на временски моменат писања дисертације, јавља сукоб на релацији НАТО савеза и Русије, поводом рата у Украјини.

Не само да је у питању сукоб вредности, политичких, моралних и војних, него је и реч о израженоим информационом сукобу, такорећи информационом рату.

Традиционални ратни сукоби већ дуго времена замењени су суптилнијим, али иствремено снажнијим начинима остваривања политичке моћи, развојем "меке моћи" држава.

Овај појам први је дефинисао Џозеф Нај (*Joseph Nye*) подразумевајући под њим способност утицаја на одлучивање и жеље других лица које су у складу са жељама онога ко врши поменути утицај.²³³ Реч је о способности да се жељени циљ оставри путем привлачности, а не употребом силе или плаћањем. Према речима Чан Хуи Јуа (*Chan Hui Yu*) "тврда моћ" застрашује, док "мека моћ" делује заводљиво и постиже веће резултате.²³⁴ У њеној основи налазе се реклама, манипулације и представљање онога што је лажно као нечега што је стварно.

²³³ Ј. Ћирић, "Мека моћ" и глобално управљање светом", *Страни правни живот*, 3/2014, стр. 91.

²³⁴ *Ibid.*, стр. 90.

Маркетинг је као научна дисциплина²³⁵ заснована на сазнањима психологије, користи се и у оквирима политичко-информативне делатности. Они који креирају садржај у области политике и промоције политичких идеја за које се залажу, настоје да без употребе силе, оружја, војника и рата у класичном схватању, утичу на одређени круг луица, како би код њих створили осећање припадности и сагласности са идеологијом, ставовима и интересима њихове политичке опције. Аналогно са ставом Филипа Котлера (*Philip Kotler*) према коме маркетинг иде за тим да идентификује неостварене жеље и потребе тржишта,²³⁶ идеолошко-политичка пропаганда иде за тим да актуелизује, продуби и таргетира оне теме и проблемска питања која код јавног мњења, било глобално, било на нивоу одређене националне државе, представљају основ за спорења између супротстављених страна, идеологије, ставова и интереса.

Државе су након "хладног рата" наставиле са поларизационом поделом и реорганизацијом моћи у свету и данашњи тренутак начелно посматрано можемо посматрати из, такоређи поновљене историјске ситуације, поделе између Русије са једне стране и САД и земаља чланица НАТО-а са друге.

Иако без уласка у званични рат између супротстављених страна, обе групације држава предузимају у континуитету медијско - пропагандне активности ширења сопственог утицаја, најпре у оквирима својих територија и грађана, али и шире.

Механизми су слични, у основи базирани на манипулацијама, лажима, полуинформацијама и "обојеним" информацијама, а њихов интензитет, утицај и међусобни однос постали су највидљивији у вези са ратом у Украјини, која иако

²³⁵ Према дефиницији Америчког маркетиншког удружења (*American Marketing Association*) маркетинг је "скуп институција и процеса за креирање, комуницирање, достављање и размену понуда које имају вредност за купце, клијенте, партнере и друштво у целини", " Шта је маркетинг"? [http:// www.marketingfancier.org](http://www.marketingfancier.org), Интернет, приступљено дана 21.04.2023.

²³⁶ Ph. Kotler, "What is Marketing?", <http://www.kotlermarketing.com>, Интернет, приступљено дана 21.04.2023.

у традиционалном рату, заправо јесте окосница интензивног "медијског рата" и сукоба титана у области "меке моћи".

Чија је "мека моћ" јача, чији је утицај јачи, може се теоријски разматрати у односу на конкретну националну државу, групу држава или глобално.

Иако се "мека моћ" иницијално у Најовим дефиницијам везивала за моћ државе, она може бити коришћена и од стране невладиних организација и међународних организација. "Мека моћ" настаје кроз културне и политичке активности, кроз промоцију политичких идеја и идеала и унутрашњих и спољнополитичких вредности неке државе или организације.²³⁷

Иако се у вези са концептом "меке моћи" у првом реду повезује западни систем вредности, она је интензивно коришћена и од стране Совјетског Савеза, а касније Русије. Према речима историчара Миливоја Бешлина: "Запад, који је смислио читаву идеју меке моћи, пре свега САД, ишао је на питање популарне културе, Холивуда, музике и на тај начин су у време хладног рата деловале примамљивије од Совјета. Руска мека моћ је најспецифичнија због тога што је она најгрубља. Ту немате толико питање културе, још мање музику, чак толико ни језик - руска мека моћ је највише политизована".²³⁸

Формално се питање "меке моћи" у Русији први пут помиње 2007. године од стране руског политиколога и председавајућег Комитета за образовање и науку, Вјачеслава Никонова, који је истакао да је је "Русији потребан национални

²³⁷ Вашингтон пост је објавио детаљну анализу којом је утврђено де 109 организација ради у Србији на промоцији руско-српских односа, као и да се као медијски утицајне истичу РТ Спутњик. Са друге стране утицај Запада традиционално се посматра кроз деловање невладиних организација, које се у највећем пројектно финансирају у областима традиционално везаним за развој демократских стандарда и вредностима попут промоције људских права, дечијих прваа, насиља у породици и слично. Утицаји су присутни, а крајњи циљ им је утицај на грађане, паралелно са утицајима власти националне државе, ради повећања потенцијалног преговарачког потенцијална сваке од поменутих страна. "Чија је "мека моћ" већа, Русије или Запада", [http:// www. rts.rs](http://www.rts.rs), Интернет, пшроступљено дана 21.94.2023.

²³⁸ И. Мартиновић, Д. Комарчевић, "Руска мека моћ, модел западни, транспарентност источна", [http://www. slobodnaevropa.org](http://www.slobodnaevropa.org), Интернет, проступљено дана, 21. 04.2023.

пројект за стварање споствених инструмената меке моћи".²³⁹ Међутим, концепт меке моћи креиран на Западу у потпуности је био неусклађен са руском традицијом, која је била везана за "тврду моћ", војну моћ у спољнополитичким односима. Стога је било потребно преобликовати западни модел "меке моћи", што је учињено већ 2010. године у документу Основне смернице у вези са политиком Руске Федерације у сфери међународне културно-хуманитарне сарадње (*Основные направления политики Российской Федерации в сфере международного культурногуманитарного сотрудничества*), а потом у Стратегији спољне политике Руске Федерације (*Концепция внешней политики Российской Федерации*) из 2013. године у којој се појам "меке моћи" означава као проширење традиционалног концепта дипломатије и као "свобухватни метод за постизање циљева спољне политике изграђен на потенцијалу цивилног друштва, информисања, културних и других метода и технологија, алтернатива традиционалној дипломатији која постаје незаобилазан елемент савремених међународних односа".²⁴⁰

Улога државе и међународних организација у коришћењу "меке моћи" као легитимног начина утицаја на сопствене грађане, али и стране владе и јавно мњење глобално посматрано, постаје у основи повезана са појмовима својственим маркетингу и рекламирању. Утицај се врши путем информација и других средстава ради остваривања политичких притисака и утицаја на унутрашња питања других суверених држава.

Дистинкција између са једне стране слободе медија и законите политичке активности од илегалних активности попут шпијунаже и лобирања у иностранству постају наглашено обојене. Оно што је за једну страну легално и легитимно, за другу је у исто време нелегално и неприхватљиво. Стандарди

²³⁹ Улога Русије на Балкану: Случај Црне Горе, Цетиње, 2021, стр. 9.

²⁴⁰ *Ibid.*, стр. 10.

којима се мери и означава садржај информација, до те мере су поларизовани и политизовани од стране политичких неистомишљеника, држава или организација, да је готово немогуће сазнати праву страну публикованих информација.

Рат у Украјини, довео је до медијске поларизације свуда, која на нивоу Руске Федерације подразумева забрану западних медијских садржаја, док истовремено савез држава окупљених око САД и НАТО алијансе, такође онемогућава приступ информацијама које објављују руски и проруски медији.

Оваквој медијској поларизацији одговара и међународно тржиште глобализованих медија, који се у зависности од власничке структуре и извора финансирања дели на прозападне и проруске. Карактерише их наратив који је или антиамерички и антизападни са једне стране или антируски са друге. И једна и друга стране раде на интерпретацији догађаја, који имају значај у делу противничке јавности, дубоко се ослањајући при том на дезинформисање и лажне вести.

Држава се као ранији апсолутни суверен у области медија, понаша као део одређене целине, са којом дели комуникативни суверенитет у случају САД и НАТО држава, док Русија, заједно са државама које традиционално припадају православном блоку, и руском стратешком дискурсу, ради на развоју проруске идеологије, система вредности и политичког наратива.

Држава се на крају свега изложеног појављује као креатор лажних вести у једном ширем контексту одржавања и ширења сопствене моћи, традиционалне и "меке".

Медији и медијско извештавање користе се као механизми за пласирање, уобличавање, дезинформисање и пропаганду у циљу постизање политичких, економских и војних циљева државе која их објављује.

Елементи односно средства уз помоћ којих се врши пласирање лажних вести од стране државе најпре су медији, потом политичке партије, утицајни појединци, невладине организације.

Закључак је да се у односу на појединца, медије, организације, држава јавља као најснажнији и капацитетно најјачи извор лажних вести, будући да у циљу њиховог објављивања и ширења на располагању има све поменуте изворе, у односу на које се јавља као њихова сублимација и заједнички именилац. Заправо, реч је о надмоћи традиционалног суверена, који и поред слабљења свог комуникабилног суберенитета, једном од стране нараслог партиципативног новинарства и демократије, а други пут постсуверенитетом, и надсуверенитетом организација чији је члан, настоји да опстане и даље буде на врху свих обрађених и потенцијалних извора лажних вести.

Активности држава на плану објављивања и ширења лажних вести и креирања глобалног политички обојеног наратива и дискурса имају своје две основне функције. Њима се настоје остварити политички и безбедносни циљеви.

Стога објављивање лажних вести има своје непосредне политичке и безбедносне импликације и аспекте, који ће бити обрађени у два наредна поглавља. У поглављу које обрађује политичке аспекте ширења лажних вести биће обрађена питања која се односе на утицај лажних вести на унутрашњем политичком плану, у односу на јавно мњење као такво, на медијске слободе, односно слободу информисања и права на правовремено и истинито информисање, у односу на поверење у политичке институције, изборне процесе и демократске стандарде, као и на питања утицаја на спољну политику.

У поглављу које обрађује безбедносне аспекте ширења лажних вести биће анализиран њихов статус и квалитет као савременог изазова, ризика и претње по националну безбедност и њихово место у Стратегији националне безбедности, али и њихов индивидуални статус невојног ризика и претње и односа са

појединим одабраним облицима политичког криминалитета, који се односе на политичко насиље начелно посматрано, тероризам, саботажу, насилни преврат и шпијунажу.

Овако анализирани аспекти ширења лажних вести односиће се на све анализирани изворе, али најпре на државне механизме, како због њеног положаја у хијерархији извора, тако и због степена њене моћи и суверенитета у односу на остале.

IV ПОГЛАВЉЕ

ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ ШИРЕЊА ЛАЖНИХ ВЕСТИ

Политички аспекти ширења лажних вести, могу се поделити на импликације на унутрашњем политичком нивоу и оне на плану спољне политике.

У овом поглављу утицај лажних вести на политику и политичке процесе у првом реду биће посматран у односу на њихову територијалну оријентисаност. У поменутом контексту непходно је најпре дати појмовна одређења политике као категорије *per se*, из које се извлаче појмови унутрашње и спољне политике у контексту територије појединачне националне државе и њених унутрашњих политичких процеса и политика, и у контексту спољне политике националне државе и њеног укључивања у међународне билатералне и мултилатералне односе са другим државама.

Утицаји на плану унутрашње политике, најпре ће бити анализирани у вези са степеном утицаја лажних вести на процесе вредновања и одлучивања јавног мњења. Биће указано на одговарајући однос зависности утицаја лажних вести на грађане од више параметара: степена образовања становништва, демократске културе, развијености институција и поверења грађана у институције.

Након утврђивања поменутог нивоа и квалитета утицаја, разматране ће бити модификације у поимању јавног мњења, нарочито у оквиру изборних процеса, будући да се тенденциозно пласирање лажних вести појављује као редован пратилац ове врсте политичког изражавања у демократским друштвима.

На унутрашњем политичком плану, на нивоу националне државе, лажне вести представљају и један од опозита савременим стандардима демократског друштва попут слободе информисања, чије угрожавање и сужавање воде угрожавању политичко-вредносног система данашњице, дерогацији неких проверених демократских принципа и глобалном угрожавању безбедности.

Лажне вести имају политичке импликације на унутрашњем политичком нивоу, у међусобним односима политичких партија, као и у односу државе и грађана, али и на плану спољне политике, у оквирима које могу непосредно утицати на доношење и спровођење круцијалних политичких одлука у међународним односима.

У делу дисертације који следи након анализе политичких и безбедносних аспеката утицаја лажних вести, у оквиру две студије случаја биће анализирани поједини, репрезентативни, случајеви умешаности служби безбедности у активности креирања и пласирања лажних вести, као нужне претпоставке за потоње, њима генерисане политичке одлуке и потезе, који су угрожавали међународне односе и међудржавну сарадњу на регионалном и наднационалном плану.

4.1. Политичке импликације на унутрашњем политичком нивоу

Полазећи од етиолошког значења термин политика потиче од грчке речи *polis*, који означава државу или град и термина *politikos*, у основном значењу државни или јавни посао. Под политиком се има разумети "укупност оних процеса, односа и институција кроз које се остварује свесно регулисање конфликтних ситуација и интереса и одлучује о заједничким пословима и животним активностима једне глобалне друштвене заједнице".²⁴¹ Политику као сферу друштвеног живота одређују две карактеристике - субјективна и објективна. "Субјективна компонента политике огледа се у свести појединих делова друштвене заједнице о својој припадности тој заједници, њиховим тежњама, жељама и схватањима потребе и смисла своје интегрисаности у друштвену заједницу", док њена објективна компонента подразумева "сарадњу и сукобљавање разних друштвених, а пре свега политичких чинилаца", које

²⁴¹ *Политичка енциклопедија*, Београд, 1975, стр. 787.

према мишљењу које заступа Симеуновић "представљају посебну сферу друштвеног живота која има своје узрочнике и своје законитости".²⁴²

У оквиру овако одређене субјективне компоненте политике могу се препознати и сврстати питања везана за јавно мњење, поверење у институције и стандарде демократског друштва, дакле питања унутрашње политике, као дела јавне политике појединог друштва, док се објективна компонента може препознати у обрисима спољне политике поједине државе, као одабраног модалитета сарадње са другим друштвима, у оквирима глобалног друштвеног система и поретка.

Унутрашња и спољна политика представљају две форме, односно обличја јавне политике, које су комплементарне једна са другом и усмерене ка оснаживању и јачању позиције поједине државе са обе стране њених граница.²⁴³

Према енциклопедији Британика (*Britannica*) спољну политику чине општи циљеви који усмеравају активности и односе једне државе у њеним интеракцијама са другим државама. На њу утичу домаћи фактори, политика или понашања других држава као и начелни планови за унапређење специфичних геополитичких циљева".²⁴⁴

Унутрашња политика је део јавне политике, који се односи на унутрашња питања неке државе. Унутрашњим питањима сматрају се политичке одлуке, законски оквир, подзаконски прописи, питања правосуђа, здравства, јавних финансија, образовања, културе и бројна друга питања. Реч је о областима политике која су у територијалном смислу омеђена границама једне државе.

²⁴² Д. Симеуновић, *Теорија политике-Ридер- I deo*, Београд, 2002, стр. 80-81.

²⁴³ R. Brooks, "What is Foreign Policy", University of York, <http://www.online.york.ac.uk>, Интернет, приступљено дана 03.01.2024.

²⁴⁴ Britannica, History & Society, <http://www.britannica.com>, Интернет, приступљено дана 03.01.2024.

Питања обликовања унутрашње политике непосредно су одређена политичким интересима владајућих структура, које су задужене, како за рад институција, реализацију изборних процеса, остваривање основних људских слобода и права и остваривање стандарда демократског друштва. Владајуће политичке структуре требало би да обезбеде либерални приступ информацијама и да обезбеде њихову правовременост и тачност, иако се према речима Хенрија Адамса (*Henry Adams*) "пратична политика састоји у игнорисању чињеница". У уверењу да се стандарди либералне демократије могу остваривати само у слободном медијском окружењу и јавном мњењу које је формирано на основу тачних информација, владајуће политичке елите, морале би не само формално, него и суштински настојати да обезбеде, како амбијент тако и тачност информација и података, на основу којих се формира, како начелна свест друштва о појединим питањима јавне политике, тако и о ставовима и уверењима, која ће представљати политичку подршку и ослонац за доношење легитимних спољнополитичких одлука.

Обе сфере политике, и унутрашња и спољна, као и субјективне и објективне карактеристике политике, начелно посматрано, међусобно су условљене и испреплетане, а дубоко зависне од неколико параметара, који се појављују као опредељујући и детерминишући фактори политичких процеса у друштву.

4.1.1. Лажне вести и јавно мњење

Демократски карактер савременог друштва у многоме је опредељен сопственим демократским садржајем. Формално постојање институција и стандарда карактеристичних за либералну демократију, без особене испуне, оличене у класичним особеностима демократије, попут активног учешћа грађана у политичким процесима, уобличеним у програмима политичких партија, учешћу на изборима, коришћење активног и пасивног бирачког права и права на

кандидовање, води кризи традиционалне демократије, односно демократском дефициту.²⁴⁵

Улога медија у стварању општих ставова и уверења грађана, креирању особеног политичког дискурса и наратива, до те мере је значајна да круцијална питања политике, односно изборне процесе, претвара у "надзирану и контролисану представу".²⁴⁶

Коме и на који начин треба дати предност? Политичкој елити, оличеној у представницима изабраним на изборима, или грађанима, односно широким народним масама. Ако "народна сувереност буде посматрана као бит либералне демократије" онда се популизам, односно додворавање претежним, очекиваним или жељеним тенденцијама грађана, посматраним у тоталитету, може означити легитимним. Према ставу Ивана Јанковића "јавно мњење чији бисмо глас били склони да послушамо мора да буде обавештено и просвећено".²⁴⁷

Традиционално обликовање јавног мњења које је подразумевало обавештеност и просвећеност, у битноме је промењено најпре карактером друштва и измењеним облицима и методама класичног комуницирања. Замена ауторитета класичних, традиционалних медија, новим медијима, друштвеним мрежама и апослутном доминацијом Интернета, у битноме је изменила саму друштвену реалност, а улога нових медија је све доминантнија.²⁴⁸

Особеност нових медија и начина дистрибуције информација, оличена је у прекомерној производњи информација, односно њиховој хипертрофији, а јавни дискурс и наратив постају најдиректније зависни од избора, врсте и формата

²⁴⁵ "Демократски дефицит је појам који се употребљава за ситуацију у којој институције и њихиве поступке доношења одлука може кочити недостатак демократије и одговорности". <https://eur-lex.europa.eu/HR/legal-content/glossary/democratic-deficit.html>, Интернет, приступљено дана 04.01.2024.

²⁴⁶ "Protesti u doba demokartije", <http://www.mons.rs>, Интернет, приступљено дана, 04.01.2024.

²⁴⁷ М. Bogdanović, "Populistički odgovor na demokratski deficit", *Političke perspektive- članci i studije*, 7/2018, str. 65.

²⁴⁸ З. Јевтовић, Р. Петровић, "Јавно мњење и демократски дефицит у добу мултимедија", *Српска политичка мисао*, 4/2010, стр. 106.

информација, односно од њихове садржине. Представници политичке елите, односно власти, утицајем на медије и медијске садржаје намећу пожељне ставове и гледишта, обликујући јавно мњење на тај начин према сопственим интересима.²⁴⁹

Преоптерећеност информацијама доводи до конфузије, неодлучности и подложности манипулацијама у јавној сфери, која је обликована тако да се кроз процесе привлачења пажње произведу жељени политички утицаји и ефекти. Поменуто би могло и бити прихватљиво, али опозит истоме, оличен у свесној дистрибуцији лажних информација, односно лажних вести, као ширег појма, представља облик класичне политичке манипулације, која има најдиректније импликације на све облике демократског битисања појединца и друштва у тоталитету. Промењена перцепција заснована на лажним вестима, у многоме може да промени начин вредновања, а као крајњи циљ и начин одлучивања у политичкој сфери. Стога се појам пласирања лажних вести ради обликовања и преобликовања постојећег јавног мњења јавља као један од основних облика политичке манипулације ставовима и уверењима грађана.

Лажне вести могу бити пласиране од стране представника владајуће елите ради утицаја на различите сегменте људског вредновања и понашања, као и разумевања политичких и ширих друштвених појава. Медијска политика као својеврстан облик **информисања** јавности са крајњим циљем утицаја на одређене демографске групе, кроз своје бројне елементе користи се за остваривање општих комуниколошких циљева, који само представљају пут ка остварењу вишег политичког циља, измењене перцепције и система вредности, који постају основа бројних развојних процеса и токова.

²⁴⁹ *Ibid.*, стр.

Медијска политика је само један од облика деловања у правцу остваривања унутрашњих политичких и спољнополитичких, геостратешких циљева. Поред ње, ови циљеви се могу остваривати политичко-дипломатским, привредно-финансијским и војним путем.²⁵⁰ Комбинација поменутих механизма има одређени редослед, те се у савременом друштву војним путем постизања циљева посеже тек као крајњим средством. У основи свих стратешких циљева налазе се медији као механизам који у садејству са финансијским путем има неслућене могућности на плану постизања циљева креирања јавног мњења и општег жељеног дискурса и наратива, који одговара владајућим елитама. Обликовање света и светског јавног мњења врши се пласирањем информација, али и уз помоћ пласирања лажних вести. Иако медији пласирају информације и слике којима описују садашњост, реалност не мора сваки пут бити јасно представљана у њима. Неретко се креира искривљена слика, која са реалношћу и нема много додирних тачака. Када се томе дода нови тип партиципативног, грађанског новинарства, које карактерише простор за остављање коментара и личних ставова оних који вести пласирају, извештавање и информације, не морају нужно бити тачни и поуздани.

Симулирање извештавања може у потпуности заменити реално извештавање. "Инсценирање комуникације током преношења садржаја мења се у смеру обухватне слике друштва и свести. Овим се гради друштвени статус, јер онај који се чешће појављује у јавности репрезентује релевантност, компетентност, поузданост и моћ."²⁵¹

Како се више од 80% светског медијског тржишта налази у власништву три највеће медијске куће, они који контролишу исте, суштински контролишу комплетно светско јавно мњење, усмеравају његово мишљење, систем вредности

²⁵⁰ Н. Перић, "Медијска политика, информисање јавности, масовно комуницирање и пропаганда као средства међународне политике и идеологије", *Национални интерес*, 1-3/2008, стр. 170.

²⁵¹ *Ibid.*

и ставове. Јавно мњење се, као потенцијано бројчано неодредив колективитет, појављује као снажан генератор политичких одлука. У основи јавног мњења налазе се шире народне масе, које у односу на сопствени ниво образовања и културе, нису припремљене за самостално вредновање и доношење сложених политичких одлука, базираних на ставовима и уверењима, те их је у недостатку адекватне и тачне информисаности веома лако усмеравати ка жељеном циљу, односно одговарајућој политичкој одлуци, уз помоћ медија.

Лажне вести, у било којем од својих дефиниционих облика, имају потенцијал да утичу на јавно мњење, које последично има снажан потенцијал да утиче на унутршње и спољнополитичке одлуке. Како јавно мњење чини колективитет, он као такав није у могућности да на адекватан начин проверава информације које добија, те се контролом над информацијама, лако контролише и утицај на ставове.

Од великог значаја за формирање јавног мњења и потенцијал за прихватање или неприхватање лажних вести јесте неколико фактора: степен образовања, демографски, социолошки, образовни, културолошки фактори, медијска писменост, историјски контекст и бројне друге.

Уколико је степен образовања виши, критичко мишљење је израженије, а селективни пријем информација, а самим тим и лажних вести, је виши.

Културолошки контекст у вези је са перципирањем значаја и улоге медија у друштву, те се у друштвима са развијенијом културом медији појављују као дисеминатор података, који је подложен критици и који подразумева дијалог и размену мишљења. Поменуто није добар амбијент за пласирање лажних вести, јер утиче на ниво њиховог разоткривања, кроз вођење дискусије и полемике о представљеном у односу на реално.

Историјски контекст пласирања лажних вести опредељује реакцију јавног мњења на исте. Уколико је реч о политичким или здравствним кризама или природним катастрофама могућност јавног мњења да апсорбује нетачне или лажне вести се повећава због повећеног страха, као снажног афективног стања, које инхибира редовне логичке процесе, који би у редовним околностима имплицирали повећану пажњу и простор за анализу и критику.

Стога се лажне вести као облик медијске политике и манипулације јавним мњењем могу посматрати као снажан политички механизам утицаја и контроле, које државе или приватне компаније, са својим финансијским интересима могу имати на прихватање или промену жељених ставова јавности, односно јавног мњења.

Лажне вести као опозит класичној новинарској етици, у време експанзије информативних садржаја до крајњих граница комуникационих капацитета јавног мњења, имају веома снажан манипулативни потенцијал, јер у информационом простору креирају слике и уверења, које најдиректније утичу на политику. Медији се у таквом контексту могу сматрати, не онима који креирају, контролишу и доносе одлуке о садржајима вести, већ онима који извршавају захтеве, које је пред њих поставила држава или владајућа политичка елита.

У преинформисаности се не налазе прерогативи демократије друштва, већ у могућностима и капацитетима јавног мњења да од мноштва пласираних информација слободно одабере оне у које могу да верују, које могу да приме, обраде и оцене као релевантне и поуздане.

"Моћ над медијима значи и моћ надзирања у друштву, јер идеолошким филтрирањем стварности бојимо слику коју ће већина грађана понети у својим главама. Стога комуникациони потенцијал једног друштва није број медија који симулирају информационо благостање, већ квалитет информација које би

требало да нуде критички избор".²⁵² Још је и Лав Николајевич Толстој (*Лев Николаевич Толстой*) говорио да је "боље да човек никад не прочита ниједну књигу него да чита много књига и да верује у све што је у њима написано. Може човек да буде паметан а да не прочита ниједну књигу; а онај ко верује у све што је написано у књигама мора да је луд".²⁵³

Глобализација као процес укључује и глобализацију медија, те се и поред постојања изузетно великог броја новинских, радио и телевизијских агенција, број власника или корпорација које њима управљају појављује као непропорционално мали. То значи да је капитал синтетизован у рукама малог броја мултинационалних компанија у сфери медија, те да се јавним мњењем управља уз помоћ вештине производње, и дистрибуирања вести, па и лажних. И лажне вести имају "вредност вести" (*news value*) те се њима обликује, повољна репутација, утицај и видљивост оних вредности и ставова који одговарају политичким елитама. Овај процес је глобалног карактера. Испреплетаност масмедијске индустрије и глобалног корпорацијског капитала, генерише моћ и утицај, не само политичких елита националне државе, већ транснационални карактер оних који управљају глобалним јавним мњењем. Ово представља посебан изазов у контексту унутрашње политике националне државе, јер она иако поседује сопствене националне медијске субјекте, нема те домете и капацитет, да би у битноме утицала или парирала медијским глобалним гигантима. Поменуто представља изазов за национални комуникациони суверенитет, као потенцијал и способност националне државе да у оквирима сопствених граница контролише прилив, производњу и дистрибуцију садржаја за које сматра да одговарају националном дискурсу и пожељној националној парадигми.

²⁵² З. Јевтовић, "Етичност дневне штампе у Србији", *Српска политичка мисао*, 2/2011, стр. 212.

²⁵³ *Мислило-књига мисли 1000 мудраца*, Београд, 1993, стр. 354.

Лажне вести могу бити пласиране, како од глобалних тако и од националних медијских субјеката, а доминантна улога нових медија у односу на класичне утиче на раст и могућности тзв. манипулативног публицитета, који властима или власницима омогућавају боље тржишно, политичко и шире друштвено позиционирање, које представља претпоставку развоја политичких интереса заинтересованих субјеката политичког живота.

Ко ће вршити контролу и на који начин, над пласираним садржајима и њиховим квалитетом, питање је од значаја за остваривање националних комуникационих суверенитета, коју су под посебним притиском, у контексту регионалних процеса повезивања држава, попут оног који карактерише државе чланице Европске уније.

О утицајима заједничких вредности, промовисаних путем удружених корпорацијских медијских магната на нивоу ЕУ и њиховом потоњем утицају на заједничку спољну политику, биће речи у одељку о утицају лажних вести на спољну политику државе.

Према ставу Зорана Јевтовића "теоретски, држава и даље обликује и контролише унутрашње односе, утврђује границе, брани их и надгледа, одобрава или забрањује активности које би угрозиле унутрашњу стабилност, али пошто је све више зависна од дотока свежег корпоративног капитала то се и њен демократски капацитет сужава".²⁵⁴ Наведено води демократском дефициту и снижавању поверења у институције државе, чиме се у крајњој линији смањује комплетан национални суверенитет и власт постаје упитна и мање легитимна. Неповељење води захтеву за променама политичке елите, а у позадини свега се не налази исправно, независно и лично вредновање и критички приступ

²⁵⁴ З. Јевтовић, "Комуникациони суверенитет у добу глобалних медија", *Национални интерес*, 3/2015, стр. 259.

појединаца, него пропагандна матрица која мења поглед на свет националног јавног мњења.

4.1.2. Лажне вести и поверење у институције

Према становишту Џејмса Марча (*James March*) и Јохана Олсена (*Johan Olsen*) о "новом институционализму"²⁵⁵ и организационим чиниоцима у политичком животу, владавина се у савременим друштвима заснива на заједништву великог броја институција које карактерише формална организација, кроз чију се међусобну интеракцију одређује како контекст тако и границе унутар којих се организује политика и управљање.²⁵⁶

Појам институција према Дагласу Норту (*Douglas North*) подразумева да оне "представљају правила игре неког друштва и ограничења која су људи смислили како би обликовали међуљудске односе".²⁵⁷ Оне служе остваривању одређених друштвених циљева, кроз устаљен и предвиђен начин понашања и омогућавају међусобни живот људи.²⁵⁸ Маргарет Леви (*Margaret Levi*) под појмом институција сматра "скупове правила (и санкција) која структурирају друштвене интеракције и чије су постојање и применљивост опште познати у конкретној заједници".²⁵⁹ Клаус Офе (*Claus Offe*) сматра институције "кључним концептуалним оружјем у друштвеним наукама", док Гај Питерс (*Gay Peters*) придаје изузетан значај институцијама наглашавајући да је "непостојана и

²⁵⁵ Нови институционализам је један од важнијих теоријских праваца у политичким наукама, који наглашава значај међусобног односа и интеркомуникације између различитих друштвених и политичких институција, које нису посматране искључиво у контексту огледала општег друштвено -политичког живота у друштву, већ као чинилац који поред осталих економских и социјалних услова својим обликом, карактером и својствима дају карактер и квалитет демократији. В. Павловић, "Квалитет политичких институција", у: (ур. Вукашин Павловић) *Квалитет политичких институција*, Београд, 2010, стр. 28-29.

²⁵⁶ J. G. March, J. P. Olsen, "The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life", *American Political Science Review*, 3/1984.

²⁵⁷ N.C. Douglas, "Uvod u institucije i insrtitucionalnu promenu", у: (ур. Петар Војанић и Иван Милenković), *Institucije i institucionalizam*, Београд, 2010, стр.73.

²⁵⁸ N.C. Douglas, "Institutionas", *Journal of Economic Perspectives*, 1/1991, p. 98.

²⁵⁹ С. Орловић, "Ре-дизајнирање политичких институција", у: (ур. Вукашин Павловић) *Квалитет политичких институција*, Београд, 2010, стр. 66.

променљива природа понашања појединаца, те потреба за усмеравањем тог понашања према колективним циљевима захтевала формирање политичких институција".²⁶⁰

Квалитет институција представља огледало демократичности друштва. Као особености њиховог квалитета појављују се:

1. Ефикасност
2. Стабилност и трајност и
3. Поверење.

Поверење је значајан квалитет свих међуљудских и међуинституционалних односа, али овај однос посебно је значајан у међусобном односу грађана и државе. Он се огледа у својеврсном односу вредновању грађана, посматраном у односу на већи број параметара који карактеришу квалитет демократије у једном друштву. Лери Дајмонд (*Larry Diamond*) и Леонардо Морлино (*Leonardo Morlino*) издвајају осам критеријума на основу којих се може процењивати квалитет демократије. То су:

1. Владавина права,
2. Партиципација,
3. Компетитивност,
4. Вертикално полагање рачуна,
5. Хоризонтално полагање рачуна,
6. Грађанска права,
7. Једнакост и
8. Одговорност.²⁶¹

²⁶⁰ *Ibid.*, стр. 68.

²⁶¹ L. Diamond, L. Morlino, "The Quality of Democracy- Anm Overview, *Journal of Democracy*, 4/2004.

Критеријуми ефикасности, једнакости и одговорности јављају се као претпоставка поверења. "Одвише поверења често је глупост, одвише неповерења увек је несрећа"²⁶². Баланс између слепог поверења и рационалног критичког погледа на рад и квалитет институција основа је здравог и квалитетног односа грађана и институција, на којем се заснива стабилност и извесност политике и власти у једном друштву и држави.

Опозит наведеном, који се огледа у недостатку наведених квалитета води сниженом степену поверења, сниженом легитимитету, односно осећању оправданости и нужности постојања појединих института и норми, легално изабраних представника власти и потенцијално води политичкој нестабилности и потреби за променом власти.

Наведено може бити временски уобличено у оквиру редовних, регуларних изборних циклуса и процеса у друштву, али степен размимоилажења између легалитета и легитимитета изабраних представника власти може водити и у неформалне облике изражавања политичког незадовољства, попут грађанских облика непослушности, протеста, демонстрација или чак политичких преврата.

Питања поверења грађана у институције директно су повезана са елементима квалитета њиховог рада, као и квалитетима демократије. Као један од најзначајнијих појављују се полагање рачуна и одговорност. Полагање рачуна подразумева да институције транспарентно подносе извештаје о свом раду грађанима који су их бирали, док одговорност у најширем смислу подразумева преузимање обавезе и њено испуњавање по питању управљања друштвеним процесима, остваривања јавног интереса и управљања кризама.

²⁶² Мисао је Јохана Нестроја (*Johann Nestroy*), *Мислило-књига мисли 1000 мудраца*, Београд, 1993, стр. 354.

Начин на који институције презентују свој рад и резултате, као и стратегије свог будућег рада, а посебно начини на који се односе и понашају у проблемским ситуацијама, попут здравствених, економских, војних или политичких криза²⁶³, у многоме опредељују њихову трајност и стабилност.

Институције се у односу на пласирање и ширење лажних вести, могу појављивати у двоструком својству. Као контролор квалитета медијских слобода и медијских садржаја и целокупног медијског простора, и као субјекат пласирања лажних вести, у циљу остваривања политичких циљева власти, коју чине.

Као контролори, институције би морале да кроз развијен нормативни и институционални оквир контролишу рад медијског сектора и утичу на ширење медијског плурализма, медијских слобода и медијске писмености, насупрот одбрани тенденција, које, у селективном и нестручном новинарству, постају особеност антидемократских принципа. Према мишљењу Горана Илића, председника Удружења тужилаца, лажне вести и непроверене информације појављују се као последица затворености институција за медије, а општи став је да би, с обзиром на број таквих вести које се објављују на друштвеним мрежама, реакција тужилаштва била бесмислена.²⁶⁴

Као субјекти ширења лажних вести институције се могу понашати на више начина. Као директни извори лажних вести, када објављивањем нетачних, полутачних или оних вести које одудару од реалног чињеничног стања настоје да сопствене резултате, околности конкретног тренутка, представе другачијим од њиховог фактичког стања, у циљу постизања одређених политичких поена

²⁶³ У случајевима појаве криза грађани се окрећу институцијама, очекујући од њих управљање кризом и решавање проблема. Грађани очекују да их држава заштити, а сваки изостанак очекиваних резултат подрива поверење у институције и снижава легитимитат власти. *Ž. Kešetović, "Teorijski koncept krize", u: Krizni menadžment I-Prevenција krize, Beograd, 2006, str. 76.*

²⁶⁴ "Lažne vesti posledica zatvorenosti institucija", *FONET*, 23.04.2017.

владајућих елита. Институције се могу појављивати и као некритички преносиоци података, онда када и поред својих надлежности контроле и критике, преносе или тврде да су догађаји, карактеристике одређених друштвених односа, или подаци, онакви какви заправо нису.

Модификовани извештаји о раду, лажно приказивање вишег степена ефикасности, квалитета рада или законитости рада, начелно посматрано, снижавају поверење грађана у институције, посебно у ситуацијама када је реч о систематском приступу, који траје дужи временски период.

Пример једног од покретача смањеног степена поверења грађана у институције политичког система, била је експлозија лажних вести усмерених на намерно нарушавање демократског процеса током изборног процеса у САД 2020. године. Сајбер напори Русије и онлајн актери утицали су на перцепцију јавног мњења по питању поверења у изборни процес, кроз истицање наводних неправилности и оптужби на рачун Демократске стренке, у вези са преварама бирача. Наведено је изазвало трајније неповерења грађана у исход избора.²⁶⁵

У једном истраживању јавног мњења, које је спровела агенција *Sprint Insight* током 2020. године, утврђивани су ставови грађана Србије у вези са поверењем у државне институције. По питању поверења грађана у безбедносне институције и правосуђе грађани су међу институцијама у које имају највеће поверење навели војску, 21,6%, полицију, 13,8% и здравствене установе 10,8%. По питању исказаног поверења у правосуђе анализа је показала да веома мали број испитаника има поверење у тужилаштво и судове.²⁶⁶

²⁶⁵ G. R. Sanchez, K. Middlemass, "Misinformation is eroding the public's confidence in democracy", *Brookings*, 26 July 2022.

²⁶⁶ *Poverenje građana Srbije u bezbednosne i pravosudne institucije*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2020, str. 1-2.

Питања везана за кризу ауторитета институција и ауторитета државе везују се и за питања управљања уопште, али и управљања кризама. Како то Желимир Кешетовић наводи "као резултате кризе својих перформанси, великих прекорачења буџета и опадања легитимитета у очима јавности, изабране су нове владе у западним земљама које су као свој кредит истакле Нови јавни менаџмент (*New Public Management*)".²⁶⁷

Лажне вести могу дестабилизovati и најбоље организоване институције и организације. Оне наносе трајну штету њиховом угледу и поверењу које уживају у друштву. Контрола и вештина управљања лажним вестима зависи од природе и карактера лажних вести, умерености њихове намере, као и питања односа оних према којима су усмерене и пласиране и саме вести. Овај "емоционални однос" заинтересованости или незаинтересованости публике у многоме опредељује степен њеног утицаја у интерперсоналној и интеринституционалној комуникацији.

Онда када је повреће у потпуности изгубљено или смањено до те мере да институције више немају свој ауторитет, грађани ће потражити решење у легално расписаним изборима, на којима ће у законски спроведеном поступку делегирати нове представнике и актере институција, од којих ће се очекивати боље, ефикасније, транспарентније и једнако поступање према стандардима демократског друштва.

Избори су легалан и легитиман начин за замену курса, стила, обима и квалитета рада институција, које су изгубиле легитимитет.

Опет, и сам изборни процес и изборна, политичка кампања неретко су праћени лажним вестима, које за циљ имају усмеравање процеса законито

²⁶⁷ Ž. Kešetović, *Op.cit.*, str. 75.

изражене воље грађана на изборима, те такође представљају простор за медијску манипулацију јавним мњењем од стране још увек легалних институција власти.

4.1.3. Лажне вести и изборни процеси

Питања регуларне смене власти, или пак продужетка власти досадашњих владајућих структура, као и питања превремених смена власти, узрокованих незадовољством грађана односно бирачког тела, у савременом контексту и у контексту проблематике утицаја лажних вести на изборе, најдиректније су зависна од овог каузалног односа.

Не само да медији играју једну од кључних улога у процесу рекламирања политичких идеја и излагања програма политичких партија као учесника изборног процеса, него се они појављују као кључни чинилац у информисању и дезинформисању јавног мњења по питању најважнијих политичких, али нертеко и приватних података из живота учесника политичког процеса.

Овај манир, значај и улога у многоне су допринеле истраживањима која за циљ имају утврђивање односа пласирања лажних вести и избора, начелно посматрано.

Како се под појмом избора има сматрати политички поступак одабира политичких представника од стране грађана, који се могу одвијати на различитим политичким нивоима, избори се могу посматрати као основ легитимитета власти. Поступак избора регулисан је скупом правних прописа којима се регулише материја изборног права. Реч је о "скупу права и дужности учесника у изборима, као и о свим прописима којима се уређују избори."²⁶⁸

²⁶⁸ М. Рајванчић, *Реџник основних појмова и термина о изборима*, Београд, 2001, стр. 24,32.

Изборно право подразумева поштовање одређених правила према којима се имају владати сви учесници изборног процеса у циљу остваривања стандарда демократије и утврђивања релевантне, већински изражене воље грађана.

Правни оквир за уређење избора чине одредбе Устава Републике Србије, као и низ законских и подзаконских прописа којима се ова материја детаљно регулише. Законитост и ваљаност избора, најдиректније су повезане и са законским оквиром који уређује област медијског права, будући да се слобода говора и испољавања мишљења, као и право на информисаност доводе у најдиректнију везу са процесом политичког вредновања и одлучивања. У претходном одељку било је речи о утицају медија и лажних вести на јавно мњење, а у овом о најдиректнијем утицају лажних вести на изборне процесе и изражену вољу грађана на изборима.

Подаци које политичке партије износе у својим политичким кампањама морали би да буду истинити и друштвено корисни, а уколико они то нису, њихов је утицај негативан. Партије могу вршити већи број активности усмерених ка модификацији уверења илу њихивом учвршћивању.

Пласирање лажи или полутачних и непроверених вести постало је обележје савремених изборних процеса широм света. "Политичку конкуренцију прожимају дезинформације. Постојање могућности за политичке кандидате и њихове медијске присталице да шире лажне вести о политичком окружењу и потенцијалним позицијама странака у оквирима изборног такмичења имају двојаки ефекат. Уколико су правовремена и истинита воде ка максимизацији укупног друштвеног благостања. Уколико су лажне и емитоване широком аудиторијуму, воде као политички непожељним исходима, дивергенцији и поларизованом бирачком телу. Поменуто води у изборне кризе, или кризе легитимитета, у којима се супротстављене стране налазе у такозваном

постизборном сукобу, који води политичкој дестабилизацији анализираних земља.²⁶⁹

У свом раду Михаела Катерела (*Michele Cantarella*), Николо Фракароли (*Nicolò Fraccaroli*) и Роберто Волпе (*Roberto Volpe*) под називом "Како лажне вести утичу на гласачко понашање" указују на утицај лажних вести на развој и прихватање популистичких идеја на примерима неколико земаља. Они указују да је последњих година, изборима у западним демократијама претходило ширење онлајн политичких лажних вести – то јест, намерно измишљене дезинформације са политички набијеним садржајем. Ова пролиферација, потпомогнута растом персонализованих филтера на мрежи праћена је изборним успехом популистичких кандидата. Ширење лажних вести пре америчких председничких избора 2016. углавном је ишло у прилог Доналду Трампу чију кампању је доследно карактерисала популистичка реторика. На француским председничким изборима 2017. обмане су заузеле недвосмислен став у корист кандидаткиње Националног фронта (*Front National*) Марине Ле Пен (*Marine Le Pen*), која је стигла до другог круга. Верује се и да су дезинформације подржале изборни раст странке крајње деснице Алтернатива за Немачку (*Alternative Für Deutschland*) на немачким изборима 2017. која је постала трећа странка по броју гласова у земљи. Лажне вести су се такође прошириле пре италијанских избора 2018, који су довели до прве популистичке већине у западној Европи У том контексту, проверачи чињеница су известили да је у току три месеца пре избора

1.1. ²⁶⁹ G. Grossma, E. Helpman, "Electoral competition with fake news", European Journal of Political Economy, 77/2023.

друга најшира вест на интернету била лажна и усмерена против актуелне странке.²⁷⁰

Макс Бадер (*Max Bader*) указује на све већи утицај дезинформација као једног од низа разлога зашто су демократије широм света под притиском. Сматра се широко прихваћеним ставом да дезинформације и лажне вести могу имати значајан утицај на исход избора. Група истраживача у Беркман Клајн Центру на Универзитету Харвард (*Berkman Klein Center at Harvard University*) је утврдила је да је председничку кампању у САД у 2016. пратило мноштво дезинформација које су ишле у корист председничке кампање Доналда Трампа. Слично, истраживачи су, у студији о употреби ботова на Твитеру током кампање за Брежит закључили да ће ти ботови вероватно манипулисати јавним мњењем током Брежита.²⁷¹

Лажне вести као најкарактеристичнији појавни облик дезинформисања имају снажан потенцијалу поткопавању општег поверења у политичке системе који су били стабилни и дуго успешни. Осим наглашено штетног утицаја на прерогативе демократије, лажне вести такође могу да подрже ауторитарну владавину.

Сврха лажних вести на конкурентним изборима је другачија него на неконкурентним изборима. Док се на конкурентним изборима дезинформације користе да би се помогло одређеној странци или кандидату или делегитимизацији постојећег политичког поретка, главна сврха лажних вести на

2. ²⁷⁰ M. Cantarella, N. Fraccaroli, R. Volpe, "Does fake news affect voting behaviour?", *Research Policy*, Vol 52, 1/2023.

²⁷¹ M. Bader, "Disinformation in Elections", *Security and human rights*, 29 /2018, p. 25.

неконкурентним изборима је, напротив, да се пренесе утисак да је политички поредак легитиман.²⁷²

Као један од главних инструмената у намерном ширењу лажних вести, укључујући и изборе, појављују се ботови. Ботови су примарни облик компјутерске пропаганде, који је дефинисан као „употреба алгоритама, аутоматизације и људско преношење и проношење за намерну дистрибуцију обматујућих информација преко мрежа друштвених медија“.²⁷³ Релевантно за ширење лажних вести око избора су такозвани „политички ботови“, који представљају корисничке налоге који су „опремљени функцијама или софтвером за аутоматизацију интеракције са другим корисничким налозима о политици“.²⁷⁴

Пример лажних вести које су ширили ботови јесу оне настале током кампање за парламентарне изборе у Јерменији 2017. Према лажним вестима, САД су намеравале да утичу на изборе пружањем подршке опозицији Јерменије. Потом као пример може бити наведен случај да је недељама пре референдума у Северној Македонији 2018. о томе да ли да се промени име земље, на пример, дошло је до наглог и оштрог пораста у Твитер бот налозима који коментаришу референдум. У последњем месецу пре председничких избора 2016. у САД, 400.000 ботова је објавило око 3,8 милиона твитова.²⁷⁵

Свест о значају и утицају лажних вести на перцепцију јавног мњења, поверење у институције и утицај на резултат изражавања бирачке воље требало

²⁷² R.M. Faris, H. Roberts, B. Etling, N. Bourassa, E. Zuckerman, and Y. Benkler, *Partisanship, Propaganda, and Disinformation: Online Media and the 2016 U.S. Presidential Election*, 2017; Y. Gorodnichenko, T. Pham and O. Talavera, Social network, sentiment and political outcomes: Evidence from #Brexit, 2018, <https://www.nber.org/papers/w24631.pdf>, Интернет, приступљено дана 02.01.2024.

²⁷³ S. Woolley, P. Howard, *Computational Propaganda Worldwide: Executive Summary*, Computational Propaganda Research Project Working Paper, 11/2017, p.3.

²⁷⁴ P. Howard, S. Woolley, R. Calo, "Algorithms, bots, and political communication in the US 2016 election: The challenge of automated political communication for election law and administration", *Journal of Information Technology & Politics*, 2/2018, p.85.

²⁷⁵ M. Chertoff, A.F. Rasmussen, 'The Unhackable Election: What It Takes to Defend Democracy', *Foreign Affairs*, 98/2019, pp. 158–9; A. Bessi, E. Ferrara, 'Social bots distort the 2016 US Presidential election online discussion', *First Monday*, 21/2016.

би да утиче на све актере политичке комуникације у оквирима политичких предизборних кампања, а понајвише медијске гиганте да раде на спречавању ширења лажних вести. Тако се у истраживању једне независне организације наводи да је и уочи председничких избора у САД, управо након анализираних проблема из 2016. године, на пример, Фејсбук могао да спречи милијарде прегледа на страницама које су делиле лажне у вези са изборима у САД 2020. године, у којем се критикује платформа за „стварање услова који су Америку одвели мрачним путем од избора до побуне“.

У извештају, који је израдила група за заступање на мрежи Авааз (*Group Avaaz*), утврђено је да је компанија могла да спречи око 10,1 милијарду прегледа на 100 најистакнутијих страница, да Фејсбук није чекао до октобра да прилагоди своје алгоритме како би спречио лажни и токсични садржај који се шири на платформи.²⁷⁶

Како је поузданост онлајн информација кључна током избора, УНЕСКО (*UNESCO*) и Ипсос (*Ipsos*) су одлучили да спроведу истраживање у 16 земаља у којима ће се одржати општи избори 2024. године и поставити питања специфична за овај контекст: да ли људи сматрају да су дезинформације већ имале утицај на политички живот у својој земљи? Да ли су забринути да ће дезинформације утицати на следећу кампању? Као сублимацију кључних резултата истраживања објавили су следеће податке:

- 56% корисника интернета у 16 испитаних земаља често користи друштвене медије као примарни извор вести, надмашујући телевизију са 44%.

3. ²⁷⁶ V. Bergengruen, B. Perrigo, "Facebook Acted Too Late to Tackle Misinformation on 2020 Election, Report Finds", *Time*, 23.03.2021.

- Поверење у традиционалне медије је и даље високо, при чему 66% испитаника верује телевизијским вестима, 63% верује радијским вестима, а 61% верује вестима штампаних медија.
- Корисници интернета доживљавају високу преваленцију дезинформација на друштвеним медијима, са 68% који указује да су дезинформације тамо најраширеније.
- 87% испитаника изразило је забринутост због утицаја дезинформација на предстојеће изборе у њиховој земљи, а 47% је "веома забринуто".
- 67% корисника интернета сусрело се са говором мржње на мрежи, а већина верује да је он најраширенији на Фејсбуку (58%).
- Постоји снажан позив на регулацију, са 88% испитаника који верују да би и владе и регулаторна тела и платформе друштвених медија (90%) требало да се позабаве питањима дезинформација и говора мржње.
- Већина корисника интернета (89%) подржава идеју да владе и регулатори треба да уведу мере поверења и безбедности на платформама друштвених медија током предизборних кампања.
- Само 48% анкетираних грађана пријавило је онлајн садржај у вези са дезинформацијама у контексту предизборне кампање.²⁷⁷

4.1.4. Лажне вести и стандарди демократског друштва

Употреба лажних вести у циљу бољег политичког позиционирања политичких субјеката у демократском друштву, има особености права на

²⁷⁷ Elections & social media: the battle against disinformation and trust issues, <https://www.ipsos.com/en/elections-social-media-battle-against-disinformation-and-trust-issues>, Интернет, приступљено дана 15.01.2024.

плурализам интереса и различитост мишљења, али она са друге стране крши основне демократске стандарде и гаранције, које подразумевају законитост активности и једнакост у "страначком двобоју", која је гарант самосталног, објективног и независног закључивања и вредновања грађана у демократском друштву.

Иако друштвена уређења могу бити различита, претпоставка је да ће уставна демократија имати боље могућности за опстанак и развој, од тоталитарног, централизованог концепта друштвеног уређења и поделе власти.

Према Симеуновићу "надметање за гласове бирача је повезано са тенденцијом да се пројектују једноставне и јасне слике стварности, које бивају једна другој супротстављене у оштром контрасту".²⁷⁸ А моћ политичких структура на власти најдиректније је повезана са сагласношћу грађана са поступцима и ставовима власти о одређеним унутрашњим и спољнополитичким темама и питањима. Стога се јавност политике и повезивање политике са гласовима грађана појављују као особености политичких процеса у демократској држави.²⁷⁹

Како разумети свеопшти однос надметања политичких противника, односно процес јавног надметања за гласове бирача, осим као потребу пласирања података и вести које за циљ имају промоцију ставова и вредности својствених једној, а негативних по другу страну у надметању. Ово као циљна делатност укључује и преварне активности, у које спадају сви облици манипулација јавним мњењем, а нарочито лажне вести. Како одлучивати и у крајњој линији вредновати ако је чињенична, полазна основа неисправна, искривљена, заснована на погрешној представи. Довођење или одржавање у заблуди грађана у вези са најважнијим информацијама које карактеришу политички дискурс једне

²⁷⁸ Д. Симеуновић, *Теорија политике- ридер- I део*, Београд, 2002, стр. 131.

²⁷⁹ *Ibid.*, стр. 130-131.

државе у много чему одређује степен одобравања, односно легитимитет поступака владајућих структура.

Поменуто је, како је претходним одељцима указано, супротност јавном интересу, тачно и правовремено информисаном јавном мњењу, поверењу у институције и легитимности, па чак и легалности изборних процеса, који се налази у основу савремене демократије. "Демократска држава је креативна, способна за учење и способна за промене".²⁸⁰ Оваква организација, је организација која парира условима реалног тренутка, која је одржива и самостална у контексту очувања идеја и стандарда.

У одредбама Универзалне декларације о демократији наводе се нека њена основна начела:

1. "Демократија је универзално признат идеал, као и циљ, који се заснива на заједничким вредностима коју деле народи широм света без обзира на културне, политичке, друштвене и економске разлике. Стога је она основно право грађанства које се остварује у условима слободе, једнакости, транспарентности и одговорности, уз дужно поштовање плуралитета ставова, а у интересу политике.

2. Демократија је како идеал који треба следити, тако и облик владавине који треба примењивати на основу модалитета који одражавају разноликост искустава и културолошких специфичности не одступајући од међународно признатих начела, норми и стандарда. Она је тако стање или услов који се константно усавршава и има способност да постане савршен, а чији напредак зависи од низа политичких, друштвених, економских и културолошких фактора.

3. Као идеал, демократија суштински тежи да сачува и унапреди достојанство и основна права појединца, да оствари социјалну правду, подстакне

²⁸⁰ Д. Симеуновић, *Op.cit.*, стр. 130.

економски и социјални развој заједнице, ојача кохезију друштва и унапреди националну смиреност, као и да створи климу која је повољна за међународни мир. Као облик владавине, демократија је најбољи начин за постизање ових циљева; то је такође једини политички систем који има способност самокорекције.

4. Постизање демократије подразумева искрено партнерство између мушкараца и жена у вођењу послова друштва у коме раде у једнаким условима и у комплементарности, извлачећи обострану корист из својих разлика.

5. Стање демократије обезбеђује да процеси на основу којих се приступа овлашћењима, користе и замењују овлашћења, омогућавају слободну политичку конкуренцију и производ су отвореног, слободног и недискриминаторског учешћа народа, а примењују се у складу са владавином права, како на папиру, тако и у духу.

6. Демократија је неодвојива од права која су утврђена међународним инструментима на које се упућује у преамбули. Стога се та права морају делотворно примењивати, а њихова правилна примена мора бити у складу са појединачним и колективном одговорностима.

7. Демократија се заснива на супрематији права и примени људских права. У демократској држави, нико није изнад закона и сви су једнаки пред законом.

8. Мир и економски, друштвени и културни развој су како услови за постојање демократије, тако и плодови демократије. Дакле, постоји међусобна зависност између мира, развоја, поштовања и придржавања владавине права и људских права.“

Наведене одредебе Декларације чине демократију према мишљењу Симеуновића "синонимом свега доброг, лепог и истинитог у друштву". Према ставу истог аутора "од свих појмова поретка који су требали да се испуне конкретним садржајем уз прецизније набрајање битности у оквиру опште

дефиниције, појам демократије највише је остао везан за низ других појмова међу којима и за једнакост и суверенитет".²⁸¹

Међутим, да ли је идеал одржив и реалан, да ли је дошао до границе сопствене издржљивости? Ово питање посебно постаје актуелно повезивањем са општом хипотезом дотроске дисертације да се **креирањем и ширењем лажних вести манипулише јавним мњењем, нарушава поверење у институције и угрожавају темељне вредности демократског друштва, што најдиректније утиче на политичке процесе и безбедност.**

Према истраживању *Der Standard-a* демократија је исцрпљена, нема више ослонац у вољи грађана исказаној на изборима, јер се од грађана само очекује да учествују у изборном процесу, али се питања правог избора постављају и остављају отворена.²⁸² Како изабрати ако је полазна основа искривљена свест јавног мњења. Од врсте, садржине и карактера, односно усмерености пласираних вести најдиректније зависи став и одлука јавног мњења, те оно можда заиста и верује да самостално и независно доноси сопствене политичке одлуке. Грађани се у оваквој искривљеној слици демократије појављују само као извршиоци жељене делатности, гласања које је већ претходно каналисано, одређено и пројектовано као виши циљ.

"Демократија је одавно постала 24/7 спектакл. Политичари су 24 сата 7 дана у недељи изложени перманентном тестирању унутар медијске демократије. За размишљање између узрока и последице остаје мало времена. Демократски систем западноевропске традиције постаће поново успешан када се врати својим коренима: равноправној дебати и учешћу свих у обликовању *res publica*".²⁸³

²⁸¹ Д. Симеуновић, *Op.cit.*, стр 232-233.

²⁸² "Исцрпљена демократија", <https://pescanik.net/iscrpljena-demokratija/>, Интернет, приступљено дана 18.01.2024.

²⁸³ "Исцрпљена демократија", <https://pescanik.net/iscrpljena-demokratija/>, Интернет, приступљено дана 18.01.2024.

Кристоф Шилер (*Christhof Schiller*) дао је анализу изложености демократије притисцима у земљама ЕУ у раду "Грцање демократије-добра управа под притиском". Он у овој студији наводи да је либерална демократија у осипању, да је дугорочно неодржива, као и да стандарди опадају, а да су неки од њих попут медијских слобода озбиљно оштећени, и да је растућа страначка поларизација наглашена.²⁸⁴

Према становишту исказаном у публикацији Савета Европе из 2016 године, под насловом *Competences for Democratic Culture -Glossary of key terms* „садашњи демократски стандарди превазилазе класичну представничку демократију, где је кључна улога грађана да гласањем делегирају својим изабраним представницима одговорност за разраду и спровођење јавних политика и партиципативну демократију, где се јавне институције придржавају принципа доброг управљања, а грађани имају легитимитет да се укључе у све фазе циклуса јавних политика.” У њој се интензитет и значај учествовања грађана у процесима доношења одлука може градирати од 1-5 те се појављују следећи модели :

1. "Људи нису информисани о одлукама које их се тичу. Од њих се очекује да поштују правила и извршавају наредбе.
2. Људи су обавештени о одлукама које их се тичу, али немају шансу да утичу на њих.
3. Људи се консултују. Али њихов став се не узима у обзир приликом доношења одлука које их се тичу.
4. Људи су оснажени. Њихов став се у потпуности разматра у коначним одлукама које се на њих односе.

²⁸⁴"Grcanjedemokratijepodpritisima"http://www.fbd.org.rs/index.php/en/?option=com_content&view=article&id=245, Интернет, приступљено дана 18.01.2024.

5. Људи су независни. Одлуке које их се тичу доносе самостално."²⁸⁵

Овако исказан степен зависности доношења одлука у демократији указује на следеће. Као кључна варијабла се појављује квалитет вести. Слободни медији преносе истините и правовремене информације, разматрају се различита мишљења и ставови, учествује се у дискусији и у одлучивању.

Супоротно томе, лажне вести онемогућавају истинито информисање, представљају искривљену слику стварности, знање је смањено као компетенције за одлучивање .

Мањак информација, манипулације информацијама, погрешне слике и представе, воде процесима отежаног и нелогичног закључивања, воде и подржавају поларизацију и конфликт, насупрот осећању припадништва целовитој друштвеној заједници и заједничким интересима и смањују видљивост и значај критичког размишљања.

У оваквој атмосфери доносиоци одлука су суштински креатори медијске слике, те се повезивањем власти са медијским капиталом изједначава медијски и политички интерес, у односу на кога поједини аутономни и независни појединци немају никакве шансе, као супротстављена страна.

Одлуке већине јесу претпоставка и захтев демократског уређења, али уколико су продуковане и усмераване, онда нису истините, стварне и легитимне.

Легитимност подразумева подршку, која када је изражена на законито спроведеним изборима има и формалну легитимност.

Формална легалност никада не може заменити суштинску оправданост и нужност одређених политичких одлука и потеза, али демократија, како било, има

²⁸⁵"Zašto bismo težili demokartiji?", <https://www.livingdemocracy.com/bs/principals/participation/awareness/why-should-we-strive-for-democracy/>, Интернет, приступљено дана 23.01.2024.

и сопствена ограничења, која су јој управо и наметнули стандарди од којих се пошло.

Развој компетенција, свести о проблему, свести о степену присутности и степену међузависности између лажних вести и свих стандарда демократског друштва добар је и ваљан основ за покретање даљих политичких и ширих друштвених механизма за супростављање овом друштвеном проблему.

4.2. Политичке импликације ширења лажних вести на плану спољне политике

Полазећи од појма спољне политике као скупа циљних активности које једна држава остварује са другим државама на билатералном или мултилатералном плану, у овом делу дисертације биће анализиран начин на који лажне вести могу утицати на спољнополитичке односе, односно на спољну политику државе у односима са другим државама или међународним организацијама.

Држава представља најважнијег актера, односно субјекта међународних односа, али се осим ње као актери појављују и недржавни актери, тзв. *non-state actors*, који су директна последица процеса глобализација (медији, политичке партије, цивилно друштво, невладине организације).

Према Јосефу Франкелу (*Joseph Frankel*) спољну политику чини мноштво одлука и акција које подразумевају односе са другим државама²⁸⁶.

Спољну политику Џејмс Розенау (*James Rosenau*) дефинише као акцију у којој службеници одређене државе делују у правцу остваривања претходно

²⁸⁶ A.I. Dawisha, "Foreign Policy Models and the Problem of Dynamism", *British Journal of International Studies*, 2/1976, p.128.

дефинисаних циљева својих претходника, ради очувања или промене односа у међународном окружењу.²⁸⁷

Према Радовану Вукадиновићу под спољном политиком треба разумети организоване активности државе које за циљ имају максимизацију сопствених вредности и интереса у међусобним односима са другим државама и осталим субјектима који делују у спољнополитичком окружењу.²⁸⁸

Спољну политику је у савременом контексту тешко појмовно одредити и дефинисати, најпре због поменутог процеса глобализације, али и због бројних облика постојећих међународних организација и економско-политичких субјеката, попут Савета Европе, Европске уније, Организације за економску и безбедносну сарадњу, НАТО алијансе и бројних других.

Удруживање и хармонизација правне регулативе уступили су место уским, етноцентричним системима вредновања спољнополитичких односа, те се сада уместо спољне политике националне државе, често ради и о заједнички прокламованим циљевима, војних, економских, политичких организација и савеза, који постављају основ и граничник за појединачно пројектоване циљеве и активности појединих држава, на плану међународних односа.

Тако се под појмом Заједничке спољне и безбедносне политике Европске уније (*Common Foreign and Security Policy*) подразумева заједничка спољна политика држава чланица ЕУ, која је успостављена Уговором из Маастрихта 1992. године са циљем остваривања одређених аспеката спољне политике ЕУ, највећма у области заједничке безбедности, спољне политике, развоја људских права,

²⁸⁷ J. Rosenau, "Comparative Foreign Policy: Fad, Fantasy or Field"?, *International Studies Quarterly*, 3/1968, p. 297-302.

²⁸⁸ R. Vukadinović, *Teorije vanjske politike*, Zagreb, 2005, str. 19.

очувања демократије и владавине права. Одлуке се доносе већином израженом у Савету ЕУ, а мењају се искључиво квалификованом већином чланова Савета.

Република Србија као свој приоритетни економски и политички циљ има придруживање ЕУ, али у том контексту нема стратегијски документ као јасан политички оријентир којим се дефинишу спољнополитички циљеви и приоритети, као и начин за реализацију пројектованих циљева. Недостатак оваквог политичког документа у држави, која је наглашено у периоду транзиције, отежава вођење јасне и институционализоване спољне политике, која би била поштована независно од промена конкретних политичких структура.

Усклађени, мирни, равноправни односи у међународној заједници мање захтевају дефинисане спољнополитичке циљеве једне државе. Међутим, актуелна политичка ситуација у свету, турбулентне политичке промене и мноштво парцијалних оружаних сукоба и ратова који се воде, захтевају јасно дефинисане спољнополитичке стратешке циљеве, како држава и влада која је представља не би имали спорне и проблемске ситуације у вези са заузимањем ставова или односа према одређеним проблемским спољнополитичким питањима.

Трасирање пута у области спољне политике, који је транспарентан, јасан и легитиман, у много чему побољшава начелну спољнополитичку позицију државе у односима са међународним актерима.

Усклађеност спољнополитичких приоритета са ЕУ и земљама у окружењу представља значајан параметар у бољем позicionирању државе у међународним односима.

На овом месту може се поставити питање и односа медија у националној држави у вези са питањима која јесу део заједничке спољне и безбедносне политике.

Ово питање биће анализирано на примеру рата у Украјини. Почетак оружаног сукоба на територији Украјине, које су западни медији окарактерисали као агресивни рат Русије према територијалном интегритету и суверенитету Украјине, а Русије као војну интервенцију усмерену као очувању националних интереса и безбедности Руске федерације, изазвала је низ проблема на рачун спољнополитичких ставова према овом оружаном сукобу великих размера и дугог трајања. ЕУ је у досадашњем периоду увела 11 пакета санкција Русији, док се Република Србија изјаснила по питању неспорног територијалног интегритета Украјине и подршке њеној целовотости, на нивоу УН, али се није придружила рестриктивним мерама ЕУ према Русији. Ово супротстављање, прецизније неусклађивање сопствене националне спољне политике званичној заједничкој и спољној политици ЕУ, којој Србија настоји да се придружи, своје импликације имају и на плану информисања и дезинформисања.

У студији случаја "Српски медији о рату у Украјини", који је објављен у издању Црте наведене су неке од особености медија према овој теми: у српским медијима се као најзаступљенији актер истиче Русије, док су западне земље слабије заступљене, медији су највећма извештавали у корист Русије, у контексту проналаска формалног оправдања њене улоге у рату, Русија је представљена као наглашено пријатељска земља, док су интернет портали били велики извор дезинформација.²⁸⁹

Такође, у једном истраживању јавног мњења и мониторионга утицајних медија по питању стварања ставова о рату у Украјини указано је да су горепоменути ставови медија осликани у доминантним ставовима јавности, које је на пример подразумевало да највећи број испитаника стоји на становишту да Србија Русији не треба да уведи санкције, у чак 72%. Наспурот томе само се 16% испитаника изразило афирмативно у вези са потребом усклађивања српске

²⁸⁹ "Studija slučaja- Srpski mediji o ratu u Ukrajini", <http://crt.rs>, Интернет, приступљено дана 20.01.2024.

спољне политике по питању рата у Украјини са системом санкција ЕУ, док само 9% њих сматра да би требало увести најнижи ниво санкција.

По питању ставова о разлозима и оправдању рата у Украјини, 41% испитаника истакло је "жељу НАТО алијансе да се шири на исток и на тај начин угрози интересе Русије" као мотив почињања сукоба, 15% њих сматра да је узрок "денацификација и демилитаризација Украјине", док 13 % испитаника наводи да "Русија жели да спречи геноцид у Донбасу".²⁹⁰

Из наведеног се може закључити следеће: постављена хипотеза о особеностима и зависности комуникационог суверенитета одређене државе или групе држава у односу са најутицајнијим медијима је доказана, а из ње деривира и закључак да се постојећи, раније поменути информациони мехурови, који могу бити схваћени и у контексту ширем од интернет портала и медија, као медијски простори за имплементацију и ширење, како вести тако и лажних вести, такође представљају генератор ставова, одлука и вредновања јавног мњења, које је од непосредног значаја за процесе политичког одлучивања, најпре на изборима, а потом и у општем процесу вредновања, који је исказан у гореневедном примеру истраживања јавног мњења по питању само једног спољнополитичког проблема, око којег западне земље и Русија имају наглашено дијаметралне ставове.

Може се и било би потребно закључити да је зависност националних медија, посебно оних са националном фреквенцијом, али и друштвених мрежа које нису ограничене националним државама, од званичних доминантних ставова супротстављених актера међународних односа наглашена, а да се потом стање и одлуке јавног мњења појављују као независно генерисане од пласираних медијских садржаја. Дакле, начини медијског извештавања поклапају се са формираним ставовима јавног мњења.

²⁹⁰ "Рат у Украјини и јавно мњење Србије", <http://mc.rs>, Интернет, приступљено дана 20.01.2024.

Реч је суштински о својеврсном наративу који се пласира и одржава у јавном дискурсу. На примеру извештавања о рату у Украјини формиране су одређене представе о позицијама западних земаља и Русије у јавном мњењу Србије. Поменуто је је било предмет опсежнијег мултидисциплинарног истраживања под истима насловом "Представе о Европској унији и Русији у јавности Србије". Реч је о пројекту чији је предмет истраживања одређен као утврђивање и анализа ставова грађана Србије према међународној политици Србије, посебно према односу Србије са Русијом и Европском унијом. Како је то у опису пројекта истраживања наведено "Већина ранијих сродних истраживања се односи првенствено на ставове према ЕУ, а врло ретко на ставове према Русији. Становишта према ЕУ најчешће се истражују преко питања о томе како би испитаници гласали када би наредне недеље био референдум о прикључењу Србије Европској унији. Врло је мало података о садржини ставова грађана у тој сфери, посебно у погледу мотива који су у основи тих гледишта, као и о међусобној повезаности тих мишљења. Посебно, као што је речено, нема података о ставовима према Русији и мишљењима о томе како су положај и политика Србије повезани са политиком и интересима ЕУ и Русије.

Циљ истраживања је био да прикупљени подаци омогуће да се иде и корак даље након дескрипције ставова и перцепција грађана и грађанки. Због тога су у упитник укључене и варијабле које би могле помоћи у каузалном моделирању ставова и оријентација грађана. Поред низа социодемографских варијабли, укључене су и социјалнопсихолошке варијабле (ауторитарност), партијске преференције, као и мере ширих идеолошких оријентација (позиционирање на скали левица–десница и димензији проруске, насупротив антируске оријентације)".²⁹¹

²⁹¹ "Представе о Европској унији и Русији у јавности Србије", <https://idn.org.rs/projekti/predstave-o-eu-i-rusiji-u-javnosti-srbi/>, Интернет, приступљено дана 22.01.2024.

Наведено истраживање понудило је бројне корисне резултате уз помоћ којих се могу проценити односи зависности између прозападно и проруски оријентисаних испитаника, однос образовања и перцепције животног стандарда, економских питања, као и спољнополитичких приоритета, потом питања да ли јавно мњење представља мишљење јавности или одражава ставове политичке елите и низ других.

За анализу значаја пласирања лажних вести на развој одређеног типа наратива значајно је поменути и истраживање које је укључило анализу више од 4000 текстова о рату у Украјини, у којима се користио необјективни, пристрасан наратив, али и лажне вести. Циљ је био да утврде какве су наративе ови медији градили у вези са ратом.

Медији који су били предмет анализе су у великом броју случајева преносили кратке агенцијске вести или објављивали текстове у којима новинари нису заузели страну. Међутим, око 40 одсто анализираних текстова, нешто више од 1.600, било је острашћено.

Од око 1.600 текстова који су нагињали ка некој страни, у четвртини је заузет негативан однос према Русији, док је у десет одсто текстова однос према Украјини позитиван.

Начин на који је извештавано, давање приоритета неважним у односу на кључне политичке одлуке, замена теза, нелогично и пристрасно преношење информација, имали су за циљ креирање најпре наратива који је окренут изабраној политичкој опцији, потом инсистирање на квалитетима, оправдањима и значају који одабрана страна има у односу на другу, као и особености, највећма позитивне, њених политичких одлука и ставова, како би након вишекратног полугодишњег понављања изазвали одређени одијум у јавности и утицали, од стране медије, који су у релацији са политичким елитама, на формирање доминантног јавног мњења, које при том верује у сопствено одлучивање, а не

учава генерисани став и вредновање настало под медијском "присилом" и доминацијом.

Анализирана појава наравно присутна је у великом броју земаља света. Политичке елите, савези којима припадају, економско-корпорацијски лобији који управљају светским капиталом и медијима, на глобалном нивоу, одређују доминантне окоснице прихватљивог за себе наратива, намећући га, ако не само лажним, оно и на одређени начин и кроз одређени језички израз обликованих вести.

Заједничке последице олчене у проблемским ситуацијам управљања кризама, од здравствених, преко војно-политичких, створили су потребу да се на нивоу сваке од релевантних организација створе општи ставови о сузбијању лажних или делимично тачних вести. Реч је о начинима борбе и утицају који медији могу имати на обликовање ставова јавног мњења по питању рата, као и утицају на смањивање негативних дезинформацијских утицаја, као својеврсног оружја, односно невојне претње политичким и безбедносним интересима ЕУ.

ЕУ стога перципира простор унутар сопствених граница као потенцијални дезинформацијски простор, те у оквирима Заједничке спољне и безбедносне политике предузима активности попут Система брзог алармирања (*Rapid Alert System*), насупрот неких озлоглашених облика Министарства истине (*Ministry of Truth*) и Европског сервиса за спољне пслове (*European External Action Service*).

На нивоу ЕУ пројектовани спољнополитички циљеви и питања унутрашње политике државе чланице, комплексна су питања која подразумевају начине и средства којима државе врше одабир, приоритетизацију, као и хармонизацију својих унутрашњих и спољнополитичких циљева, идентификовање потенцијалних изазова и претњи и процену утицаја националне политичке динамике на европску и обрнуто.

Суштински се ради о потреби заштите и очувања комуникационог суверенитета унутар најзначајније међународне организације држава на европском континенту. Иако државе чланице имају сопствене комуникационе суверенитете, друштвене мреже, Интернет платформе и дигитални медији, у начелу, овај вид суверенитета обесмишљавају, схваћеног у његовом традиционалном контексту. Стога се формира наднационална организација заштите медијског суверенитета, и као засебне вредности којој се пружа заштита и као заједничког алата за односе са другим државама изван ЕУ.

У оквиру ЕУ послове Заједничке спољне и безбедносне политике обавља Европска служба за спољне послове (*The European External Action Service (EEAS)*) као дипломатска служба Европске уније. Од 2011. EEAS спроводи заједничку спољну и безбедносну политику ЕУ како би промовисала мир, просперитет, безбедност и интересе Европљана широм света. У надлежности овог тела налазе се следеће делатности:

1. Мир, безбедност и одбрана ЕУ (*EU Peace, Security and Defence*);
2. Одговор на кризе (*Crisis Responce*);
3. Људска права и демократија (*Human Rights and Democracy*);
4. Пол и различитост (*Gender and Diversity*);
5. Клима, окружење и енергија (*Climate, Environment and Energy*);
6. Мултилатерални односи (*Multilateral Relations*);
7. Миграције и прислино расељавање (*Migration and Forced Displacement*);
8. Европско проширење и суседство (*EU Enlargement and Neighbourhood*);
9. Хуманитарни и одговор на ванредне ситуације (*Humanitarian and Emergency Responce*);
10. Међународна сарадња и партнерство (*International Cooperation and Partnership*);
11. Културне релације (*Cultural Relations*);

12. Суочавање са дезинформацијама, стране манипулације информацијама и мешања (*Tackling Desinformations, Foreign Informations Manipulation and Interference*);

13. Глобални пролаз (*Global gateway*);

14. Дигитална дипломатија (*Digital Diplomacy*);

15. Економски односи, трговина и одрживост (*Economic Relations, Trade and Sustainability*);

16. Европске санкције (*EU Sanctions*);

17. Научна дипломатија (*Science dipolomacy*) и

18. Јавна дипломатија (*Public Diplomacy*).²⁹²

Диверзификација области остваривања заједничке спољне политике ЕУ, оквир је за развој и одрживост компетенција националних држава у међународним односима, у којима појединачно учествују, али и за развој заједничких алата и стратегија за супротстављање модерним изазовима, ризицима и претњама, али и традиционалним областима остваривања дипломатије.

Када је у питању област **Суочавање са дезинформацијама, иностраним информационим манипулацијама и мешања** (*Tackling Desinformations, Foreign Informations Manipulation and Interference*) Европска служба за спољне послове је изградила и додатно изоштрава способности за идентификацију анализе и процене страних манипулација информацијама и мешања. Циљ је постизање ефикаснијег одговора на поменути проблем, у циљу заштите демократских процеса, безбедности и грађана ЕУ.

Стране манипулације информацијама и мешање (ФИМИ) често су означене као „дезинформације“. Представљају растући политички и

²⁹² "The European External Action Service", https://www.eeas.europa.eu/_en, Интернет, приступљено дана 26.01.2024.

безбедносни изазов за ЕУ. С обзиром на компоненту спољне и безбедносне политике, Европска служба за спољне послове преузела је водећу улогу у решавању овог питања, уз значајно појачане капацитете за решавање ФИМИ изазова од 2015. године, када се проблем први пут појавио на политичкој агенди ЕУ.

ЕЕАС дефинише ФИМИ као "образац понашања који прети или има потенцијал да негативно утиче на вредности, процедуре и политичке процесе. Таква активност је манипулативног карактера, спроводи се намерно и координисано. Актери такве активности могу бити државни или недржавни актери, укључујући и њихове пуномоћнике унутар и ван своје територије".

Као једно од важнијих средстава повезивања заједничких метода супротстављања дезинформацијама у оквирима заједничке спољне политике ЕУ појављује се Систем брзог узбуњивања (*The Rapid Alert System*). Реч је о важном елементу укупног приступа ЕУ у борби против дезинформација и једном је од четири стуба Акционог плана против дезинформација који је одобрио Европски савет у децембру 2018.

Систем брзог узбуњивања успостављен је међу институцијама ЕУ и државама чланицама како би се олакшала размена увида у вези са кампањама дезинформација и координирање одговора. Овај систем се заснива на информацијама отвореног типа и ослања се на информације из академске заједнице, провере чињеница, онлајн платформи и међународних партнера.

Механизми служе као основ и граничних националних ингеренција у супротстављању лажним вестима. У себи и поред снажног демократског потенцијала и мотива, садрже, као што је то и у неким претходним разматрањима о балсансу између оставривања права и том приликом ограничења неких других, и потенцијалне злоупотребе односно погрешно разумевање.

Систем брзог узбуљивања као и остали системи супротстављања лажним вестима, могу добити и историјски негативан предзнак, повезивањем са некада озлоглашеним Министарством истине (*The Ministry of Truth*) из чувеног романа Џорџа Орвела (*George Orwell*) 1984. у којем се описују контролисани медији и ограничавање слободе мишљења у екстремно тоталитарном друштву.

Борба протов дезинформација и лажних вести, која се налази у рукама државе која има институционална средства и механизме реакције на лажне вести, не смеју са друге стране бити злоупотребљени како би се у циљу одбране одређених интереса и права, заправо увео њихов опозит, односно пласирале информације и културни садржаји који су средство државне манипулације јавним мњењем.

Цело поглавље о односу између пласирања лажних вести и политике, генерално, суштински се заснива на доказивању најважније споредне хипотезе да се држава може појављивати као најснажнији актер пласирања лажних вести, те да се чак и у оквирима сопственог инструментаријума реакције на лажне вести она може претворити у њихив најважнији извор, кроз манипулације вестима, стављање фокуса на оне сегменте вести који су у интересу владајућих елита, прекрајања информација, докумената и података, над којима има надзор, чување информација и вести или њихово неправовремено објављивање, манипулисање тајном и тајношћу података.

Ипак, постојање капацитета лажних вести, да кроз селектовање оквира за перцепцију истих, утичу на јавно мњење, утиче најдиректније на све политичке процесе, од којих се слободни избори јављају као први у ланцу, повезених последица.

Каузални однос између извора, изражене воље на њима и одабраних представаика власти, даље опредељује низ унутрашњих политичких, али и спољнополитичких одлука.

Стога се проблеми који настају у свим формама остваривања политике, као делатности, заправо односе на дефинисање нових изазова, ризика и претњи по националне интересе и овде се појављује основна спона између политике као такве и безбедносних изазова, који се пред њу и за њу појављују у контексту лажних вести као девијантног друштвеног феномена.

Могућности мерења утицаја на све сегменте безбедности друштва као такве, као и за њене међународне аспекте, била би прешироко и нереално пројектован циљ и тежња, те се као њени репрезенти, односно тзв. лакмус папири и представници појединих сегмената који се могу повредити или угрозити, у даљем истраживању појављују само неки потенцијални негативни феномени.

V ПОГЛАВЉЕ

БЕЗБЕДНОСТИ АСПЕКТИ ШИРЕЊА ЛАЖНИХ ВЕСТИ

Како су према кинеској народној пословици "најбоље затворена врата она која се могу оставити отворенима"²⁹³, безбедност би се у најширем смислу могла одредити као одсуство претњи одређеним вредностима, или одсуство страха да ће поменуте вредности бити нападнуте²⁹⁴.

Овај феномен изузетно је амбивалентан и сложен за дефинисање, те се у погледу његовог појмовног одређења могу разликовати бројни приступи и школе. У оквирима **реалистичког приступа** сагледавања појма безбедности као релевантне дефиниције Драган Симић издваја:

1. Дефиницију Берија Бузана (*Berry Buzan*), који у контексту посматрања безбедности у међународном систему "безбедност одређује као способност држава и друштава да очувају независну самобитност и њихов функционални интегритет",

2. Дефиницију Амина Хјубидија (*Amin Hewedy*), који националну безбедност одређује "као делатност националних држава којом оне у складу са својим друштвеним могућностима у садашњости и будућности, узимајући глобалне промене и развој, штите властити идентитет, опстанак и интересе" и

3. Дефиницију Антона Гризолда (*Anton Grizold*), који националну безбедност одређује као "безбедност политичког народа", под којом подразумева безбедност националне територије, заштиту живота људи, одрживост националне суверености и основних друштвених функција.²⁹⁵

Према дефиницији датој у студији *Concepts of Security*, појам безбедности је одређен као "стање у коме државе сматрају да нема опасности од војног

²⁹³ Мислило-Књига мисли хиљаду мудраца, Београд, 1993, стр.719.

²⁹⁴ Д.Симић, *Наука о безбедности-савремени приступ безбедности*, Београд, 2002, стр. 29.

²⁹⁵ *Ibid*, стр. 29-31.

напада, политичког притиска или економске присиле, тако да могу да се самостално развијају и напредују"²⁹⁶.

Према Јану Беламију (*Ian Bellamy*) "безбедност као таква је релативна слобода од рата, здружена с релативно високим очекивањима да пораз неће бити последица ниједног акта који би се могао догодити".²⁹⁷

Мохамед Ајоб (*Mohammed Ayooob*) однос између безбедности и небезбедности одређује "у односу рањивости- унутрашње или спољашње- које прете или су у могућности да сруше или ослабе државне структуре и територијалне и институционалне и владајуће режиме".²⁹⁸

Едвард Колодзеј (*Edward Kolodziej*) под појмом безбедности подразумева "средства присиле за обуздавање агресора и све начине уверавања потпомогнуте изгледима за постизање узајамних користи, у сврху преображења сукоба у сарадњу".²⁹⁹

Уколико се безбедност посматра из угла **политичке концепције**, она може бити схваћена као теоријска, политичка и уставноправна категорија. Као теоријска категорија, она је најшири појам, док је као политичка категорија она шири појам од уставноправне категорије. Политичка концепција безбедности усмерава њен фокус ка остваривању функција државе као такве, будући да је безбедност сама по себи једна од њених функција.³⁰⁰

²⁹⁶ С. Ђурић, *Истраживање безбедности-квалитативни приступ*, Београд, 2013, стр. 16.

²⁹⁷ А. Collins, *Savremene sigurnosne studije*, Zagreb, 2010, str. 17.

²⁹⁸ М. Ayooob, *The Third World Security Predicament*, London, p. 9.

²⁹⁹ Е. Kolodziej, *Security and International Relations*, Cambridge, 2005, p. 25.

³⁰⁰ А. Савић, *Увод у државну безбедност*, Београд, 2000, стр. 24-25. У контексту политичке концепције безбедности као релевантни појмови појављују се појавни облици и субјекти повреде и угрожавања уставног уређења и безбедности као препознатог групног заштитног објекта у одредбама националног кривичног законодавства, као и особености кривичних дела из категорије политичких деликата. Под појмом политичких деликата или политичког криминалитета имају се сматрати "специфични облици кривичних дела, извршених из политичких побуда, која угрожавају унутрашњу и спољну безбедност државе, као и све криминалне активности

У разумевању појма безбедности Дејвид Болдвин (*David Baldwin*) наводи седам питања од значаја за формирање појма безбедности. То су:

1. Безбедност за кога ?,
2. Безбедност за које вредности ?,
3. Колико безбедности ?,
4. Од којих претњи ?,
5. На који начин или којим средствима ?,
6. По коју цену и
7. За који временски период?

Пол Вилијамс (*Paul Williams*) се у коришћењу нешто другачије концептуализације појма безбедности руководи нешто мањим бројем другачије конципираних питања. Реч је о четири кључна питања на основу којих се формира тзв. "интелектуално језгро истраживачког циља безбедности":

1. Шта је безбедност ?,
2. О чијој безбедности говоримо ?,
3. Шта представља безбедносни проблем ?,
4. Како се безбедност остварује ?

Ронда Пауел (*Ronda Powell*), такође, појам безбедности одређује кроз четири питања:

1. Безбедност за кога ?,
2. Безбедност чега ?,
3. Безбедност од чега ?,

које се врше из идеолошких или политичких разлога унутар и изван државе". А. Савић, М. Делић М., П. Илић, *Основи државне безбедности*, Београд, 1998.

4. Безбедност од кога ?³⁰¹

Анализирајући теоријске, али и апликативне, димензије феномена може се истаћи да је заправо референтност објекта основни параметар и граничник приликом одређивања појма референтних вредности и претњи.

Мултидисциплинарни приступ који карактерише савремени концепт безбедности у најширем смислу и националне безбедности,³⁰² неопходан је у информационом добу, јер појам безбедности најдиректије корелира са појмом и опажањем релевантности и квалитета информација, као основног ресурса модерне информационе инфраструктуре.

Поменуто најједноставније може бити изражено у кровном стратешком документу, стратегији националне безбедности, у вези са чијим усвајањем постоје различити приступи националних држава, од оних које такве документе имају до оних које њихово усвајање не повезују са заштитом националних интереса и начинима њихове заштите у савременом безбедносном окружењу.³⁰³

Стратешки кровни документ у одређењу појма безбедности, али и изазова ризика и претњи по безбедност у Републици Србији је Стратегија националне безбедности³⁰⁴, у којој се од 2009. а на овамо одређују, модификују и примењују одговарајући стандарди политичко-безбедносних промишљања и вредновања у Републици Србији.

³⁰¹ С. Ђурић, *Op. cit.*, стр. 19-21.

³⁰² П. Илић „О дефинисању и дефиницијама националне безбедности“, *Војно дело*, 2012..

³⁰³ Република Србија је статус самосталне државе остварила без постојања Стратегије националне безбедности. Први стратешки документ овог типа усвојен је 2009. године. Република Немачка је са друге стране прву Стратегију националне безбедности (*Nationale Sicherheitstrategie*) усвојила тек 2023. године. Б. Крга, *Стратегија националне безбедности у теорији и пракси*, Београд, 2017. стр.19; "Немачка влада усвојила прву Стратегију националне безбедности", *Политика*, 14.06.2023.

³⁰⁴ У уводу овог документа стајало је "Стратегија националне безбедности Републике Србије је најважнији стратешки документ којим се утврђују основе политике безбедности у заштити националних интереса Републике Србије". *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, ("Сл. гласник Републике Србије", бр. 28/09).

У оквиру дела којим се дефинише **стратегијско окружење** наводи се: "динамика глобалног развоја информационих технологија условиће даље интензивирање активности у сајбер простору чију безбедност ће превасходно угрожавати сајбер шпијунажа, напади на критичну инфраструктуру, неовлашћени продори у базе тајних података, као и **ширење лажних вести и дезинформација путем друштвених мрежа**".³⁰⁵

Као најзначајнији **изазови, ризици и претње** безбедности Републике Србије у Стратерији се наводе:

1. Оружана агресија,
2. Сепаратистичке тежње,
3. Противправно једнострано проглашена назависност територије коју административно обухвата Аутономна Покрајина Косово и Метохија,
4. Оружана побуна,
5. Тероризам,
6. Пролиферација оружја за масовно уништење,
7. Етнички и верски екстремизам,
8. **Обавештајна делатност страних субјеката,**
9. Организовани криминал,
10. Наркоманија,
11. Масовне илегалне миграције,
12. Проблеми економског развоја,
13. Проблеми демографског развоја,
14. Епидемије и пандемије заразних болести,
15. Енергетска безбедност,
16. Недовршен процес разграничења држава бивше СФРЈ,
17. Елементарне непогоде и техничко-технолошке несреће,

³⁰⁵ Стратегија националне безбедности Републике Србије, ("Сл. гласник Републике Србије", бр. 94/19).

18. Климатске промене,

19. Високотехнолошки криминал и угрожавање информационо-комуникационих система, и бројни други који могу имати утицај на на безбедност Републике Србије.

5.1. Лажне вести као део савремених изазова, ризика и претњи националној безбедности

Све земље у свету своју моћ на међународном плану исказују кроз више праваца - кроз војну, политичку, економску и медијску моћ.³⁰⁶ Поменуто је наглашено присутно у времену информатичке револуције и развоја савремених информационих технологија, чија је динамика и сложеност облика, форми и могућности несагледива. Информационе технологије један су од најзначајнијих потенцијала појединих држава. Моћ и утицај глобалних сила су, уз помоћ информационих технологија и поменутих традиционалних показатеља моћи, још израженији. Простиру се ван граница националних држава, или пак држава чланица истог савеза или организације држава, те се може констатовати да се суштински они простиру, односно, делују глобално, кроз један јединствен глобални информациони систем.

У његовим оквирима, глобално посматрано, основни репер, односно вредност, или еталон, јесте информација. Она која је у својој суштини одговарајућа свом појму и садржини, дакле истинита и правремена чињеница, која је подобна и служи за комуникацију, сарадњу, односе, али и конфликте. Као

³⁰⁶ Према Симеуновићу централни појмовно-категоријални апарат политике чине моћ, власт, сила и насиље. Укупност друштвене моћи огледа се у збиру више њених манифестационих облика од економске, преко политичке, идеолошке и религиозне. Према ставу истог аутора основ моћи није искључиво материјалне природе, него и друштвене и психолошке. С тим у вези разликују се и бројне основе на којима моћ као таква почива, а то су превасходно информациона, искуствена и научна основа моћи. Оне су "садржане у способности правременог поседовања и рационалног коришћења тачних, корисних и поверљивих информација и стручног знања". Д. Симеуновић, *Политика као уметност илузије*, Нови Сад, 2022, стр. 173-174.

таква, не само да је суштина, него и основ и граничник сваке комуникације, односа, сарадње, конфликта или решавања истог.³⁰⁷

Глобални информациони систем, који је постављен на предидеји о слободном приступу информацијама, јесте и платформа за економско и информационо надметање, али и за заштиту држава од слободног протока штетних информација, односно лажних вести.

Развијање овог процеса тече паралелно са развојем нових информатичких достигнућа, те се и начини и дистрибуција, али и модалитети злоупотребе лажних вести могу посматрати из ширег угла безбедности државе и друштва као целине. Овде је реч о вредностима државе, које надилазе личне, персоналне интересе поједица, који нису у фокусу њиховог дејства, осим у случају да је реч о лицима која својом функцијом (председника државе, председника владе, министара, дипломатских представника и сл.) могу имати персонификовани значај у контексту репрезентације државе као такве.

Државе се од поменутих активности штите низом ограничења слобода на Интернету и друштвеним мрежама, али и електронским медијима, или појединачно или организовано на нивоу савеза држава. Различита законска, техничко-технолошка или политичка решења имају за циљ спречавање пласирања лажних вести и ограничење дезинформисања и пропагандног деловања.

Поменути инструменти државне реакције потичу односно заснивају се, у основи, на одредбама Стратегије националне безбедности, које пропознају лажне вести као особеност општег стратедијског окружења, а у оквирима изазова,

³⁰⁷ Однос између истине и лажи као и појам прокламоване постистине, који је карактеристичан за савремено друштво, није лако одредити, будући да се појмови истине и лажи међусобно искључују, а саму истину, по њеној природи, скоро увек је спорно одредити и дефинисати. Она је према Симеуновићу увек предмет спорења, а њена важност се гледа "у способности да снажно мења слику о неком или нечему, да успоставља односе и да брише нешто што је до њеног изношења важило као важеће или веома могуће". Д. Симеуновић, *Op.cit.*, стр. 102-103.

ризика и претњи, може их повезати са веома значајним сегментом истог карактера, а то је обавештајана делатност страних субјеката и угрожавање информационо-комуникационих система.

Истина се дакле препознаје као референтна вредност, могло би се рећи и универзална вредност, коју је држава позвана да штити.

Шта се и на који начин штити, у контексту формализације ове референтне вредности, односно који су и како су категорисани изазови, ризици и претње истини, одређује и начине планског обезбеђивања исте.

Карактеристике вредности утичу на проблемско питање препознавања изазова, ризика и претњи. Стога се одељци дисертације о претпојму истине, њеним особеностима и теоријским одређењима појављују као претпоставка разумевања једног ширег појма ове вредности у савременом информатичком окружењу, а делови дисертације везани за појмовно одређење лажних вести као феномена, начине заштите истине везују за карактер заштите овако препознате националне вредности, која има и своју ширу националну и духовну компоненту. Реч је о мерама, процедурама и механизмима којима се истина као вредност штити од низа делатности којима она може бити повређена или угрожена.

Како се изазови, ризици и претње могу класификовати на основу начина на који се опасност као таква потенцијално може манифестовати, критеријум за њихову селекцију јесте модалитет настанка опасности: оружана или неоружана средства. Са тим у вези честа је класификација изазова, ризика и претњи на **војне** и **невојне**. У односу на овај класификациони критеријум лажне вести спадале би у невојне ризике, изазове и претње националној безбедности. Оне се даље могу класификовати према томе да ли потичу из **унутрашњег** националног окружења или из **иностранства**, на **спољне** или **унутрашње**, а у односу на њихову временску димензију, могу бити класификоване на **актуелне** и **будуће**.

Са тим у вези, Бранко Крга истиче да би се класификација изазова, ризика и претњи могла најреалније одредити као подела на друштвене, природне и техничко-технолошке изазове, ризике и претње.³⁰⁸

Како је истина, односно информација вредност у информационом добу, те како њена заштита имплицира најпре адекватно препознавање потенцијалних извора угрожавања и комплексности њиховог карактера, треба указати да се област информисања може сматрати саставним делом критичне инфраструктуре, као и да она представља "апстракцију феномена, односно из угла опажања, резултат је перцепције и тумачења низа учесника"³⁰⁹ у процесима одлучивања. У овој етапи друштвеног развоја свако има право да истину и лаж перципира на лични, наглашено егоцентричан начин, али "у име успостављања демократског плурализма интрепретација истине рођен је огромни потенцијал за фалсификовање доживљаја стварности".³¹⁰

Из наведеног се може закључити да се информација као основ информационог доба појављује као вредност која је круцијална за нормално и уређено функционисање друштва и његову одрживост, али и да као таква "усложњава заштиту националне безбедности простором одвијања активности, количином и брзином протока информација, те новим технолошким могућностима".³¹¹

Особеност информационог доба, као периода у којем се информација појављује као вредност од значаја за заштиту кроз механизме стратешке контроле и заштите према Мирославу Стевановићу и Драгану Ђурђевићу, представља централна улога информационих технологија у производњи и

³⁰⁸ Б. Крга, *Op.cit.*, стр.149-150. У наведеном контексту исти аутор сматра да у друштвене изазове, ризике и претње спада обавештајна делатност, док угрожавања информационих и телекомуникационих система спадају у техничко-технолошке изазове, ризике и претње.

³⁰⁹ М.Д. Стевановић, Д.Ж. Ђурђевић, *Изазови националне безбедности данас*, Београд, 2024, стр. 13-14.

³¹⁰ Д. Симеуновић, *Op.cit.*, стр. 123.

³¹¹ *Ibid.*

ширењу информација и дезинформација (прим.аут.), затим значај који информације и креативно знање имају у ширем друштвеном контексту, потом значај информационих мрежа као простора, односно канала за дистрибуирање информација и дезинформација (прим. аут.) и низ других.³¹²

Овако одређен значај информација одређује интерес државе, како за прикупљањем информација као основа за рационално и исправно унутрашње и спољнополитичко одлучивање, кроз институционалне механизме, тако и за њихову институционалну заштиту. Процес доношења политичких одлука директно је завистан од информисаности, те се прикупљање, селекција релевантности и анализа и обрада података појављују као императив државног, институционалног информисања. Поменуто прикупљање најдиректније се везује за рад служби безбедности³¹³, које кроз обавештајну активност "прате важне догађаје и процесе у земљи иностранству, и држе на курсу политичке носиоце власти, анализирају прошле и актуелне догађаје и процењују будући развој сличних процеса, како би се превентивно и адекватно реаговало и смањили ризици по виталне интересе, прате и анализирају ефекте које су изазвале политичке одлуке и њихова примена на спољнополитичком и унутрашњем плану".³¹⁴

³¹² Поменути аутори истичу значај који информационе технологоје имају на све сфере друштвеног живота индивидуа, као и следствени значај стицања одговорајућих знања и вештина потребних за употребу информација, кроз коришћење база података. М. Д. Стевановић, Д. Ж. Ђурђевић, *Op.cit.*, стр.34.

³¹³ Појам службе безбедности може бити схваћен у ширем и у ужем смислу. У ширем контексту реч је о служби која преставља део система безбедности, док у ужем смислу овај термин подразумева специјализовану и самосталну државну институцију, која је снабдевена овлашћењима да на различите начине и уз помоћ различитих средстава (јавних или тајних) прикупља податке и информације о другим државама, њиховим политикама, институцијама и свим безбедносним изазовима, ризицима и претњама.

Према члану 2. *Закона о основама уређења служби безбедности Републике Србије* "службе безбедности делују на основу и у оквиру Устава, закона, других прописа и општих аката, стратегије националне безбедности, стратегије одбране и утврђене безбедносно-обавештајне политике Републике Србије", док се у члан 3. наводи да службе безбедности представљају део јединственог безбедносно-обавештајног система Републике Србије. *Законо основама уређења служби безбедности Републике Србије*, („Сл. гласник РС“, бр. 116/ 2007, 72/ 2012).

Детаљније о појму и дефиницијама обавештајне службе видети опширније: М. Мијалковски, *Обавештајне и безбедносне службе*, Београд, 2009, стр. 72-78.

³¹⁴ Р. Ронин, *Обавештајни рад*, Београд, 2009, стр. 16.

Осим обавештајне активности у основне облике деловања служби безбедности спадају контраобавештајна делатност, али и необавештајне делатности, које се означавају термином субверзивне делатности.³¹⁵ Све од наведених активности служби безбедности имају двојаку функцију: безбедносну и информативну. Безбедносна се односи на остваривање односно обезбеђивање одговарајућег, пожељног нивоа безбедности одређених објеката којима се пружа заштита од безбедносних претњи, док информативна јесте у најдиректнијој вези са лажним вестима као невојним изазовом, ризиком и претњом, јер се она састоји у "прикупљању, обради, анализирању и оцењивању података",³¹⁶ који потом служе као основ политичког одлучивања у најширем смислу, како на плану спољне политике тако и на унутрашњем политичком плану. Будући да се информативна функција највећма односи на прикупљање, али и анализу података политичке, економске, војне или неке друге природе, она се односи и на оцену њихове тачности и поузданости, као њиховог квалитета и основе за доносиоце политичких одлука.

Особеност процеса прикупљања информација и података који су од виталног националног интереса од стране обавештајних служби јесте њихова

³¹⁵ Поменуте облике деловања М. Мијалковски дефинише на следећи начин. Под појмом **обавештајне делатности** подразумева "комплекс планских, организованих, непрекидних и офанзивних специфичних мера и активности које предузимају обавештајне и безбедносне службе одређене државе, претежно ван њене територије (у иностранству), ради сазнавања виталних тајни (остваривање увида у намере, стање и могућности) објекта истраживања, коришћење прибављених обавештајних података за унапређење ефикасности деловања властите обавештајне, односно безбедносне организације и спољнополитичке ангажованости матичне државе". Под појмом **контраобавештајне делатности** подразумева "комплекс планских, организованих и офанзивних специфичних мера, метода и поступака које првенствено предузимају безбедносне службе одређене државе на њеној територији ради откривања, установљавања, праћења, документовања и онемогућавања делатности страних обавештајних служби, транснационалних и недржавних екстремистичких, националистичких и сличних колективитета, усмерених против националне безбедности, затим заштита тајних података, одређених личности, објеката, места и активности и дезинформисање непријатеља", док под појмом **субверзивне (подривачке, необавештајне) делатности** подразумева "комплекс планских, организованих, повремених или систематских офанзивних, најчешће перфидних мера и активности (пропаганда, индоктринација, саботажа, тероризам, изазивање конфликта и др.) које синхронизовано предузимају првенствено обавештајне службе једне државе против друге државе или против недржавних колективитета с циљем да омаловаже, дестабилизују, модификују, уруше или униште једну или све виталне вредности противничке стране". М. Мијалковски, *Op.cit.*, стр. 61-62.

³¹⁶ М. Парезановић, Р. Жељски, З. Јевтић, *Тактика и методика рада служби безбедности*, Београд, 2020, стр. 46-47.

тајност. Како је то нешто раније наведено, овакав вид институционалног долажења до информација легитиман је и обухвата бројне, како јавне тако и тајне изворе података, као и њихову потоњу анализу, ради неопходне контекстуализације, процене значаја и релевантности утицаја. Реч је о легалним, законским начинима обављања делатности прикупљања информација од стране служби безбедности, као дела државног апарата у систему националне безбедности.

У питању је о обавештајна активности под којом се подразумева сложен процес прикупљања информација, праћен њиховом интерпретацијом, као и анализом усмереном најпре према стварању упозорења носиоцима политичке власти у држави ради уочавања опасности усмерених ка националној безбедности, као и израду процена о потенцијалу и карактеру наведених опасности у контексту утицаја на спољнополитичко одлучивање и положај државе на међународном плану.³¹⁷

Поред ових обавештајних и контраобавештајних делатности, обавештајне службе могу спроводити и необавештајне активности, које могу имати карактер незаконитих активности, уколико се, на пример, спроводе против сопствених држављана, кад би реч била о терору или усмереним на непријатељске активности према другим државама, ради дестабилизације истих, као препознатих политичких противника, или ради заштите процењених државних интереса, који се сукобљавају са интресима непријатељске државе. Реч може бити о најразличитијим облицима политичког криминалитета, од убистава представника највиших државних органа, тзв. атентата, уцена, отмица, подстицања, обучавања и врбовања за извршење саботаже, диверзије или терористичких аката, као и низ других противправних активности усмерених ка злоупотреби података ради политичке дестабилизације, како државе у целини

³¹⁷ А. Савић, *Обавештајне службе и национална безбедност*, Крагујевац, 2006, стр. 85.

али и појединих политички релевантних индивидуа, попут познатих научника, истакнутих уметника или спортиста.

Необавештајне активности обавештајних служби се према Бакиру Алиспахићу односе на "разне облике вршења притиска на одређену државу или на делатности рушења или укидања државе.³¹⁸ У облике притиска спадају према његовом мишљењу пропаганда, саботажа, саслушање, уцена, отмица, облици непосредног подривања државе употребом насиља, формирање паравојних формација, подстицање и организирање побуна, изазивање рата и тероризма.

Будући да је реч о облицима политичког криминалитета, у наредном одељку биће указано на њихову спрегу и потенцијал лажних вести као средства извршења или средства којим се олакшава извршење неких од облика политичког криминалитета. Обавештајне службе као део државног апарата за спровођење закона, надлежне су како са једне стране за превенирање потенцијалних облика политичког неправда, али се у свом раду и процесу спољнополитичког, али и позиционирања државне власти на унутрашњем политичком плану, могу користити лажним вестима и као средством за невојне, тактички одређене циљеве пласирања лажних вести према препознатим носиоцима безбедносних претњи по националне вредности и интересе.

Претходно поменути функција обавештајних служби која се односи на аналитику, може се користити, на само у процесима разумевања садржине и позадине коју прикупљене информације садрже, него и у планском и координираном пласирању информација које су лажне, у циљу довођења у заблуду страних служби безбедности или страних држава. Према ставу Марка Парезановића, Реље Жељског и Зорана Јевтића " у питању је сложен задатак који обично реализују тимови најискуснијих и најбољих кадрова у аналитици,

³¹⁸ В. Alispahić, *Osnovi metodike rada obaveštajno-sigurnosnih službi*, Sarajevo/Zagreb, 2011, str. 103.

обучених да пажљиво селекују, комбинују и формулишу садржаје за пласирање, истовремено процењујући њихове очекиване ефекте, као и могућности и последице у случају да друга страна препозна о чему је реч. При томе се садржина и тзв. канал којим ће се вршити пласирање бирају у зависности од објекта коме се пласира-посредством позиција инфилтрираних у структурама носиоца безбедносне претње, средствима јавног информисања, у званичним документима и контактима и сличном".³¹⁹

Службе безбедности могу се појавити у функцији службе за спровођење закона, која пласирање и дистрибуцију лажних вести препознаје, спречава и открива као средство за извршење различитих облика политичког криминалитета, али и као што је наведено и као субјекта који ради на њиховом креирању и пласирању, ради заштите и остваривања начелних унутрашњих и спољнополитичких циљева.

Прва од функција наглашено је и легална и легитимна, док се друга појављује искључиво као легитима, а легална само уколико се читав процес одвија у складу са законима националне државе, у вези са чиме морају бити испоштована начела деловања безбедносних служби, која подразумевају да су "припадници служби безбедности дужни да поступају у складу са Уставом, законом, другим прописима и општим актима, према правилима струке, непристрасно и политички неутрално", као и да је њихов рад "под демократском цивилном контролом Народне скупштине, председника Републике, Владе, Савета за националну безбедност, других државних органа и јавности, у складу са законом."³²⁰

У следећем, уједно и последњем одељку овог поглавља, биће обрађени безбедносни аспекти појединих репрезентативних облика политичког

³¹⁹ М. Парезановић, Р. Жељски, З. Јевтић, *Op.cit.*, стр.222-223.

³²⁰ *Законо основама уређења служби безбедности Републике Србије*, („Сл. гласник РС“, бр. 116/ 2007, 72/ 2012).

криминалитета, који се реализују уз помоћ лажних вести, било као непосредног начина извршења појединих кривичних дела из ове категорије криминалитета, било као фацитатора односно средства које се користи ради подстрекавања или помагања у извршењу ових кривичних дела.

Следствено тематици, кроз две студије случаја, биће описан и анализиран аспект деловања служби безбедности у циљу остваривања шире постављених политичких циљева држава чији су експоненти, у оквиру односа лажних вести и тероризма и лажних вести и шшијунаже.

5.1.1. Лажне вести као невојни ризик и претња и поједини облици политичког криминалитета

Појам политичког криминалитета као укупности противправних, друштвено опасних понашања којима се угрожавају и повређују основне вредности државе и друштва широк је и мултидимензионалан феномен. Он припада, примарно, области политичких наука, будући да је његов основни атрибут чињеница да је реч о деликтима којима се у најширем смислу напада или угрожава политика као таква. Овај појам припада и правној науци, најпре кривичноправној, јер су кривична дела која као свој заштитни објекат препознају уставно уређење и безбедност државе засебна категорија кривичних дела у скоро свим савеменим политичким друштвима. Реч је истовремено и о криминолошком појму, који говори о етиологији и феноменологији ове специфичне врсте криминалног понашања.

У најширем смислу под појмом политичког криминалитета има се сматрати свеукупност појавних облика криминалне активности која у својој основи садржи политичке, односно идеолошке мотиве или која је пак усмерена ка повреди или угрожавању саме државе, њеног уставног поретка и институција, суверенитета и територијалног инрегритета.

Активности служби за спровођење закона које су усмерене ка спречавању и сузбијању овог типа криминалне делатности се у информационом добу најпре сведе на исправну перцепцију изазова националној безбедности, као и на прикупљање и обраду података који су у вези са новим изазовима националној безбедности у савременом глобалном окружењу. Лажне вести су као незаобилазна актуелност препознате као један од чинилаца који може да буде узрок лошег политичког одлучивања, те се у оквирима институционалне спознаје њиховог значаја кроз правни инструментаријум Стратегије националне безбедности, Закона о основама уређења службама безбедности и Закона о одбрани оне појављују као параметар од значаја за анализу безбедносних аспеката њихове злоупотребе, у сврху остваривања и реализације активности политичког криминалитета.³²¹

Најчешћи облици политичког криминалитета који представљају безбедносне облике угрожавања уставног поретка јесу оружана побуна, атентати, тероризам, диверзија, саботажа, насилни политички преврати и суберзивне делатности. Оваквих је активности далеко више, али ће у овом одељку бити посматране четири изабране категорије: тероризам, саботажа, шпијунажа и насилни преврат, као репрезенти политичког криминалитета у вези са чијим се предузимањем лажне вести могу појавити као начин извршења или средство посредством којег се може вршити подстицање или помагање ових противправних делатности.

Поменути појмови имају своје различите аспекте, а у оквирима овог одељка биће посматрани као предмет рада обавештајних и контраобавештајних

³²¹ Стратегија националне безбедности Републике Србије, ("Сл. гласник Републике Србије", бр. 94/19); *Законо основама уређења служби безбедности Републике Србије*, („Сл. гласник РС“, бр. 116/ 2007, 72/ 2012); *Закон о одбрани* („Службени гласник Републике Србије“, бр. 116 / 2007, 88/2009, 88/ 2009 - др. закон, 104/2009 - др. закон, 10/2015, 36/ 2018).

активности служби безбедности у контексту њихове повезаности са лажним вестима као начином извршења или начином за подстицање или помагање у извршењу ових активности.

5.1.1.1 Лажне вести и тероризам

Појам тероризма није једнообразно дефинисан ни на нивоу академских ни на нивоу административних дефиниција. Нити је политиколошка догматика успела у креирању једне једнствене дефиниције овог појма, нити је то учињено на нивоу дефинисања у оквирима бројних међународних организација.

Појам тероризма се према Алексу Шмидту (*Aleks Schmid*) одређује као "страхом инспирисан метод понављања насилне акције вршене од (полу) кландестиних индивидуа, група или државних актера из идиосинкратских, криминалних или политичких разлога, при чему за разлику од убиства конкретна мета насиља није главна мета. Непосредне људске жртве насиља генерално су биране насумично (мете услед прилике) или селективно (репрезентанти или симболичке мете) из циљане популације и служе као генератори порука. Базиран на претњи и насиљу процес комуницирања између терориста (организације), (угроженог) жртве и главне мете служи да се манипулише главном метом (јавношћу-јавностима) претварајући је у мету терора, мету захтева или мету пажње зависно од тога да ли су у првом плану застрашивање, принуда или пропаганда".³²²

Овако одређен представља академску дефиницију која је настала као компилација најчешће помињаних појмова везаних за овај појам, и као таква наглашено је конфузна, субјективна и не претерано употребљива. Оваквих је дефиниција доста у литератури од којих се издавајају дефиниције Леонарда

³²² A. P. Schmid, A. J. Jongman, *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literature*, 1988, према Д. Симеуновић, *Тероризам*, Београд, 2009, стр. 35 фн26.

Вајнберга (*Leonard Weinberg*), Ами Педазура (*Ami Pedahzur*) и Сивана Хирш-Хефлера (*Sivan Hirsch-Hoefler*), који су налик претходној дефиницији такође креирали консенсуални појам тероризма издвајањем већег броја дефиниционих елемента, чему следе слични покушаји Марте Креншоу (*Martha Crenshaw*).

Поред оваквог приступа у оквирима академских покушаја политиколошког одређења тероризма, појављују се и апстрактне дефиниције, које настоје да само начелно покрију бројност појавних облика и варијетета тероризма. Таква одређења дају Џон Такра (*John Tackrah*), Волтер Лакер (*Walter Laquer*) и други.³²³

Као правни феномен, који је требало одредити на нивоу међународних организација тероризам је такође било тешко дефинисати управо услед односа акцесорности између политиколошких и правних одређења овог појма. Тако Ивана Бодрожих наводи да се "појмовно одређење тероризма као правне појаве у смислу кривичног дела и неког другог деликта само делимично може ослањати на етиолошко значење појма тероризма, а у основи је директно акцесорно политиколошким одређењима овог појма, јер она представљају основ за адекватно предвиђање одређених штетних делатности као недозвољених и правом забрањених. Питања криминализације терористичких активности зависе од дефиниционих елемената које су током развоја паралелно развијале политикологија и право".³²⁴

Бројне међународне организације и тела давале су кроз време своје дефиниције тероризма, али су се оне упоредо са развојем овог феномена мењале и развијале, задржавајући кроз протек тог времена континуирано изостанак

³²³ О дефинисању појма и покушајима политиколога у уједначавању и обликовању једне прихватљиве дефиниције опширније у Д. Симеуновић, *Op.cit.* стр. 33-41.

³²⁴ И. Бодрожих, "Проблемска питања дефинисања теоризма", *Безбедност*, 3/2015, стр. 165-166.

универзалности и прихватљивости од одређеног релевантног броја међународних субјеката.

Стање се на овом плану посебно променило након терористичких напада на Куле близнакиње у Њујорку 2001, од када један број држава започиње, тзв. "рат против тероризма" (*War on Terrorism*),³²⁵ у оквирима којег правни механизми не играју значајну улогу, док се на нивоу држава ЕУ развијају јединствени документи, о којима ће више речи бити у наредном поглављу.

Особеност дефинисања тероризма кроз механизме кривичног права на нивоу регионалних докумената, представља изостављање политичког мотива као круцијалне класификационе категорије, и прелазак на поимање овог појма као универзално оријентисане друштвене опасности која погађа добра и интересе глобалне заједнице.

Ово олакшава међународну полицијску и правосудну сарадњу, јер искључује могућност позивања лица на клаузулу искључења кривичног права по основу политичког деликта, али се у његовој основи овај диференцијациони критеријум и даље налази и карактерише га.

Тероризам је у својој основи политички мотивисан деликт, који се према Политичкој енциклопедији има разумети као "доктрина и метод борбе за одређене циљеве систематском употребом насиља".³²⁶

Према Правној енциклопедији тероризам се дефинише као посебан облик кривичног дела, који је кроз време мењао своје дефиниционе елементе, односно законски опис, и тренутно се у одредбама националног законодавства налази у

³²⁵ О опасностима проглашавања рата против тероризма, као облика који демократска држава бира као одговор на тероризам, који се веома лако претвара у својеврстан "рат против права", као и могућности искључиво правне реакције на овај тип криминалне делатности, опширније: И. Бодрожих, *Тероризам као категорија националног и међународног кривичног права*, Београд, 2022, стр. 140-143.

³²⁶ *Политичка енциклопедија*, Београд, 1975, стр.1079.

оквиру кривичних дела која по свом доминантном карактеру нису политичка. Чињеница да је законодавац у овој фази развоја законодавних решења тероризма одлучио на овај начин, најпре је одређена процесима евроинтеграција, о чему ће речи бити у оквиру наредног поглавља, али и практичним проблемима који укључују *de iure* деполитизацију овог класичног облика политичког криминалитета, ради олакшаног откривања и доказивања овог кривичног дела, али и олакшане полицијске и правосудне сарадње у кривичним стварима у овој области, под покровитељством хармонизованих правних решења ове категорије деликата.

Повезаност тероризма који је у смислу чл. 4 ст.11 Закона о одбрани³²⁷ одређен као један од облика невојних изазова, ризика и претњи, поред организованог криминала, корупције, елементарних непогода, техничко-технолошких и других несрећа и опасности, са лажним вестима као једним од изазова, ризика и претњи према већ наведеним одредбама Стратегије националне безбедности може бити посматран у контексту њихове повезаности и условљености.

Чињеница да тероризам јесте битно окарактерисан страхом, како у политиколошким тако и у правним одређењима тероризма, у многоме одређује и особеност усмерења истог ка јавности односно већем броју унапред неодређених индивидуа или одређеном колективитету. Поменуто му јасно даје обележје повезаности са лажним вестима на један од следећих начина.

Оне се могу користити као начин манипулације и утицаја на одређене политичке групе или појединце у контексту њихове инспирације, навођења или подстицања да одређене терористичке делатности, пласирањем лажних

³²⁷ Закон о одбрани („Службени гласник Републике Србије“, бр. 116 / 2007, 88/2009, 88/ 2009 - др. закон, 104/2009 - др. закон, 10/2015, 36/ 2018).

информација о недозвољеном, противправном, нехуманом или неприхватљивом понашању одређене државе, односно представника њених власти према појединцима или групама одређене расне, етничке или националне припадности и може код истих изазвати идеју, или акцију усмерену ка извршењу неке од набројаних активности које имају карактер кривичног дела тероризма.

Са друге стране информационо доба успоставило је кроз пласирање лажних вести простор за јавну прокламацију идеја које могу имати снажан непосредни подстичући утицај на лица која се у односу на особу или колективитете који пласирају лажну вест(и) налазе у односу какве зависности-политичке, верске, медијске или шире социолошке повезаности.

Лажне вести могу бити пласиране и ради провоцирања одређених политичких активности државе усмерених у правцу спречавања и сузбијања активности које по својој природи нису биле делатности тероризма, али су као такве представљене.

Све неведено представља двоструки безбедносни изазов, ризик и претњу због којег специјализоване службе за споровођење закона, поштујући законом предвиђене механизме сопственог активирања и рада морају радити на заштити уставног уређења и безбедности, али и права и слобода човека и грађанина посматраних као индивидуа.

Тероризам је најдиректније везан за дестабилизацију безбедносних прилика неке државе или организације држава, те се на националном, али и регионалном нивоу морају развијати институционални капацитети служби безбедности, како на нивоу њихових техничко-технолошких могућности, тако и на нивоу њихових појединачних професионалних компетенција, који им омогућавају да се уз минимално задирање у слободу и права појединаца ефикасно и законито супротставе терористичким активностима и инструментаријуму лажних вести кроз сопствене безбедносне капацитете који

морају бити предузимани само у складу са актуелним законским решењима и регулативом.³²⁸

5.1.1.1.1 Студија случаја 1. (Случај Рачак)

*Случај Рачак*³²⁹ један је од догађаја из новије историје Републике Србије (РС) који и данас изазива много контроверзи. За њега се везује испољавање различитих политичких ставова, како званичника Србије и албанских политичара на Косову и Метохији (КиМ), тако и представника међународне заједнице, који, у складу са различитим политичким опредељењима својих држава, заступају и различите верзије самог догађаја.

На различите начине се тумаче полицијска акција и њен легитимитет, форензички извештаји српских, белоруских и финских патолога, сведочења очевидаца, као и виновника самог догађаја (тадашње полиције РС и припадника Ослободилачке војске Косова (ОВК)), па и извештавање самих истражних органа РС и Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), као и пресуде Међународног кривичног суда за бившу Југославију.

У складу са премисама медија у РС, у односу на то да ли је њихова уређивачка политика више под утицајем запада или истока, или важе за прорежимске медије, такође је приметно једнострано и обојено извештавање³³⁰,

³²⁸ М. Парезановић, *Заштита уставног поретка*, Лепосавић, 2022, стр. 81.

³²⁹ *Случај Рачак* је назив за оружани сукоб који се догодио дана 15.01.1999. године приликом полицијске акције полиције Србије, вођене против терористичке организације ОВК, на подручју насеља Рачак, општина Штимље, Косово и Метохија, РС. Ова полицијска акција била је осмишљена са циљем неутрализације бројних терористичких активности, које су спровођене према цивилима и представницима државних институција након 1996. године.

³³⁰ Репрезентни примери опозитног извештавања су два наслова, један из Вечерњих новости "Случај Рачак: 22 године од Вокерове лажи која је омогућила бомбардовање Југославије", од 14.01.2021 и други из дневног листа Danas "Sećanje na Račak", од 19.01.2021. <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/secanje-na-racak/>, Интернет, приступљено дана 28.12.2021. Иако објављени са свега неколико дана разлике, њихови углави посматрања истог догађаја у потпуности се разликују у зависности од заступања одређених супротстављених политичких ставова. Текстови су објављени у време годишњице догађаја који описују и у вези са којима се одређују. <https://www.novosti.rs/vesti/politika/954856/slucuj-racak-22-godine-vokrove-lazi-koja-otmogucila-bombardovanje-jugoslavije>; Интернет, приступљено дана 28.12.2021.

па се овде одмах поставља логично питање како је могуће да се о истом догађају, у вези са којим постоји велики број очевидаца, у медијима износе тако супротстављени описи.

Поред наведеног, извештавање страних и домаћих медија о *случају Рачак* и у актуелном периоду је на сличним полазним тачкама као и током 1999. године, када је иницијално извештавано о самом догађају, при чему је настојање да се дође до општеприхваћене истине обрнуто пропорционално броју објављених текстова.

На самом почетку објашњења *случаја Рачак* тешко је започети писање, а да се не повреди једна од уврежених истина или верзија самог догађаја. *Случај Рачак* за српску страну-званичну политику не постоји и у потпуности је изрежиран од стране држава чланица НАТО, предвођених Немачком и САД-ом, њихових обавештајних служби, и помогнут од стране утицајних западних медија, који су у складу са интересима њихових влада и војно - индустријског комплекса ширили лажне вести у циљу припрема за војну интервенцију НАТО према РС под називом "Милосрдни анђео".

Полицијска акција која је спроведена према албанским терористима дана 15.01.1999. године, за српску званичну политику је била легална и легитимна. Спроведена је са циљем разбијања терористичког језгра ОВК, које је из ширег региона поменутог села деловало кроз спровођење бројних терористичких акција на подручју КиМ, које су биле усмерене према државним институцијама, пре свега српској полицији, институцијама и цивилном становништву.

Са друге стране, западни медији и њихови званичници, поједини представници ОЕБС-а, пре свега Вилијем Вокер (*William Walker*), тадашњи шеф верификационе мисије ОЕБС-а на КиМ, који је креатор лажне вести о почињеном масакру над албанским цивилима у месту Рачак, дана 15.01.1999. године, ширили су такве информације са циљем дискредитације српског државног руководства и

њених институција, указујући на такав начин на прекомерну употребу силе и нелегитимно насиље усмерено према албанским цивилима.

Накнадно су такве и сличне информације коришћене за покретање шире медијске кампање у свету која је коришћена за легитимизацију противправног бомбардовања Србије у виду војне интервенције НАТО, без сагласности Савета Безбедности УН.

У циљу чињеничног расветљавања *случаја Рачак*, у последњем временском периоду значајно су допринеле књиге биографско-историјског карактера Данице Маринковић "Судија у рату и миру-Истина под заклетвом"³³¹, тадашњег истражног судије из Приштине и Богољуба Јанићијевића "Рачак-потпуна истина"³³². Иако су ове књиге биографског карактера и у истима се износе веродостојно догађаји, између осталог и на основу личног искуства и непосредног учешћа у истима, допринос истини истих и могућност даљег истраживања се истовремено оспорава, тако што се рецимо књига судије Маринковић назива обликом државне пропаганде³³³.

Сходно презентованом, ако се анализира процес информисања западних медија у вези са грађанским ратом на простору бивше Југославије од 1991. године, могу се установити бројне неправилности, пристрасност у извештавању, неистинито извештавање и све то са једним циљем приказивања РС и њеног државног руководства у негативном контексту³³⁴.

³³¹ Д. Маринковић, *Судија у рату и миру*, Београд, 2018.

³³² Б. Јанићијевић, *Рачак потпуна истина*, Ниш, 2021.

³³³ <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/secanje-na-racak/>, Интернет, приступљено дана 28.12.2021.

³³⁴ О поменутих неправилностима састављени су и извештаји, који се баве анализом пропаганде која је вођена у временском континууму рата у бившој Југославији, а објављени су на порталу невладине организације *Swiss Propaganda Research*. <https://swprs.org/>, Интернет, приступљено дана 29.12.2021. Тако: М. Ames, М. Taibbi "Feature Story: Meet Mister Massacre", *The Exile*, 2000; Р. Worthington, "The hoax that started a war How the U.S.-NATO and the western media were conned in Kosovo", *The Toronto Sun*, 2001.

Након потписивања Дејтонског мировног споразума албански терористи су започели са интензивирањем терористичких акција у намери да се интересовање међународне заједнице усмери према територији КиМ, а уз помоћ медија који су пратили све догађаје вешто је у међународној јавности презентована слика о прекомерној употреби силе од стране српских полицијско-безбедносних снага према албанским цивилима.³³⁵

У том периоду, албански терористи су, у складу са саветима својих западних ментора и албанских политичко безбедносних структура, имали јасна обележја тзв. ОВК, били су снабдевени униформама НАТО, јасно и видљиво су истицали своја обележја ОВК, опремљени су били различитим наоружањем НАТО стандарда, кинеским наоружањем, али и наоружањем које је нестало из албанских касарни у пограничним пределима са КиМ, чиме су јасно приказивали да су они заправо герила³³⁶ и да се боре за ослобађање своје територије од стране српског терора.³³⁷

Оно што је такође значајно, иако се суштински радило о етно-екстремистичком и сепаратистичком покрету, са дугом традицијом, који је спроводио терористичке активности, јесте третирање ове терористичке организације од стране међународне заједнице, које је било нетачно и

³³⁵ Стварање слике односно утиска да је народ као колективитет одговоран за поступке појединаца, није нова у српској историји. О етичким и правним аспектима кривице као субјективног односа лица према сопственим поступцима, на основу којег му се изриче нека врста друштвено-етичког прекора, о традицији приписивања Србима као народу колективне кривице, која је у основи негација савременог кривилног права, правне науке у ширем смислу, али и етичким аспектима кривице као феномена, опширније видети у: Д. Симеуновић, *Српска колективна кривица*, Београд, 2007.

³³⁶ Појам герила на шпанском језику означава "мали рат". Као циљ напада гериле појављују се војни, полицијски и државни објекти, а начин односно тактика гериле везују се за изненадност и препад. Према Симеуновићу герила се у најширем смислу може дефинисати као "форма борбено-организованог политичког деловања малих, наоружаних, врло мобилних илегалних група које, претендирајући на заступање интереса народа и налазећи упориште у њему, врше колективну употребу оружане силе као директног насиља против владајућих завојевача или окупатора". Опширније о особеностима гериле видети: Д. Симеуновић, *Политичко насиље*, Београд, 1989; Д. Симеуновић, *Тероризам*, Београд, 2009, стр. 28-33.

³³⁷ Тако Симеуновић истиче: "политички интерес је уједно и разлог који ствара пренаглашено видну разлику између терориста и герилаца која се манифестује углавном у томе да се први израз свуда у свету узима као негативна а други као позитивна етикета". Д. Симеуновић, *Op.cit.*, стр. 27.

пристрасно. Наиме, иако су албански терористи спроводили сличне терористичке активности као и други етно-сепаратистички покрети у свету, који су на јасан начин третирани као терористичке организације, у случају ОВК, овакав став је изостао, јер је то одговарало НАТО државама да у потпуности изврше процес разбијања Југославије, али и слабљења и распарчавања Србије која је, као већински православна држава од стране западног фактора оцењена као република са снажним проруским утицајем чиме је за НАТО представљала легитимну мету, због стратешког ширења НАТО на источну земљину хемисферу.

У контексту јачања терористичких активности истражни судија Даница Маринковић наводи да је прва истрага коју је водила због кривичног дела тероризма из чл. 125 Кривичног закона Југославије (КЗЈ)³³⁸, била истрага према групи терориста на челу са Хашимом Тачијем, званим Змија, касније председником тзв. Косова. Та група је била сачињена од 15 чланова, а тројица из поменуте групе ухапшени су октобра 1996. године (Беслим Рама, Идриз Асани и Авни Нура), док су остала дванаесторица били у бекству (Адем Јашари, Јакуп Нура, Фадил Кадриу, Нуредин Љуштаку, Адемов брат Сахит Јашари, Рафет Рама, Сами Љуштаку, Иљаз Кадриу, Реџеп Сељими, Зенун Кадрију, Ани Јанузи). Оптужени су за кривично дело тероризма, јер су од 1992. године, након боравка у Албанији, где су војно обучавани од стране албанских старешина и са њиховом армијом припремани за тероризам. Сви терористи су били са територије Општине Србица, а њихов циљ је био спровођење терористичких аката на подручју КиМ, са крајњим циљем да се територија КиМ и друге територије у Србији насељене Албанцима одцепе од СРЈ и да се формира засебна држава која би се припојила Албанији. За своје акције ова група је прибавила већу количину оружја: аутоматске пушке, снајпере, муницију, ручне бомбе, тромблонске мине

³³⁸ И. Бодрожић, *Тероризам као категорија националног и међународног кривичног права*, Београд, 2022, стр.14

и друга експлозивна средства, која су добили од Војске Албаније. Редовно су обучавани у руковању ватреним оружјем, а тајне састанке су одржавали у месту Дољи Преказ, где су договарали, припремали, и планирали извршење оружаних терористичких акција на територији КиМ, у циљу напада на припаднике МУП Р Србије, објекте Војске Југославије и објекте где су смештена избегла лица српске националности после хрватске војне акције "Олуја". У организованим терористичким актима ова група је:

– Маја 1993. године из заседе на пружном прелазу Глоговац, испаљеним хицима из аутоматског ватреног оружја, на службено возило полиције, у којем су се налазили милиционери треће смене ПЈМ Глоговац, којом приликом су смртно страдали милиционери Небојша Ђорђевић и Звонко Јевтић, док су тешке повреде и ране задобили Зоран Илић, Синиша Видосављевић, Миролуб Миленковић, Предраг Перчић и Бојан Младеновић;

– На основу изјава оптужених и ухапшених Бесима Раме и Авни Нуре дошло се до сазнања да је ова терористичка група организовала дана 11.02.1996. године терористички акт према избеглим лицима из Хрватске, смештеним у избегличком логору у Вучитрну, тако што су у њихову спаваону убацили две ручне бомбе које нису експлодирале, али је порука сејања страха била потпуно јасна³³⁹.

Такве сличне терористичке акте ова група је организовала 1996. године на више локалитета на територији КиМ, координисано, а понекада су се дешавали истог дана, у исто време³⁴⁰.

³³⁹ Циљ ових терористичких активности је био јасан. Намера је била да се избегличка популација, српске националности застраши, како би се што пре иселили са територије КиМ, јер ова терористичка организација није желела мултиетничко друштво већ територију искључиво насељену Албанцима, па су избегличку популацију насилно исељену са простора Хрватске видели као претњу његовим сепаратистичким циљевима. Такође овде треба истаћи и добру сарадњу Хрватске и ОВК током ратова на простору бивше Југославије.

³⁴⁰ Д. Маринковић, *Судија у рату и миру*, Београд, 2018, стр. 153-156.

У току 1998. године настављено је јачање терористичких активности ОВК посебно у реону Дренице, који је важило за једно од важних упоришта екстремистичких и терористичких активности. Терористички акти су се спроводили према припадницима војске и полиције, службеницима државних институција, цивилима, али и према Албанцима и припадницима других националности који су били лојални држави³⁴¹. У поменутих терористичким актима, а приликом борби полиције са албанским терористима у месту Доњи Преказ, 5 марта 1998. године, ликвидиран је Адем Јашари који је важио за оснивача ОВК. У том оружаном сукобу са терористима које је предводио Јашари, погинули су полицајци Раде Радаковић и Андреас Кочановић, а тешко су рањени полицајци Жељко Мрдаљ, Живко Томић, Предраг Фабијанић, Ненад Шаре, Ненад Вујошевић, Жељко Павашевић, Стево Богојевић и Миодраг Кртинић. Током овог оружаног напада ликвидирано је више од 20 терориста који су користили различито ватрено и артиљеријско оружје. Пре почетка акције полиција је позвала све терористе да се предају и њих више од 30 је напустило базу док су остали наставили у више различитих напада да се сукобљавају са полицијом³⁴².

У овом случају, иако се радило о терористи, од кога је зазирано и албанско становништво, које је пријавило његов повратак у породичну кућу, после дужег сакривања и бекства од судских и полицијских органа, било је приметно потпуно необјективно и пристрасно извештавање страних медија о случају Јашари. Тако су инострани медији извештавали о овом случају као о масакру над цивилима и Јашаријевој породици, иако је он сам показујући своју бруталност ликвидирано неке од чланова своје породице, јер нису желели да се оружаном супротстављају против полиције своје државе. Акција полиције је оцењивана прекомерном и бруталном, иако не постоји држава на свету која не реагује у оваквим

³⁴¹ Б.Јанићијевић, *Рачак потпуна истина*, Ниш, 2021, стр. 109-122.

³⁴² *Ibid.*, стр. 110-113.

случајевима одлучним антитерористичким акцијама уз употребу силе на својој територији³⁴³.

Такође антитерористичка акција у Преказу се у страним медијима представљала као прекретница у одлучивању о бомбардовању Србије како би се спречила хуманитарна катастрофа и убијање цивила, при чему се број цивила стално увећавао. Тако је *BBC* 12. марта 2000. године, непосредно пред бомбардовање, објавио текст под насловом *Behind the Kosovo Crisis*³⁴⁴, у којем аутор објашњава да су српске снаге уз прекомерну употребу силе борбених оклопних возила и транспортера упали у село и извршили масакар и убиство 53 члана породице Јашари. У овом тексту се тврди да је случај Преказ био значајан за промену јавног мњења о догађајима на Косову, док се оваквим и сличним текстовима, у суштини мењала свест грађана и ширег јавног мњења са циљем рипремања за предстојећу војну интервенцију.

Према подацима српске стране у акцији је у борбама поред Јашарија и других терориста погинуло је и 28 чланова њихових породица који се нису предали полицији, при чему су неки учествовали у сукобу или их је Јашари користио као живи Штит.

Случај Рачак је прави пример како се ширењем лажних вести, спровођењем пропаганде и дезинформисањем, може утицати на креирање јавног мњења, промену свести грађана и задобијање подршке за заступање одређених политичких и војних интереса.

У случају да се протоком времена у потпуности потврди да је *случај Рачак* вешто изрежиран, те уколико се целокупан процес извештавања и деловања

³⁴³ У актуелном периоду смо сведоци да Израел на терористичке акте Хезболаха делује толико брутално да рушњи читаве квартове ракетирањем.

³⁴⁴ "Behind the Kosovo Crisis", <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/674056.stm>, Интернет, приступљено дана 28.12.2021.

званичника САД, Немачке и других западних земаља чланица НАТО посматра све до 1999. године и НАТО бомбардовања Србије, онда можемо да закључимо да су лажне вести у овом случају биле само део једног процеса, односно "хибридног рата" који је спровођен над Југославијом, све до њеног потпуног разбијања и накнадног покушаја оцепљења дела територије РС (КиМ). Такво тумачење проналази упориште и кроз установљавање присутности и комбиновању конвенционалних и неконвенционалних средстава вођења рата, од пропаганде и ширења лажних вести, деловања обавештајних служби, помагања терористичких активности ОВК, па све до бомбардовања и војне интервенције НАТО путем конвенционалних средстава вођења рата.

5.1.1.2 Лажне вести и саботажа

Следећи невојни изазов, ризик и претња према одредбама наведеног члана Закона о одбрани који ће бити анализиран у контексту његове потенцијалне повезаности са лажним вестима јесте саботажа. Она се може разумети као облик техничко-технолошких и других несрећа и опасности.

Према Политичкој енциклопедији саботажа је као појам настала у процесима борбе радничког покрета у контексту стратегије које су подразумевале ометање и онемогућавање рада, најпре у процесу идустијске производње, са циљем смањивања добити послодавца и утицаја на његово одлучивање о захтевима радника. Као таква представљала је класичан облик борбе у сфери остваривања и заштите економских права. Међутим, њена каснија употреба превазилази економске мотиве и домете и проширује се на насилне

делатности које бивају усмерене на ометање и наношење штете ширем друштвено-политичком уређењу ради саботирања, остваривања политичких, економских и уставних циљева и развитка.³⁴⁵

У данашњем контексту саботажа подразумева прикривен, подмукао начин проузроковања какве штете по државу, њене институције, у вршењу службене дужности или радне обавезе.

Особености овог понашања су специфичан начин извршења, као и чињеница да се предузима у обављању радних задатака. Она је као таква везана за однос службених лица или радника и њиховог послодавца, у овом случају државу, државни орган или институцију, а начин на који се реализује је прикривен или помукао. Реч је о субјективним понашањима које карактерише чињеница да пасивни субјекат није могао да предвиди, а самим тим се одбрани од оваквог поступања, те јој ово даје карактеристику тајности.

Саботажа може бити резултат пласираних лажних вести, али и информације о учињеној саботажи могу бити предмет пласирања лажних вести.

Будући да се она начелно не везује за тачно одређено време у којем се предузима, она се може предузети и у време мира и за време рата. Као специјални облик деловања током мира она има за циљ да ослаби државу или њене организације у циљу изазивања шире политичке дестабилизације.

Начин на који ће информација о саботажи бити пласирана може имати вишеструке ефекте.

Као пример се могу навести штетне активности које су предузете у неком производном погону, који има шири значај за снабдевање државе, као што је на пример електроенергетски систем или систем водовода, те се грешке у

³⁴⁵ *Политичка енциклопедија*, Београд, 1975, стр.921.

производном процесу, које су резултат немара или несавесног обављања службене или радне дужности, могу ради прикривања одговорности појединаца представити као делатности саботаже.

Такође се активности извештавања о кваровима или штети на дистрибутивним системима у привреди могу представити као део посебних тајних и прикривених активности других држава, које су усмерене ка политичкој дестабилизацији друге државе или групе држава.

Први пример може бити проблем са којим се суочила Електропривреда Србије када су машине за рад покварене што је довело до неадекватног коришћења ресурса у производњи електричне енергије.³⁴⁶

Други пример могу бити пласиране вести о умешаности Русије у квар на гасоводу Северни ток који је према пласираним вестима предузет у циљу политичке одмазде и спречавања снабдевања гасом као основним ресурсом држава чланица Европске уније, које се у случају руско-украјинског рата налазе на страни Украјине.³⁴⁷

³⁴⁶ Током 2021. и 2022. године у оквиру пословања Електропривреде Србије, у периоду од 13 месеци, десило се чак 7 већих кварова, односно хаварија. Начини њиховог настанка, узаступност и степен проузроковане штете, како у погледу непосредних финансијских трошкова, тако и у погледу нормалног одвијања привредне делатности били су симптоматични и указивали на потенцијалне облике саботаже.

Прва хаварија десила се средином децембра 2021. године, када је услед недовољних количина угља и мазута дошло да пада производње у термо-систему Електропривреде Србије, услед чега је 130000 потрошача електричне енергије остало без струје. Поменуто је изазвало потребу увоза струје по рекордно високим ценама.

Друга хаварија је подразумевала експлозију у постројењу у којем се суши угаљ, услед чега су са радом стала два производна погона, тзв. блока у ТЕНТ - Б. Томе се надовезује и кашњење ремонта, које је такође проузроковало потребу увоза струје.

Наредна хаварија десила се половином јануара 2022. када је дошло до избијања пожара у Рударском басену "Колубара", којом приликом је запаљен багер за одлагање земље, изузетне вредности.

У августу месецу 2022. године из употребе је избачен багер за копање угља, а потом је дошло и до његовог оштећења.

Начини извештавања о поменутим догађајима, разликовали су се од стране до стране, али оно што недвосмислено јесте у питању, јесу кварови, хаварије и њихова учесталост, која говори или о намерном проузроковању или о немару историјских размера. Пример је одговорајући у контексту потребе представљања и објављивања података од јавног значаја, који су у зависности од претежног интереса онога ко вест пласира усмерени као постизању одређеног интереса.

³⁴⁷ Уништење гасовода **Северни ток**, која се догодила 26. септембра 2022, је према ставу који је изнео амерички новинар, Симор Херш (*Seymour Hersh*) иначе добитник Пулицерове награде, тајна операција САД, довела је до

Који год да је облик употребе лажних вести у питању оне се користе у сврху политичке борбе и стицања одговарајућих политичких циљева, а чињеница да су предузете тајно, прикривено, ненадано оставља простора креаторима лажних вести, да олакашно без непосредних доказа, који су недоступни или још увек неоткривени одређене активности представе као лоше и тиме оправдају сопствене будуће активности.

Оне пак могу бити коришћене и као параван односно покриће за неке облике општег криминалитета, када се под плаштом вести о тзв. саботажи користе за прикривање објективних пропуста који воде како грађанској тако и кривичној одговорности индивидуално одређених лица.

5.1.1.3 Лажне вести и шпијунажа

Процеси прикупљања и анализе информација од стране обавештајних служби везују се и за информације које су тачне и на основу којих се држава одређује према значајним политичким питањима и односима, али и оне које су лажне односно неистините, на основу којих пак држава може бити доведена у ситуацију да погрешно и неправовремено реагује на одређене односе и ситуације.

Особености међународне политике и међународних односа у укупности посматрано утичу на свеобухватну потребу политике за тачним информацијама и знањима, које се односе на све сфере друштвеног живота у демократском

оштрих полемика широм света. И док су САД негирале било какву умешаност, Русија је тражила независну истрагу које би открила учиниоце и намере ове саботаже. У штампи су се овим поводом, могли прочитати опречни ставови, од оних који су тврдили да Русија нема никакав интерес да уништи гасовод, јер је он најдиректнија веза Немачке са руским гасом, док је чињеница да је економски интерес САД препознатљив у аутоматској повишеној потражњи америчког природног гаса из Европе, индиција о потенцијалној истинитости информација које је изнео.

друштву. Један од највећих обавештајних система, обавештајни систем САД-а³⁴⁸, пред своје обавештајне службе остављају стални захтев за поседовањем чињеница и знања, оличен у речима америчког теоретичара Шермана Кента (*Sherman Kent*) "знање наша држава мора да поседује у погледу других држава да би обезбедила да њен став не би трпела, нити да њени потхвати не би доживели неуспех стога што њени државници и војници праве планове и делују у незнању. То је знање на коме ми заснивамо нашу високу политику према осталим државама у свету".³⁴⁹

Према Радомиру Милашиновићу обавештајна служба САД на иницијативу политичких планера систематским истраживањем приступа посматрању одређених догађаја, а у погледу поменутих активности указује на два начина на који служба долази до непознатих информација. То су посматрање и истраживање. Различити теоретичари на различите начине одређују етапе односно фазе обавештајног процеса, али заједнички именитељ им је повезаност између политичког и обавештајног фактора, као и међузависност која је најпре усмеравајућег карактера, у правцу од креатора политике ка обавештајној служби и процесу. Иако је процес начелно усмерен у поменутом правцу, не ретко се дешавало да се због акумулиране моћи оличене управо у поседовању ексклузивних информација и знања дешавало да обавештајна служба не поступа доследно или пак поступа потпуно независно од упутстава политичких центара моћи.³⁵⁰

³⁴⁸ Према Младену Бајагићу "обавештајно-безбедносни систем САД, представља део система националне безбедности који чине Конгрес, Председник и Извршни уред председника, систем надзорних и координационих тела и установа и обавештајна заједница у целини, као и специјалне полицијске и војне формације и мултидисциплинарне установе које учествују у реализацији тајних активности.

Обавештајно-безбедносни систем подразумева свеукупност државних органа који су надлежни за оснивање, руковођење, усмеравање и контролу и надзор рада обавештајних, контраобавештајних и служби безбедности као и других институција које учествују у реализацији обавештајних, безбедносних и сродних (тајних) активности". М. Бајагић, *Шпијунажа у XXI веку- Савремени обавештајно-безбедносни системи*, Београд, 2008, стр. 34, фн.16.

³⁴⁹ Sh. Kent, *Strategic Intelligence for American World Policy*, Princeton, 1968, p.1.

³⁵⁰ Опширније о утицају рада обавештајних служби на политичко одлучивање и активност САД опширније у: R. Milašinović, *CIA-moć i politika*, Zagreb, 1984, str. 142-166..

Како се у Републици Србији велики број институција у ширем смислу има сматрати делом обавештајно-безбедносног система³⁵¹, у овом делу истраживања као најинтересантнија за заштиту државе од безбедносних изазова, ризика и претњи појављује се Безбедносно-информативна агенција.

Она је према одредбама чл. 2 Закона о Безбедносно-информативној агенцији надлежна за обављање следећих категорија задатка и послова:

Врши заштиту безбедности Републике Србије, открива и спречава све делатности усмерене на подривање или рушење Уставом утврђеног поретка Републике Србије;

1. Истражује, прикупља, обрађује и процењује безбедносно-обавештајне податке и сазнања од значаја за безбедност Републике Србије и информише надлежне органе о тим подацима и
2. Обавља друге послове одређене законом.³⁵²

Безбедносно-информативна агенција у обављању својих послова из делокруга надлежности одређених законом примењује све обавештајне методе, под којима се имају разумети: прикупљање обавештајних података коришћењем људских извора, технички метод, метод анализе садржаја, коришћење легалних

³⁵¹ Према Бајагићу обавештајно-безбедносни систем Републике Србије чине:

1. Народна Скупштина Републике Србије,
2. Одбор за безбедност и одбрану Републике Србије,
3. Врховни савет одбрана Србије,
4. Влада Републике Србије,
5. Савет за националну безбедност,
6. Безбедносно-информативна агенцијас Републике Србије,
7. Војно-безбедносна агенција и Војно-обавештајна агенција,
8. Служба безбедности Министарства спољних послова и
9. Министарство унутрашњих послова. М. Бајагић, *Op.cit.*, стр.359-360.

³⁵² Закон о Безбедносно-информативној агенцији („Сл. гласник РС“, бр. 42/2002, 111/2009, 65/2014 – одлука УС и 66/2014 и 36/2018); Законик о кривичном поступку („Сл. гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - одлука ус и 62/2021 - одлука УС).

могућности за прикупљање обавештајних података и методе које се користе у обради прикупљених података.³⁵³

Појам легалног прикупљања обавештајних података подразумева усклађеност активности службе са одредбама Закона о Безбедносно-информативној агенцији и Законика о крвичном поступку којим се детаљно одређују правила и услови за предузимање посебних доказних радњи и превентивних мера усмерених ка спречавању извршења тешких кривичних дела и најтежих облика тешких кривичних дела.

Шпијунажа представља ужи појам у односу на обавештајну делатност, док је обавештајна служба облик институционалног спровођења обавештајне делатности и шпијунаже.

У Опћој енциклопедији Југословенског лексикографског завода обавештајна служба је „специјализирана професионална организација (или орган) која, као релативно самосталан систем, дјелује у саставу државног апарата, политичке партије или покрета, а задаћа јој је да властитој држави, партији или покрету осигура увид у тајне податке и стање у другим државама, партијама и покретима, ради стварања и вођења политике и подузимања одређених поступака у миру и рату. Она самостално или у сурадњи с другим органима и организацијама (институцијама) проводи и реализира дио државних, односно политичких циљева, примјеном тајних метода дјеловања, а у својој земљи, партији или покрету штити виталне тајне и објекте од обавјештајне и **друге субверзивне дјелатности** стране државе или организације“.³⁵⁴

Из горе наведне дефиниције обавештајних служби може се утврдити да оне имају веома широк делокруг рада, који се може класификовати на следеће врсте

³⁵³ М. Бајагић, *Op.cit.*, str. 363.

³⁵⁴ *Опћа енциклопедија*, т. 6., Загреб, 1988, стр. 122.

делатности: обавештајну, контраобавештајну,³⁵⁵ субверзивну и делатност заштите уставног поретка државе или унутрашње организације и структуре сопствене партије или покрета.

Обавештајна компонента њиховог деловања своди се на осигурање увида у тајне податке и стање у другим државама, партијама и покретима, тј. на прикупљање података неопходних за остваривање таквих увида.

Контраобавештајна компонента подразумева заштиту виталних тајни и објеката сопствене државе, партије или покрета од обавештајне делатности страних обавештајних служби. Иако се заштита уставноправног и политичког поретка државе или унутрашње организације и структуре сопствене партије или покрета често подводи под контраобавештајну компоненту деловања обавештајних служби, она се, ипак посматра као самостална компонента и суштински се везује за рад контраобавештајних служби или служби за заштиту уставног поретка, као засебних институција у оквиру различитих система безбедности. У контексту деловања обавештајних служби, она се своди на превентивне и репресивне активности које обавештајне службе предузимају у циљу спречавања свих деструктивних и субверзивних активности и снага непријатељских према њиховој држави, партији или покрету.

За разлику од претходно наведених садржаја рада обавештајних служби, о којима речито говоре већ и њихови називи, субверзивна компонента њиховог рада је прилично контроверзна и подложна различитим тумачењима.

³⁵⁵ Ове активности се односе на долажење до информација о непријатељским плановима на основу којих је могуће заштитити сопствену државу, али и на примену мера контраобавештајне заштите сопствених обавештајних операција.

У америчкој и енглеској теорији се она означава као „тајне операције“ (*covert operations*), „тајне акције“ (*covert actions*), „тајне политичке акције“ (*secret political actions*) или „специјалне активности“ (*special activities*).³⁵⁶

Најчешће се, ипак, употребљава термин „тајне акције“. Према Симеуновићу субверзија је сложени облик институционалног насиља које карактерише индиректна и директна примена силе, а може се дефинисати као настојање и реализација настојања максимизираних продора таквих глобалних, идеолошких, економских и културних образаца и односа и по укупан профил друштва битних друштвених и привредних усмерења (као и парцијалних попут начина војне обуке, тржишне оријентације) све до начина индивидуалног и колективног живљења (патолошки менталитет) који омогућавају реализовање стратешког циља носиоца субверзије у одговарајуће поре друштва – објекта субверзивне пенетрације.

По Бошку Годоровићу и Душану Вилићу, „суштину тајних операција чине субверзивне или превратничке активности неконвенционалног карактера, помоћу којих се током краћег или дужег временског периода подрива и слаби политичка, економска, војна и морална моћ и јединство датог друштвено-политичког система, ради стварања услова за обарање легалне и легитимне владе нападнуте земље, нелегалним, тајним методама посредованим од неке иностране силе“.³⁵⁷

Иако се овде субверзија сагледава преваходно са њеног антидржавног аспекта, ипак је ово одређење довољно добро за сагледавање суштине и основних појавних облика субверзивног деловања.

По истим ауторима, основни појавни облици тајних операција су:

³⁵⁶ М. Бајагић, *Обавештајна активност и спољна политика*, Београд, 2004, стр. 84-85.

³⁵⁷ Б. Годоровић, Д. Вилић, *Тероризам и нови светски поредак*, Београд, 1999, стр. 177-179.

1. Обавештајне и индоктринарне активности;
2. Припрема и извођење (или само подстицање) државних или војних удара или пучева;
3. Организовање и извођење саботажних акција;
4. Подизање оружаних побуна;
5. Дуготрајно вођење „герилских“ дејстава, односно систематско узнемиравање противника најразноврснијим терористичким актима;
6. Подривање економске основице и предузимање економских удара у циљу изазивања привредне дестабилизације;
7. Изазивање или подстицање унутрашњих међунационалних или међуверских антагонизама с циљем стварања политичке дестабилизације, односно општег хаоса;
8. Корумпирање или уцена високих функционера власти и информативно-комуникацијског система ради обезбеђивања одлучујућег утицаја на јавно мњење;
9. Тајно наоружавање и обука паравојних састава за случај оружане побуне и
10. Извођење терористичких дејстава;³⁵⁸

За потребе овог рада значајно је навести и кратку дефиницију тајних акција коју је дао бивши функционер најпознатије америчке и светске обавештајне службе – ЦИА-е, Ричард Бисел (*Richard Bissel*). По њему, тајне акције представљају „покушаје мешања у унутрашње ствари других држава средствима закулисних игара“.³⁵⁹ А по његовој класификацији, у те акције спадају:

1. Пружање политичких савета и препорука;
2. Подмићивање неког појединца;

³⁵⁸ *Ibid.*

³⁵⁹ М. Бајагић, *Op.cit.*, стр. 85.

3. Финансијска подршка и „техничка помоћ“ политичким партијама;
4. Подршка приватним организацијама, укључујући и радничке синдикате, пословне фирме, задруге и др.;
5. Тајна пропаганда;
6. „Приватна“ обука појединаца и размена особља;
7. Економске операције;
8. Парамилитарне или политичке акције намењене за свргавање или подржавање неког режима; и
9. Покушаји атентата.³⁶⁰

Као што се из горе наведених схватања субверзивних акција да видети, сви ови аутори помињу тајне пропагандне активности, индоктринације, слабљење морала, изазивање и подстицање економских удара, стварање и изазивање политичких дестабилизација, финансијску и „техничку помоћ“ политичким партијама, изазивање или подстицање унутрашњих међунационалних или међуверских антагонизама с циљем стварања политичке дестабилизације, односно општег хаоса и др.

Оно што је заједничко за поменуте активности обавештајних служби јесте да је за њихово спровођење у великом броју случајева неопходна медијска подршка, контролисање одређених медија, пласирање и осмишљавање одређених медијских садржаја, пласирање одређених информација и дезинформација, односно лажних вести.

Такође, значајно у деловању обавештајних служби у садашњем времену, када је доступност различитих врста информација на изузетно високом нивоу, када се начело тајности тешко остварује, оне су у могућности да кроз легалне видове прикупљања података дођу до веома значајних информација, које су

³⁶⁰ *Ibid.*

потребне за њихов свакодневни рад, посебно у домену информативне делатности.³⁶¹

У оквиру процеса прикупљања информација из легалних извора обавештајне службе управо прате рад и извештавање медија са различитим прерогативима (штампаних, електронских, таблоида, провладиних, антивладиних, интернет портала, објаве појединаца на друштвеним мрежама итд.). Анализом оваквих садржаја обавештајне службе долазе до квалитетних информација политичко-безбедносне и друге садржине, али и до података о личностима (њиховим политичким и идеолошким убеђењима, слабостима, врлинама, склоностима и манама).

Кроз овакво деловање обавештајне службе препознају и објаве у виду лажних вести, и штите сопствену државу од истих, препознајући их и проничући у њихову садржину и позадину њиховог настајања.

Такође, као што је то у претходном делу наведено обавештајне службе су, кроз прикупљање информација, упоређивање истих са информацијама којима већ располажу из других извора, у стању да креирају изузетно квалитетне информације и процене, као и да произведу и „сопственим каналима“ дистрибуирају лажне вести које треба да помогну остваривању постављених циљева.³⁶²

Прикупљање информација из легалних извора и путем техничких средстава је процентуално најзаступљеније, у скоро 80 % случајева, док се рад са живим изворима или људска дисциплина, или како се још наводи код неких аутора агентурни рад, спроводи у свега 20 % случајева, посматрано кроз призму

³⁶¹ Прикупљање информација, обрада и анализирање истих извештавање.

³⁶² Према становишту Марка Ловентала (*Mark Lowenthal*) и Роберта Кларка (*Robert Clark*) пет кључних дисциплина обавештајног су људска (према живом извору човеку), сигнална, геопросторна, дисциплина мерења и потписа и дисциплина отворених извора. M. Lowenthal, L. Clark, *The five disciplines off intelligence collection*, Washington, 2015.

алокације ресурса обавештајних служби³⁶³. Међутим, овде треба напоменути да овај процентуални однос само оквирно осликава стварно стање рада обавештајних служби, јер исти зависи пре свега од односа међу државама. Уколико су између две државе лоши, непријатељски односи, прожети сталним сучељавањима и сложеним оперативним дејствима, утолико ће заступљеност агентурног рада, односно рада са живим изворима бити израженија у односу на легалне видове прикупљања података, при чему ће и прикупљање података техничким средствима такође бити офанзивно.

Када је у питању рад са живим изворима генерални циљ обавештајних служби је стварање што боље мреже живих извора – агената, јер су живи извори најзначајнији и још увек непревазиђени када је мерило квалитет информација, поузданост истих, доступност центрима одлучивања и могућност спровођења утицаја.

Иако се и другим видовима деловања служби постижу значајни резултати, агентурни рад је наспецифичнији, најзахтевнији, најсложенији, најскупљи али и најзначајнији, јер обавештајне службе морају из одређеног људског контингента да издвоје одређена лица, да их изучавају, да се припреме за успостављање контакта са истима, да пронађу модалитете за њихово придобијање за сарадњу, да организују начине њиховог коришћења за потребе службе, да их константно проверавају и усмеравају итд. Овде наравно не треба извући закључак да ће сва лица која су у контакту са обавештајном службом постати значајни стратешки агенти исте, јер, нека лица, у одређеним фазама нису ни свесна да раде за обавештајну службу, на пример кроз писање одређених процена о политичко-безбедносној ситуацији у земљи.

363

Само мали проценат агената постају стратешки значајни агенти службе, док сви остали живи извори могу на различите начине да помажу рад исте, у складу са осмишљеним и добро испланираним задацима.³⁶⁴

За тему овог рада зачајан је рад обавештајних служби са живим изворима, јер су често мете обавештајних служби за придобијање за сарадњу управо новинари. Постоји више разлога за то. Новинари су често носиоци ексклузивних информација, информација које нису објављене због уређивачке политике, располажу са великим бројем сопствених извора информација, имају приступ редакцијским информацијама, на основу акредитација имају могућност приступа различитим догађајима од значаја за политику и безбедност.

У складу са наведеним, уколико би неки новинари постали сарадници обавештајних служби, били би у прилици да поред могућности да прикупљају значајне информације и да креирају мрежу информатора (резидентуру), да међу истима траже нове мете наступа за обавештајну службу, али и да информишу лажно за потребе обавештајне службе у складу са интересима исте.

Такође, у још сложенијем могућем сценарију, уколико би такво лице постало оснивач, власник или главни уредник медија, обавештајна служба би била у могућности да директно утиче на уређивачку политику, да спроводи процесе индоктринације становништва, дискредитације одређене политике или

³⁶⁴ Сун Цу Ву у свом делу „Вештина ратовања“, написаном још у V веку п.н.е. помиње различите категорије шпијуна. Овај кинески генерал указује на неопходност познавања непријатеља и располагања информацијама које омогућују предвиђање. По њему, исправна предвиђања не долазе од духова и искуства, већ искључиво од шпијуна, које дели на пет врста: - *месни шпијуни*, које употребљава освајач када се користи услугама становништва неког краја; - *упутарњи шпијуни* су они који се бирају међу званичницима непријатеља; - *преобраћени шпијуни* су шпијуни непријатеља који су ухваћени и користе се у "наше" сврхе; - *шпијуни осуђени на пропаст* су они који извршавају задатке у циљу обмане дозвољавајући да непријатељ сазна за њих, и - *шпијуни који су преживели опасност задатка*, тј. они којима је пошло за руком да се са подацима врате из логора непријатеља. S. Cu, *Umeće ratovanja*, Beograd, 2009.

личности, да слаби морал становништва, да ствара идеолошке поделе у друштву и да шири непријатељску пропаганду кроз пласирање лажних вести.³⁶⁵

Један од значајнијих случајева сарадње новинара са непријатељским политичким и безбедносним структурама, био је случај покојног Данила Грегорића, рођеног 22. новембра 1909. године, преминулог 1957. године, који је био доктор правних наука, новинар, политичар и директор листа *Време*, а осуђен је после рата због сарадње са окупационим снагама. Још као млада особа Грегорић се бавио политиком, а своју политичку каријеру је започео у Југословенском народном покрету Збор, Димитрија Љотића, који је важио за профашистички. Због критика политичког крила у оквиру странке којој је припадао, према Љотићу, искључен је из странке и своју политичку каријеру је наставио у Југословенској радикалној заједници Милана Стојадиновића, тадашњег председника Владе Краљевине Југославије. У то време Грегорић је радио као новинар у прес-служби Владе. Након смене власти наставио је радни ангажман у Влади Драгише Цветковића. У то време фаворизовао је политику Адолфа Хитлера (*Adolf Hitler*) која се односила на економске и социјалне мере. Због таквих идеолошких ставова Цветковић га је изабрао за лице које је било задужено за остваривање сарадње са Трећим рајхом, а често је посредовао између Цветковића и Јоахима Фон Рибентропа (*Joachim von Ribbentrop*), министра спољних послова Трећег рајха. Грегорић је отворено пропагирао приступање Тројном пакту, а као један од заслужних грађана присуствовао је потписивању Тројног пакта 25.03.1941. године у Бечу, којом приликом је лично упознао Хитлера. Како је време одмицало и низали се успеси Трећег рајха, у првим годинама рата све више се дивио Хитлеру и немачким успесима. У том периоду је био главни и одговорни уредник листа *Време* у којем је директно подржавао пронемачку политику пропагирајући нпр. економски напредак земље у време

окупације са намером да се створи слика у јавности да земља напредује под немачком окупацијом.³⁶⁶

У складу са обавештајним активностима, шпијунажом и другим сложеним активностима обавештајних служби, у циљу заштите референтних вредности државе од лажних вести и других сложених непријатељских активности које су повезане са истима, значајну улогу имају и контраобавештајне службе које у оквиру свог деловања треба да пруже адекватан одговор на сваки идентификовани облик непријатељског, противзаконитог и штетног деловања по национану безбедност.

У складу са наведеним и поменутиим различитим изазовима ризицима и претњама контраобавештајна активност не треба само да пружи одговор на класичну шпијунажу и да заштити ресурсе сопствене државе у том случају њена улога би била дефанзивна и анахрона. Контраобавештајна активност треба да буде амбивалентна да препознаје и прати трендове и најновије технологије да разуме и препозна савремене облике непријатељског деловања, да је у могућности да контраобавештајне мере спроводи ван граница сопствене државе, те да у центрима непријатељског деловања препознаје и идентификује опасности. Овде се, у таквом приступу препознаје неопходна офанзивна компонента ових послова, која је у стању да правовремено идентификује опасности пре њиховог настајања и да има адекватан одговор на исте.

Руска Федерација у свом Закону о Федералној служби безбедности, контраобавештајну активност између осталог дефинише као „делатност којом се откривају, одвраћају и пресецају обавештајна и друга опасна деловања обавештајних служби, организација и појединаца, усмерених на угрожавање безбедности Руске Федерације“.

³⁶⁶ <http://sr.m.wikipedia.org>, Интернет, приступљено дана 10.06.2024.

Према Бајагићу, контраобавештајна активност се значајно разликује од њене традиционалне улоге откривања и сузбијања деловања страних обавештајних служби. Она сада обухвата истраживање, откривање и превенцију свих савремених претњи безбедности. Поред традиционалних мера контраобавештајни рад укључује и офанзивне мере операције обмана односно дезинформисања непријатеља.³⁶⁷

Шпијунажа у себи садржи изузетно висок степен друштвене опасности по уставно уређење и безбедност државе у којој се предузима, те се највећи број демократских држава од обавештајног наступа страних служби брани употребом легалних механизма државне реакције на овај облик политичког криминалитета, кроз предвиђање најстрожијих казни за кривична дела која испуњавају обележја шпијунаже као противправне делатности. О правним аспектима инкриминације шпијунаже биће реч у одељку који следи и бави се правним механизмима супротстављања ширењу лажних вести и са њима повезаних активности.

5.1.1.3.1 Студија случаја 2. (Случај БиХ)

Након пада „Берлинског зида“ дошло је до значајних геостратешких промена на простору Југоисточне Европе, пре свега у земљама које до тада нису постале чланице западног војног савеза (НАТО). Иако је ова промена у стручној литератури означена као тачка напретка на пољу разумевања безбедности и прелазак са државоцентричног на измењени, савремени концепт поимања националне безбедности, иста може да се посматра и као моменат од којег почиње ширење утицаја НАТО земаља, на крилима једне нове идеологије, на

³⁶⁷М. Бајагић, "Инострана искуства у развоју теоријског и организационог концепта контраобавештајне активности", *Безбедност*, 1-2/2009.

простору Европе, и неутралисање постсовјетског политичко-безбедносног концепта и утицаја.

Поменути период на простору бивше Југославије, поред оружаних сукоба између националних заједница које су до тада живеле заједно, карактерише и значајан утицај „западних земаља“ на најважнија политичко-безбедносна дешавања, што је резултирало у неким тренуцима и фалсификовањем истине, односно медијским прилагођавањем стварности војним и политичким циљевима појединих страна у сукобу.

На самом почетку међунационалних сукоба у БиХ, муслиманске оружане снаге су имале логистичку и медијску, а у другом делу сукоба и непосредну војну подршку САД и НАТО, која је била усмерена пре свега против српске стране у БиХ, као и против тадашње СР Југославије.

У оквиру медијског извештавања усмереног против српске стране у БиХ, поједини западни медији, у приликама када је било потребно спречити пораз, односно подређени положај муслиманских војних формација, настојали су да створе искривљену медијску слику о стварној ситуацији, како би оправдали унапред планирану примену војних, економских и других мера против српске стране.

Тако су ове синергичне активности медија, безбедносних и војних структура и званичне политике западних земаља биле највидљивије у појединим случајевима попут увођења санкција СР Југославији 1992. године, приликом одлуке о бомбардовању српских положаја у БиХ од стране НАТО савеза, док су стварањем Дејтонске БиХ, активности креирања лажних вести биле осмишљене са циљем неутралисања навдно штетног „руско-српског“ утицаја у БиХ, а фактички су биле усмерене у правцу смањења утицаја Републике Српске на уштрб Федерације БиХ.

У контексту спровођења поменутих активности 1992. године, посебно апострофирамо настојање бошњачког политичког руководства и дела међународне заједнице да медијски пласирају непроверене вести о одговорности и учиниоцима гранатирања сарајевске пијаче Маркале, након чега су западне земље поменути догађај искористиле за доношење одлуке у Савету безбедности ОУН о увођењу економских санкција тадашњој СР Југославији, која је оптужена да логистички подржава српску страну у тадашњим ратним сукобима на подручју БиХ.

Наведеном приликом, западне земље, које су у том тренутку подржавале бошњачку страну, наведену ситуацију су искористиле да у кратком року на нивоу ОУН донесу одлуку о увођењу економских санкција СР Југославији, без жеље да сачекају коначне резултате истраге поменуте експлозије на пијаци „Маркале“.

На основу изнетог стиче се утисак да је експлозија, односно гранатирање изазвано са циљем да се одмах након тог догађаја унапред оптужи српска страна за њено извршење, те на основу медијских паушалних оптужби иницирају одлуке у УН о увођењу санкција против СР Југославије, без стварне жеље да се заврши форензичка анализа у оквиру званичне истраге.

Након тог догађаја, објављивани су коментари и наводи појединих високопозиционираних официра и других званичника међународне заједнице, који су у том тренутку били професионално ангажовани у Сарајеву, да поједини конкретни докази и чињенице из истраге указују да медијска слика направљена у првим тренуцима, након експлозије на пијаци Маркале, не одговара чињеничном стању и доказима установљеним на лицу места, по питању одговорности српских оружаних снага за извршење тог злочина.

Поједини подаци указују на могућност да је бошњачка страна организовала поменути злочин над својим сународницима како би обезбедила

подршку западних земаља и изношењем неистина дискредитовала српску страну, и економски уназирила привреду СР Југославије. У циљу разраде ове теме и долажења до података који би могли да расветле и у потпуности открију истину у вези са овим догађајем, истраживали су бројни медији и стручна лица, при чему су у њиховим извештајима и медијским наступима подједнако изношени дијаметрално супротстављени ставови и тумачења овог догађаја.³⁶⁸

Након потписивања Дејтонског мировног споразума,³⁶⁹ међународна заједница, предвођена САД и појединим западним земљама, пре свега Немачком и Великом Британијом, настојала је да саму примену наведеног споразума контролише кроз формирање својих „полуга моћи“, пре свега кроз постављање Високог представника за БиХ, као међународног представника ОУН који има обавезу да надгледа и координира спровођење цивилних аспеката Дејтонског мировног споразума.

³⁶⁸ <https://www.frontal.rs/robinson-muslimanska-vojska-granatirala-markale/>, Интернет, приступљено дана 08.03.2023. У тексту, који је објављен 14.04.2011. године, се наводи да су "четири генерала УН и још неки службеници признали да је муслиманска војска гранатирала пијацу Маркале у Сарајеву осим тога имамо и свједока – француског генерала који тврди да је видео муслиманског снајперисту који је пуцао на своје људе, наглашава Питер Робинсон, правни савјетник у тиму за одбрану Радована Караџића. "Све то нам даје за право да сумњамо у истинитост доказа из неких претходних судских поступака пред Хашким трибуналом у којима је утврђено да су Срби за то одговорни", рекао је Робинсон, познати амерички адвокат, у интервјуу Новинској агенцији Републике Српске – Срни и оценио да би због тога пресуда у случају Караџић могла да утиче на ревизију неких ранијих пресуда Хашког трибунала. Слична оваква становишта објављена су и у следећим медијима где се детаљно образлажу ставови и поткрепују оређеним чињеницама. https://rtv.rs/sr_lat/hronika/svedok-granatu-na-markale-sa-zgrade-bacili-muslimani_639676.html, Интернет, приступљено дана 08.03.2023. ; Посебно интересантан и значајан текст на наведену тему објављен је 17.12.2015. године, а на основу стручне анализе двоје балистичара Зорице Суботић и Милета Попарића, у којем се на основу експертизе именованих наводе разлози због којих је званична истрага била неоснована и лажирана. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/dosije/aktuelno.292.html:581788-Balisticari-Ljude-pobile-dve-bombe-na-daljinski>, Интернет, приступљено дана 08.03.2023.

Такође слична тумачења у српским медијима су презентована и у повезаним текстовима на <https://forum.krstarica.com/threads/konacno-istina-o-markalama.744740/page-10>, Интернет, приступљено дана 12.03.2023. Супротно наведеним дијаметрално супротни наводи се презентују у следећим текстовима: <https://www.slobodnaevropa.org/a/markale-sarajevo-bosna-hercegovina/32262237.html>, Интернет, приступљено дана 08.03.2023. У овом саопштењу, уз кратку хронологију догађаја наводе се потпуно супротни ставови и образложења истих.

³⁶⁹ Дејтонски мировни споразум, јесте споразум који је потписан у ваздухопловној бази Рајт-Патерсон код Дејтона, у америчкој држави Охајо, а којим је прекинут рат у БиХ (1992–1995), а потписан је 14. децембра 1995. године.

Од 1997. године, по основу добијених „Бонских овлашћења“, високи представник има могућност да доноси амандмане на уставе Републике Српске и Федерације БиХ, да доноси законе и њихове измене, смењује изабране функционере и државне службенике, за које високи представник сматра да крше правне обавезе преузете дејтонским споразумом или услове његовог спровођења, чиме на најочигледнији начин кључно утиче на стварање „сопствене истине“ и свог другачијег виђења најзначајнијих појава у овој земљи, што за последицу може да има доношење политичких одлука са правним и свим другим последицама за грађане ове земље, али и за државе окружења, чиме се потврђује теза о БиХ, као о држави која функционише искључиво под протекторатом дела међународне заједнице.

Током наредних година, међународна заједница, предвођена САД и Немачком, наставила је свој ангажман у БиХ у погледу успостављања нових полуга политичке моћи, посредством којих би могла да најдиректније утиче на спровођење својих стратешких интереса, а на основу тако установљене и уз помоћ медија „прокламоване истине“, била је у могућности да утиче на доношење одређених политичких одлука, које се неће базирати на реално установљеном стању, него искључиво на перцепцији за потребе и циљеве спровођења сопствених интереса и политике на овим просторима.

У поменутом контексту, апострофирамо одлуку међународне заједнице да 2004. године, приступи формирању јединствене обавештајне службе БиХ,³⁷⁰ под називом Обавештајно-сигурносна агенција (ОСА БиХ), која је створена кроз реформу дотадашњег безбедносног система у БиХ, сачињеног од ентитетских обавештајно-безбедносних служби Федералне обавештајно-безбедносне

³⁷⁰ Дана 22.03.2004. године, на основу члана IV.4.а, Устава Босне и Херцеговине, Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине, на седници Представничког и Дома народа, усвојила је закон о Обавештајно-сигурносној агенцији Босне и Херцеговине. Овај закон је ступио на снагу 14.04.2004. године, а агенција је почела са радом 01.06.2004.године.

сигурносне службе (ФОСС) и Обавештајно-безбедносне службе Републике Српске (ОБС).

Приликом формирања ОСА БиХ, најпре је тадашњи међународни високи представник у БиХ, британец Педи Ешдаун (*Jeremy John Durham Ashdown*), донео одлуку о постављању Калмана Кочиша, бившег директора Мађарске обавештајне службе³⁷¹, који је био и амбасадор Мађарске у БиХ, на позицију председавајућег Стручне комисије која је израдила *Нацрт закона о Обавештајно-безбедносној агенцији*. Због неких решења која је предлагао у погледу уређења и надлежности будуће службе, пре свега у погледу стварања унитарне службе убрзо је био смењен, након бројних афера у медијима о неким његовим спорним активностима док је био директор мађарске службе.

Убрзо након смене Калмана, на његово место је именован Драго Ферш, пензионисани бивши директор Словеначке обавештајне службе (СОВА). У то време СОВА је тесно сарађивала са Савезном немачком обавештајном службом -БНД (*Bundesnachrichtendienst*), чак су о томе у више наврата информисали различити медији, јер су у том периоду приликом политичких разрачунавања у Словенији разоткривени заједнички тајни фондови и акције БНД и СОВА, усмерене према западном Балкану, и заједничка прислушкивања на најважнијим комуникационим водовима између западне Европе и западног Балкана.³⁷²

У таквом тренутку када су потпуно видљиви интереси обавештајних служби запада да у потпуности ставе под контролу ОСА БиХ, тешко је било за очекивати да ће се ова служба формирати у складу са уставним начелима у интересу свих грађана и ентитета у БиХ, већ управо супротно ова служба је од

³⁷¹ <http://www.ohr.int/>, Интернет, приступљено дана 17.03.2023.

³⁷² <https://www.politika.rs/scc/clanak/26648/Veliki-brat-vreba-iz-Slovenije>, Интернет, приступљено дана 18.03.2023., <https://mondo.rs/Info/EX-YU/a61400/SOVA-MIS-i-BND-jure-Karadzica.html>, Интернет, приступљено дана 18.03.2023., <https://www.pcnen.com/portal/2007/05/30/obavjestajne-sluzbe-prisluskivale-balkanske-zemlje/>, Интернет, приступљено дана 18.03.2023., <https://www.politika.rs/scc/clanak/27487/Premijer-ocerupao-Sovu>, Интернет, приступљено дана 18.03.2023.

самог почетка формирана тако да је Федерална обавештајно-безбедносно сигурносна служба (ФОСС) фактички апсорбовала ресурсе и кадрове Обавештајно- безбедносне службе Републике Српске (ОБС), па су тако српски кадрови у ОСА БиХ, од момента настајања били у подређеном положају. То је за резултат имало да је ОСА у великој мери своје деловање усмерила према институцијама и лидерима Републике Српске, и то у различитим затвореним оперативним акцијама, представљајући их као легитимне мете јер су наводно у садејству са Руском федерацијом ангажовани на подривању уставног поретка и рушењу „Дејтонске БиХ“³⁷³

Након овог периода, настављене су координиране активности бошњачког фактора у ОСА БиХ и представника обавештајних служби САД, Немачке и Велике Британије, на плану креирања медијске слике у БиХ, са приоритетним задатком дискредитације политичког руководства Републике Српске у БиХ и веза поменутог српског ентитета са Републиком Србијом и Руском Федерацијом, кроз ширење лажних вести о постојању такозване српско-руске пропаганде на подручју БиХ, која наводно изазива даљу хомогенизацију Срба у овој земљи и може да нанесе штету целовитости БиХ. Такође, у руководству ОСА увек су на најзначајнијим функцијама били функционери делегирани од стране бошњачких политичких субјеката, што је омогућило функционисање ове службе у складу са интересима бошњачких партија. На такав начин унутар саме службе су створени подељени интереси.

Околности настојања да се створи лажна слика од стране појединих медија, при томе уз бројне податке да неки од новинара из БиХ, информације преузимају од стране припадника ОСА БиХ за чије интересе раде, или их заједнички формирају, додатно указује на опасност од оваквог хибридног деловања.

³⁷³ П.Перанић, "Питање контроле цивилне обавештајне службе у Босни и Херцеговини", *Журнал за безбедност и криминалистику*, 2/2021, стр. 23-33.

Вести које су проблематичне у погледу њиховог креирања, кредибилитета извора и циља њиховог објављивања, односиле су се на обавештајне и субверзивне активности које се наводно спроводе из Српско-руског хуманитарног центра у Нишу (СРХЦ) и о обучавању руских и српских шпијуна, који делују према БиХ и земљама региона.

Такве вести искоришћене су као повод да се минимизира подршка руководства Републике Србије у циљу очувања тренутног статуса Републике Српске у оквиру БиХ, те да се у координацији са представницима западних земаља изврши унутрашње преуређење БиХ и промена постојећег Дејтонског споразума.³⁷⁴

Пласирање лажних вести на тему постојања и синергичног деловања тзв. „руско-српског фактора“ у БиХ и српског политичког корпуса који тежи отцепљењу и даљем формирању прерогатива државности и самосталности за Р Српску, интензивирано је током 2015. године од стране медија под контролом Странке демократске акције - СДА, а који су према појединим информацијама повезани и са обавештајним системом ове државе, баш у моментима када је актуелно политичко руководство Републике Српске, указивало на хегемонију утицаја бошњачких политичких партија, и на једностране одлуке Високог предствника БиХ, на штету Републике Српске.

У поменутом периоду у фокусу медија у БиХ су биле активности организације „Србска част“ чији је лидер Бојан Стојковић тада остваривао сарадњу са Игором Билбија, председником ове организације са подручја БиХ. Ове две организације су тесно сарађивале са руском организацијом Савеза ратних ветерана и потомака „Наследници победе“, а у јавним објавама су често

³⁷⁴<https://zurnal.info/clanak/zasto-humanitarni-radnici-vjezbaju-gadanje-u-vojnomo-centru-u-nisu/20919>. Интернет, приступљено дана, 13.03.2023.; <https://vijesti.ba/clanak/389921/srbska-cast-zasto-humanitarni-radnici-vjezbaju-gadanje-u-vojnomo-centru-u-nisu>, Интернет, приступљено дана, 13.03.2023.

приказивали слике у војним униформама, са оружјем и на стрелиштима приликом увежбавања коришћења оружја, због чега су овакве активности и интересовање медија били оправдани, јер се ради о организацијама чији чланови испољавају неки облик неуобичајеног-екстремног понашања.

Међутим, уколико се објективно извештава онда су проблематични наводи који ове организације представљају као изузетно утицајне, које су у могућности да спроводе српско-руски утицај на подручју БиХ. Посебно је овде проблематично навођење података о спровођењу српског утицаја посредством ових организација у БиХ.

Одређене информације које су објављиване у периоду од 2016. године, указивале су на њихову обавештајно-субверзивну компоненту и на синергично деловање званичне бошњачке политике, у садејству са појединим медијима из БиХ, али и западним фактором.

Медијска пропаганда појединих медија из БиХ је добила форму дезинформисања, а може се донети и закључак да је повезана и са праћењем и прислушкивањем највиших званичника наше земље приликом боравака и сусрета са својим саговорницима у Републици Српској и БиХ.

Наиме, поједини угледни медији у Републици Србији су указивали на то кроз истраживачки рад својих новинара, па су тако *Вечерње новости*, дана 29.12.2016. године, у чланку под насловом „Да ли је могуће? Босанска тајна служба ОБА прислушкује званичнике Србије“, а на исти начин је информисано и на сајту „Интермагазин“, где је објављен текст под насловом „Безбедносне службе БиХ прислушкују Србију“ (од 30.12.2016. године), али и у другим листовима.³⁷⁵ Од стране стручњака за безбедност као што је Џевад Галијашевић,

³⁷⁵<https://www.kurir.rs/vesti/politika/2613293/skandalozno-bosanska-tajna-sluzba-oba-prisluskuje-zvanicnike-srbije>, Интернет, приступљено дана, 15.03.2023.; <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=236534>, Интернет, приступљено дана, 15.03.2023.

у његовом јавном обраћању, оцењено је да се ради о озбиљном скандалу за ОСА БиХ, јер је Србија, гарант Дејтонског споразума и потпуно је легитимно да се Србија ангажује на томе да се поштује споразум и да се чувају права Срба у Босни.

Оно што је посебно интересантно јесте начин на који су објављени текстови у медијима у Србији, који су уз фотографије српских званичника више звучали као „алармне објаве упозорења“ добијене од безбедносних структура, јер су изнети конкретни подаци о спровођењу обавештајне акције под **кодним називом „Ушће“** од стране ОСА/ОБА, према политичарима из Републике Србије.

У обавештајно-безбедносним пословима, службе безбедности могу да се одлуче да обзнане одређене информације са циљем да се противничкој страни стави до знања да су њихове тајне акције разоткривене, да се одврате од даљег таквог деловања, али и из разлога демантовања одређених вести које могу негативно утицати на спољну и унутрашњу политику и углед државе.

Када се поменуте активности анализирају детаљније, може се закључити да су подаци о Србској части, организацији која нема масовно чланство у БиХ и Србији, могли бити тенденциозно објављени, у циљу повезивања српских политичара у Републици Српској и Републици Србији, са проруским тајним организацијама, како би такве објаве послужиле за легитимизацију спровођења активности ОСА према „српском фактору“ у БиХ, при чему се овде мисли и на примену офанзивних техничких средстава. На оваква размишљања и закључке упућују и подаци који следе.

Циљ медијске дискредитације и неутралисања утицаја српског и православног становништва на подручју БиХ, Црне Горе, али и других земаља региона који се правда борбом против тзв. „малигног утицаја“ руско-српског фактора на подручју Балкана, у суштини представља настојање САД и НАТО

земаља, да се неутрализацијом свих веза са Руском Федерацијом, створе услови за уклањање преосталих земаља региона, пре свих Србије и БиХ у НАТО, и трајно елиминисање сваке врсте анти-НАТО пропаганде на овом простору.

Овакве активности су настављене и током наредних година. Тако, као пример тенденциозног и исконструисаног извештавања указујемо на текстове новинара Авда Авдића, који је фотографије представника организације „Србска част“, који су 2018. године били гости на прослави Дана Републике Српске, када су се сликали са председником Републике Српске Милорадом Додиком довео у везу са наводним организовањем паравојне проруске војске на подручју БиХ. Посебно је симптоматично што је текстове неких не тако утицајних интернет портала „Журнал инфо“ и медија из БиХ преузео медиј *Guardian*, који је чак извештавао да се припадници „Српске части“ обучавају у Српско-руском хуманитарном центру у Нишу, што је демантовано и објављено од стране самог СРХЦ, чак и у медијима који у извештавању фаворизују западне политичке и друштвене вредности.³⁷⁶

У тексту објављеном 12.01.2018. године, на порталу Журнал инфо истакнуто је „уз помоћ руских и србијанских специјалаца Милорад Додик формира паравојне јединице у Републици Српској.“ Дан након објављивања овог текста и фотографија на истом порталу Журнал инфо, кабинет председника Додика демантовао је такве тврдње указујући да се ради о лажним вестима и информацијама које нису засноване ни на једној чињеници, званичном извештају или податку, те да су као такве изузетно опасне и да не служе информисању грађана БиХ. Такође, од таквих информација се моментално оградилa и Амбасада Руске Федерације у БиХ.

³⁷⁶<https://www.juznevesti.com/Politika/Ruski-centar-negira-navode-Gardijana-da-se-tamo-obucava-Srbskacast.sr.html>, Интернет, приступљено дана 15.03.2023.

У вези са наведеним, али и подацима о повезаности појединих новинара са ОСА БиХ указујемо и на наводе у појединим медијима о повезаности новинара Авда Авдића са ОСА, при чему су у јавности објављени подаци и о припаднику ОСА који га користи као извора података, али и фотографије са састанака Мехмедагић Османа, бившег директора ОСА, у угоститељским објектима у Сарајеву³⁷⁷. Овде треба назначити да је новинар Авдић демантовао ове тврдње.

Овакве активности појединих медија у БиХ, повезаних са ОСА БиХ, установљене су у више наврата, а фокус истих је у континуитету био у погледу указивања на изузетно блиске односе Србије и Русије, на „ширење српског света“, на формирање шпијунског центра у СРХЦ у Нишу и на многе друге теме којима се указује на "малигни утицај" Русије у региону.

Због нарастајућих таквих активности и потребе да се демантују ласне вести у више наврата су све до средине 2023. године, реаговали бројни новинари кроз традиционалне медије, али и посредством портала који се баве политичко-безбедносном тематиком.

Посебно су значајне објаве у том погледу биле *Вечерњих новости*, чија је редакција 03.07.2020. године објавила један од најзначајнијих текстова на ову тему под називом „Подмећу да Русија код нас тренира обавештајце“, који на прави начин разобличује ово хибридно деловање. Наиме, радило се објави података да ОСА БиХ пласира западним партнерским службама, посредством

³⁷⁷ <https://infosrpska.ba/8788-2> Интернет, приступљено дана 15.03.2023; <https://www.argumenti.rs/o-cemu-razgovaraju-dragan-mektic-i-avdo-avdic/>, Интернет, приступљено дана 15.03.2023; <https://avaz.ba/vijesti/bih/731196/zasto-je-iznerviran-osmanov-megafon-i-da-li-je-vaskovic-glavni-uzrok>, Интернет, приступљено дана 15.03.2023; (у овом тексту се апострофира да је Авдо Авдић који се представља као заштитник ОСА и „мегафон“ директора ове службе забринут због тога што је Слободан Васковић, новинар са подручја БиХ, објавио податке о везама блиских сарадника руководства ОСА БиХ, са лицима из криминогене средине који су користили SKY телефоне, а што је новинар Васковић у више наврата објављивао; <https://banjaluka.net/sda-protiv-imenovanja-gordane-tadic-na-mjesto-glavnog-tuzioca/>, Интернет, приступљено дана 15.03.2023.

заједничког обавештајно информативног центра ЕУ, лажне вести о тајној обавештајној сарадњи Русије и Србије.³⁷⁸

У тексту се наводи да обавештајци БиХ намеравају да пласирањем лажних информација оптуже Србију да заједно са Русијом припрема акције дестабилизације региона. До ове информације према сазнањима *Вечерњих новости* дошли су припадници српских обавештајних служби који су о том плану усмереном против наше земље обавестили државни врх. Обавештајно-безбедносна агенција БиХ, припремила је документ намењен страним службама са којима сарађује који говори о наводним обавештајним активностима Руске федерације на простору Србије.

Према том документу припадници војнообавештајних снага Русије, наводно, на полигонима наше војске обучавају сараднике са КиМ, из Северне Македоније, Црне Горе и Републике Српске, за дестабилизацију прилика на простору Западног Балкана. Наводно обука траје 15 дана и споводи се уз одобрење државног и војног врха и логистичку подршку Војске Србије, а инструктори су искључиво припадници руске обавештајне службе. Поред ових података о наводној спрези српских и руских служби у документу ОСА који је припремљен за размену са западним службама указује се и имлицира да су циљ овог ангажовања дестабилизације, заправо пре свега КиМ и БиХ.

Кроз анализу овог случаја може се препознати више значајних фактора који утичу на креирање лажних вести, на повезаност медија са обавештајно-безбедносним службама, као и на могућности да се активности коришћења информација, новинара и припадника обавештајних служби могу креирати значајни облици хибридних претњи и субверзивних активности.

³⁷⁸ *Вечерње новости*, 03.7.2020. године, стр. 4; *Вечерње новости*, 04.07.2020. године, стр. 4.

Наиме кроз анализу овог случаја се уочава да:

– Новинарске структуре могу бити повезане са обавештајно-безбедносним службама и представницима одређених политичких центара моћи и могу нетачно, тенденциозно и пристрасно извештавати у складу са постављеним задацима и циљевима,

– Лажне вести могу бити један део хибридног непријатељског деловања које може произвести значајне штетне последице по суверенитет и територијалну целовитост држава,

– Лажне вести могу бити основ за покретање одређених офанзивних активности обавештајно-безбедносних служби према одређеним категоријама лица са у циљем утврђивања чињеничног стања, а такве активности, поред трошења ресурса, уколико су злонамерно покренуте, могу бити злоупотребљене за различите интересе,

– У разоткривање лажних вести су укључене и службе безбедности кроз своје системе анализе података из отворених извора, јер исте представљају претњу по националну безбедност,

– Презентовани пример је показатељ како се у оквиру одређене државе, у складу са интересима, креира политичко-безбедносни и информативно-медијски простор, у којем учествују политичари, институције, службе безбедности, медији и наднационалне политичко-безбедносне организације.

5.1.1.4 Лажне вести и насилни преврат

Полазећи од мисли лорда Ектона да "свака моћ квари, а апсолутна моћ квари апсолутно"³⁷⁹ може се констатовати да нагомилавање моћи у рукама политичке елите изазива велика незадовољства и фрустрације оних који у

³⁷⁹ Д. Симеуновић, *Политика као уметност илузије*, Београд, 2022, стр. 181.

друштву поседују моћ у мањем обиму и интензитету, те се фрустрација изазвана недостатком жељене количине моћи често трансформише у снажну покретачку енергију, која настоји да нелегалним, противправним путем преузме моћ у друштву, кроз преузимање полуга моћи којој се тежило.

Формалноправни механизми преузимања моћи у савременом друштву јесу избори и изборни процес у целини, који подразумевају слободно изражену вољу грађана, која, у задовољавајућем проценту исказана, представља правни механизам којим се једна власт или одржава или смењује.

Међутим, неретки су и противправни и насилни процеси преузимања власти, који се могу појавити као последица нестабилности постојећег политичког режима и имати двојаке узроке. Или је владајућа структура недовољно јака за одржавање постојећег квантума моћи који јој припада у односу на друге друштвено-политичке структуре или је унутрашња подела структуре власти таква да постоје међусобна трвења која не зависе од осталих, спољних структура, већ су искључиво генерисана односима нестабилности постојећег режима.³⁸⁰

Моћ не мора искључиво бити преузета, она може бити законито ограничена и у том смислу се у савременим демократијама ограничење државне моћи и апарата принуде по правилу везује за поделу власти, која би независним требало да учини сваку од грана које је чине. Ограничење се везује за временску димензију, кроз период законитог мандата освојеног на изборима, као и кроз механизме независности и контроле једне гране власти у односу на другу.

Проблем са обликовањем моћи, њеним ограничењима и трансформацији из једног облика у други, не везује се само за државну, политичку моћ. Процес глобализације и са њим повезани процеси економског повезивања и

³⁸⁰ *Правна енциклопедија*, Београд, 1979, стр. 274.

међузависности субјеката међународних односа, које чине и државе и међународне организације, како политичке тако и економске, као и концентрација глобалног тржишта и капитала, довели су до диверзификације моћи из центара искључиво политичке природе у центре мултинационалних компанија, од којих се оне које се баве медијима налазе у врху пирамиде капитала.

Природно се онда намеће питање директно повезано за интерес очувања и увећања постојећег капитала и моћи које се односи на врсту, карактер и усмереност пласираних информација. Преплићу се економски интереси са политичким интересима и потом деле на већи број простих чинилаца, оличених у националним политичким моћима, парцијално посматрано.

Како су времена која су моћ везивала искључиво за државу и биле њен прерогатив прошла, те како је према Симеуновићу данас "концентрација политичке моћи ван сфере државе, рецимо, у рукама политичких партија, синдиката, невладиних организација, па и великих фирми које теже поседовању политичке моћи и нарочито сталном утицају на њу, а све ради реализације својих специфичних потреба и интереса".³⁸¹ Наведено указује да се центри моћи, посебно финансијски, трансформишу из традиционалног државоцентричног у економско-профитне центре, илити из руку апсолутистичких центара моћи у руке крупног транснационалног капитала.

Моћ је у политици нераздвојиво повезана са силом. Држава начелно поседује монопол силе, која јој даје специфичан положај у друштву, али уколико се поседовање силе претвори у свој нелегитимни опозит, апсолутну власт, не ретке су насилне, нелегалне форме промене власти.

³⁸¹ Д. Симеуновић, *Op.cit.*, стр.183.

Према Симеуновићу сваком од насилних начина освајања власти претходи политичка завера, која представља "организовану конспиративну акцију, коју са циљем остварења тајно договореног и брижљивог припреманог плана, тајно или јавно изводе одабрани и у заверенчку групу или организацију чврсто повезени актери завере".³⁸²

Како је број нелегалних облика освајања власти већи, о њиховој класификацији и критеријумима категоризације у овом одељку тезе неће бити реч, већ ће у контексту њихове организације, навођења или помагања другима у њиховој реализацији бити анализиран насилни преврат. Преврат се може посматрати кроз појавне облике и форме политичког удара, државног удара и пуча, као и кроз револуцију и устанак.

Политички преврат један је од политичко-безбедносних и војних облика угрожавања уставног поретка. Поред њега таквим се имају сматрати шпијунажа, обојене револуције, тероризам, екстремизам, хибридни рат, организовани криминал и други.³⁸³ Политички преврат је облик нелегалне политичке борбе, који обимом свог појма обухвата већи број међусобно различитих облика, који се не ретко од стране лаичке јавности поистовећују. Према Парезановићу у политичке преврате спадају револуције, државни удари, политички удари, пучеви, оружане побуне и устанци.³⁸⁴

Политички удар може имати различите форме, и могу се реализовати без подршке одређених структура моћи у држави. Особеност је везана за несагласност са постојећим системом законитог преузимања власти, које могу бити повезане како са правним, тако и са религијским, моралним и обичајним нормама. Политички удар подразумева стварање услова за нелегално обарање

³⁸² *Ibid.*, стр.189.

³⁸³ М. Парезановић, *Заштита уставног поретка*, Приштина-Лепосавић, 2022, стр. 23-95.

³⁸⁴ *Ibid.*, стр. 30.

власти употребом различитих метода, од којих се као једна може појавити и употреба лажних вести, кроз утицај на медијске структуре.³⁸⁵

Државни удар појављује се као ужи појам од појма политичког удара, јер подразумева концентрисано и искључиво презимање политичке власти, које такође није усклађено са позитивноправним прописима о смени власти у демократским режимима. Према Симеуновићу државни удар се одређује као "просторно, уско, на центре политичке моћи, односно на седиште власти ограничена, насилна, завереничка, војно-политичка акција коју, ради изненадне неуставне, тотално аберативне промене у позицији носилаца врховне извршне власти у једној земаљи, пажљиво планира и у веома кратком временском року изводи ограничени број одабраних актера из редова државне власти, уз помоћ националних оружаних снага и обавештајних структура, без стварног учешћа маса, а са израженом тенденцијом **подстицања** превратничке акције у оквирима постојећег друштвено-политичког уређења, па чак и његове заштите и поред измене режима".³⁸⁶ Савремене државне ударе карактерише доминантно утицај политичких фактора и специјалне службе, стварањем амбијента погодног за брзу

³⁸⁵ У контексту овако дефинисаног политичког удара може бити посматран и атентат на Доналда Трампа, који се догодио 14.07.2024. на митингу у Батлеру у Пенсилванији, када је лишен живота атентатор и једна особа из публике. Иако је реч о покушају убиства, као класичног деликта против живота и тела, он нема тај карактер из више разлога. Реч је, најпре, о бившем председнику САД-а, а уједно и кандидату републиканске партије на изборима, које има наглашену политичку позадину. Лишавање живота Трампа водило би другачијем изборном резултату, представља облик нелегалног обарања или утицаја на промену власти, а повезан је са лажним вестима на следећи начин. Изборна кампања, као свој пратећи део носи пласирање низа лажних вести о противничким кандидатима, о чему је речи било у оквиру одељка о изворима лажних вести, са својством политичких партија. Стварање утиска, наратива и општег политичког дискурса, који противничке кандидате види као опасност по економску и политичку безбедност и опстанак државе, које ради на личној, породичној и професионално-политичкој дискредитацији кандидата, неретко у себи садржи елементе говора мржње, подстицања на извршење кривичних дела којима би се наведено лице **искључило**, дословно тумачећи употребљени језички израз, из кампање.

Лажне вести о Трамповој умешаности у нелегалне активности око тајних документа, сукоби на релацији демократе и републиканци, довео је до утиска и амбијента у којем је нападач, 20-огодишњи Томас Метју Крукс (*Thomas Matthew Crooks*, без претходне криминалне каријере, из мржње према Трампу покуша атентата.

Анализирани догађај има свој узрок и последицу. Као узрок се наводи амбијент и медијски наратив, који су довели до подстицања на извршење убиства, а као последице се појављују повећани изгледи за успех републиканског кандидата, пораст вредности акција компаније у његовом власништву, као и заокрет у политици демократског кандидата, која услед поменутог догађаја ставља у центар свог деловања борбу против политичког насиља. Иностранци медији у својим анализама наглашено истичу да су у САД присутни сви елементи говора мржње према политичким противницима.

³⁸⁶ Д. Симеуновић, *Политика као уметност илузије*, Нови Сад, 2022, стр. 190.

промену власти, уз употребу војно-политичких акција. Као такав користи се психолошким, економским, обавештајно-сигурносним средствима. Као такав наглашено је подобан за употребу и пласирање лажних вести као фасилитатора и начина за креирање погодног амбијента у којем ће уз релативно низак степен насиља или употребе силе бити промењени, не државни поредак у целости, него носиоци политичких функција.³⁸⁷

Пуч се према Симеуновићу може дефинисати као "изузетно милитантна форма државног удара који изводе искључиво националне оружане снаге, а не плаћеничке или интервенционистичке трупе. По извршењу пуча власт обављају **војна лица (хунта)** или преобладајуће учествују у њеном обављању у оквиру мешовитих војно-цивилних влада".³⁸⁸

Револуције и устанци су класични насилни облици промене власти, од којих устанак подразумева општедруштвено супротстављање властима. Карактерише га ораганизованост и учешће маса и употреба силе, док револуција подразумева радикалне промене у сфери политике и политичке владавине и није метод освајања власти, него учешће маса уз пратећи одговарајући степен увођења одређених новина у сферу политичког живота.

Сви наведени облици насилног преврата, спадају у ширем смислу у облике класичног политичког криминалитета, који је карактеристичан по посебности намере која је усмерена ка повреди или угрожавању уставног уређења и безбедности. Као такви, због наглашено субјективне компоненте која карактерише њихове учеснике и усмерава активности ка остваривању одређеног циља, најдиректније се могу организовати, припремати или подстицати употребом и пласирањем лажних вести као невојног изазова, ризика и претње.

³⁸⁷ Д. Симеуновић, *Политика као уметност илузије*, Нови Сад, 2022, стр. 190-191; М. Парезановић, *Политички преврат-савремени приступ*, 2013, стр. 140-141.

³⁸⁸ Д. Симеуновић, *Политичко насиље*, Београд, 1989, стр.75.

Активности подстицања, помагања и припремања насилних преврата директно се могу вршити ширењем идеја и ставова, који у себи поседују потенцијал да унапред неодређени број лица увере у исправност ставова као и да креирају одређена уверења, веровања и шири јавни дискурс, који представља претпоставку за учешће у насилним акцијама ужег или ширег домена.

Лажне вести се могу пласирати од стране свих субјеката о којима је претходно било речи, а најчешће јесу оне које формирају медијски конгломерати управо у процесима економске доминације над политичком моћи.

Медији, Интернет и друштвене мреже погодни су за пласирање информација које могу да креирају мишљења, уверења и ставове погодне за оправдавање или припрему одређених активности, који њиховом употребом добијају глобални медијски значај.³⁸⁹

Постојање или одсуство информације, такође су манипулативни методи за стварање погодног амбијета, који у информационом друштву свој утицај увећава небојени број пута у односу на традиционалне методе подстицања, врбовања, обучавања или олакшавања насилних акција.

³⁸⁹Питања везана за специфичани и карактеристичан пример политичког насиља и уједно једно од најтежих кривичних дела у свим савременим законодавствима, убиство представника највиших државних органа појављују се као снажан магнет како за медије, тако и за учеснике политичког живота у држави и иностранству. Атентати и покушаји атентата убек отварају политичка и безбедносна питања која су им претходила, а последњи и најновији је покушај убиства бившег председника САД и републиканског кандидата на предстојећим председничким изборима у САД, Доналда Трампа,.

Према речима Маријане Спринг (*Marianna Spring*), новинарке ВВС-а за борбу против дезинформација, свега неколико секунди након што је објављена вест о покушају атентата на Трампа, почело је са пласирањем лажних вести, које су добиле форму теорија завере. Реч је о дезинформацијама, нетачним подацима, увредма и говору мржње, који су подстакнути унутра политичким несугласицама измдђу две супротстављене партије на изборима. У основи ових вести, налазе се наизглед легитима питања која се односе на пропусте безбедносних служби, али оне су најпре усмерене ка смањивању поверења у институције и неверицу као и осећеј смањене безбедности у друштву. М. Spring, "Napad na Trampa: Kako su teorije zavere i mržnja zavladaли društvenim mrežama после покушаја атентата, *BBC NEWS na srpskom*, <http://bbc.com>, Интернет, приступљено дана 17.07.2024. О потешкоћама у дефинисању границе између оправданих и легитимних захтева јавности за поседовањем информација и права држава да одређене информације означи поверљивима и тајнима, и питањима савремене информативне маниоулације у које псадају и процеси лажи, полуистина и одлучивања, видети опширније у: А.Рајко, „Тајни подаци: нуžност и (или) информативна дискриминација“, *Politička misao*, Vol. XXXIV, 3/1997.

Савремена пожељна политика 21. века, означена као тзв. "политика истине", која повезује све досадашње политичке поделе, у центар свог деловања ставља вредности слободе и борбе против глобализма и неоколонијализма. Транснационалне компаније и политички центри моћи представљају парадокс истине, као категорије која је основа рационалног и демократског вредновања и одлучивања, те се политика истине појављује као опозит сваком облику политичког насиља и свих облика насилних преврата. Политика истине негира употребу силе, осим у контексту права на самоодбрану, и издваја национално од наднационалног у правцу одрживости самосвести и традиције сваке националне државе.³⁹⁰

Лаж и лажна вест се појављују као средство политике и средство извршења активности усмерених ка освајању политичке моћи и представљају, дакако, невојни начин угрожавања безбедности кроз креирање наратива, уверења, подстицаја и помоћи. Како национална држава настоји да се избори под притисцима глобализације она настоји да дефицит војне и политичке моћи надокнади кроз тзв. "корекцију идеја", која према Симеуновићу подразумева адаптацију нације и глобализације у условима сталне борбе за политичку превласт и моћ.

"По томе што истинитост политике напосто не сме да представља неку просту тачност, да она не би нарушила савршеност илузије, политика се приближава истинској уметности".³⁹¹ У том уметничном изразу истина не би требало да замени лаж, јер онда и сама политика истине, као пут националног освешћења и напора за очувањем нације пред процесима глобализације, у крајњој линији може очувати државоцентрични приступ, онима који креирају медијске садржаје, а то су медијске куће, Интернет и друштвене мреже, као

³⁹⁰ " Политика истине за 21. век", *Политика*, 07.02.2024.

³⁹¹ Д. Симеуновић, *Политика као уметност илузије*, Нови Сад, 2022.

креатори, али и корективни механизми постојећих политичких и друштвених аномалија.

VI ПОГЛАВЉЕ

ПРАВНИ ДОКУМЕНТИ ЗА СПРЕЧАВАЊЕ И СУЗБИЈАЊЕ ШИРЕЊА ЛАЖНИХ ВЕСТИ

Обрада правних докумената за спречавање и сузбијање ширења лажних вести подразумева систематику и анализу правних докумената овеко препознате националне вредности, по којима се уређује правна заштита основних слобода и права у сфери медијских слобода, приоритетно права на слободу информисања и права на слободу говора, која заједнички обезбеђују самосталност, слободу закључивања и одлучивања у политичким процесима са којима су у непосредној вези и на које се односе.

Документи намењени спречавању и сузбијању ширења лажних вести комплексан су скуп прописа. Они подразумевају документе донете на европском нивоу, у оквиру две најважније регионалне организације, Савета Европе и Европске уније, уз посебан акценат на анализи судске праксе Европског суда за људска права, као и документе донете у Републици Србији полазећи од Устава Републике Србије, релевантан законски оквир, тзв. сет медијских прописа, као и Кривични законик, који се у овој области јавља као крајње средство друштва на кршење неких права и слобода од посебног значаја, како за појединце тако и за друштво у целини.

Након излагања европског правног инструментаријума, биће анализиране одредбе националног законодавства ради процене усклађености одредаба из ове области у Републици Србији са превдиђеним европским стандардима, значајних са аспекта процеса придруживања и хармонизације са *acquis communautaire*.³⁹²

³⁹² Скуп правних прописа, законодавства и судских одлука који чине основу права Европске уније. Термин је француског порекла и означава нешто што је захтевано или постигнуто на нивоу заједнице.

6.1. Правни документи за сузбијање и спречавање лажних вести на европском нивоу

Заједништво држава Европе традиционално се везује за успостављање и рад међународне организације Савета Европе (*Council of Europe*). Ова регионална организација формирана је 5. маја 1949. године, са основним циљем промовисања демократских вредности и стандарда, унапређења људских права и владавине права у Европи. Савет Европе (СЕ) има седиште у Стразбуру и броји 47 чланица и има подељену надлежност у оквирима рада својих шест конститутивних органа: Парламентарне скупштине, Комитета министара, Генералног секретара, Комесара за људска права, Конгреса локалних и регионалних власти и Европског суда за људска права. Основни правни акт СЕ је Европска конвенција о људским правима (*European Convention on Human Rights*) која је усвојена годину дана касније, 1950, а ступила је на снагу 1953. године. СЕ доноси конвенције и протоколе.

Оснивање Европске уније усложнило је облике политичко-економског повезивања држава Европе, тако да се свих 28 држава чланица Европске уније појављују и као чланице СЕ, јер и сама Европска унија поштује и полази од принципа успостављених у оквирима правних механизма СЕ. Ове две међународне организације не само да чине окосницу европског правног простора, него се и међусобно подржавају и заједнички раде, за шта је репрезентативан пример Меморандум о разумевању између Савете Европе и Европске уније (*Memorandum of Understanding between the Council of Europe and the European Union*)³⁹³. Стандарди прихваћени у оквирима СЕ представљају истовремено стандарде и мерила за поштовање и унапређење и правну заштиту

³⁹³ <http://www.rm.coe.int>, Интернет, приступљено дана 24.04.2023.

основних људских права, демократије и владавине права на европском континенту.

Европска унија (*European Union*) формално је формирана Уговором у Мастрихту који је потписан 7. јануара 1992, године, а који је ступио на снагу 1993. године, иако су јој претече биле три економске организације формиране на тлу Европе: Европска организација за угаљ и челик,³⁹⁴ Европска економска заједница³⁹⁵ и Европска заједница за атомску енергију.³⁹⁶ Иако је у прво време имала 6 чланица, она данас броји 28 држава чланица и представља специфично организационо и политичко удруживање националних држава у саставу, које подразумева пренете и подељене надлежности, које су трансформисале традиционално схваћен концепт суверености и представља својесврстан облик "удруженог суверенитета" држава чланица.³⁹⁷

Одлуке у Европској унији (ЕУ) донесе институције Европски парламент, Савет Европске уније и Европска комисија, а у њиховим оквирима доноси се неколико врста правних аката: уредбе, директиве, одлуке и препоруке и мишљења.³⁹⁸

Како ове две организације деле исте базичне вредности³⁹⁹, а најпре унапређење и заштиту људских права онда не чуди веома обиман правни

³⁹⁴ Основана Уговором потписаним 18. априла 1951. године у Паризу, који је ступио на снагу 23. јула 1952, а престао да важи 23. јула 2002.

³⁹⁵ Формирана Уговором потписаним у Риму, 25. марта 1957. године, који је на снагу ступио 1. јануара 1958. године.

³⁹⁶ Основана Уговором потписаним у Риму заједно са формирањем Европске економске заједнице.

³⁹⁷ Здружени суверенитет држава подразумева да државе чланице преносе део својих надлежности на заједничке институције, тако да се одлуке о питањима од заједничког интереса усвајају демократски на европском нивоу. *Како функционише европска унија- Ваши водич кроз институције ЕУ*, Луксембург, 20014, стр. 3.

³⁹⁸ *Op.cit.*, стр. 5,6.

³⁹⁹ Члан 2 Уговора о Европској унији (вредности Уније): Унија се заснива на вредностима поштовања људског достојанства, слободе, демократије, једнакости, владавине права и поштовања људских права, укључујући и права припадника мањина. Ове вредности су заједничке за државе чланице у друштву у коме преовлађују плурализам, непостојање дискриминације, толеранција, правда, солидарност и равноправност жена и мушкараца." К. D. Borhart, *Abeceda prava Evropske unije*, Luxemburg, 2010. str. 18.

инструментаријум обе организације у области заштите медијских слобода, као круцијалних за опстанак и унапређење демократије као такве.

6.1.1. Савет Европе

Улога медија у оквиру остваривања права на слободу изражавања и информисања веома је значајна са аспекта тачности и правовремености информација које се пласирају у јавности. Како је ово право једна од темељних вредности европског друштва, а како поузданост вести и медијских слика могу допринети заштити овог права, Савет Европе је активности везане за спречавање ширења лажних вести и злоупотребе права на слободу изражавања поделио на неколико различитих области:

1. Безбедност новинара;
2. Слобода изражавања у конфликтним ситуацијама;
3. Медији у време здравствених криза;
4. Увреда;
5. Родна равноправност и медији;
6. Говор мржње;
7. Информациони поремећај;
8. Медији и избеглице;
9. Медијска регулаторна тела;
10. Јавни медијски сервис
11. Локални медији и
12. Медијска писменост.

Члан 1 Статута Савета Европе предвиђа да је циљ Савета Европе постизање већег јединства међу својим чланицама, у сврху очувања и остваривања идеала и принципа који су део њиховог заједничког наслеђа, као и олакшавање њиховог економског и друштвеног напретка. Такође се у оквиру истог члана предвиђа да ће овај циљ бити остварен преко органа Савета Европе расправом о питањима од заједничког интереса и споразумима и заједничким деловањем у економским, друштвеним, културним, научним, правним и административним пословима и у одржавању и даљој реализацији људских права и основних слобода.

Како се одредбе чл. 10 Европске конвенције о људским правима подједнако примењују и на традиционалне и на Интернет медије, СЕ се ангажовао на успостављању стандарда који би требало да послуже како би се и у Интернет окружењу постигла максимална слобода, али и максимална сигурност. У том смислу активности су подељене на следећи начин:

1. Међународни дијалог;
2. Стратегија Савета Европе;
3. Друштвене мреже и медији;
4. Слобода изражавања у онлајн амбијенту;
5. Права корисника;
6. Интернет провајдери;
7. Алгоритми и вештачка интелигенција;
8. Дигитално партнерство.

У оквирима свих поменутих активности, донети су и доносе се бројни документи којима се ствара мрежа правних прописа који гарантују слободу изражавања, у контексту тачности, правовремености и поузданости информација и података који се пласирају.

Како према подацима Еуробарометра (Eurobarometer) чак две трећине грађана ЕУ истиче да се сусреће са лажним вестима барем једном недељно, а њих преко 80% феномен лажних вести означава као приоритетан проблем за демократију и дигиталну безбедност, и исказује забринутост када је у питању дигитални амбијент и садржаји који се у његовим оквирима пласирају у односу на децу и младе, поменуто води појачаној заинтересованости за правну регулацију свега што је у вези са дигиталним подацима и онлајн садржајима.⁴⁰⁰

⁴⁰⁰Интересантно је упоредити наведено истраживање са сличним спроведеним у Републици Србији. Наиме, као ризик по националну безбедност према мишљењу грађана Републике Србије лажне вести се налазе на 14. месту, иза инфлације, економске кризе, енергетске кризе, организованог криминала, недозвољене трговине дрогом,

Како европски држављани "дигиталну деценију" до 2030. означавају као изазов за дигиталну безбедност, њих 26% заштиту од дезинформација и нелегалних садржаја на Интернету види као један од националних приоритета.

Од испитаних грађана старости између 15 и 30 година, чак 50% њих критичко размишљање и дигиталну писменост препознаје као адекватне начине и потребне вештине у борби против лажних вести и дезинформисања.⁴⁰¹

Како је СЕ направио листу области односно приоритета када је у питању обезбеђивање слободе говора и информисања и борбе против ширења лажних вести, правна документа биће наведена у складу са следећим редоследом наведених приоритета.

Када је **слобода изражавања у конфликтним ситуацијама** у питању као релевантни документи из којих се изводе основни принципи везани за новинарство у ситуацијама конфликта и агресије појављују се Смернице Комитета министара Савета Европе о заштити слободе изражавања и информација у време кризе (*Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on protecting freedom of expression and information in times of crisis*), усвојене 26. септембра 2007. и Препорука Комитета Министара о заштити новинара у ситуацијама конфликта и тензија (*Recommendation No. R (96) 4 of the Committee of Ministers to member states on the protection of journalists in situations of conflict and tension*), усвојена 3. маја 1996.⁴⁰²

превласти НАТО и Русије на Балкану, незаконите трговине оружјем, корупције, незапослености, рата у Украјини, емиграције из Србије, оружаних сукоба у региону и климатских промена и загађења. Процент испитаника који су лажне вести оптирала као претњу по националну безбедност је 55,3 %, иза чега на скали претњи долазе само још насилни екстремизам и тероризам, напади путем Интернета и Covid-19 пандемија. "Грађани Србије најмање верују тужилаштву и судству", <http://www.slobodna-evropa-org>, Интернет, приступљено дана 18.08.2023.

⁴⁰¹ *The Digital Decade, Eurobarometer*, <http://www.europa.eu>, Интернет, приступљено дана 07.08.2023.

4. ⁴⁰²Freedom of expression in times of conflict, <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/freedom-of-expression-in-times-of-conflict>, Интернет, приступљено дана 07.08.2023.

Правни документи који се односе на област **медија у време здравствених криза** донети на нивоу СЕ су у претходном параграфу наведене Смернице Комитета министара о заштити слободе изражавања и информација у време криза из 2007, као и Приручник Генералног секретара о утицају санитарне кризе на слободу изражавања и слободу медија (СГ/Инф(2020)19), (Toolkit by the Secretary General on the impact of the sanitary crisis on freedom of expression and media freedom (SG/Inf(2020)19)).⁴⁰³

Када је у питању правна регулатива **клевете** као понашања усмереног ка повреди части и угледа, СЕ стао је на становиште да кроз сопствени правни инструментаријум промовише декриминализацију клевете и пружи смернице државама чланицама, које се односе на криминализацију клевете и њену примену у области заштите људских права.

Парламентарна скупштина СЕ усвојила је 2007. године Резолуцију 1577 о декриминализацији клевете (*Resolution 1577 Towards decriminalisation of defamation*) и две пратеће резолуције: Резолуцију 2035 о Заштити безбедности новинара и медијских слобода у Европи из 2015. (*Resolution no. 2035 on the Protection of the safety of journalists and of media freedom in Europe*), као и каснију Резолуцију 2141 о Нападима на новинаре и медијским слободама у Европи из 2017. (*Resolution no. 2141 on Attacks against journalists and media freedom in Europe*).

Судска пракса Европског суда за људска права служи као важна референтна тачка за процену ризика од кршења људских права који су инхерентни структури и садржају националних закона о клевети.⁴⁰⁴

⁴⁰³ *Media in times of health crisis*, <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/media-in-times-of-health-crisis>, Интернет, приступљено дана 07.08.2023.

⁴⁰⁴ *Defamation*, [https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/defamation#{%2234629839%22:\[1\]}](https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/defamation#{%2234629839%22:[1]}), Интернет, приступљено дана 07.08.2023.

Полазећи од апослутне забране дискриминације коју промовише Европска конвенција о људским правима, **родна равноправност** сагледана је као претпоставка медијских слобода, медијског плурализма и као један од стандарда савременог новинарства. Као референтни документи на нивоу активности СЕ појављују се Препорука Савета министара CM/Rec(2013)1 о родној равноправности и медијима (*Recommendation of the Committee of Ministers to member States on gender equality and media*) из 2013, Препорука Парламентарне скупштине СЕ 1931 о борби против родно заснованих стереотипа у медијима (*Resolution on Combating sexist stereotypes in the media*), као и Резолуција Комитета министара о родној равноправности у аудиовизуелном амбијенту из 2017. (*Recommendation CM/Rec(2017)9 of the Committee of Ministers to member States on gender equality in the audiovisual sector*).

Значај спречавања говора мржње у оквирима шире посматране медијске и Интернет писмености огледа се у развојном процесу европских инструмента за борбу против говора мржње. Иако говор мржње нема униформну, јединствено прихваћену дефиницију, он се у контексту најновијих правних документа СЕ, најпре Препоруке Комитета министара о супротстављању говору мржње (*Recommendation CM/Rec(2022)16[1] of the Committee of Ministers to member States on combating hate speech*) може одредити као "све врсте изражавања које подстичу, промовишу, шире или оправдавају насиље, мржњу или дискриминацију против особе или групе особа, или које их омаловажавају, због њихових стварних или приписаних личних карактеристика или статуса као што су „раса“, боја, језик, вера, националност, национално или етничко порекло, старост, инвалидитет, пол, родни идентитет и сексуална оријентација".

Као референтни документи СЕ у вези са спречавањем **говора мржње** појављују се: Препорука Комитета министра о медијима и промоцији културе толеранције из 1997. (*Recommendation No. R (97) 21 of the Committee of Ministers to member states on the media and the promotion of a culture of tolerance*), Препорука

Комитета министара о говору мржње из 1997. (*Recomendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to member states on*), Препорука Парламентарне скупштине о бласфемии, религиозним увредама и религиозно заснованом говору мржње из 2007 (*Recommendation 1805 (2007) on blasphemy, religious insults and hate speech against persons on grounds of their religion*), као и Начелна препорука Европске комисије против расизма и нетолеранције СЕ (*European Commission against Racism and Intolerance of Council of Europe*) о спречавњу говора мржње усвојена 2015. године (*ECRI General Policy Recommendation no. 15 on Combating Hate Speech*).⁴⁰⁵

Са развојем савремене друштвене технологије појавио се нови феномен, **загађења информација** на глобалном нивоу. Његове директне и индиректне утицаје је тешко квантификовати, али дугорочне импликације кампања дезинформисања су највише забрињавајуће.⁴⁰⁶

Извештај на тему „Информациони поремећај: ка интердисциплинарном оквиру за истраживање и креирање политике“ (*“Information Disorder”: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*) је покушај да се свеобухватно испита поремећај информација, повезани изазови и да се назначе начини за решавање проблема загађења информација.⁴⁰⁷

У Извештају се аутори Клер Вардл (*Claire Wardle*) и Хосеин Деракшан (*Hossein Derakhshan*) свесно уздржавају од употребе термина „лажне вести“ који сматрају неадекватним да ефективно обухвати сложеност феномена загађења информација, и напомињу да се све више политизује.

⁴⁰⁵ *Hate Speech*, <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/hate-speech>, Интернет, приступљено дана 08.08.2023.

⁴⁰⁶ *Information Disorder*, <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/information-disorder>, Интернет, приступљено дана 08.08.2023.

⁴⁰⁷ С. Wardle, Н. Derakhshan, *Information Disorder Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking*, Strasbourg, 2017.

Извештај стога уводи нови концептуални оквир за испитивање поремећаја информација, идентификујући три различита типа: погрешне, нетачне и злонамерне информације. Разлике између ове три врсте информација описане су помоћу димензија односа штете и лажи.

Погрешне информације постоје када се деле лажне информације, али без намере да се проурокује каква штета.⁴⁰⁸

Дезинформације постоје када се лажне информације свесно деле како би се нанела штета.⁴⁰⁹

Злонамерне информације постоје када се праве информације деле како би се нанела штета, често премештањем информација дизајнираних да остану у приватној сфери у јавну сферу.⁴¹⁰

У извештају се даје опис механизма дистрибуције три различите врсте информација, указује се на узроке њиховог настанка, идентификују се могућности за њихово сузбијање кроз одговарајуће препоруке владама, медијским организацијама, технолошким компанијама и цивилном друштву.

Свестан тесне корелације између феномена информатичког поремећаја и питања квалитетног новинарства, као и дигиталне и медијске писмености корисника Интернета уопште, СЕ је задужио свој Управни одбор за медије и информационо друштво (*Steering Committee on Media and Information Society (CDMSI)*) да спроведе даље истраживање и постављање стандарда у релевантним областима.

⁴⁰⁸ *Ibid.*

⁴⁰⁹ *Ibid.*

⁴¹⁰ *Ibid.*

СЕ ће наставити да се свеобухватно бави овим феноменом уз помоћ две експертске групе:

1. Комитет експерата за квалитетно новинарство у дигиталном добу (*Committee of Expert on quality journalism in the digital age*) и
2. Комитет експерата о димензији људских права у аутоматизованој обради података и различитих форми вештачке интелигенције (*Committee of Experts on Human Rights Dimensions of automated data processing and different forms of artificial intelligence*).

Ова два тела ће детаљније истражити шта државе чланице могу да ураде да промовишу повољно окружење за независно, разнолико и плуралистичко медијско окружење, у којем друштва могу и да верују и да у њима активно учествују.

Мигрантска криза која је задесила Европу током 2015-2016. године највећма је означена као кризна ситуација управо од стране медија, који су као покретачи јавне расправе били кључни елеменат за управљање модерног европског друштва проблемом све веће разноликости у друштву. Медији су из своје перспективе мигранте у великом проценту означили као негативне и развили непријатељске ставове у јавности у односу на њихов долазак и останак у националним државама.

СЕ је са тим у вези покренуо расправу и анализе које за циљ имају утврђивање улоге медија у комуникацији самих миграната и избеглица. Како Европски суд за људска права медије назива "псима чуварима јавности" они се морају понашати као посредници јавне комуникације, као важан алат за управљање разноликошћу у друштву, која се понајвише огледа на плану односа према мигрантима и проблематизовањем и представљањем јавности овог сложеног проблема, као новог феномена у јавном дискурсу Европе.

СЕ је усвојио је два извештаја о односу медија према мигрантској кризи. Први је усвојен 2017. године и носио је назив „Медијско извештавање о „избегличкој кризи”: међуевропска перспектива“ (*“Media coverage of the “refugee crisis”: A cross-European perspective”*). У њему су анализирани наративи коришћени у опису мигрантске кризе у осам европских земаља. Фокус извештаја је био на испитивању утицаја медија у перцепцији анализираних догађаја о којима се извештавало, и указивању на широк дијапазон оцена од толерантних ставова до наратива страха.

Други извештај, односно истраживачка студија објављен је 2018. године под насловом "Простор за инклузију- Потребе избеглица и миграната у домену медијске комуникације и одговора медијске заједнице" (*“Spaces of Inclusion - Needs of refugees and migrants in the domain of media communication and on responses by community media”*). У овом извештају утврђиване су медијске навике и потребе миграната, кроз примере добре праксе који указују на потенцијал медија да у заједници задовоље и потребе избеглица и миграната, кроз понуду обука и простора за самозаступање у медијима и улазак у локалне медијске мреже.

Оба извештаја садрже препоруке за инклузивну медијску политику према мигрантима и избеглицама, која је у складу са начелима и принципима људских права на којима се ова организација заснива и чијој заштити приоритетно служи.⁴¹¹

Питања независних **контролних регулаторних тела** препозната су од стране СЕ као тела којима се поверава одговорност за адекватно, законито и етичко регулисање аудио-визуелног сектора на нивоу држава чланица, односно као механизам неговања пожељног окружења за слободу изражавања.

⁴¹¹*Media and Refugees*, <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/media-and-refugees>, Интернет, приступљено дана, 09.08.2023.

Претпоставка регулаторних тела је истинска независност, која им омогућава да транспарентно, одговорно и ефикасно обављају своје надлежности.

СЕ препоручује постојање широког спектра независних контролних регулаторних тела уз постојање адекватне правне регулативе. Особености наведене регулативе морају бити гаранција слободе изражавања, уз истовремено обезбеђивање равнотеже између ове слободе и осталих легитимних права и интереса.

СЕ констатује да у државама чланицама постоји велика разноликост у погледу надлежности независних контролних тела, али да се као њихове базичне особености и задаци појављују издавање дозвола за емитовање, праћење усклађености програма са законским оквиром и обавезама, усвајање етичког кодекса у области медијског плурализма, транспарентности медијског власништва, заштита интереса малолетних лица, промоција друштвене, културне разноликости, борба против дискриминације и свих облика говора мржње.

Као најзначајнији правни документ у вези са функционисањем и улогом контролних регулаторних тела на нивоу СЕ појављује се Препорука Комитета Министара о независности и функцијама регулаторних тела у медијском сектору (*Recommendation Rec (2000) 23 of the Committee of Ministers to member states on the independence and functions of regulatory authorities for the broadcasting sector*) која је усвојена 2000. године. Осим Препоруке Комитет министара усвојио је и низ декларација којима се уређују питања која су у ближој и даљој повезаности са радом и функцијама контролних регулаторних тела.⁴¹²

Наредна област која се појављује као значајна за слободу изражавања јесте питање **јавних медијских сервиса**. Препознајући значај који јавни медији имају

⁴¹²Media Regulatory Authorities, [https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/media-regulatory-authorities#%2235107536%22:\[0\]](https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/media-regulatory-authorities#%2235107536%22:[0]), Интернет, приступљено дана 09.08.2023.

у остваривању слободе изражавања и информисања, омогућавајући грађанима да траже и примају информације и промовишући вредности демократије, разноликости и друштвене кохезије, СЕ је изградио релевантан правни оквир који обезбеђује њихове стандарде и начин функционисања.

Како су по својој надлежности, јавни медијски сервиси важан јавни извор непристрасних информација и различитих политичких мишљења, они су посебно прикладни за неговање плурализма и свести о различитим мишљењима, на тај начин што пружају различитим групама у друштву прилику да примају и пренесу информације, да се изразе и размене идеје. Они могу у великој мери допринети унапређењу друштвене кохезије, културне разноликости и плуралистичке комуникације која је доступна свима.

У вршењу своје улоге, јавни медији суочавају се са бројним изазовима, као што су обезбеђивање одговарајућег нивоа независности од оних који имају економску и политичку моћ, обезбеђивање одговарајућег финансирања, прилагођавање дигиталном добу и одржавање високих уређивачких стандарда на конкурентном тржишту.

Најзначајнији документ СЕ о јавним медијским сервисима је Препорука Комитета министара о управљању јавним медијским сервисима (*Recommendation CM/Rec(2012)1 of the Committee of Ministers to member States on public service media governance*), усвојена 2012. године. Осим ње као други релевантни нормативни документи које је усвојио Комитет министара или Парламентарна скупштина СЕ, који промовишу специфичне аспекте релевантне за јавне медије су:

- Препорука о медијима и промоцији културе толеранције (*Recommendation on media and the promotion of a culture of tolerance*) из 1997;
- Препорука о говору мржње (*Recommendation on hate speech*) из 1997;

- Препорука о надлежности јавних медија у информационом друштву (*Recommendation on the remit of public service media in the information society*) из 2007;
- Препорука о медијском плурализму и разноликости медијског садржаја (*Recommendation on media pluralism and diversity of media content*) из 2007;
- Резолуција о индикаторима за медије у демократији (*Resolution on indicators for media in a democracy*) из 2008;
- Препорука о финансирању јавног РТВ сервиса (*Recommendation on the funding of public service broadcasting*) из 2009 и
- Препорука Комитета министара о борби против говора мржње (*Recommendation CM/Rec(2022)16 on combating hate speech*) из 2022.⁴¹³

Локални медији означени су као једна од области од великог значаја за слободу информисања и развој медијског плурализма, на основу развоја културне и језичке различитости, самосталних одабира локалних садржаја и друштвене укључености и интеркултуралног дијалога.

СЕ кроз подршку развоју и значају локалних медија исказује становиште по којем они имају значајан удео у општој медијској и информационој писмености и у активном креирању медијских садржаја.

Под локалним медијима се подразумевају радиодифузни и(или) мултимедијални пројекти који имају заједничке карактеристике као што су независност од влада, пословних компанија, верских институција и политичких партија; непрофитне оријентације; добровољно учешће чланова цивилног друштва у креирању медијских садржаја; шира друштвена корисност њихових

⁴¹³*Public Service Media*, [https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/public-service-media#%2234694434%22:\[0\]](https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/public-service-media#%2234694434%22:[0]), Интернет, приступљено дана 09.08.2023.

активности; одговорност према локалној заједници и посвећеност инклузивним и интеркултуралним односима.

Чест назив за локалне медије је "трећи медијски сектор", будући да се они појављују као део триптиха који чине јавни медијски сервис, комерцијални медији и локални медији.

Носиоци су особености партиципативног новинарства као основа партиципативне демократије. Тежиште рада им се заснива на промоцији и управљању медијским садржајима, у којима се представљају маргинализоване дрштвене групе, попут уметника, младих, старијих особа, миграната, избеглица.

Као документи којима се регулише њихова улога, настајање и функције појављују се Препорука Комитета министара о промоцији пожељног окружења за квалитетно новинарство у дигиталном добу (*Recommendation CM/Rec(2022)4 of the Committee of Ministers to member States on promoting a favourable environment for quality journalism in the digital age*) усвојена 2022. године, Препорука Комитета министара о медијском плурализму и транспарентности власништва над медијима (*Recommendation CM/Rec(2018)1[1] of the Committee of Ministers to member States on media pluralism and transparency of media ownership*) усвојена 2018. године као и Декларација Комитета министара о улози локалних медија у промоцији социјалне кохезије и интеркултуралном дијалогу (*Declaration of the Committee of Ministers on the role of community media in promoting social cohesion and intercultural dialogue*) из 2009.⁴¹⁴

Медијска (и информатичка) писменост према становишту СЕ, од највеће су важности у процесима развоја когнитивних, техничких и друштвених вештина и капацитета грађана, који им омогућавају да ефикасно

⁴¹⁴ *Community Media*, [https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/community-media#{%2244334603%22:\[3\]}](https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/community-media#{%2244334603%22:[3]}), Интернет, приступљено дана 09.08.2023.

приступају и критички анализирају медијске садржаје; да доносе одлуке о томе које медије користе и како да их користе; да разумеју етичке импликације медија и нових технологија и да ефикасно комуницирају, укључујући креирање садржаја.

Медијска и информациона писменост спаја три различите димензије: информациону писменост, медијску писменост и дигиталну писменост.

У обезбеђивању одговарајућег степена медијске писмености СЕ је заузео двострани приступ. Први, који подразумева изградњу нормативног и институционалног оквира и други, који је намењен креирању алата за подизање индивидуалних капацитета корисника медија свих узраста и друштвених слојева.

Како се медијска писменост означава као алат релевантан за остваривање многих људских права, СЕ је током претходне две деценије усвојио низ правних инструмената, политика, студија и активности усмерених ка побољшању нивоа медијске писмености широм Европе.

У области медија, СЕ се фокусирао на решавање такозваног информационог поремећаја, који је у оквирима овог одељка већ био објашњен. Већ поменута Студија „Информациони поремећај – ка интердисциплинарном оквиру за истраживање и креирање политике“ (2017) анализира различите врсте обмањујућих и потенцијално штетних информација и порука. У њој су дате препоруке законодавцима, медијима, технолошким компанијама и цивилном друштву, између осталог, о едукацији јавности о лажним вестима и начинима за њихово препознавање.

У Студији је истакнут значај развоја стандардизованих наставних планова и програма за медијску писменост на националном нивоу; медијским организацијама се препоручује да производе више прилога о медијској писмености, а цивилном друштву да едукује кориснике о претњи од

информационих поремећаја и о техникама убеђивања које користе они који шире лажне вести.

Један од одговора на феномен информатичког поремећаја је да се оснажи квалитетно новинарство и на тај начин осигура да вести засноване на чињеницама и веродостојни подаци превлађују у јавном дискурсу. Студија „Подршка квалитетном новинарству кроз медијску и информатичку писменост“ (*Supporting quality journalism through media and information literacy*) објављена је 2020,⁴¹⁵ анализира вештине и знања медијске писмености, која могу помоћи јавности да препозна и цени квалитетно новинарство.

Извештај „Медијска писменост за све: Подршка маргинализованим групама путем медија заједнице“ (*Media Literacy for all: Supporting marginalised groups through community media*) из 2020, истражује како сектор медија у заједници промовише медијску писменост и како овај рад може ојачати учешће маргинализованих заједница у медијима заједнице и шире, у циљу информисања и инспирисања самих креатора политике.⁴¹⁶

Свеобухватан преглед програма и пројеката ИМП може се наћи у извештају Европске аудиовизуелне опсерваторије „Мапирање пракси и активности медијске писмености у ЕУ-28“ (*Mapping of media literacy practices and actions in EU-28*) припремљеном 2016. за Европску комисију. Извештај се фокусира на пројекте медијске писмености који се односе на медијске услуге које се пружају путем електронских комуникационих мрежа, ван школских програма.⁴¹⁷

⁴¹⁵ *Supporting quality journalism through media and information literacy*, Committee of experts on quality journalism in the digital age (MSI-JOQ) (ed. Martina Chapman and Markus Oermann), Strasbourg, 2020.

⁴¹⁶ M. Chapman, N. Bellardi, H. Peissl, *Media Literacy for all: Supporting marginalised groups through community media*, Nicosia, 2020, p.5-6.

⁴¹⁷ M. Chapman, M. Insights, *Mapping of media literacy practices and actions in EU-28*, Strasbourg, 2016.

Осим наведених студија правни оквир за развој и унапређење медијске писмености усвојен на нивоу СЕ чине:

- Препорука Комитета министара државама чланицама о промовисању повољног окружења за квалитетно новинарство у дигиталном добу (*Recommendation CM/Rec(2022)4 of the Committee of Ministers to member States on promoting a favourable environment for quality journalism in the digital age*) из 2022;
- Препорука о Водичу за људска права за кориснике интернета (*Recommendation CM/Rec(2014)6 on a Guide to human rights for Internet users*) из 2014.
- Препорука Комитета министара државама чланицама о медијском плурализму и транспарентности медијског власништва (*Recommendation CM/Rec(2018)1 of the Committee of Ministers to member states on media pluralism and transparency of media ownership*) из 2018;
- Препорука Комитета министара о правима детета у дигиталном окружењу (*Recommendation CM/Rec(2018)7 on rights of the child in the digital environment*) из 2018.

6.1.2. Пракса Европског суда за људска права

Како ширење лажних вести представља опасност и за слободу изражавања и за право на слободан приступ информацијама значајно је указати какве ставове заступа Европски суд за људска права (*European Court of Human Rights*) у својој правној пракси. Како сам појам лажних вести није прецизно и јединствено одређен на европском нивоу, законодавни оквир касни за развојем технологије. Како било, право на слободу изражавања није искључиво садржано у правној интерпретације чл. 10 Европске конвенције о људским правима, него се оно

налази и у правној пракси Европског суда за људска права у Стразбуру, кроз анализу чијег *case study-a* може комплетно бити схваћен њен обим и начин заштите и евентуалних ограничења, која потенцијално представљају граничник између остваривања исте у пуном капацитету и њених ограничења ради спречавања ширења лажних вести.

Право на слободу изражавања обухвата и слободу медија, која се експлицитно не помиње у тексту Европске конвенције о људским правима, али деривира из праксе Европског суда за људска права, који је у низу својих одлука, истакао да слобода изражавања :

1. "олакшава и подржава учешће у размени политичких, културних и социјалних информација"- *Muller* и др. против Швајцарске, Представка бр. 10737/84;
2. "обезбеђује доступност информација, и то не само оних које су пожељне већ и оних које вређају, шокирају и узнемиравају "јер су то захтеви плурализма, толеранције и слободе мишљења без којих нема демократског друштва"- *Handyside* против Уједињеног Краљевства, Представка бр.5493/76;
3. "обезбеђује слободу политичке расправе која "представља саму срж демократског друштва и проткана је кроз целу Конвенцију"- *Lingens* против Аустрије, Представка бр. 9815/82;
4. "омогућава да се јавност упозна са злоупотребама које врше носиоци државних овлашћења- непримерено понашање политичара на високом положају, бруталност полиције, и слична питања о којима јавност има легитимни интерес да буде информисана", *Guja* против Молдавије, Представка бр. 14277/ 04.⁴¹⁸

⁴¹⁸ И други цитирани стандарди изражени у пресудама. *Одабране пресуде Европског суда за људска права у вези са чланом 10 ЕКЉП* (ур. М. Радевић, Д. Радевић, С. Даниловић), Подгорица, 2019, стр. 10.

Ово право обухвата не само право на слободу изражавања мишљења, информација и идеја путем говора, него и низ других слобода попут слободе изражавања у начину одевања, приступа информацијама од јавног значаја, слободу уметичног изаза, слободу изражавања мишљења путем писане речи, слободу истицања верских симбола и симбола политичких група, изражавање критике и низ других парцијалних права.⁴¹⁹ Иако право на слободу изражавања јесте фундаментално право европских грађана, оно није апсолутно, као што је то случај са правом на живот и правом на неповредивост физичког и психичког интегритета односно апсолутном забраном злостављања и мучења или забраном ропства. Апсолутна права не подлежу никаквим ограничењима, док слобода изражавања јесте потенцијално подложна ограничењима. Она најпре треба и мора бити избалансирана са другим правима и слободама, на тај начин да се њоме не крше права других нити нарушава медијски плурализам.

Слобода изражавања може бити ограничена у неколико случајева, а по питању њеног баланса са осталим људским правима неопходно је анализирати и консултовати праксу Европског суда за људска права (Суд).⁴²⁰ Балансирање се врши у складу са одредбама Европске конвенције о људским правима и критеријумима судске праксе и тестом пропорционалности: значај објављеног односно доприноса расправи од општег, јавног интереса, начин добијања информације и њена истинитост, садржај, форма и последице објављивања,

⁴¹⁹ V. Mazur, A. Chochia, "Definition and Regulation as an Effective Measure to Fight Fake News in the European Union", *European studies*, Vol. 9, 1/2022, p. 17-18.

⁴²⁰ Какав ће став бити заузет и који ће критеријуми бити коришћени у дистинкцији између права на слободу изражавања и подстицања на насиље, Европски суд за људска права је након случаја *Leroy vs. France* из октобра 2008, стао на становиште да је потребно дати одговор на једно питање: да ли је спорни (анализирани) говор изазвао конкретну опасност ("*real risk*") од насиља. Како било ово питање би пред судом требло додатно рашчланити на пет потпитања: да ли је говор створио непосредан ризик од повреде?; „да ли је подносилац представке имао намеру да изазове насиље или је предвидео могућност да ће његов/њен говор изазвати насиље?"; 'да ли је он/она заузимао утицајну позицију у друштву?'; 'да ли је подстицање било широко распрострањено?'; и (где је применљиво) „да ли се говор одржао близу „центра насиља“? A. Dryer, "Freedom of Expression and the Advocacy of Violence: Which Test Should the Euro-pean Court of Human Rights Adopt?", *Netherlands quarterly of human rights*, Vol. 33, 1/2015, pp. 78–107.

тежина изречене санкције, као и однос између понашања подносиоца представке и чињенице да је одређено лице позната личност.⁴²¹

Ограничења слободе изражавања предвиђена су у ставу 2 чл. 10 Конвенције у којој се каже да "пошто коришћење ових слобода повлачи за собом дужности и одговорности, оно се може подвргнути формалностима, условима, ограничењима и казнама прописаним законом и неопходним у демократском друштву у интересу националне безбедности, територијалног суверенитета или јавне безбедности, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, заштите угледа или права других, спречавања откривања обавештења добијених у поверењу или ради очувања ауторитета и непристрасности судства".⁴²²

"Државе имају обавезу да оправдају свако мијешање у било коју врсту изражавања. Да би се одлучило у којој мјери неку конкретну форму изражавања треба заштитити Суд испитује врсту изражавања (политичко, комерцијално, умјетничко, итд.), средства за ширење изражавања (лично, путем штампаних медија, телевизије итд.) и публику (одрасли, дјеца, шира јавност, посебна група). Чак и „истинитост“ изражавања има различит значај према овим критеријумима.⁴²³

Ради остваривања наведеног циља државе користе тзв. трипартитни тест који подразумева да Суд мора да установи да су кумулативно испуњена три услова мешања државе у слободу изражавања, а *onus probandi* (терет доказивања) је на држави. Уколико држава не докаже да су испуњена сва три

⁴²¹ А. Букановић, "Limitations on Freedom of Expression in Practice of the European Court of Human Rights and the Notion of Disinformation", *NBP*, 2/ 2021, Vol. 26, p.35.

⁴²² D. Buczawska-Siniarska, *Zaštita prava na slobodu izražavanja po Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima*, Podgorica, 2019, стр. 33.

⁴²³ D. Buczawska-Siniarska, *Op. cit.*, стр. 14.

услова, Суд неће даље испитивати предмет, већ ће одлучити да је конкретно мешање државе било неоправдана и да је тиме слобода изражавања повређена.

Суд је у периоду од 1959. године до 2018. године у 777 пута мериторно одлучивао у предметима у којима се представка заснивала на тврдњи о повреди права из чл. 10 Европске конвенције о људским правима- праву на слободу изражавања. У овим предметима, али и неким другим који су посредно имали везе са заштитом права на слободу изражавања суд је стао на следеће становиште о њеном значају. "Слобода изражавања, како је то гарантовано ставом 1 члана 10 Европске конвенције, представља један од битних темеља демократског друштва и један је од основних услова за његов напредак и самоиспуњење сваког појединца."⁴²⁴

6.1.3. Европска унија

Политика Европске уније (ЕУ) о лажним вестима почива на основној идеји о њиховој опасности, али не увек и незаконитости. Иако степен друштвене опасности одређеног понашања представља у савременим правним системима, па и највећем броју европских кривичноправних прописа, основ за проглашавање одређеног понашања забрањеним, односно незаконитим, то у случају лажних вести није увек случај. Ово је, најпре, последица потребе остваривања баланса, о којем је речи било у претходном одељку, који се односи на судску праксу Европског суда за људска права. Право на слободу говора и право на информисање неретко у себи садрже кршења одређених других категорија права грађана, али се њихов међусобни однос мора усклађивати како према приоритетима, тако и према принципима и тестовима пропорционалности.

⁴²⁴ *Lingens* против Аустрије, Представка бр.9815/82; *Oberschlick* против Аустрије, Представка бр. 11662/85; *Rekvenyi* против Мађарске, Представка бр. 25390&94 и други. *Одабране пресуде Европског суда за људска права у вези са чланом 10 ЕКЉП* (ур. М. Радевић, Д. Радевић, С. Даниловић), Подгорица, 2019, стр. 9.

Европска комисија је по питању квалитета и карактера садржаја који се пласирају заузела двојак став. Одређене садржаје је прогласила незаконитим, дајући им статус кривичних дела, као што је случај са говором мржње и дечијом порнографијом, док је друге лажне вести и дезинформације означила као штетне.

Проблем дезинформисања означен је као један од најзначајнијих извора забринутости креатора политике ЕУ, посебно након политичких догађаја који су пратили изборе 2016. године, након чега је постало очито да ширење лажних вести може створити висок ризик и опасност за демократске политичке процесе, приоритетно интегритет изборних процеса.

Наведено резултира оснивањем Експертске групе на високом нивоу ЕУ за лажне вести и дезинформације на Интернету (*High-Level Expert Group on fake news and online disinformation - HLEG*) са основним задатком да саветује Европску комисију у вези са обимом феномена дезинформација, дефинише улоге и одговорности релевантних заинтересованих страна и формулише препоруке.⁴²⁵

У свом извештају независна *HLEG* нагласила је да дезинформације и лажне вести нису нужно незаконите, али да у себи садрже одређени степен штетности за демократска друштва и грађане и да се налазе изван постојећих инкриминисаних облика као што су клевета, говор мржње и подстицање на насиље.⁴²⁶

У 2018. години усвојено је неколико докумената којима се прецизира статус лажних вести и дезинформација, и питања њихове правне забрањености.

⁴²⁵A. Kuczerawy, "Fighting online disinformation: did the EU Code of Practice forget about freedom of expression?", in: (eds. E. Kuźelewska, G. Terzis, D. Trottier and D. Kloza), *European Integration and Democracy Series*, Vol.6, 2019, p. 2-3.

5. ⁴²⁶ Ó Fathaigh R., Helberger N., Appelman N., "The perils of legally defining disinformation", *Internet Policy Review*, Vol.10, 4&2021, <https://policyreview.info/articles/analysis/perils-legally-defining-disinformation>, Интернет, приступљено дана 18.08.2023.

Саопштење о сузбијању онлајн дезинформација (*Communication on Tackling online disinformation*), Акциони план против дезинформација (*Action Plan against Disinformation*) и Изборни пакет (*Elections Package*) који се састоје од препорука, смерница, као и измена и допуна прописа, са мерама за обезбеђивање слободних и фер избора, које је предложио бивши председник Европске комисије Жан-Клод Јункерн (*Jean-Claude Juncker*) указују да приступ ЕУ спречавању лажних вести, не препознаје исте као начелну претњу демократском друштву, већ само дезинформисање и из њега проистекло неповерење у информације и институције. У складу са дефиницијом датом у Саопштењу, дезинформација је информација која је створена са намером да се обмане општа јавност и/или стекне финансијска корист од обмане. Иако намера није лако препознатљива, јасно је да се све лажне вести неће сматрати дезинформацијама. „Грешке у извештавању, сатира, пародија и партизанске вести и коментари“ искључени су из обима појма дезинформација.⁴²⁷

ЕУ је дакле осмислила вишеслојни оквир, који у хронолошком редоследу чине: Саопштење о сузбијању онлајн дезинформација, усвојено у априлу 2018., Кодекс праксе о дезинформацијама (*Code of Practice on Disinformation*), први пут објављен у априлу 2018, а затим ревидиран у јуну 2022, Акциони план против дезинформација, објављен у децембру 2018, Европски акциони план за демократију (*European Democracy Action Plan*), представљен у децембру 2020, Предлог иницијативе за већу транспарентност спонзорисаног политичког садржаја (*Proposal for an Initiative on Greater Transparency in Sponsored Political Content*), покренут јануара 2021. и предстојећи Закон о дигиталним услугама (*Digital Services Act*).

⁴²⁷ V. Mazur, A. Chochia, *op.cit.*, p.27.

Сви набројани документи експлицитно се односе на сузбијање ширења дезинформација и карактерише их фокусираност на улогу и одговорности дигиталних платформи.

Дигиталне онлајн платформе, субјекти рекламне индустрије и организације за проверу чињеница, истраживачке и организације цивилног друштва усвојиле су унапређени, нови, допуњени, тзв. оснажени Кодекс праксе о дезинформацијама, који је у складу са смерницама Европске комисије које су објављене у мају 2021. године (*Guidance to strenghten the Code of Practice on Desinformation*).⁴²⁸

Европска комисија није дакле усвојила Кодекс, већ 44 потписника,⁴²⁹ који су се удружили у настојањима да ревидирају већ постојећи Кодекс из 2018. године⁴³⁰. Кодекс је потписан 16.06.2022. године. На потписницима је да одлуче које ће обавезе прихватити и на њима је одговорност за њихову имплементацију. Европска комисија је констатовала да ревидирани Кодекс из 2022. јесте у складу са смерницама које је издала у 2021. години.

Потписници ревидираног Кодекса обавезали су се да раде на спречавању извора финансирања дезинформација, обезбеђивању вишег степена

⁴²⁸ Њиме се постављају очекивања Комисије, позива се на јаче обавезе потписника и предвиђа шире учешће у реализацији Кодекса. На основу чврстог оквира за праћење и јасних индикатора учинка, потписници би требало да смање финансијске подстицаје за дезинформације, оснаже кориснике да преузму активну улогу у спречавању њиховог ширења, боље сарађују са организацијама за проверу чињеница широм држава чланица ЕУ и на језицима и обезбеде оквир за приступ на податке за истраживаче.

⁴²⁹ Списак потписника: *ActiveFence, Adobe, AI Forensics, Alliance4Europe, Avaaz, Clubhouse, Crisp, Debunk EU, Demagog, Democracy Reporting International, DoubleVerify, DOT Europe, Ebiqity, European Factchecking Standards Network, European Association of Communication Agencies (EACA), Faktograf, Globsec, Google, IAB Europe (Interactive Advertising Bureau Europe), Kinzen, Kreativitet & Kommunikation, Logically, Maldita.es, MediaMath, Meta, Microsoft, Neeva, Newsback, Newtral, NewsGuard, PagellaPolitica, Reporters without Borders (RSF), ScienceFeedback, Seznam, The Bright App, The Daily Ledger, The GARM Initiative, The Global Disinformation Index, TikTok, Twitch, Vimeo, VOST Europe, WhoTargetsMe, World Federation of Advertisers (WFA).*

⁴³⁰ Кодекс је осмишљен као добровољни, саморегулаторни механизам око којег су се договорили представници онлајн платформи, водећих друштвених мрежа, оглашивача и рекламне индустрије. Све заинтересоване стране имају своје улоге у супротстављању ширењу дезинформација, а општа сврха Кодекса је да идентификује радње које би потписници могли да спроведу ради решавања изазова које представљају дезинформације на мрежи. European Commission, Code of Practice on Disinformation, 26 September 2018, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/code-practice-disinformation>, Интернет, приступљено дана 18.08.2023.

транспарентности политичког оглашавања, унапређењу сарадње са организацијама за проверу чињеница и пружању отворенијег и ширег приступа подацима истраживачким организацијама.

Ради одрживости предвиђених обавеза и контроле одговорности, потписници су се усагласили да оквир сарадње буде стална Радна група (*Task-force*) и Центар за транспарентност (*Transparency Centre*), који ће јавности пружити јасан преглед политика које су поставили за спровођење својих обавеза, и редовно га ажурирати релевантним подацима.⁴³¹

Кодекс садржи 44 обавезе и 128 специфичних мера подељених у следеће групе:

1. Демонетизација (*Demonetisation*)- смањење финансијских подстицаја за дистрибутере дезинформација⁴³²

Кодекс има за циљ да осигура да дистрибутери дезинформација немају користи од прихода од оглашавања. Потписници се обавезују на јаче мере избегавања постављања реклама поред дезинформација, као и ширења реклама које садрже дезинформације. Кодекс такође успоставља ефикаснију сарадњу међу актерима рекламног сектора, омогућавајући јаче заједничко деловање.

2. Транспарентност политичког оглашавања (*Transparency of political advertising*)⁴³³

6. ⁴³¹ The Code of Practice od Desinformation, <https://digitalstrategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-desinformation>, Интернет, приступљено дана 18.08.2023.

⁴³² *Ibid.*

⁴³³ *Ibid.*

Препознајући важност политичког оглашавања у обликовању јавног живота, нови Кодекс обавезује потписнике да уведу јаче мере транспарентности, омогућавајући корисницима да лако препознају политичке рекламе, кроз обезбеђивање ефикаснијег означавања и успостављање обавезе да ће открити спонзора, плаћене износе за оглашавање и период приказивања. Штавише, потписници се обавезују да ће успоставити ефикасне и претраживе базе података о огласима за политичко оглашавање.

3. Обезбеђивање интегритета услуга (*Ensuring the integrity of services*)

Кодекс ће ојачати мере за смањење манипулативног понашања које се користи за ширење дезинформација (нпр. лажни налози, ботовање, лажно представљање) и успоставља чвршћу сарадњу међу потписницима у борби против изазова у вези са таквим техникама. Потписници су договорили да периодично прегледају листу тактика, техника и процедура које користе злонамерни актери и да спроводе јасне политике које покривају низ идентификованих понашања и пракси.⁴³⁴

4. Оснаживање корисника (*Empowering users*)

Кодекс предвиђа бољу заштиту корисника од дезинформација кроз побољшане алате за препознавање, разумевање и означавање дезинформација, за приступ ауторитативним изворима и кроз иницијативе за медијску писменост. Конкретно, Кодекс ће осигурати да се успоставе безбедне праксе како би се ограничило ширење дезинформација и обезбедила већа транспарентност њихових система препорука, прилагођавајући их тако да се ограничи њихово ширење.

5. Оснаживање истраживача (*Empowering researchers*)⁴³⁵

⁴³⁴ *Ibid.*

⁴³⁵ *Ibid.*

Кодекс предвиђа да онлајн платформе пружају бољу подршку истраживању дезинформација. Истраживачи ће имати бољи и шири приступ подацима платформи. То значи да се обезбеди аутоматизовани приступ неличним, анонимним, агрегираним или очигледно јавно објављеним подацима, и да се ради на успостављању структуре управљања како би се поједноставио приступ подацима који захтевају додатну проверу.

6. Оснаживање заједнице која проверава чињенице (*Empowering the fact-checking community*)⁴³⁶

Нови кодекс ће проширити покривеност провером чињеница на све државе чланице ЕУ и на све језике и обезбедити доследнију проверу чињеница на платформама. Предвиђа се обезбеђивање финансијских средстава за рад агенција за проверу чињеница и бољег приступа онима који проверавају чињенице, информацијама које олакшавају њихов свакодневни рад.

7. Центар за транспарентност и Радна група (*Transparency centre and Task-force*)⁴³⁷

Формирање Центра за транспарентност, који ће бити доступан свим грађанима, омогућиће лак преглед спровођења мера Кодекса, обезбеђујући транспарентност и редовно ажурирање релевантних података. Стална радна група ће бити задужена за континуирано ажурирање Кодекса ради његове, као временске тако садржинске усклађености и примерености основној сврси, кроз успостављање форума за ревизију и прилагођавање обавеза у односу на технолошки, друштвени, тржишни и законодавни развој. Радна група је састављена од представника потписника, Европске регулаторне групе за аудиовизуелне медијске услуге (*European Regulators' Group for Audiovisual Media*

⁴³⁶ *Ibid.*

⁴³⁷ *Ibid.*

Services), Европске опсерваторије за дигиталне медије (*European Digital Media Observatory*) и Европске службе за спољне послове (*European External Action Service*), а њоме председава Европска комисија.

8. Ојачани оквир за праћење (*Strengthened Monitoring framework*)⁴³⁸

Кодексом је предвиђен оквир за праћење и анализу индикатора нивоа остварености примене Кодекса широм ЕУ и на нивоу држава чланица. До почетка 2023. године, потписници ће доставити Комисији прве основне извештаје о њиховој примени Кодекса. Томе би према одредбама будућег Закона о дигиталним услугама велике онлајн платформе, требало да додају своје извештаје на сваких шест месеци, док ће друге потписнице извештавати на годишњем нивоу. Кодекс промовише и јасну посвећеност раду на успостављању структурних индикатора, омогућавајући мерење укупног утицаја Кодекса о дезинформацијама на степен смањења њихових штетних утицаја.

6.2. Национални ниво

Република Србија има статус кандидата за приступање Европској унији. У оквирима процеса приступања она пролагођава целокупан законски оквир *acquis communautaire*-у. Такав је случај и са сетом медијских прописа који скупно посматрано чине основни извор медијског права Републике Србије.

"Медијско право је правна област која регулише радиодифузију, оглашавање, телекомуникације, медијски део информационих технологија, ентертејмент (*entertainment*), гејминг и филмску индустрију, штампане и онлајн медијске сервисе, али и питања цензуре, слободе говора, штампе, медијске етике,

⁴³⁸ *Ibid.*

накнаде штете проузроковане од стране медија, регулацију вертикалне и хоризонталне концентрације власништва у медијима и друго".⁴³⁹

У Републици Србији већи број протписа регулише ову правну грану. Њихова основа сврха и циљ јесте прописивање начина и модалитета производње и емитовања медијских садржаја, међусобних односа, права и обавеза субјеката медијске индустрије, ради обезбеђивања права грађана на правовремено и истинито информисање, која су уставне категорије.

Основни правни пропис у овој области је Закон о јавном информисању и медијима, али пре њега свакако Устав Републике Србије, као и низ других законских и подзаконских аката којима се у ширем смислу регулише област медија.

На листи закона који уређују област медија на сајту Министарства културе Републике Србије набројани су:

1. Закон о јавном информисању и медијима⁴⁴⁰;
2. Закон о електронским медијима⁴⁴¹;
3. Закон о јавним медијским сервисима⁴⁴²;
4. Закон о обележавању дана жалости на територији Републике Србије⁴⁴³;
5. Закон о потврђивању Европске конвенције о прекограничној телевизији⁴⁴⁴;
6. Закон о привременом уређивању начина наплате таксе за јавни медијски сервис.⁴⁴⁵

⁴³⁹ *Медијско право и медију*, <https://www.milic.rs/medijsko-pravo-i-mediji/>, Интернет, приступљено дана, 19.08.2023.

⁴⁴⁰ "Сл. гласник РС", бр. 83/2014, 58/2015 и 12/2016 - аутентично тумачење.

⁴⁴¹ "Сл. гласник РС", бр. 83/2014, 6/2016 - др. закон и 129/2021.

⁴⁴² "Сл. гласник РС", бр. 83/2014, 103/2015, 108/2016, 161/2020, 129/2021 и 142/2022.

⁴⁴³ "Сл. гласник РС", бр. 101/2005 и 30/2010.

⁴⁴⁴ "Сл. гласник РС - Међународни уговори", бр. 42/2009.

⁴⁴⁵ "Сл. гласник РС", бр. 112/2015, 108/2016, 95/2018, 86/2019, 153/2020, 129/2021 и 142/2022.

На листи подзаконских аката којима се уређује област медија налазе се:

1. Уредба о начину прикупљања података ради формирања и вођења јединствене евиденције обвезника плаћања таксе за јавни медијски сервис;
2. Уредба о преносу капитала без накнаде запосленима код издавача медија;
3. Правилник о начину вођења и упису у евиденцију представника иностраних медија и дописништава иностраних медија;
4. Правилник о суфинансирању пројеката за остваривање јавног интереса у области јавног информисања.⁴⁴⁶

Поред закона о медијима допунске изворе медијског права чине и закони из области телекомуникација:

1. Закон о електронским комуникацијама⁴⁴⁷;
2. Закон о информационој безбедности⁴⁴⁸
3. Закон о електронском документу, електронској идентификацији и услугама од поверења у електронском пословању⁴⁴⁹.

Реформа медијских закона у Републици Србије започела је након 2000. године. Она се хронолошки посматрано може поделити у три фазе.⁴⁵⁰

Прва фаза почиње 2003. године када је први сет медијских закона усвојен и она означава почетак развоја и изградње медијског система који данас познаје републичко законодавство. Успостављено је истовремено постојање комерцијалних медија и јавног медијског сервиса, основано је на зависно

⁴⁴⁶ <https://www.kultura.gov.rs/tekst/4997/propisi-iz-oblasti-medija.php>, Интернет, приступљено дана 19.08.2023.

⁴⁴⁷ „Сл. гласник РС“ број 35/23.

⁴⁴⁸ „Сл. гласник РС“ б/16, 94/17 и 77/19.

⁴⁴⁹ „Сл. гласник РС“ број 94/17 и 52/21.

⁴⁵⁰ *Media Ownership Monitor Srbija 2017*, <https://serbia.mom-gmr.org/rs/sadržaj/pravni-sistem/>, Интернет, приступљено дана 20.08. 2023.

регулаторно тело за електронске медије и конкурсни приступ додели радио и телевизијских фреквенција.

Друга фаза траје од 2005-2011. године и односи се на усвајање измена и допуна Закона о јавном информисању, као и осталих медијских закона. Основна особеност ове фазе јесте смањивање независности медија и политизација целокуног медијског сектора. Регулаторна тела имају ослабљену функцију и утицај политичких партија на медије и процесе приватизације у немедијском сектору је изражен.

Трећа фаза почиње 2014. године од када окосницу медијских прописа у Републици Србији чини триптих нових закона:

- Закон о јавном информисању и медијима,
- Закон о електронским медијима и
- Закон о јавним медијским сервисима.⁴⁵¹

Након 2014. године усвојен је стратешки документ Стратегија развоја система јавног информисања у Републици Србији за период 2020-2025.⁴⁵² Овај стратешки документ донет је на иницијативу тадашњег Министарства културе и информисања са циљем утврђивања смерница развоја система јавног информисања у Републици Србији након 2015, када је истекао рок важности претходне стратегије. Како је протек времена утицао не само на престанак њеног важења у формалном смислу, него и садржински материјално, будући да су констатовани одређени недостаци постојећих законских прописа. Стога је усвојена нова медијска стратегија, која би требало да буде основ за даље измене и допуне системских закона у области медија.

⁴⁵¹ *Ibid.*

⁴⁵² "Сл. гласник РС", бр. 11/ 2020.

О сваком од наведених закона биће речи у делу о законском оквиру, чему претходи анализа одредаба Устава Републике Србије од значаја за остваривање слободе изражавања и слободе информисања.

6.2.1. Устав Републике Србије

У Уставу Републике Србије као основна људска права предвиђају се слобода мишљења и изражавања, као и право на обавештеност. У чл. 46 Устава гарантује се слобода мишљења и изражавања следећом формулацијом: „Јемчи се слобода мишљења и изражавања, као и слобода да се говором, писањем, сликом или на други начин траже, примају и шире обавештења и идеје.” Право на обавештеност или право на информисаност гарантовано је чл. 51 на тај начин што се предвиђа да: „Свако има право да истинито, потпуно и благовремено буде обавештаван о питањима од јавног значаја и средства јавног обавештавања су дужна да то право поштују.”

Ова два људска права представљају основ и граничник целокупне области медијског права.

Слобода мишљења је неограничена, што до изражаја посебно долази и кроз познату латинску формулацију *cogitationis poenam nemo patitur*, која подразумева да се за мисли не кажњава. Овај постулат обезбеђује некажњивост чак и потенцијалном стадијуму у криминалној прогресији, доношењу одлуке за извршење кривичног дела. Самим тим, слобода мишљења је неутуђива правна категорија, својствена човеку, у складу са филозофском максимом Ренеа Декарта (*Rene Descartes*) *cogito ergo sum* - мислим дакле постојим. Он је извесност односно потврду људског бића видео једино у извесности свесног мишљења.

Слобода изражавања са друге стране може бити изузетно подвргнута ограничењима, о чему је речи било и на нивоу европских докумената, која

предвиђају кумулативно испуњавање услова под којима слобода изражавања може бити ограничена, у случају да се њоме повређују и крше права и интереси других лица. Зато је Уставом одређено да се законом могу предвидети њена супстанциона и конкорданцијална ограничења, о којима је претходно већ било речи на стр.110 ове докторске тезе.

Слобода изражавања може се законом ограничити, ако је то неопходно ради:

1. Заштите права и угледа других,
2. Чувања ауторитета и непристрасности суда и
3. Заштите јавног здравља,
4. Морала демократског друштва и
5. Националне безбедности Републике Србије.

У категорију супстанционих ограничења спадају - заштита националне безбедности, морала демократског друштва, јавног здравља и ауторитета судске власти. Као конкорданцијална ограничења јављају се - заштите права лица на која се информације односе.

Основна сврха конкорданцијалних ограничења је успостављање баланса између са једне стране слободе медијског изражавања и правима личност којима се медијски садржаји баве. У те категорије права спадају: право на живот и интегритет, право на достојанство, право на идентитет, право на приватност, право на испољавање верских уверења, право на заштиту од говора мржње, право на посебну заштиту малолетника и право на претпоставку невиности.

Право на живот и физички интегритет гарантују се одредбама чл. 24⁴⁵³ и 25⁴⁵⁴ Устава у којима се предвиђа њихова неприкосновеност, те се оне појављују као право које ужива снажнију правну заштиту у односу на право на слободу изражавања. Право на достојанство предвиђено је чл. 23 у којем се предвиђа да је оно неприкосновено и да су сви су дужни да га поштују и штите. Свако има право на слободан развој личности, ако тиме не крши права других зајемчена Уставом.⁴⁵⁵

Право на приватност предвиђено је одредбама чл. 40 којима се предвиђа неповредивост стана, право на тајност писама и других средстава општења из чл. 41 и заштита података о личности у чл. 42.

Одредбом чл 50. под називом слобода медија регулисано је да свако " слободан да без одобрења, на начин предвиђен законом, оснива новине и друга средства јавног обавештавања.

Телевизијске и радио-станице оснивају се у складу са законом. У Републици Србији нема цензуре. Надлежни суд може спречити ширење информација и идеја путем средстава јавног обавештавања само ако је то у демократском друштву неопходно ради спречавања позивања на насилно рушење Уставом утврђеног поретка или нарушавања територијалног интегритета Републике Србије, спречавања пропагирања рата или подстрекавања на непосредно насиље или ради спречавања заговарања расне,

⁴⁵³ У чл. 24 под називом **Право на живот** предвиђа се да је људски живот неприкосновен те да у Републици Србији нема смртне казне. Овим чланом предвиђа се и забрана клонирања људских бића.

⁴⁵⁴ У чл. 25 под називом **Неповредивост физичког и психичког интегритета** предвиђено је да су физички и психички интегритет неповредиви из чега непосредно деривира одредба према којој нико не може бити изложен мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању, нити подвргнут медицинским или научним огледима без свог слободно датог пристанка.

⁴⁵⁵ Разрада овог права у области медијских прописа предвиђа се у Закону о јавном информисању и медијима који у чл. 79 предвиђа се оно може нарушити повредом части, угледа и пијетета.

националне или верске мржње, којим се подстиче на дискриминацију, непријатељство или насиље.

Остваривање права на исправку неистините, непотпуне или нетачно пренете информације којом је повређено нечије право или интерес и права на одговор на објављену информацију уређује се законом."

Наведене одредбе Устава представљају основ и правну претпоставку за даљу разраду и регулацију појединих слобода и права кроз законски оквир медијског права о којима ће бити речи у наредном одељку.

6.2.2. Законски оквир

Законски оквир којим се регулише област медија, права на информисање и одређена ограничења истог налази се у оквирима сета медијских закона, али и у оквиру Кривичног законика Републике Србије, који у оквир посебног дела предвиђа кривичноправну заштиту одређених категорија права из области основних слобода и права човека и грађанина као и против јавног реда и мира, која у извесном смилу представљају продужетак правне заштите права на слободу изражавања и слободу информисања.

6.2.2.1 Медијски закони

Иако су измене и допуне закона биле предвиђене у важећој медијског стратегији, усвајање нових медијских закона још увек није завршено до тренутка писања ове тезе у реалном времену. Измене и допуне медијских прописа су у форми нацрта и радних верзија, тако да се анализирати могу само постојећи текстови, више као основ за разумевања и одређених недостатака, од којих се као најважнији могу истаћи: плурализам медијских садржаја, концентрација

власништва ,повећење степена независности уређивачке политике, положај новинара и новинарских извора, процеси пројектног суфинансирања.⁴⁵⁶

Важећи *Закон о јавном информисању и медијима*⁴⁵⁷ је законски пропис којим се у Републици Србији дефинишу начини остваривања слободе јавног информисања, под чиме се има подразумевати како слобода прикупљања, објављивања и примања информација, тако и слобода формирања и изражавања идеја и мишљења, слобода штампања и дистрибуције новина, али и слобода производње, пружања и објављивања аудио и аудио-визуелних медијских услуга, слобода ширења информација и идеје преко интернета и других платформи и слобода издавања медија и обављања послова јавног информисања.

Закон се састоји се од 149 чланова, који су распоређени у двадесет две главе и то:

1. Основне одредбе;
2. Јавни интерес у јавном информисању;
3. Суфинансирање пројеката у области јавног информисања ради остваривања јавног интереса;
4. Медији;
5. Импресум, скраћени импресум и идентификација;
6. Јавност података о медијима и регистар;

⁴⁵⁶ Критички о кашњењу у реализацији одредаба медијск стратегије и усвајању измене и допуна медијских прописа видети више: Д. Стјепић, "Медијска стратегија- пут ка медијским слободама илипарава пред ЕУ", <https://europeanwesternbalkans.rs/medijska-strategija-put-ka-medijskim-slobodama-ili-paravan-pred-eu/>, Интернет, приступљено дана 31.08.2023.

⁴⁵⁷ Како је процес рада на тексту ове докторске дисертације превазишао тренутак писања поглавља о медијским законима, важно је истаћи да је нови Закон о јавном информисању и медијима објављен 27. октобра 2023. у Сл. гласнику РС бр. 92/2023. Законом је уведено неколико значајних новина у односу на анализирани одредбе до тада важећег правног сета прописа, од којих би требало навести: формирање јединственог информационог система праћења суфинансирања медијских пројекта, модалитете пројектног суфинансирања у области јавног информисања ради остваривања јавног интереса, начине и модалитете евиденција произвођача медијских садржаја и регистра медија као и бројне друге новине.

Како циљ писања ове тезе није правна регулатива медија већ само приказ и садржај скупа прописа на националном нивоу, ова подножна напомена требало би да буде схваћена као својврсно образложење промена које су настале након израде овог одељка.

7. Заштита медијског плурализма;
8. Уредници, новинари, професионална удружења новинара и представници иностраних медија;
9. Дистрибуција медија и медијских садржаја;
10. Привремено чување медијског записа и право увида;
11. Посебна права и обавезе у јавном информисању;
12. Информације о личности;
13. Одговор на информацију и исправка информације;
14. Други обчлици судске заштите;
15. Информација о исходу судског поступка;
16. Накнада штете;
17. Право на део добити;
18. Објављивање пресуде;
19. Заједничке одредбе поступка правне заштите;
20. Надзор,
21. Казнене одредбе и
22. Прелазне и завршне одредбе.⁴⁵⁸

*Закон о електронским медијима*⁴⁵⁹ уређује организацију и рад Регулаторног тела за електронске медије у складу са правно релевантним међународним стандардима. Њиме се уређују питања услова и начина на који се пружају аудио и аудио- визуелне услуге, питања поступка и услова издавања дозвола за њихово емитовање и друга питања која су релевантна за област електронских медија.

⁴⁵⁸ Нови закон садржи 10 чланова више.

⁴⁵⁹ Нови закон усвојен је истог дана када и Закон о јавном информисању и медијима, као део усклађивања сета медијских прописа са Стратегијом развоја система јавног информисања у Републици Србији за период 2020-2025. Карактерише га усклађивање са Директивом о аудиовизуелним-медијским услугама из 2018, и њиме се појачава положај, независност и улога РЕМ-а, успостављају нови органи и прецизирају критеријуми за избор његових чланова. <http://mit.gov.rs>, Интернет, приступљено дана, 25.03.2024.

Важећи закон има 120 чланова организованих у оквиру осам глава:⁴⁶⁰

1. Основне одредбе;
2. Регулаторно тело за електронске медије;
3. Опште одредбе о медијским услугама;
4. Аудио-визуелне услуге цивилног сектора;
5. Овлашћење за пружање медијске услуге;
6. Заштита медијског плурализма;
7. Казнене одредбе и
8. Прелазне и завршне одредбе:

Закон о јавним медијским сервисима је законски правни пропис којим се дефинише начин обављања рада јавних медијских сервиса, њихове делатности и основни принципи рада, јавни интерес у складу са којим раде и који остварују, јавност њиховог рада као и обезбеђивање средстава за њихов рад. Медијски сервиси на које се закон односи су Јавна медијска установа "Радио-телевизија Србије" и Јавна медијска установа "Радио-телевизија Војводине".

Закон се састоји од 64 члана која су одргована у десет глава којима се дефинишу :

1. основне одредбе;
2. јавни интерес који остварује јавни медијски сервис;
3. установе јавног медијског сервиса;
4. средства за рад и финансирање јавног медијског сервиса;
5. ревизија,
6. извештај о раду и пословању;
7. примена одредаба другог закона;
8. надзор,

⁴⁶⁰ Нова верзија прописа има десет чланова више од претходне.

9. казнене одредбе;
10. прелазне и завршне одредбе.

Будући да је циљ излагања како наднационалног - регионалног тако и националног правног оквира који је релевантан за остваривање медијских слобода био процена његове усклађености са европским стандардима у овој области морају се консултовати осим дескриптивних елемената и критички приступи који се односе на извештаје и стање остварености стандарда према извештајима Европске комисије о напретку Србије у усклађивању законодавства са европским правним тековинама.

Пре усвајања Медијске стратегије за период 2020-2025 у једном извештају Европске комисије било је констатовано да окружење није погодно за остваривање медијских слобода, услед постојања забележених случајева у којима је новинарима била угрожена безбедност путем претњи, застрашивања и насиља и изостанак правноснажних пресуда. Критике су биле упућиване и у вези са транспарентношћу власништва у медијима и начинима на који се они финансирају.⁴⁶¹

Када је у питању период након усвајања Медијске стратегије констатује се да је дошло до кашњења и неусклађености између верзија предлога Закона о јавном информисању и медијима и Закона о електронским медијима са стандардима и смерницама које су медијска и новинарска удружења заузела 2020. године.⁴⁶²

Примедбе се односе на могућност наставка финансирања медија који крше Кодекс новинара Србије, одустанак од избора новог сазива Савета Регулаторног тела за електронске медије као и на надозвољени надзор контроле над овим

⁴⁶¹ *Media Ownership Monitor Srbija 2017*, <https://serbia.mom-gmr.org/rs/sadrzaj/pravni-sistem/>, Интернет, приступљено дана 20.08. 2023.

⁴⁶² Што је највећма отклоњено измењеним сетом медијских закона из 2023.

телом, потом на неусклађеност одредаба Закона о електронским медијима са релевантним европским прописом Директивом о аудиовизуелним медијским услугама у вези са слободом пријема и реемитовања, питања везана за тзв. "функционалну кампању" као и одређена питања у вези са власничком структуром медијс и питањима приватизација у овој области.⁴⁶³

У 21. Светском индексу медијских слобода (*The World Press Freedom Index*), који објављују Репортери без граница констатовано је да је Република Србија са 79. места dospела на 91, од 180 земаља, што је највећи пад у односу на земље ЕУ и Балкана. Положај медија и новинара у овом извештају оцењен је као "проблематичан" јер су како се наводи "новинари редовно изложени политичким нападима које подстичу припадници владајуће елите, а који се појачавају одређеним националним телевизијама. Ни политичари ни институције, укључујући и Регулаторно тело за електронске медије (РЕМ), које се састоји углавном од појединаца које је именовала влада, нису били вољни да поправе ситуацију. Поред тога, новинари који су критични према владајућој странци имају ограничен приступ интервјуима са представницима владе и јавним информацијама."⁴⁶⁴

Рад на законској регулативи не подразумева само материјалну саобразност одредаба медијских закона са релевантним првним инструментаријумом ЕУ, него и његово суштинско ступање на снагу односно конкретизовану ефективност. Стога, кровни стратешки документ, као и сви из њега произашли законски прописи морају следити исту линију обезбеђивања европских стандарда у области медијских права и слобода, како би амбијент апликабилне

463"Koalicija: Poslednje verzije predloga zakona o medijima znacajno odstupaju od Medijske strategije", <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/koalicija-poslednje-verzije-predloga-zakona-o-medijima-znacajno-odstupaju-od-medijske-strategije/>, Интернет, приступљено дана 01.09.2023.

464"Svetski indeks medijskih sloboda: Srbija pala sa 79. na 91. mesto, najviše među zemljama EU i Balkana", <https://nuns.rs/svetski-indeks-medijskih-sloboda-srbija-pala-sa-79-na-91-mesto-najvise-medju-zemljama-eu-i-balkana/>, Интернет, приступљено дана 01.09.2023.

примене норме био усклађен са њеном нормативном димензијом. Све супротино томе, егзистирање норми искључиво као слова на папиру, у процесу усклађивања, суштински не доприноси остваривању медијских слобода, а тиме ни сузбијању штетних појава, какве су дезинформисање и лажне вести.⁴⁶⁵

Допунски пропис којим се пружа кривичноправна заштита појединих права везаних за злоупотребе основних људских слобода и права је Кривични законик Србије, који експлицитно предвиђа само једно кривично дело којим се инкриминише изношење лажних тврдњи и вести, али он истовремено предвиђа и низ других кривичних дела, којима се допунски штите право на приватан живот, достојанство и нека друга права која проистичу или су комплементарна слободи изражавања и праву на правовремено и истинито информисање.

6.2.2.2 Кривични законик Републике Србије

Иако Кривични законик Републике Србије формално не представља део сета медијских прописа, он се појављује као *ultima ratio* средство друштвене заштите појединих вредности, права и интереса који се прокламују у сету медијских прописа који су анализирани. Кривични законик је правни пропис којим се у Републици Србији дефинишу кривична дела и кривичне санкције, које се учиниоцима кривичних дела изричу у законито спроведеном поступку.

Овај пропис је тзв. *last resort* заштите, не само права и интереса који се дефинишу у сету медијских прописа, него правни пропис којим се супсидијарно пружа појачана правна заштита одређеним правима и интересима појединаца и друштва у најтажним случајевима њихове повреде или угрожавања.

⁴⁶⁵ Како је за процену утицаја имплементираних измена у оквирима нових медијских прописа потребан одговарајући проток времена ради анализе ефикасности и адекватности измена, у контексту подизања квалитета нормативног амбијента, проток од свега 6 месеци од њиховог усвајања није довољан за извођење закључака о суштинској примени прописа који су хармонизовани.

Кривични законик дели се на општи и посебни део, а за потребе ове тезе значајним се појављују само одредбе појединих кривичних дела, која се налазе у оквиру посебног дела Кривичног законика.

Ово стога, јер посебни део обухвата најавећи број правом забрањених пинашања која се имају сматрати кривичним делима у Републици Србији,⁴⁶⁶ а поједина од њих се односе на заштиту неких од вредности које се имају довести у ближу или даљу везу, односно контекст заштите права на слободу информисања, права на слободу изражавања, као и права на приватност.

Најважније кривично дело које има директне импликације у области спречавања и ширења лажних вести јесте кривично дело из чл. 343 КЗ Изазивање панике и нереда. Ово кривично дела налази се систематизовано у оквиру *Главе XXXI* КЗ која носи назив *Кривична дела против јавног реда и мира*. У контексту Закона о јавном реду и миру⁴⁶⁷ под појмом јавног реда и мира сматра се усклађено стање међусобних односа грађана које је настало њиховим понашањем на јавном месту као и деловањем органа и организација у јавном животу усмерених ка обезбеђивању једнаких услова за остваривање права грађана која су гарантована Уставом.

Кривично дело Изазивање панике и нереда има основни и тежи облик. Основни облик овог кривичног дела чини оно лице које изношењем или проношењем лажних вести или тврђења изазове панику, или теже нарушавање јавног реда или мира или осујети или значајније омете спровођење одлука и мера државних органа или организација које врше јавна овлашћења. За основни облик овог кривичног дела предвиђен је казнени распон од три месеца до три године кумулативно са новчаном казном.

⁴⁶⁶ З. Стојановић, Н. Делић, *Кривично право-Посебни део*, Београд, 2013, стр. 295.

⁴⁶⁷ "Сл. гласник РС", бр.6 /6 и 24/18.

Ово дело добија свој тежи вид уколико буде учињено путем средстава јавног информисања или сличних средстава или на јавном скупу, у ком случају закон предвиђа казнени распон од шест месеци до пет година.⁴⁶⁸

Радња извршења одређена је као изношење и проношење, под чиме се подразумева саопштавање личних ставова, мишљења или сазнања лица које радњу предузима, док се под појмом преношења подразумева саопштавање нечег што је неко други сазнао. Реч је последичном кривичном делу, код кога је у сваком случају конкретног неправда неопходно доказати да је услед предузимања радње наступила тачно одређена последица, која је у законском опису ове инкриминације алтернативно одређена као изазивање панике или теже нарушавање јавног реда или мира или осујећивање или значајније ометање спровођења одлука и мера државних органа или организација које врше јавна овлашћења. Под појмом панике сматра се узнемирење грађана, које је по интензитету значајно и које подразумева осећај несигурности, који наступа услед изношења или проношења лажних вести. Теже ремећење јавног реда и мира треба схватити као нарушавање међусобних односа грађана којима се у јачем интензитету крше правила понашања о нормалном начину живота и друштвеној дисциплини, што се мора процењивати у сваком конкретном случају.

Осујећивање или значајније ометање спровођења одлука и мера државних органа или организација које врше јавна овлашћења подразумева последицу, која услед изношења лажних вести проузрокује деловање грађана, које је у супротности са одлукама државних органа или организација која обављају јавна овлашћења.⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ З. Стојановић, *Коментар Кривичног законика*, 2020, стр. 1022-1023.

⁴⁶⁹ И. Бодрожих, А. Бодрожих, „Политичко-правни аспекти ширења лажних вести“, *Српска политичка мисао*, 3/2018, стр. 256.

Како је реч о кривичном делу чији је конститутивно обележје бића наступање алтернативно одређене последице, то значи да последица мора бити утврђена у сваком конкретном случају од стране суда..⁴⁷⁰

Умишљај је подазумевани облик кривице код овог кривичног дела.

Како се и неким другим кривичним делима пружа супсидијарна заштита основних слобода и права гарантованих уставом, а везаних за слободу изражавања и слободу информисања на овом месту ће бити дат њихов паушални преглед, у контексту раније помињаних одредаба Устава којима се гарантују одређена права која се изношењем лажних вести могу повредити или угрозити. У том контексту као интересантна за поменуто могла би бити издвојена кривична дела из:

1. *XIV Главе против слобода и права човека и грађанина*: неовлашћено фотографисање, чл. 144 КЗ⁴⁷¹, неовлашћено објављивање и приказивање туђег списка, портрета или снимка, чл. 145⁴⁷², наовлашћено прикупљање личних података, чл. 146⁴⁷³, повреда слободе говора или јавног иступања,

⁴⁷⁰ Тако се у Решењу Апелационог суда у Крагујевцу, Кж 1 2081/11 од 05.11.2010. године истиче да "суд мора да утврди да ли су изнете лажне тврдње подобне да изазову последице-панику или теже нарушавање јавног реда или мира, као и да ли је до њих заиста и дошло и, ако јесте, у чему су се састојале". М. Милошевић, *Кривично право-посебни део: изабране инкриминације за студиј наука безбедности*, Београд, 2022, стр. 216.

⁴⁷¹" (1) Ко неовлашћено начини фотографски, филмски, видео или други снимак неког лица и тиме осетно задре у његов лични живот или ко такав снимак преда или показује трећем лицу или му на други начин омогући да се са њим упозна, казниће се новчаном казном или затвором до једне године.

(2) Ако дело из става 1. овог члана учини службено лице у вршењу службе, казниће се затвором до три године."

⁴⁷²" (1) Ко објави или прикаже спис, портрет, фотографију, филм или фонограм личног карактера без пристанка лица које је спис саставило или на кога се спис односи, односно без пристанка лица које је приказано на портрету, фотографији или филму или чији је глас снимљен на фонограму или без пристанка другог лица чији се пристанак по закону тражи и тиме осетно задре у лични живот тог лица, казниће се новчаном казном или затвором до две године.

(2) Ако дело из става 1. овог члана учини службено лице у вршењу службе, казниће се затвором до три године."

⁴⁷³ "(1) Ко податке о личности који се прикупљају, обрађују и користе на основу закона неовлашћено прибави, саопшти другом или употреби у сврху за коју нису намењени, казниће се новчаном казном или затвором до једне године.

(2) Казном из става 1. овог члана казниће се и ко противно закону прикупља податке о личности грађана или тако прикупљене податке користи.

(3) Ако дело из става 1. овог члана учини службено лице у вршењу службе, казниће се затвором до три године".

чл. 148⁴⁷⁴, спречавање штампања и ратурања штампаних ствари и емитовање програма, чл. 149⁴⁷⁵, спречавање објављивања одговора и исправке, чл. 150⁴⁷⁶;

2. *XVII Главе против части и угледа*: увреда, чл. 170⁴⁷⁷, изношење личних и породичних прилика, чл. 172⁴⁷⁸, повреда угледа Србије, чл. 173⁴⁷⁹, повреда угледа због расне, весрке, националне или друге порирпадности, чл.

⁴⁷⁴ (1) Ко другом на противправан начин ускрати или ограничи слободу говора или јавног иступања, казниће се новчаном казном или затвором до једне године.

(2) Ако дело из става 1. овог члана учини службено лице у вршењу службе, казниће се затвором до три године."

⁴⁷⁵ "(1) Ко неовлашћено спречи или омета штампање, снимање, продају или растурање књига, часописа, новина, аудио и видео касета или других сличних штампаних или снимљених ствари, казниће се новчаном казном или затвором до једне године.

(2) Казном из става 1. овог члана казниће се и ко неовлашћено спречи или омета емитовање радио и телевизијског програма.

(3) Ако дело из става 1. овог члана учини службено лице у вршењу службе, казниће се затвором до три године".

⁴⁷⁶ "Ко супротно правноснажној одлуци суда одбије или спречи објављивање одговора или исправке објављеног нетачног податка или обавештења којим се повређује нечије право или интерес, казниће се новчаном казном или затвором до једне године".

⁴⁷⁷ "(1) Ко увреди другог, казниће се новчаном казном од двадесет до сто дневних износа или новчаном казном од четрдесет хиљада до двеста хиљада динара.

(2) Ако је дело из става 1. овог члана учињено путем штампе, радија, телевизије или сличних средстава или на јавном скупу, учинилац ће се казнити новчаном казном од осамдесет до двестачетрдесет дневних износа или новчаном казном од стопедесет хиљада до четрестопедесет хиљада динара.

(3) Ако је увређени увреду узвратио, суд може обе или једну страну казнити или ослободити од казне.

(4) Неће се казнити за дело из ст. 1. до 3. овог члана учинилац, ако је излагање дато у оквиру озбиљне критике у научном, књижевном или уметничком делу, у вршењу службене дужности, новинарског позива, политичке делатности, у одбрани неког права или заштити оправданих интереса, ако се из начина изражавања или из других околности види да то није учинио у намери омаловажавања".

⁴⁷⁸ "(1) Ко износи или проноси штогод из личног или породичног живота неког лица што може шкодити његовој части или угледу, казниће се новчаном казном или затвором до шест месеци.

(2) Ако је дело из става 1. овог члана учињено путем штампе, радија, телевизије или сличних средстава или на јавном скупу, учинилац ће се казнити новчаном казном или затвором до једне године.

(3) Ако је оно што се износи или проноси довело или могло довести до тешких последица за оштећеног, учинилац ће се казнити затвором до три године.

(4) За изношење или проношење личних или породичних прилика које је учињено у вршењу службене дужности, новинарског позива, одбрани неког права или при заштити оправданих интереса, учинилац се неће казнити, ако докаже истинитост свог тврђења или ако докаже да је имао основаног разлога да поверује у истинитост оног што је износио или проносио.

(5) Истинитост или неистинитост оног што се износи или проноси из личног или породичног живота неког лица не може се доказивати, осим у случајевима из става 4. овог члана".

⁴⁷⁹ "Ко јавно изложи порузи Србију, њену заставу, грб или химну, казниће се новачном казном или затвором до три месеца".

174⁴⁸⁰, повреда угледа стране државе или међународне организације, чл. 175⁴⁸¹;

3. XVIII Главе против полне слободe: приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију, чл. 185⁴⁸², искоришћевање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дела против полне слободe према малолетном лицу, чл. 185б⁴⁸³;
4. XX главе против интелектуалне својине: повреда моралних права аутора и интерпретатора, чл. 198⁴⁸⁴, неовлашћено искоришћавање ауторског дела

⁴⁸⁰ "Ко јавно изложи порузи лице или групу због припадности одређеној раси, боји коже, вери, националности, етничког порекла или неког другог личног својства, казниће се новчаном казном или затвором до годину дана"

⁴⁸¹ " (1) Ко јавно изложи порузи страну државу, њену заставу, грб или химну, казниће се новчаном казном или затвором до три месеца.

(2) Казном из става 1. овог члана казниће се и ко јавно изложи порузи Организацију уједињених нација, Међународни црвени крст или другу међународну организацију чија је Србија члан".

⁴⁸² "(1) Ко малолетнику прода, прикаже или јавним излагањем или на други начин учини доступним текстове, слике, аудио-визуелне или друге предмете порнографске садржине или му прикаже порнографску представу, казниће се новчаном казном или затвором до шест месеци.

(2) Ко искористи малолетника за производњу слика, аудио-визуелних или других предмета порнографске садржине или за порнографску представу, казниће се затвором од шест месеци до пет година.

(3) Ако је дело из ст. 1. и 2. овог члана извршено према детету, учинилац ће се казнити за дело из става 1. затвором од шест месеци до три године, а за дело из става затвором од једне до осам година.

(4) Ко прибавља за себе или другог, поседује, продаје, приказује, јавно излаже или електронски или на други начин чини доступним слике, аудио-визуелне или друге предмете порнографске садржине настале искоришћавањем малолетног лица, казниће се затвором од три месеца до три године.

(5) Ко помоћу средстава информacionих технологија свесно приступи сликама, аудио-визуелним или другим предметима порнографске садржине насталим искоришћавањем малолетног лица, казниће се новчаном казном или затвором до шест месеци.

(6) Предметима порнографске садржине насталим искоришћавањем малолетног лица (дечија порнографија) сматра се сваки материјал који визуелно приказује малолетно лице које се бави стварним или симулираним сексуално експлицитним понашањем, као и свако приказивање полних органа детета у сексуалне сврхе".

⁴⁸³ "(1) Ко у намери извршења кривичног дела из чл. 178. став 4, 179. став 3, 180. ст. 1. и 2, 181. ст. 2. и 3, 182. став 1, 183. став 2, 184. став 3, 185. став 2. и 185а овог законика, користећи рачунарску мрежу или комуникацију другим техничким средствима договори са малолетником састанак и појави се на договореном месту ради састанка, казниће се затвором од шест месеци до пет година и новчаном казном.

(2) Ко дело из става 1. овог члана изврши према детету, казниће се затвором од једне до осам година".

⁴⁸⁴ "(1) Ко под својим именом или именом другог у целини или делимично објави, стави у промет примерке туђег ауторског дела или интерпретације, или на други начин јавно саопшти туђе ауторско дело или интерпретацију, казниће се новчаном казном или затвором до три године.

(2) Ко без дозволе аутора измени или преради туђе ауторско дело или измени туђу снимљену интерпретацију, казниће се новчаном казном или затвором до једне године.

(3) Ко ставља у промет примерке туђег ауторског дела или интерпретације на начин којим се вређа част или углед аутора или извођача, казниће се новчаном казном или затвором до шест месеци.

(4) Предмети из ст. 1. до 3. овог члана одузеће се.

(5) Гоњење за дело из става 2. овог члана предузима се по предлогу, а за дело из става 3. овог члана по приватној тужби".

или предмета сродног права. чл. 199⁴⁸⁵, неовлашћено укањање или мењање електронске информације о ауторком и сродним правима, чл. 200⁴⁸⁶;

5. *XXX Главе против правосуђа: повреда тајности поступка*, чл. 337;
6. *XXXIV Главе против човечности и других добара заштићених међународним правом: расна и друга дискриминација*, чл. 387⁴⁸⁷, јавно

⁴⁸⁵" (1) Ко неовлашћено објави, снимом, умножи, или на други начин јавно саопшти у целини или делимично ауторско дело, интерпретацију, фонограм, видеограм, емисију, рачунарски програм или базу података, казниће се затвором до три године.

(2) Казном из става 1. овог члана казниће се и ко стави у промет или у намери стављања у промет држи неовлашћено умножене или неовлашћено стављене у промет примерке ауторског дела, интерпретације, фонограма, видеограма, емисије, рачунарског програма или базе података.

(3) Ако је дело из ст. 1. и 2. овог члана учињено у намери прибављања имовинске користи за себе или другог, учинилац ће се казнити затвором од шест месеци до пет година.

(4) Ко произведе, увезе, стави у промет, прода, да у закуп, рекламира у циљу продаје или давања у закуп или држи у комерцијалне сврхе уређаје или средства чија је основна или претежна намена уклањање, заобилажење или осујећивање технолошких мера намењених спречавању повреда ауторских и сродних права, или ко такве уређаје или средства користи у циљу повреде ауторског или сродног права, казниће се новчаном казном или казном затвора до три године.

(5) Предмети из ст. 1. до 4. овог члана одузеће се и уништити".

⁴⁸⁶"(1) Ко неовлашћено уклони или измени електронску информацију о ауторском или сродном праву, или стави у промет, увезе, извезе, емитује или на други начин јавно саопшти ауторско дело или предмет сродноправне заштите са којег је електронска информација о правима неовлашћено уклоњена или измењена, казниће се новчаном казном и затвором до три године.

(2) Предмети из става 1. одузеће се и уништити".

⁴⁸⁷" (1) Ко на основу разлике у раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству крши основна људска права и слободе зајамчена општеприхваћеним правилима међународног права и ратификованим међународним уговорима од стране Србије, казниће се затвором од шест месеци до пет година.

(2) Казном из става 1. овог члана казниће се ко врши прогањање организација или појединаца због њиховог залагања за равноправност људи.

(3) Ко шири идеје о супериорности једне расе над другом или пропагира расну мржњу или подстиче на расну дискриминацију, казниће се затвором од три месеца до три године.

(4) Ко шири или на други начин учини јавно доступним текстове, слике или свако друго представљање идеја или теорија које заговарају или подстрекавају мржњу, дискриминацију или насиље, против било којег лица или групе лица, заснованих на раси, боји коже, верској припадности, националности, етничком пореклу или неком другом личном својству, казниће се затвором од три месеца до три године.

(5) Ко јавно одобрава, негира постојање или значајно умањује тежину геноцида, злочина против човечности и ратних злочина учињених против групе лица или члана групе која је одређена на основу расе, боје коже, вере, порекла, државне, националне или етничке припадности, на начин који може довести до насиља или изазивања мржње према таквој групи лица или члану те групе, уколико су та кривична дела утврђена правноснажном пресудом суда у Србији или Међународног кривичног суда, казниће се затвором од шест месеци до пет година.

(6) Ко јавно прети да ће, против лица или групе лице због припадности одређеној раси, боји коже, вери, националности, етничком пореклу или због неког другог личног својства, извршити кривично дело за које је забрањена казна затвора већа од четири године затвора, казниће се затвором од три месеца до три године".

подстицање на вршење теористичких дела, чл. 391a⁴⁸⁸, врбовање и обучавање за вршење теористичких дела, чл. 391б⁴⁸⁹.

Кривичноправне одредбе налазе се у реду институционалних механизма спречавања ширења лажних вести и оних активности које су у посредној или непосредној вези са заштитом медијских слобода и остварују повезаност са бројним сличним одредбама кривичних законодавства других земаља о чему је већ било речи у другом одељку дисертације, и о чему ће речи бити у оквиру последњег поглавља дисертације и то његовог одељка о државним механизмима спречавања ширења лажних вести, чему следи преглед и анализа наднационалних тела и механизма контроле ширења лажних вести, као националних механизма, у првом реду регулаторних тела, уз апострофирање значаја медијске секторске политике као једног од параметара који се процењу у процесу приступања ЕУ.

Како поменута Медијска стратегија представља кључни документ на самом крају дисертације биће анализиран и издвојен најзначајнији алат за супротстављање ширењу лажних вести - медијска писменост као једини позитивно оцењеним механизам развоја у борби против лажних вести на нивоу проверености испуњености услова Републике Србије за приступање ЕУ.

⁴⁸⁸ "Ко јавно износи или проноси идеје којима се непосредно или посредно подстиче на вршење кривичног дела из члана 391. овог законика, казниће се затвором од једне до десет година".

⁴⁸⁹ "(1) Ко у намери извршења кривичног дела из члана 391. овог законика, врбује друго лице да изврши или учествује у извршењу тог дела или да се придружи терористичком удружењу ради учествовања у извршењу тог кривичног дела, казниће се затвором од једне до десет година.

(2) Казном из става 1. овог члана казниће се и ко у намери извршења кривичног дела из члана 391. овог законика, даје упутства о изради и коришћењу експлозивних направа, ватреног или другог оружја или штетних или опасних материја или обучава другог за извршење или учествовање у извршењу тог кривичног дела.

(3) Ко у намери извршења кривичног дела из члана 391. овог законика отпутује у иностранство ради припреме, обучавања, планирања или учествовања у извршењу тог дела, казниће се затвором од шест месеци до пет година".

VII ПОГЛАВЉЕ

МЕХАНИЗМИ РЕАГОВАЊА НА ШИРЕЊЕ ЛАЖНИХ ВЕСТИ

Механизми за супротстављање девијантном и штетном друштвеном феномену лажних вести могу се поделити на основу више различитих критеријума. Тако они могу бити нанднационални и национални, државни и невладини, превентивни и репресивни.

У претходним поглављима дисертације анализирани су правни оквири, како на регионалном тако и националном нивоу, доминантно везани за државну реакцију на овај феномен, кроз обраду правних документа којима се гарантују медијске слободе и уређује област медијског права. Међу њима највећи је број прописа који превентивно уређују ову област, уз очекивање да ће се просечан грађанин којем су поменути прописи намењени придржавати нормативног амбијента. Како то нити у једној области друштвеног живота није случај, и у области медијског права физичка и правна лица могу кршити одредбе којима се регулише област медија, те уколико на тај начин повреде или угрозе најважнија људска права и слободе и нормално функционисање друштвеног система онда се као супсидијарни пропис јављају и репресивни механизми односно инструменти државне реакције на овај види криминалитета, те су у раду анализирани и кривичноправни прописи које су како поједине државе, тако и Република Србија предвиделе у свом правном систему.

Превенција и репресија се међусобно преплићу, па се у сваком од медијских прописа налазе и казнене одредбе, које се односе на посебну врсту казних деликата, прекршаје и привредне преступе, док се норме о кривичним делима и санкцијама налазе у засебном правном пропису Кривичном законнику.

Сам Кривични законик јесте наглашено репресиван по свој природи, али и он као крајњи циљ има заштиту друштва од криминалитета, дакле корисност, и

за циљ нема кажњавање ради кажњавања, него остваривање превентивних циљева кроз претњу казном.

Будући да је подизање личних и начелних друштвених компетенција одређено као посебан циљ израде ове докторске дисертације, за очекивати је да се баш последње поглавље односи један од механизма друштвене реакције на пласирање лажних вести.

Реч је о ванправном механизму шире друштвене реакције на лажне вести који се може посматрати као сублимација свих претходних, и као својеврстан интегративни појам, који повезује, превенира и смањује потребу репресивних инструмената државне реакције на овај вид понашања у медијској сфери.

Последња споредна хипотеза дисертације такође је у вези са појмом и функцијама медијске писмености, јер мултидисциплинарни приступ владиног и невладног сектора препознаје као механизам који води подизању општег нивоа медијске писмености.

Наведено је основ постојања структуре овог поглавља и анализе нанднационалних невладиних тела надлежних за спречавање и сузбијање ширења лажних вести, потом националних тела, потом особености медијске политике коју су надлежни да спроводе као дела засебне секторске политике и на крају однос невладиних и владиних тела и медијске писмености, посматран кроз анализу најбољих европских пракси, однос медијске писмености у креирању јавне политике према реалним потребама друштва, њеног односа са образовном заједницом, развојем критичког мишљења и општим друштвеним компетенцијама друштва у дигиталној ери.

7.1. Наднационална и национална тела надлежна за сузбијање и спречавање ширења лажних вести

Препознавање и диференцијација чињеница од лажи и дезинформација изузетно је компликована. Уместо медијског простора који су чинили поуздани и поверљиви извори попут телевизије, новина, магазина и других средстава јавног комуницирања примат у медијској сфери заузео је Интернет и дигиталне платформе и друштвене мреже, које су отвориле простор готово несметаном објављивању дезинформација и лажи.

Како они у себи носе потенцијал обликовања ставова појединаца и ширих колективитета, и утичу и на политичке процесе, али и на међународну, националну, па и личну безбедност створени су институционални и ванинституционални механизми, који су намењени њиховом откривању и препознавању.

Одређени број невладиних организација на наднационалном нивоу бави се обукама и промоцијом алата и механизма за уочавање и спречавање негативних импликација лажних вести.

Од великог броја на овом месту ће бити наведене само водеће организације у овој области:⁴⁹⁰

1. *New Literacy Project*, је организација основана 2008. године од стране Алана Милера (*Alan Miller*), добитника Пулицерове награде за истраживачко новинарство. Основни циљ организације је развој критичког мишљења код младих у вези са вестима које користе, ради бољег одлучивања о ономе шта је стварно и шта није. Организацију чине бивши и садашњи новинари, који заједно са едукаторима развијају адекватне курикулуме. Они се најчешће односе на теме

⁴⁹⁰ "18 Organizations Leading the Fight Against Fake news", <http://thetrustedweb.org>, Интернет, приступљено дана 03.09.2023.

које дефинишу значај вести, њихових особености и потребних квалитета, улогу и значај Првог амандмана за област медија као и на технике које омогућавају разликовање мишљења и поговарања од правих и озбиљних вести.⁴⁹¹

2. *NewseumED* је организација основана 1997. године са циљем да буде извор за обучавање корисника о дезинформацијама. Њихови корисници имају приступ видеима, плановима лекција, интерактивним искуствима, као и бројним другим алатима који су намењени теми медијске писмености.⁴⁹²

3. *WordProof* је организација намењена решавању проблема лажних вести кроз усвајање тзв. *blockchain* временске ознаке, која оснажује Интернет кориснике и креаторе садржаја са алатима за изградњу безбеднијег и поузданијег Интернета. Она је у 2020. години освојила награду Европског савета за иновације (*European Innovation Council*), вредну милион евра за креирање наведене ознаке и медијског екосистема.

4. *Reboot Foundation* је непрофитна организација основана 2018. године од стране Хелен Ли Буига (*Helen Lee Bouygues*). Она нуди различите ресурсе и алате за развој медијске писмености. На њеном сајту се налазе водичи за критичко мишљење за родитеље и наставнике, који су извори за развој медијске писмености код деце, намењени раду код куће и у учионици. Ова организација спроводи и директна истраживања код којих се као значајније појављује студије: "Има ли генерације Лажних вести?"⁴⁹³

5. *American Press Institute* је организација која нуди разноврсне изворе намењене да помогну организацијама, едукаторима, адвокатима, родитељима и

⁴⁹¹ "You have the power to stop misinformation. Use it.", <https://newslit.org/>, Интернет, приступљено дана, 03.09.2023.

⁴⁹² "Strengthening civil society through First Amendment & Media Literacy Education", <https://newseumed.org/>, Интернет, приступљено дана 04.09.2023.

⁴⁹³ Према речима Хелен Ли Буига "Критичко мишљење је вештина која нас чини људима, једина способност која нас истински издваја као врсту. То је такође нешто што можемо научити и у чему временом постајемо бољи". <https://reboot-foundation.org/>, Интернет, приступљено дана 04.09.2023.

студентима да критички разумеју вести. Извори укључују курикулуме обуке за медијску писменост, приручнике и водиче намењене студентима новинарства, оригинална истраживања о начинима на које млади користе и разумеју вести. Ова организација се бави промоцијом медијске писмености од 1946. године.⁴⁹⁴

6. *Centar for Media Literacy* обезбеђује смернице за медијску писменост намењене родитељима и младима. Основана је 1989. године и спроводи на доказима засноване курикулуме медијских обука, који подразумевају читаонице, списак и преглед најбољих пракси, као и студије случајева за разумевање места и улоге медија у модерном друштву, као и бројне друге ресурсе.⁴⁹⁵

7. *FactCheck.org by University of Pennsylvania* је пројекат започет 2013. године, од стране Аненберг Центра за јавну политику (*Annenberg Public Policy Center*) на Универзитету у Пенсилванији. Овај сајт указује на чланке и текстове који су обмањујући по карактеру, намерно или случајно, омогућава посетиоцима да поставе питања и провере податаке, обезбеђује актуелне чланке на теме лажних вести и дезинформација.⁴⁹⁶

8. *Media Bias&Fact Check* се сматра најсвеобухватнијим извором медијских пристрасности на Интернету. Овај сајт је основан 2015. године са основним циљем разоткривања специфичних облика медијске пристрасности. На сајту се налази ажурирана листа од 3500 медијских извора, чија се веродостојност прати и анализира, као и специфични Псеудонаучни речник. На сајту се врши континуирана категоризација медијских извора на основу врсте и карактера њихове пристрасности, у односу на на пример политичке идеје, опције и ставове.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ <https://www.americanpressinstitute.org> , Интернет, приступљено дана 04.09.2023.

⁴⁹⁵ <https://www.medialit.org/>, Интернет, приступљено дана 04.09.2023.

⁴⁹⁶ <https://www.factcheck.org/>, Интернет, приступљено дана 04.09.2023.

⁴⁹⁷ <https://mediabiasfactcheck.com/>, Интернет, приступљено дана 04.09. 2023.

9. *Our.News* је сајт лансиран 2018. године и функционише на бази давања оцене интерактивне хранљивости онлајн вести. Корисници могу да буду у интерактивном односу са вестима које читају кроз мобилну апликацију или кроз механизме *Chrome* и *Firefox*. У вези сваке приче овај сајт даје и анализира податке о издавачу, мета податке, који се односе на име, оснивање, делатност, приходе и слично, као и претходне доступне информације о објављиваном, које укључују тзв. хранљиву (употребну) вредност сваког чланка или објаве.⁴⁹⁸

10. *PolitiFact by the Poynter Institute* је сервис за проверу чињеница који су креирале *Tampa Bay Times* новине. У власништву је организације за медијску писменост и школе новинарства Појнтер института (*Poynter Institut*). Специјализован је за проверу тачности тврдњи изабраних политичких званичника. Чувен је по својој скали *Truth-O-Meter*, односно истинометру.⁴⁹⁹

11. *Snopes* је организација за проверу чињеница, која је основана 1995. године са циљем утврђивања тачности односно нетачности информација које су објављене. Спада у најзначајније сервисе за проверу чињеница и са великом вероватноћом утврђује објективно стање у случајевима постојања сумње или контроверзи око објављеног.⁵⁰⁰

12. *International Fact-Checking Network (IFCN) by Poynter Institute* је производ Поинтер института и представља међународну мрежу за проверу чињеница, директно повезану и у служби *PolitiFact*-а. Основана је 2015. године са мисијом да повеже процесе и институције надлежне за проверу чињеница успостављањем тзв. "заједничке позиције" међу њима. Мрежа ажурира стандарде провере чињеница, организује и одржава годишње конференције на

⁴⁹⁸ <https://our.news/>, Интернет, приступљено дана 05.09.2023.

⁴⁹⁹ <https://www.politifact.com/>, Интернет, приступљено дана 05.09.2023.

⁵⁰⁰ <https://www.snopes.com/>, Интернет, приступљено дана 05.09.2023.

ову тему и пружа како непосредне тако и онлајн обуке за оне који се баве провером чињеница.⁵⁰¹

13. *First Draft* основана је као непрофитна организација 2015. године. Основни циљ је потврђивање и објављивање садржаја објављених на друштвеним медијима. Потенцира оригинална научна истраживања, обуке са лицима која проверавају чињенице и рад са будућим едукаторима у области развоја и промоције медијске писмености, као алата за супротстављање лажним вестима. Посебан сегмент рада ове организације је истраживање врсте и квалитета утицаја, који информациони поремећај има унутар затворених канала социјалне комуникације.⁵⁰²

14. *AllSides* је сајт основан 1992. године са идејом да нема објективних вести, већ да само постоје различити прикази и концепције, те је циљ овог сајта представљање обе стране сваке вести. Овај сајт даје оцену пристрасности више од 800 медија као извора вести, на сличан начин их селекујући као *Media Bias&Fact Check*, на основу преовлађујуће идеологије коју прихватају.⁵⁰³

15. *Full Fact*⁵⁰⁴ је тим независних активиста који се баве проверавањем и потврдом чињеница ради спречавања штетних последица које лажне вести наносе. Основан је 2015. године и представља комбинацију људског фактора и употребе вештачке интелигенције ради покривања што је ширег могућег поља објављених вести. На овом сајту корисници су у могућности претражују одређене теме, ради исправки или провера објављеног.

16. *Fact Checker by Washington Post*⁵⁰⁵ има за циљ проверу чињеница објављених у новинама и указивање на очигледне неистине. Ополитна функција

⁵⁰¹ <https://www.poynter.org/ifcn/>, Интернет, приступљено дана 05.09. 2023.

⁵⁰² <https://firstdraftnews.org/>, Интернет, приступљено дана 05.09. 2023.

⁵⁰³ <https://www.allsides.com/unbiased-balanced-news>, Интернет, приступљено дана 06.09. 2023.

⁵⁰⁴ <https://fullfact.org/>, Интернет, приступљено дана 06.09. 2023.

⁵⁰⁵ <https://www.washingtonpost.com/news/fact-checker/>, Интернет, приступљено дана 06.09. 2023.

му је уједно и потврђивање истинитих тврдњи које су из одређених разлога постале спорне, односно контроверзне. Вашингтон Постов прроверач чињеница потврђујући или побијајући тачност објављених вести врши важну улогу у борби против ширења лажних вести.

*17. FlackCheck.org by University of Pennsylvania*⁵⁰⁶ повезан је са Аненберг Центром за јавну политику Универзитета у Пенсилванији и представља помоћну организацију односно тело у разоткривању лажних вести *FactCheck.org by University of Pennsylvania*. Његов основни маханизам је указивање на политичке огласе који су одговорни за погрешно разумевања објављеног, односно за погрешну аргументацију. Приликом указивања на погрешну аргументацију *FlackCheck* ствара медијску писменост уз помоћ реалних политичких примера.

18. Duke University Reporters' Lab представља својеврсну новинарску лабораторију која се бави прикупљањем и одржавањем, односно ажурирањем података пројектних активности за проверу чињеница широм света. Ова лабораторија даје потврду великом броју пројеката за проверу чињеница.

Поред наведених наднационалних тела која развијају и унапређују тактике борбе против лажних вести, и национална тела имају значајну улогу у провери чињеница и имају своје формалне методе. Идеја је у постојању формалних механизма **контроле и регулације** медијских садржаја и разоткривању лажних садржаја, приказаних као легитимних чињеница.

Појам контроле подразумева активности надзора, понекад и (пре)власти над одређеном особом или организацијом, у контексту провере адекватности њеног постојања и уклађености са основним функцијама које јој/им припадају.

⁵⁰⁶ <https://www.factcheck.org/tag/flackcheck-org/>, Интернет, приступљено дана 06.09. 2023.

Појам регулација односи се на активности уређивања одређене области људског деловања према унапред прихваћеним стандардима пожељног понашања.

Терминолошко разграничење између појмова регулаторних тела са једне стране и контролних тела са друге стране, није у јавном дискурсу јасно назначена,⁵⁰⁷ што се јавља као директна последица како утицаја који европски правни простор има на плану увођења специјализованих агенција, тако и лошег дословног предвода који Европска комисија користи приликом писања извештаја о напретку Републике Србије у оквиру процеса евроинтеграција.

Наиме, ЕУ је промовисала концеп регулаторних и контролних тела у Републици Србији. Усвајање ових контролних механизма државне власти, подазумевало је обезбеђивања одговарјућег степена њихове независности као и доследног спровођења препорука које дају. Приликом писања својих извештаја Европска комисија користи синтагму *independent regulatory bodies*, под којим погрешно обухвата независна контролна тела.⁵⁰⁸ У Републици Србији постоје три независна контролна тела која су надлежна за област заштите грађанских права и то су: Заштитник грађана, Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности и Повереник за заштиту равноправности.⁵⁰⁹

За разлику од њих постоји већи број независних регулаторних тела која представљају државне институције које су надлежне да уређују одређене области од посебног друштвеног значаја.⁵¹⁰ Независна регулаторна тела требало би да

⁵⁰⁷ У правнодогматском смислу ови појмови су одвојени и различито дефинисани. Тако: М. Давинић истиче да се "разликовање између независних тела заснива на функционалним елементима, који могу бити усмерени на контролну или регулаторну функцију, па се тако јављају независна регулаторна и независна контролна тела". М. Давинић, "Независна контролна тела у Републици Србији, Београд, 2018., стр.20.

⁵⁰⁸ Д. Глушац, "Разликовање независних (контролних) и регулаторних тела", *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 87/ 2020, стр. 209.

⁵⁰⁹ *Ibid.*, стр.207.

⁵¹⁰ М. Радојевић, "Независна (регулаторна) тела и институције у Србији, *Српска политичка мисао*, 4/2010, стр. 53.

красе независност, самосталност контрола и регулација, али се о општем тренду тзв. агенцификације на европском нивоу и у Републици Србији могу наћи бројне критике и теоријска оспоравања.⁵¹¹ Реч је о институцијама чије се порекло везује за англосаксонски правни систем, у којем су њихово оснивање, статус и функционисање дефинисани законским и подзаконским актима. Последњих деценија и државе европско-континенталног правног система су их прихватиле. Република Србија закаснило тек након 2000. године оснива самостална регулаторна тела.⁵¹²

Самостално регулаторно тело које на нивоу Републике Србије има своје место у систему шире социјалне формалне контроле медијског простора и медијских садржаја је Регулаторно тело за електронске медије (РЕМ). Његове надлежности, правна природа, улога и значај у Републици Србији одређени су начелним особеностима самосталних регулаторних тела у правном систему Републике Србије, али ће бити издвојено и анализирано као значајан фактор регулације морала, демократских вредности и владавине права.

РЕМ је основан усвајањем Закона о електронским медијима из 2014. године.⁵¹³ Према чл. 5 Закона реч је о самосталној независној регулаторној организацији, са седиштем у Београду и са статусом правног лица, која врши јавна овлашћења ради делотворног спровођења **утврђене политике**⁵¹⁴ у области пружања медијских услуга у Републици Србији, унапређења квалитета и

⁵¹¹ У овирима *New Public Management-a*, као радикалног и свеобухватног модела реформе јавне управе у англосаксонским земљама, уведен је стратегијски механизам за постизање пројектованих циљева означен појмом агенцификације (*agencification*). Он подразумева "хиперпордукцију јавних тела као организација које нису у директној структури владе одређене земље, али представљају њену продужену руку, и са друге стране, послују више по тржишним принципима, имајући у виду могућност комерцијализације производа и услуга које пружају грађанима". Д. Алексић, ""Агенцификација" Србије", *Макроекономске анализе и трендови*, <http://ecinst.org.rs>, Интернет, приступљено дана 13.09.2023.

⁵¹² Д. Шупут, "Самостална регулаторна тела у правном систему Републике Србије", *Телекомуникације*, <http://telekomunikacije.rs>, Интернет, приступљено дана 13.09.2023.

⁵¹³ За делокруг измена и унапређења независности и промењеног избора чланова и нових органа консултовати нови Закон о електронским медијима ("Сл. гласник РС", бр.92/2023.)

⁵¹⁴ Медијска политика, која ће бити дефинисана у наредном одељку.

арзноврности услуга електронских медија, доприноса очувању, заштити и развоју слободe мишљења и изржавања у циљу заштите интереса јавности у области електронских медија и заштите корисника услуга електронских медија, на начине својствене демократском друштви.

РЕМ је функционално и финансијски независан од државних органа и организација, пружалаца медијских услуга и оператора.

РЕМ је одговоран Народној скупштини, а начин рада и организација је уређена Статутом.

Органи РЕМ-а су Савет и председник Савета.⁵¹⁵

Правна природа РЕМ -а указује да је реч о независном регулаторном телу, које је независно од све три гране власти. Оно није дефинисано Уставом Републике Србије, али су у Уставу створене основе за његово постојање, на тај начин што је предвиђена могућност да се "јавна овлашћења могу поверити једино законом и то предузећима, установама, организацијама, појединцима и посебним органима преко којих се остварује регулаторна функција у појединим областима или делатностима".⁵¹⁶ Према Стефану Андоновићу РЕМ спада у категорију посебних органа којима су поверена јавна овлашћења у остваривању регулаторне функције у области електронских медија, чија се особеност огледа најпре у функционалној и финансијској независности у вршењу послова из своје надлежности и у његовој самосталности.⁵¹⁷

Како РЕМ у овом одељку дисертације јесте интересантан као национално тело надлежно за очување јавног интереса у области медијске политике, питања

⁵¹⁵ S. Andonović, " Analiza Regulatornog tela za elektronske medije u Republici Srbiji", https://fcjp.ba/analize/Stefan_Andonovic2-Analiza_Regulatornog_tela_za_elektronske_medije_u_Republici_Srbiji.pdf, Интернет, приступљено дана 13.09.2023.

⁵¹⁶ Ibid.

⁵¹⁷ Ibid.

његовог правног стауса, осим опште наведених, као и питања која се односе на врсту и карактер, ако и ограничења његове функционалне и финансијске независности, начин избора чланова и њихова независност неће бити предмет анализе, већ ће акценат бити на делокругу рада и појединим пословима, у складу са горе датом дефиницијом.

Под појмом јавних овлашћења ради делотворног спровођења **утврђене политике** у области пружања медијских услуга у Републици Србији, подразумевају се подзаконски нормативни послови РЕМ-а, у које спадају доносшење Статута и општих подзаконских аката, уређење поступака издавања појединих дозвола и одобрења, као и контролни послови у које спадају послови контроле над радом пружалаца медијских услуга, одлучивање у поступцима по пријави у вези са програмским деловањем, као и изрицање мера пружаоцима услуге, док послови унапређења квалитета и разноврсности услуга електронских медија, доприноса очувању, заштити и развоју слободе мишљења и изражавања **у циљу заштите интереса јавности** у области електронских медија и заштите корисника услуга електронских медија, на начине својствене демократском друштву, подразумевају послове у области очувања српске културе и културе националних мањина, послове истраживања и анализе стања у медијима.

Иако основан као независно тело ради унапређења личних и јавних интереса у области медијског деловања, он као релативно млада институција може бити и на нормативном и на апликабилном плану унапређиван. Без жеље да се подробније бавимо недостацима и могућим механизмима побољшања услуга и квалитета рада РЕМ, на овом месту и он је обрађен као национално државно тело, након излагања наднационалних невладиних тела за сузбијање лажних вести. РЕМ кроз спровођење медијске политике Републике Србије у мандату има обезбеђивање моралних и законитих поступака свих субјеката медијског простора, везаних за електронске медије, и као такав представља

механизам за бољу регулацију међусобног утицаја медија и грађана у оквирима информационо-комуникационих технологија

Какву политику и на који начин треба да спорови превасходно одређује Влада Републике Србије, те ће се наредни одлељак бавити како одређивањем појма медијске политике, на регионалном али и националном нивоу, и анализом кровног стартешког документа којим је медијска политике Републике Србије дефинисана.

7.2. Медијска политика као врста секторске политике

Артикулација демократских вредности у медијској сфери један је од приоритетних задатака Владе као органа извршне власти, јер представља део јавне политике у области медијског подсистема друштва. Уређивање питања јавног интереса у области медија и улоге државе у његовом уређивању и контроли представљају активности које имају програмски карактер и циљно су оријентисане ка постизању појединачних и начелних комуникационих циљева, који се најпре односе на промоцију демократских вредности и политичке културе.

Државе на различите начине дефинишу циљеве, интересе и управљачка тела којима је поверено спровођење поменутих активности, те се могу разликовати и различите медијске политике националних држава.⁵¹⁸

Појам медијске политике обухвата континуирано медијско деловање на одређене демографске групације, које се састоји од утврђивања и реализације

⁵¹⁸ Медијска политика се односи на широки дијапазон савремених питања која се тичу структуре и особености медијског система у прошлости, садашњости и будућности. Значај медијске политике се огледа у њеној повезаности са политиком, технологијом и економијом, јер се глобални капитал, тржиште и питања конкуренције, конвергенције медија и појава нових глобалних актера на медијској сцени, како приватних тако и јавних, појављују као релевантни политички, економски и технолошки фактори управљања. S. Papathanassopoulos, *Media Policy*, in: (ed. G. Mazzoleni) *The International Encyclopedia of Political Communication*, p.1.

комуниколошких циљева и подразумева мешавину организације и управљања, стратегије и медијског деловања.⁵¹⁹ Медијска политика може бити лукративног и нелукративног карактера, што је најпре одређено њеним циљем, који најпре подразумева стварање одређених уверења и ставова о ономе ко је креатор политике. Медијска политика је средство за остваривање циљева у медијској сфери, и може се посматрати како на националном тако и на међународном нивоу. Она је између осталог део опште политике у једној држави и може се назвати секторском политиком. Секторска политика је посебна врста јавне политике која је као термин настао у оквирима ЕУ и подразумева секторски приступ обезбеђивању квалитетнијег живота грађана у различитим сегментима живота. Реч је о тзв. *Sector-Wide Approach*-у који би требало да у различитим областима попут културе, спорта, пољопривреде, људских и мањинских права, енергетике, истраживања и других обезбеди адекватну и ефикасну примену норми и прописа којима се поједина од наведених области уређује.

Реч је дакле о стратегијском приступу реализације нормативно-обликованих појава, која без адекватног усмеравања, регулације и контроле спровођења остаје само слово на папиру. Овај проактивни приступ, стратегијског менаџмента, подразумева развој политика и планирање политика, као кључним параметрима у придруживању ЕУ и усвајању *aquis communautaire*.

Будући да је процес придруживања ЕУ текући и актуелан спољнополитички приоритет Републике Србије, у овом делу рада биће анализирани основне карактеристике европске медијске политике, њен утицај на националну медијску политику и креирање и садржина стратегијског документа медијске политике у Републици Србији- Медијске стратегије за период 2020-2025.

⁵¹⁹ Н. Перић, " Медијска политика, информисање јавности, масовно комуницирање и пропаганда као средстав међународне политике и идеологије", *Национални интерес*, 1-3/2008, стр. 174.

ЕУ има читав правни инструментаријум, којим се успостављају стандарди и начела медијске политике и медија, који се сматрају "четвртом граном власти". Носиоци ових активности су Савет Европе и Европска унија, у оквиру чијих прописа, о којима је већ детаљно било речи у претходним поглављима, може да се изврши генерализација стандарда управљањем медијским сектором. По питању аудиовизуелне и медијске политике мора се констатовати да се у оквирима примарног законодавства ЕУ, оснивачком уговору не налазе експлицитне одредбе о овим политикама, али се из низа чланова овог уговора могу пронаћи основе за њено артикулисање.⁵²⁰

Најважнији документ у области медијске политике је Директива о аудиовизуелним медијским услугама, која је ревидирана 2018. године. Европска комисија је ради лакше имплементација одредаба ревидиране Директиве у национална законодавства донела и две смернице: Смернице о платформама за размену видеозаписа и Смернице о европским делима, за које се очекује да ће допринети усклађеном спровођењу одредеба Директиве.⁵²¹

Европска медијска политика према Ирени Милутиновић, обухвата четири категорије активности :

1. "хармонизацију правила којима се на паневропском нивоу успоставља јединствено унутрашње тржиште аудиовизуелних медијских услуга;

⁵²⁰ Будући да су медијска добра и услуге између културних и економских добара правна основа за њихову регулацију у одредбама Уговора о функционисању ЕУ могу се пронаћи у правним нормама којима се регулише слободно кретање робе, слободно кретање лица, роба и капитала, политика тржишне утакмице, технолошко усклађивање, образовање, стучно оспособљавање, индустрија и заједничка трговинска политика. "Аудиовизуелна и медијска политика", Европски парламент, Брисел, https://www.europarl.europa.eu/erpl-app-public/factsheets/pdf/hr/FTU_3.6.2.pdf, Интернет, приступљено дана 15.09.2023.

⁵²¹ Поред смерница 2020. године Европска комисија је усвојила акциони план под називом: "Европски медији у дигиталном веку: акцијски план за подршку, опоравак и трансформацију" који је нагласио да је аудиовизуелни и медијски сектор претрпео велику штету током епидемије изазване Корона вирусом и предложио три подручја деловања и десет мера за помоћ: ради опоравка од кризе, ради олакшавања процеса транзиције и оснаживања места и улоге појединаца и предузећа у ЕУ у преговорима са аудиовизуелном индустријом. *Kratki vodič o Europskoj uniji - 2023*, <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr>, Интернет, приступљено дана 15.09.2023.

2. Програми подршке који стимулишу производњу и дистрибуцију радова филмске и телевизијске индустрије;
3. Формулисање општих стандарда у оквиру медијске писмености и медијског плурализма;
4. Спољна димензија медијске политике усмерена на заштиту европских културних интереса у оквиру Светске трговинске организације и Уједињених нација".⁵²²

Као основни циљеви европске медијске политике издвајају се конкурентност на глобалном тржишту, очување медијске разноликости и подстицање европске културе.⁵²³

Европска медијска политика приклавована је у кључним основним документима СЕ и ЕУ, као и у низу Конвенција, Препорука, Директива и Одлука, којима се секторски разлажу различити сегменти медијске политике у Европи.

Будући да је политика у области медија и део надлежности влада држава чланица, значајно је за познавање медијског простора поједине националне државе познавати и стратегијски оквир медијског простора.

Владе широм света у стратегијским документима исказују начелне смернице, циљеве, препоручене активности и контролне механизме по питању медија и медијске сфере. Како се у демократским друштвима два основна права, право на слободу изражавања и право на информисање сматрају окосницама демократског друштва, сузбијање и елиминација штетних ефеката лажних вести подразумевају контекстуализовану и циљно оријентисану делатност Влада.

Владе, у не малом броју случајева, посежу за кривичноправном реакцијом у случају ширења лажних вести, али се препоручује и снажење стратегија које ће

⁵²² И. Милутиновић, "Противречности европске медијске политике", *Communication and Media*, 42/2018, стр. 106.

⁵²³ *Ibid.*, стр. 114-115.

имати превентивно оријентисан, холистички приступ ширењу лажних вести у савременом друштву.

Владе би требало да кроз веће присуство у медијима и на друштвеним мрежама искористе свој утицај у смеру пласирања кредибилних садржаја у реалном времену, чија би се проверљивост појавила као најбоље оружје и снага приликом контроле и сузбијања ширења лажних вести.

Сарадња између наведеног и владиног сектора, прихватање медијске политике као секторске политике, чији су домети директно видљиви на плану оцене демократичности и политичке културе националне државе, развој алата и механизма, међу којима предност треба дати превентивним, а не репресивним, технике су и пожељни правци деловања.

У Републици Србији Влада Републике Србије је носилац извршне власти. Она утврђује и води политику Републике Србије у оквиру Устава и закона и других општих аката Народне скупштине и извршава законе и друге опште акте Народне скупштине тако што доноси опште и појединачне правне акте и предузима друге мере.⁵²⁴

У оквирима својих надлежности Влада Републике Србије руководи процесима приступања ЕУ, те се у оквирима нове методологије проширења за Западни Балкан, унутар кластера 3: *Конкурентност и инклузивни раст*, бави реализацијом поглавља 10: *Информационо друштво и медији*⁵²⁵, тачније испуњавањем предприступних обавеза из поглавља 10. Ово поглавље обухвата питања у вези са електронским комуникацијама, информационим друштвом и аудиовизуелном политиком.⁵²⁶

⁵²⁴ Чл. 1, 2. Закона о влади (" Сл. гласник РС", бр. 55/2005,71/2005-испр., 101/2007. 65/2008,16/2011, 68/ 2012-одлука ЗС, 72/2012, 7/2014 - одлука УС, 44/2014 и 30/2018-др. закон).

⁵²⁵ "Преговарачки кластери", <http://mei.gov.rs>, Интернет, приступљено дана 15.09.2023.

Крoвни стрaтешки документ којим се регулише, управља и контролише систем јавног информисања у Србији је Стратегија развоја система јавног информисања у Републици Србији за период 2020-2025. У овом документу " утврђене су смернице развоја система јавног информисања у Републици Србији до 2016. године са основним циљем даљег јачања успостављених демократских односа у тој области. Неопходност израде новог стратешког документа условљен је следећим чињеницама: рок важности претходне стратегије истекао је крајем 2015. године, уочени су недостаци у постојећој регулативи и њеној примени, а постојеће уређење ове области губи корак у трци за новим технолошким променама".⁵²⁷

У Уводу Стратегије дат је правни оквир и надлежност институција, у другом делу визија, која је одређена као "обезбеђивање повољног окружење за слободу информисања, проток идеја и мишљења и остваривање јавног интереса које ће довести до уређеног и богатог медијског тржишта", у трећем делу преглед и анализа постојећег стања. У оквиру дела о постојећем стању у области јавног информисања уочена су и констатована следеће проблемска питања и питања од значаја за обезбеђивање стандарда демократичности, медијског плурализма, морала и културе:

І Неповољан социо-економски и професионални положај и безбедност новинара и медијских радника

1. Неповољан социо-економски положај новинара и медијских радника
2. Безбедност новинара
3. Заштита новинарских извора
4. Информациона безбедност

⁵²⁷ "Сл. гласник РС", бр. 11/ 2020.

5. Одсуство законске и институционалне заштите професионалне аутономије новинара и уредника у односу на унутрашње притиске.

II *Тржишна утакмица и економска неодрживост медија:*

1. Транспарентност података о медијима
2. Критеријуми за одређивање медијске концентрације и потенцијалне опасности по медијски плурализам
3. Тржишни механизми на медијском тржишту
4. Недовољно развијени механизми регулације у форми саморегулација и корегулација медијске индустрије
5. Положај локалних и регионалних медија

III *Недовољно снажне институције (Министарство културе и информисања, Покрајински секретаријат за културу, јавно информисање и односе са верским заједницама, регулаторна тела, јавни медијски сервиси)*

1. Надзор Министарства културе и информисања над применом медијских закона
2. Независност Регулаторног тела за електронске медије и одговорност тог тела према јавности
3. Изостанак потпуне финансијске и институционалне независности јавних медијских сервиса, те адекватног остваривања јавног интереса у контексту разноврсности информативних садржаја
4. Отвореност институционалних извора информисања
5. Однос ауторског права и права на слободу изражавања

IV *Разноликост и квалитет медијског садржаја*

1. Информисање грађана на мањинским језицима
2. Информисање особа са инвалидитетом и неједнака доступност медијских садржаја особама са инвалидитетом
3. Информисање грађана дијаспоре

4. Примена правила пројектног суфинансирања, непостојање методологије за утврђивање тема од интереса за грађане на одређеном подручју пре објављивања конкурса за пројектно суфинансирање медијских садржаја у јавном интересу и неадекватна евалуација подржаних пројеката
5. Медијско покривање предизборних активности политичких странака
6. Медијски плурализам (форме, жанрови, извори)
7. Медијска невидљивост и дискриминаторно извештавање медија о осетљивим друштвеним групама
8. Медији цивилног сектора
9. Ниво новинарске и професионалне етике у медијима

V Недостатак дигиталних компетенција и професионалног знања

1. Медијска и информациона писменост
2. Дигиталне компетенције и професионално знање
3. Компетенције за истраживање и креирање регулативе која се односи на дигиталне технологије, као и свеобухватних, поузданих и на научним методама заснованих истраживања медија, медијског тржишта, медијског садржаја и публице у свим сегментима који су од значаја за јавне политике
4. Парцијална дигитализација и архивирање медијских садржаја

У четвртом делу Стратегије дефинисани су општи и посебни циљеви. Као општи циљ одређен је: "унапређен систем јавног информисања кроз хармонизован позитивни правни оквир који гарантује слободу изражавања, слободу медија, безбедност новинара, медијски плурализам, развијено медијско тржиште, оснажену новинарску професију, едуковано грађанство и институције способне за примену регулативе. Као посебни циљеви дефинисани су: побољшани безбедносни, социо-економски и професионални услови за рад новинара и медијских радника; успостављено функционално, одрживо и фер

медијско тржиште заштићено од политичког утицаја; функционалне, компетентне, професионалне и отворене институције располажу механизмима заштите од спољних притисака и доследно примењују јавне политике и прописе; квалитетни, плурални и разноврсни медијски садржаји задовољавају потребе за информисањем различитих друштвених група; унапређена професионална знања и развијене дигиталне компетенције грађана, институција, медија, новинара и медијских радника.

У петом делу Стратегије одређене су мере потребне за реализацију и решавање уочених недостатка. У оквирима мера за постизање општег и посебних циљева и кључни показатељи учинка на нивоу мера као одабрана и она која ће детаљније бити анализирана у ширем контексту спречавања ширења лажних вести биће анализирано унапређење медијске писмености као једне од мера унапређења професионалних знања и развоја дигиталне компетенције грађана, институција, медија, новинара и медијских радника у медијском окружењу.

У шестом делу Стратегије предвиђен је институционални оквир и план за праћење спровођења, вредновање учинка и извештавање о спроведеним мерама, док се седми део односи на процену финансијских средстава неопходних за спровођење Стратегије.

Стратегија је тренутно важећа и обавезујућа, како је у претходном поглављу констатована не реализује се у складу са временским оквирима планираних делатности, али се на овом месту и у тренутку у реалном времену писања ове тезе наглашава да је управо у току Јавна расправа о Нацртима Закона о јавном информисању и медијима и Закона о електронским медијима, којима би требало да буду отклоњене уочене мањкавости из Стратегије и додатно

унапређен систем јавног информисања, медијских слобода и медијског плурализма.⁵²⁸

Поменуто је претпоставка, односно заједнички именилац за поуздано извештавање у којем лажне вести и дезинформације имају сужени простор како за пласирање, тако и потенцијални штетни утицај, јер се као један од алата и механизма управо пласира и развија медијска писменост, која омогућава селекцију објављених вести, нулту толеранцију на лажне објаве, способност препознавања и вредновања и у најширем смислу квалитет који омогућава исправно и правовремено одлучивање након информисања.

Последње поглавље дисертације биће посвећено само једном од механизма односно предложених алата у супротстављању дефицитима јавног информисања, који је најдиректније везан за објављивање лажних вести.

7.3. Медијска писменост као одабрани механизам системске реакције надлежних државних институција и невладиног сектора

Појам писмености подразумева способност читања и писања, односно коришћења знакова који сачињавају неко писмо. Функционална писменост подразумева виши степен писмености, који поред способности читања и писања укључује и способност разумевања прочитаног. Управо се у овој квалитативној разлици проналази основ за појам медијске писмености у најширем смислу.

⁵²⁸ О моменту усвајања измењених прописа и отклањању недоследности било је речи у неколико претходних одељака и подножних напомена, тако да се изнето консекветно примењује и на ову напомену.

Медијска писменост је синтагма, тачније концепт који се у савременом информационо-технолошком друштву одређује као "Способност разумевања, читања, проницања у срж медијских текстова, односно способност да се на различите начине сагледавају, анализирају, евалуирају и креирају медијске поруке".⁵²⁹ Реч је о концепту *in statu nascendi*- дакле о концепту у настајању и развоју. Медијска писменост је динамично поље које укршта многе дисциплине, укључујући медијско образовање, информационе науке, друштвене науке, економију и друге области и покрива широк спектар типова медија: дигиталне медије, филм, књиге, музику, *online* игре итд."⁵³⁰

На конференцији о медијској писмености она је дефинисана као "способност приступа, анализе, вредновања и одашиљања порука посредством медија".⁵³¹

Баш као што постоји разлика између писмености и функционалне писмености, постоји разлика између читања или гледања медијских садржаја и њиховог разумевања.

Бојазан од могућности да појединац не схвати или не разуме појединачно прочитани текст или штиво, далеко је мање опасна, у ширем друштвено политичко-безбедносном концепту посматрано, од неразумевања прочитане или погледане медијске поруке, која је истовремено, у савременим техничко-технолошким условима, доступна *N* броју лица, глобално посматрано. Медијски писменом особом може се сматрати свако оно лице које може да декодира, процени, анализира и произведе и штампа електронски медији. Као основни циљ медијске писмености истиче се критичка аутономија појединца у односу на све

⁵²⁹ Т. Бумбић, С. Јањић, *Водич кроз медијску писменост- Дигитални погон у школској клупи*, Нови Сад, 2018, стр. 19.

⁵³⁰ *Медијска и дигитална писменост*, <http://osce.org>, Интернет, приступљено дана 16.09.2023.

⁵³¹ Р. Aufderheide, *Media Literacy. A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy*, Washington, 1993, p. 6.

медије. Акценти у развоју медијске писмености укључују информисано грађанство, уважавање и изражавање, самопоштовање и компетенцију потрошача.⁵³²

Могућност, односно немогућност исправног схватања медијских садржаја, везана је најпре за низ манипулација које медији у свом емитовању могу имати. Способност за исправно разумевање пласираних медијских садржаја није нешто са чим се човек рађе, већ је реч о вештини која се стиче.⁵³³ Будући да је основни појам који се обрађује и чији се аспекти истражују у ширем контексту политике и безбедности појам лажних вести, он се као врста манипулације такође веома успешно може спречавати развојем механизма медијске писмености грађана.

Будући да је Ноам Чомски (*Noam Chomsky*) указао на десет стратегија манипулације путем медија: преусмеравање пажње, стварање проблема, поступност промене, одлагање, употреба дечијег језика, буђење емоција, незнање, величање глупости, стварање осећаја кривице, злоупотреба знања,⁵³⁴ јасно је да је потребно развити и стратегије и механизме одбране од злоупотреба. Као један од најзначајнијих механизма, који повезује активности и владиног и невладиног сектора јавља се медијска писменост, као алат помоћу којег се у првом реду препознају манипулације, али и развија критичко мишљење, односно селективан приступ информацијама, који је опозит принципу прихватања "здроаво за готово".

Према Томиславу Шикићу медијском писменошћу развијају се три групе вештина: техничке које се односе на способност приступа медијима, критичке,

⁵³² *Ibid.*, p.9.

⁵³³ Разумевање медија, њиховог деловања, начина на који функционишу или примају поруке, и начин на који се анализирају питања су од великог значаја за савремено друштво које негује критичко размишљање, селективан пријем информација и разматрање опажених садржаја у крајњем циљу поседовања адекватне, истините и превремене информације, која је једна од одредница савременог друштва, друштва у којем владају информације. В. Ђургуз Казимир, *О медијској писмености*, Београд, 2011, стр. 6-7.

⁵³⁴ N. Chomsky , "10 strategies of manipulation" by the media", <https://www.demenzemedicinagenerale.net/pdf/14-10-strategies-of-manipulation.pdf>, Интернет, приступљено дана 16.09.2023.

које се односе на способност разумевања садржаја које медији пласирају, као и способности тумачења и критичког размишљања и практичне логике које се односе на могућност стварања медијских порука и садржаја.⁵³⁵

Нада Зграбљић Ротар наводи да концепт медијске писмености почива на следећим начелима:

1. у процес учења и обуке морају бити укључени сви медији;
2. Медији истовремено могу бити и штетни и корисни;
3. И родитељи и наставници морају бити медијски писмени како би правилно васпитавали и учили децу;
4. Медијска писменост осим реактивног утиче и на продуктивни ниво.⁵³⁶

Медијска писменост везује се за активности владиног и невладиног сектора, на тај начин што се везује за образовање, обуке, тренинге и промоцију значаја и вредности, те се као **носилац образовања** и улоге медијске писмености у школама појављује држава, која реализује предмет под датим називом у различитим наставним дисциплинама, а заснива се на идеји о 4 C's или 4 K: Комуникација, кооперација, критичко мишљење и креативност или *Communication, Collaboration, Critical Thinking and Creativity*.⁵³⁷

Питања тренинга и промоције значаја и вредности медијске писмености остају у домену невладиног сектора, који је везан за развој демократије, политичког и медијског плурализма, критичког размишљања и дигиталних компетенција у савременом друштву. Бројне су невладине организације које се баве овом проблематиком у Републици Србији и које у вези

⁵³⁵ Т. Šikić, "Medijska pismenost, pismenost 21. stoljeća", <http://zbornica.com>, Интернет, пристуљено дана 16.09.2023.

⁵³⁶ N. Zgrabljic Rotar, "Medijska pismenost, medijski sadržaji i medijski uticaji", u: (ur. Nada Zgrabljic Rotar), *Medijska pismenost i civilno društvo*, Sarajevo, 2005.

⁵³⁷ В. Jelušić, *Priručnik za razvoj medijske pismenosti i sprovođenje nastave*, <http://mpm.cmpf.eui.eu>, Интернет, простуљено дана 16.09.2003.

са њом имају континуиране иницијативе: Независно удружење новинара Србије (НУНС), Независно удружење новинара Војводине (НДВ), Асоцијација независних електронских медија (АНЕМ), Асоцијација локалних независних медија- Локал прес (ЛП), Асоцијација онлајн медија (АОМ) и бројне друге.

Родитељи, школе, медији, невладине организације и Влада као представници свих сектора друштва морају синергијским активностима да раде на препознавању и развоју медијске писмености ради адекватног развоја критичког промишљања, које се јавља као добра претпоставка за разоткривање лажних вести и дезинформација и њихово адекватно разликовање од поузданих информација.

Велики је број приручника, водича и других монографских издања објављено у Републици Србији на тему медијске писмености, као алата за спречавање медијских манипулација, а најпре лажних вести као поремаћаја у извештавњу и етичком новинарству. Само илустративно за потребе даљег истраживања ове проблематике наводимо: Приручник медијске и информационе писмености за родитеље⁵³⁸, Основе медијске писмености- Приручник за ученике,⁵³⁹ Медијска писменост - приручник за едукаторе⁵⁴⁰ и низ других.

Медијски корисници имају штиво за развој медијске писмености, али је промоција њеног значаја и домета као алата за ефикасније владање медијским окружењем питање везано за перцепцију коју корисници имају о њој. Џејмс Потер (*James Potter*) у својој књизи Медијска писменост каже да "медијска писменост подразумева пребацивање контроле са медија на себе"⁵⁴¹, али је у том

⁵³⁸ А. Мартиноли, А. Мирковић, *Приручник медијске и информационе писмености за родитеље*, https://novapismenost.rs/h-content/uploads/2022/02/Priruc%CC%8Cnik-za-roditelje_260-x-171-mm_05_web.pdf, Интернет, прступљено дана 01.08.2023.

⁵³⁹ Н. Сејдиновић, Т. Љубић, *Основе медијске писмености- Приручник за ученике гимназија и средњих школа*, <http://www.medijskapismenost.net/dokument/Osnove-medijske-pismenosti---prirucnik-za-ucenike>, Интернет, приступљено дан 05.09.2023.

⁵⁴⁰ *Медијска писменост-приручник за едукаторе*, <http://novinarska-skola.org.rs>, Интернет, приступљено дан 05.09.2023

⁵⁴¹ W. J. Potter, *Media literacy, 5th ed.* Thousand Oaks, 2010.

спознајном процесу веома значајно како медијски корисник перципира значај медијског описмењивања.

Ставови корисника медија о значају медијске писмености у непосредном окружењу показују да на узорку од 81 испитаника, њих 50,60% сматра да јавност недовољно препознаје њен значај, 41,90% сматра да у друштву нема препознатог значаја медијске писмености а само њих 6% сматра да је она у довољној мери препозната. Када је у питању одговорност државе тачније просветних власти за значај медијске писмености критицизам, је такође наглашен: од укупно 81 одговора 35,80% систем државне одговорности за значај медијске писмености цени као апсолутно неефикасан, 64,20% цени га као недовољно ефикасан, а само 3,70% испитаника сматра да је систем ефикасан.⁵⁴²

Исто истраживање је показало да испитаници у одабиру значаја друштвеног субјекта који је најодговоринији за положај и препципирани значај медијске писмености сматрају у 33,30% случајева државу и просветне власти, 35,80% школе и универзитете, 24% сматра да су то медији, док само 2,40% сматра да је то невладин сектор.⁵⁴³

У светлу изложеног може се закључити да би најснажнију подршку морала да да држава те се пројекција мера за спровођење медијске писмености највише мора везати за кровни стратегијски документ РС, у којем су као мере потребне за развој медијске писмености издвојене следеће активности:

1. Израда анализе нивоа медијске писмености у Републици Србији по циљним групама;

⁵⁴² В. Tomić, "Medijska pismenost i PR - od protivrečnosti do uzajamnosti", *HUMANISTIKA* Vol. 2, 4/ 2018, стр. 16-17.

⁵⁴³ *Ibid.*

2. Израда плана активности усмереног на подизање нивоа медијске писмености по циљним групама на основу анализе која укључује и родно осетљиво медијско образовање;
3. Одређивање институција и заинтересованих страна за носиоце и имплементаторе активности које ће бити усмерене на подизање нивоа медијске писмености у Републици Србији;
4. Измене закона из области електронских медија, којима ће се постићи усклађеност са новом Директивом о аудиовизуелним медијским услугама;
5. Спровођење кампања подизања свести код стручне и шире јавности које се тичу савладавања вештина из области медијске писмености;
6. Израда међусекторског програма развоја медијске и информационе писмености у медијском окружењу, и утврђивање координације различитих актера;
7. Подстицање умрежавања и пројектног финансирања ради обезбеђивања вишесекторског приступа развоју медијске писмености и укључености свих заинтересованих актера (државне институције, образовни сектор, библиотечки сектор, медији, организације цивилног друштва, истраживачи);
8. Наставак процеса увођења медијске писмености у формални образовни систем, као и развијање компетенција наставника и професора.⁵⁴⁴

Годишњи Индекс медијске писмености заснива се на оценама медијских слобода које дају репортери без граница и Фридом Хауса (*Freedom House*)⁵⁴⁵, а који се односе на однос медијске писмености и пласирање лажних вести. Критеријуми за реангирање држава на овој листи су бројни и сложена и

⁵⁴⁴ Стратегија развоја система јавног информисања у Републици Србији за период 2020-2025, ("Сл. гласник РС", бр. 11/ 2020).

⁵⁴⁵ Непрофитна организација, основана 1941. године, позната по заступању питања демократије, политичких слобода и људских права, са седиштем у Вашингтону.

Република Србија заузима 29. место од 356 европских држава по питању отпорности на пласирање лажних вести. Ова истраживања користе референтне вредности из истраживања која су вршена у области образовања, слободе медија и поверења становништва.

У том "гравитационом пољу медијске писмености" Република Србија се налази далеко од центра, али се она може посматрати као интегративни део до сада остварених медијских слобода и као најбоље показани механизам у области сузбијања лажних евести.⁵⁴⁶

Иако проблематика медијске писмености може бити анализирана и из угла добрих европских пракси, као и из угла односа између регулаторних тела, као државних субјеката на националном нивоу, на овом месту анализа се зауставља на примерима односа медијске писмености и Владе, са једне стране и медијске писмености и невладиних организација са друге. Остарени и предложени баланс утицаја невладиног и владиног сектора, обезбеђује како високу покривеност субјеката који ће бити обухваћени образовањем и обукама, тако и различите методе и механизме за дистрибуирање знања и вештина, онима којима су потребни, а то су у крајњој линији грађани, као носиоци демократског идентитета друштва.

⁵⁴⁶ С. Мирковић, "Гравитационо полје медијске писмености", <https://mc.rs/analiza-gravitaciono-polje-medijske-pismenosti/za-medije/detaljno/554>, Интернет, приступљено дана, 12.08.2023.

8. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Лажне вести представљају особеност и актуелни проблем за савремена демократска друштва. Као друштвено ангажована тема и опозит правременом и истинитом информисању, оне се оправдано појављују као тема чије истраживање има пун научни и стручни допринос, управо због степена друштвене штетности који у себи садрже, као супротност исправном, логичном и непристрасном расуђивању и вредновању оних којима су намењене.

Креирање лажних вести и њихиво пласирање широком аудиторијуму, налази се наспрот стандардима демократског изражавања у сфери медија. Вест би морала да буде нова, хитна, актуелна, јасна и концизна, јер представља важну интерсубјективну категорију односно кључни појам који повезује пошиљаоца и примаоца вести у оквирима једне кохерентне целине медијског комуницирања, која би требало да представља адекватну основу шире посматране друштвене свести, дискурса и наратива, политичких процеса, остваривања основних слобода и права и очувања жељеног степена безбедности у друштву.

Насупрот томе лажне вести се појављују као најзаступљенији и најкарактеристичнији модалитет дезинформисања, чије креирање и ширење има висок манипулативни потенцијал, којим се према основној хипотези овог истраживања нарушава поверење у институције и угрожавају прерогативи демократских политичких процеса, а самим тим и целокупне безбедности друштва.

Полазећи од уоченог степена друштвене опасности, присутности феномена у свакодневном политичком и безбедносном дискурсу, ово истраживање је од бројних импликација које лажне вести могу имати на демократске процесе и демократију начелно посматрано, издвојило и повезало два најзначајнија поља у оквирима којих је вршено истраживање, повезивање, анализа и синтеза знања у вези са појмовно категоријалним апаратом потребним

за њихово дефинисање, историјатом, изворима, а све у ширем контексту аспеката које лажне вести имају у сфери политике и безбедности.

Оба аспекта креирања и пласирања лажних вести посматрана су у контексту њихове детектоване, а потом истраживане штетности и њеног степена и карактера, чему је следило истраживање и анализа правних и ванправних средстава и субјеката надлежних за њихово спречавање и сузбијање.

Полазећи од става да се као кључна варијабла демократског одлучивања појављује квалитет вести, те да слободни медији преносе истините и правремене информације, које чине основу за размену и различитост мишљења и ставова, као и основ учествовања у дискусији и одлучивању, уочено је да се као супротност, проблем и ризик појављују лажне вести које онемогућавају истинито информисање и којима се ствара искривљена слика стварности, што води смањењу општег нивоа знања и самом тим смањењу компетенција за одлучивање.

Наведени мањак информација и манипулације стварају погрешне слике и представе, што у крајњој линији води процесима отежаног и нелогичног закључивања, као основама поларизације и конфликта, и смањивању видљивост и значај критичког размишљања, што најдиректније утиче на политичке процесе и безбедност.

У оваквој атмосфери доносиоци одлука су суштински креатори медијске слике, те се повезивањем власти са медијским капиталом изједначава медијски и политички интерес, у односу на кога поједини аутономни и независни појединци немају никакве шансе, као супротстављена страна.

Истраживањем је обухваћено дефинисање појам истине, као дела синтагме друштвено штетног феномена који је основа истраживања, чему је следило појмовно одређење и историјат лажних вести, кроз изложени хронолошки приказ

различитих случајева пласирања и злоупотребе лажних вести, кроз релевантне студије случаја, чији се временски оквир креће између првог века пре нове ере и 21. века, односно тренутка у реалном времену. У делу истраживања који се односио на изворе лажних вести извршена је њихова класификација и систематизација, анализирани механизми којима се креирају и пласирају.

Импликације које имају у ширем друштвено-политичком амбијенту савременог информационог друштва подељен је према предмету истраживања на политичке и безбедносне аспекте које остварују и у оквирма којих је указано да лажне вести имају "вредност вести" (*news value*) те се њима обликује, повољна репутација, утицај и видљивост оних вредности и ставова који одговарају политичким елитама. Овај процес је глобалног карактера. Испреплетаност масмедјске индустрије и глобалног корпорацијског капитала, генерише моћ и утицај, не само политичких елита националне државе, већ транснационални карактер оних који управљају глобалним јавним мњењем. Ово представља посебан изазов у контексту унутрашње политике националне државе, јер она иако поседује сопствене националне медијске субјекте, нема те домете и капацитет, да би у битноме утицала или парирала медијским глобалним гигантима. Поменуто представља изазов за национални комуникациони суверенитет, као потенцијал и способност националне државе да у оквирима сопствених граница контролише прилив, производњу и дистрибуцију садржаја за које сматра да одговарају националном дискурсу и пожељној националној парадигми.

Комуникациони суверенитет је кренуо од појединца, прешао у руке медија, а развојем Интернета и нових медија опет се вратио у посед појединца, који кроз процес партиципативне демократије опет у основи влада сопственим процесом комуницирања

Лажне вести, у било којем од својих дефиниционих облика, имају потенцијал да утичу на јавно мњење, које последично има снажан потенцијал да утиче на унутрашње и спољнополитичке одлуке. Како јавно мњење чини колективитет, он као такав није у могућности да на адекватан начин проверава информације које добија, те се контролом над информацијама, лако контролише и утицај на ставове. Одуство могућности појединаца грађана да самостало и исправно вреднују у условима искривљене, модификоване и манипулативне слике реалности, води погрешним политичким одлукама, којима се посредно или непосредно утиче на политичке процесе, који реверзибилно утичу како на националну безбедност, тако и на безбедност друштва начелно посматрано.

Констатовано је да се са поменутиим у вези, двојачко може писматреатри улога и положај служби безебности. Оне се могу појавити у функцији службе за спровођење закона, која пласирање и дистрибуцију лажних вести препознаје, спречава и открива као средство за извршење различитих облика политичког криминалитета, али и субјекат који ради на њиховом креирању и пласирању, ради заштите и остваривања начелних унутрашњих и спољнополитичких циљева.

Након констатованих аспекта утицаја на политичке и безбедносне прилике у истраживању је дат приказ и анализа правног инструментаријума за сузбијање и спречавање лажних вести, како на нивоу националног законодавства, тако и на нивоу релевантних међународних организација и тела, као и приказ и анализа осталих механизма реаговања на ширење лажних вести, како кроз системску реакцију надлежних државних институција, тако и кроз развој и особености секторске политике и наднационалних тела надлежних за спречавање и сузбијање лажних вести.

Све наведено довело је до потврде како опште тако и посебних хипотеза истраживања које би се кумулативно посматрано могле изразити на следећи начин.

Лажне вести и њихово ширење одвијају се у оквиру медијског сектора, утичу на остваривање права на слободу информисања и права на правовремено и истинито информисање и представљају претњу цивилном друштву на нивоу националних држава и Европске уније. Овако препознати степен утицаја лажних вести на процесе вредновања и одлучивања јавног мњења разликује се у зависности од степена образовања становништва, демократске културе, развијености институција и поверења грађана у институције. Лажне вести имају политичке импликације како на унутрашњем политичком нивоу – у односима политичких партија међусобно, као и у односу државе и грађана – тако и на плану спољне политике, у оквирима којих могу непосредно утицати на доношење и спровођење круцијалних политичких одлука у међународним односима. Оне се могу категорисати као невојни ризик и претња по националну безбедност и представљају средство за извршење бројних облика политичког криминала, у вези са којим се деловање служби безбедности може двојачко посматрати, било као службе за спровођење закона, односно откривање и доказивање кривичних дела из категорије политичког криминалитета, било као креатора лажних вести, у оквирима тајних операција и остваривања интереса националне државе. Супротстављање лажним вестима и њихово сузбијање подразумевају системски одговор јавних политика, које кроз мултидисциплинарни приступ и синергијску активност свих актера, владиног и невладиног сектора, правних и ванправних механизма, могу створити виши степен медијске писмености, као стандарда у решавању проблема лажних вести, и креирати тзв. колективну медијску отпорност.

Иако истраживање под насловом Политичко-безбедносни аспекти ширења лажних вести доминантно пружа одговор на ова два анализирана аспекта

њиховог деловања и утицаја, оно је на специфичан, научно утемељен начин покушало да пружи ширу основу како самог феномена, тако и његових извора, механизма, као и инструментаријума и механизма, који стоје на располагању државном и недржавном сектору, у процесу њиховог спречавања и сузбијања.

Иако омеђено на актуелне политичке процесе и безбедност, ово истраживање оставило је низ отворених проблемских питања, од којих би се готово свако потенцијално могло посматрати као својеврсно засебно истраживачко питање, тако да простора, основа и литературе у том погледу има, као једне добре и квалитетне основе за даља истраживања феномена и закључке.

На крају, аутор се нада да ће истраживање којим су оивичена два поља у којима лажне вести имају своје високоштетне последице бити основа посленицима, како политиколошке тако и безбедносне оријентације да даље, дубље и сложеније посматрају и истражују импликације овог девијантног друштвеног феномена, у правцу његовог исправног пропознавања, спречавања и жељеног степена превенције регистрованих штетних последица.

Стога се као крајња мисао која би требало да буде окосница овог текста поновљено може истаћи Толстојева сентенца да је "боље да човек никад не прочита ниједну књигу него да чита много књига и да верује у све што је у њима написано. Може човек да буде паметан а да не прочита ниједну књигу; а онај ко верује у све што је написано у књигама мора да је луд".

Критичко мишљење остаје основ сваког демократског процеса и демократије као такве, а у његовој основи свакако се увек налазила и налази истинита информација или вест.

9. БИБЛИОГРАФИЈА

Енциклопедије, монографије и чланци

1. **Aldrich J.**, *Why Parties? The Origin and Transformation of political Parties in America*, Chicago, 1995.
2. **Алексић Д.**, ""Агенцификација" Србије", *Макроекономске анализе и требдови*, <http://ecin.org.rs>, Интернет, приступљено дана 13.09.2023.
3. **Alispahić В.**, *Osnovi metodike rada obaveštajno-sigurnosnih službi*, Sarajevo/Zagreb, 2011.
4. **Ames M., Taibbi M.**, "Feature Story: Meet Mister Massacre", *The Exile*, 2000.
5. **Andonović S.**, "*Analiza Regulatornog tela za elektronske medije u Republici Srbiji*", https://fcjp.ba/analize/Stefan_Andonovic2Analiza_Regulatornog_tela_za_elektronske_medije_u_Republici_Srbiji.pdf, Интернет, приступљено дана 13.09.2023.
6. *Audiovizuelna i medijska politika*, Evropski parlament. Brisel, https://www.europarl.europa.eu/erpl-appublic/factsheets/pdf/hr/FTU_3.6.2.pdf, Интернет, приступљено дана 15.09.2023.
7. **Austin J.**, *The Province of Jurisprudence Determined*, London, 1832.
8. **Aufderheide P.**, *Media Literacy. A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy*, Washington, 1993.
9. **Ayoob M.**, *The Third World Security Predicament*, London, 1995.
10. **Бабић Ј.**, „Слобода, живот и тајна идентитета“, у: *Политике тајне – тајна, тајна служба, служба државне безбедности* (ур. Илић Саша), Београд, 2007.
11. **Bader M.**, "Disinformation in Elections", *Security and human rights*, 29 /2018.
12. **Бајагић М.**, *Шпијунажа у XXI веку – савремени обавештајно-безбедносни системи*, Београд, 2008.
13. **Бајагић М.**, "Инострана искуства у развоју теоријског и организационог концепта контраобавештајне активности", *Безбедност*, 1-2/2009.
14. **Bergengruen V., Perrigo B.**, "Facebook Acted Too Late to Tackle Misinformation on 2020 Election, Report Finds", *Time*, 23.03.2021.

15. **Bychawska-Siniarska D.**, *Zaštita prava na slobodu izražavanja po Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima*, Podgorica, 2019.
16. *Zaštita prava na slobodu izražavanja po Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima*, Подгорица, 2019.
17. **Blumer H.**, "Public Opinion and Public Opinion Polling", *American Sociological Review*, Vol 13, 5/1948.
18. **Bogdanović M.**, "Populistički odgovor na demokratski deficit", *Političke perspektive- članci i studije*, 7/2018.
19. **Бодрожић А.**, *Мултинационалне компаније и еколошка безбедност*, Мастер рад, Ректорат, Универзитета у Београду, 2014.
20. **Бодрожић А.**, „Тајна као претпоставка политичке моћи“, *Теме*, 1/2019.
21. **Бодрожић И., Бодрожић А.**, „Политичко-правни аспекти ширења лажних вести“, *Српска политичка мисао*, 3/2018.
22. **Borhart K.D.**, *Abeceda prava Evropske unije*, Luxemburg, 2010.
23. **Breton Ph.**, *L'utopie de la communication: le mythe du village planetaire*, 2004.
24. **Brewer P. R., Goldthwaite Y. D., Morreale M.**, "The Impact of Real News about 'Fake News': Intertextual Processes and Political Satire", *International Journal of Public Opinion Research*, 3/2013.
25. **Brooks R.**, "What is Foreign Policy", University of York, <http://www.online.york.ac.uk>, Интернет, приступљено дана 03.01.2024.
26. **Бумбић Т., Јањић С.**, *Водич кроз медијску писменост- Дигитални погон у школској клубу*, Нови Сад, 2018.
27. **Burkhardt J.**, "Combating Fake News in the Digital Age", *Library Technology Reports*, 8/2017.
28. **Wang C.C.**, "Fake News and Related Concepts: Definitions and Recent Research Development", *Contemporary Management Research*, Vol. 16, No. 3, 2020.
29. **Vidushi M., Stefania M.**, *Wisdom of the crowd: Multistakeholder perspectives on the fake news debate*, A report by the Internet Policy Observatory at the Annenberg School, University of Pennsylvania, 2018.

30. **Woolley S., Howard P.**, *Computational Propaganda Worldwide: Executive Summary*, Computational Propaganda Research Project Working Paper, 11/ 2017.
31. **Волков В.**, *Дезинформација– од Тројанског коња до Интернета*, Београд, 2002.
32. **Vordl K., Derakšan H.**, *Informacijski poremećaj: Ka interdisciplinarnom okviru za istraživanje i kreiranje sektorske politike*, Beograd, 2019.
33. **Worthington P.**, "The hoax that started a war How the U.S.- NATO and the western media were conned in Kosovo", *The Toronto Sun*, 2001.
34. **Vosoughy S., Roy D., Aral S.**, "The spread of true and false news online", *Science*, 6380/2018.
35. **Vranješ A.**, "Od međunarodnog do globalčnog komuniciranja i nazad", *CM: Communication and Media*, 43/2018.
36. **Врачар М.,Тикхова В. В.**, „Дискурзивни приступ феномену ‘хибридног ратовања’“, *Војно дело*, 3/2018.
37. **Vukadinović R.**, *Teorije vanjske politike*, Zagreb, 2005.
38. **Gelfert A.**, "Fake News: A Definition", *Informal Logic*, 1/2018.
39. *Getting the Facts right-Reporting Ethnicity and Religion- A Study of Media coverage of Ethnicity & Religion in Denmark., France, Germany, Greece, Hungary, Italy, Lithuania, Slovakia and the United Kingdom*, Brussels, 2012.
40. **Glaser M.**, *Citizen Journalism: Widening world views, extending democracy*, London, 2009.
41. **Глушац Д.**, " Разликовање назависних (контролних) и регулаторних тела", *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 87/ 2020.
42. **Grossman G., Helpman E.**, "Electoral competition with fake news", *European Journal of Political Economy*, 77/2023.
43. **Давинић М.**, "Независна контролна тела у Републици Србији, Београд, 2018.
44. **Dawisha A.I.**, "Foreign Policy Models and the Problem od Dynamism", *British Journal of International Studies*, 2/1976.

45. **Дамњановић И.**, *Политика и технологија-теоријски приступи*, Београд, 2018.
46. **Del Vicario M. et al.**, "The spreading missinformation online", *PNAS*, Vol.113, 3/2016.
47. **Деспотовић Љ.**, Политичке партије (странке), друштвени покрети, инетресне и лоби групе, Интернет, <http://kcns.org.rs>, приступљено дана 04.04.2023.
48. **Diamond L., Morlino L.**, "The Quality of Democracy - An Overview", *Journal of Democracy*, 4/2004.
49. *Disinformation and propaganda-impact on functioning the rule of law in the EU and its member states*, Euriopean Parliament, Brussels, 2019.
50. **Douglas N.C.**, "Institutions", *Journal of Economic Perspectives*, 1/1991.
51. **Douglas N. C.**, "Uvod u institucije i insrtitucionalnu promenu", u: (ur. Petar Bojanić i Ivan Milenković), *Instituicije i institucionalizam*, Београд, 2010.
52. **Dryer A.**, "Freedom of Expression and the Advocacy of Violence: Which Test Should the Euro-pean Court of Human Rights Adopt?", *Netherlands quarterly of human rights*, Vol. 33, 1/2015.
53. **Ђорђевић С.**, "Дигитализација која подржава партиципативну демократију и одрживи развој, у: Зборник радова *Грађани у доба дезинформација*, Београд, 2020.
54. **Ђорић Д.**, „Модерност односа истине и лажи и њихова етичка, филозофска и друштвена вредност“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 2/2012.
55. **Ђукановић А.**, "Limitations on Freedom of Expression in Practice of the European Court of Human Rights and the Notion of Disinformation", *NBP*, Vol. 26, 2/ 2021.
56. **Ђурић М.**, *Историја политичке филозофије*, Београд, 2010.
57. **Ђурић С.**, *Истраживање безбедности - квалитативни приступ*, Београд, 2013.
58. **Edson C. T. Jr., Zheng W. L., Ling R.**, "Defining 'Fake News' – A typology of scholarly definitions", *Digital Journalism*, 2017.

59. *Етика новинарства – приручник за професионалне новинаре*, Београд, 2004.
60. *Zbornik radova devete regionalne naučne konferencije Vjerodostojnost medija*, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, 2019.
61. **Zgrabljic Rotar N.**, "Medijska pismenost, medijski sadržaji i medijski uticaji", u: (ur. Nada Zgrabljic Rotar), *Medijska pismenost i civilno društvo*, Sarajevo, 2005.
62. **Илић П.**, „О дефинисању и дефиницијама националне безбедности“, *Војно дело*, 2012.
63. **Јанковић М.**, Ко се данас сматра новинарем и ко би нмогао да има право на заштиту и привилегије које имају новинари, <http://www.bezbedninovinari.rs>, Интернет, приступљено дана 22.02.2022.
64. **Јанићијевић Б.**, *Рачак потпуна истина*, Ниш, 2021.
65. **Јевтић-Шарчевић Н.**, *Освајање слободе изражавања и трансформација комуникативног суверенитета*, Београд, 2010.
66. **Јевтовић З., Петровић Р.**, "Јавно мњење и демократски дефицит у добу мултимедија", *Српска политичка мисао*, 4/2010.
67. **Јевтовић З.**, "Етичност дневне штампе у Србији", *Српска политичка мисао*, 2/2011.
68. **Јевтовић З.**, "Комуникациони суверенитет у добу глобалних медија", *Национални интерес*, 3/2015.
69. **Jelušić V.**, *Priručnik za razvoj medijske pismenosti i sprovođenje nastave*, <http://mpm.cmpf.eu.eu>, Интернет, приступљено дана 16.09.2023.
70. **Joselit D.**, "Fake News, Art, and Cognitive Justice", *October 159, Fall 2017*.
71. *Како функционише Еврoпска унија-Ваши водич кроз институције ЕУ*, Луксембург, 2014.
72. Kent Sh., *Strategic Intelligence for American World Policy*, Princeton, 1968.
73. **Kešetović Ž.**, "Теоријски коинцепт кризе", u: *Krizni menadžment I- Prevencija krize*, Beograd, 2006.
74. **Kolodziej E.**, *Security and International Relations*, Cambridge, 2005.

75. *Komunikacija i jezik- znaci-govor-pismo*, Београд, 1968.
76. **Kotler Ph.**, "What is Marketing?", <http://www.kotlermarketing.com>, Интернет, приступљено дана 21.04.2023.
77. *Kratki vodič o Europskoj uniji - 2023*, <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/hr>, Интернет, приступљено дана 15.09.2023.
78. **Кудрин Л. В.**, "Актуалне заимствованија у језику СМИ на примеру лексеми „фейк“".
79. **Кулић М.**, „Definisanje lažnih vesti: stari koncept, novi pojmovi“. U *Vjerodostojnost medija: Doba lažnih informacija*, ur. (Zarfa Hrnjić Kuduzović, Milica Kulić i Jelena Jurišić), Zbornik radova devete regionalne naučne konferencije Vjerodostojnost Medija, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, 2019.
80. **Kuczerawy A.**, Fighting online disinformation: did the EU Code of Practice forget about freedom of expression?, in: (eds. E. Kuźelewska, G. Terzis, D. Trottier and D. Kloza), *European Integration and Democracy Series*, Vol.6, 2019.
81. "Lažne vesti posledica zatvorenosti institucija", FONET, 23.04.2017.
82. *Лексикон медијских и правних појмова у Републици Србији*, Београд, 2019.
83. **Lowental M., Clark R.**, *The five Disciplines of intelligence collection*, Washington, 2015.
84. *Мала политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975.
85. **Marda V., Milan S.**, *Wisdom of the Crowd: Multistakeholder Perspective on the fake news debate*, Pennsylvania, 2018.
86. **Маринковић Д.**, *Судија у рату и миру*, Београд, 2018.
87. **March J. G., Olsen J.P.**, "The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life", *American Political Science Review*, 3/1984.
88. **Марков Ч.**, "Када кажеш "лажна вест" на шта тачно мислиш? Квалитативна анализа употребе израза "лажна вест" у медијском извештавању у Србији", у : *Зборник радова "Грађани у доба дезинформација"*, (ур. А. Крстић), Београд, 2021.
89. **Марковић М.**, *Филозофски основи науке*, Београд, 1994.

90. **Martens, B. et al.**, "The digital transformation of news media and the rise of disinformation and fake news", *JRC Digital Economy Working Paper*, 2/ 2018.
91. **Мартиновић Ј., Д. Комарчевић**, "Руска мека моћ, модел западни, транспарентност источна", <http://www.slobodnaevropa.org>, Интернет, приступљено дана, 21. 04.2023.
92. **Мартиноли, А, Мирковић**, *Приручник медијске и информационе писмености за родитеље*, https://novapismenost.rs/h-content/uploads/2022/02/Priruc%CC%8Cnik-za-roditelje_260-x-171-mm_05_web.pdf, Интернет, приступљено дана 01.08.2023.
93. **Mazur V., A. Chochia**, "Definition and Regulation as an Effective Measure to Fight Fake News in the European Union", *European studies*, Vol. 9, 1 /2022.
94. **Mejer T.**, *Mediokracija- Medijska kolonizacija politika*, Zagreb, 2003.
95. **Милутиновић И.**, "Противречности европске медијске политике", *Communication and Media*, 42/2018.
96. **Мирковић С.**, "Гравитационо поље медијске писмености", <https://mc.rs/analiza-gravitaciono-polje-medijske-pismenosti/za-medije/detaljno/554>, Интернет, приступљено дана, 12.08.2023.
97. *Мислило-књига мисли 1000 мудраца*, Београд, 1993.
98. **Мићуновић Љ.**, *Савремени лексикон страних речи и израза*, Нови Сад, 1988.
99. **Милошевић М.**, *Кривично право - посебни део: изабране инкриминације за студије наука безбедности*, Београд, 2022.
100. **Milašinović R.**, *CIA-моћ и политика*, Zagreb, 1984.
101. **Миленковић Д.**, "Методолошки појам истине и епистемолошке тенденције у класичном прагматизму", *ARCHE VI*, 32/2019.
102. *Мислило – књига мисли 1000 мудраца*, Београд, 1993.
103. **Muhammed S., Mathew S.**, "The disaster of misinformation: a review of research in social media", *International Journal of Data Science and Analytics*, 13/2022.
104. **McLuhan M.**, *Understanding Media: The Extensions of man*, London, 1994.
105. **Nye J. S.**, *Soft Power: The Means To Success In World Politics*, 2004.

106. **Novalić F.**, „Smisao istina“, *Filozofska istraživanja*, 127-128/2012.
107. *Одабране пресуде Европског суда за људска права у вези са чланом 10 ЕКЉП* (ур. М. Радевић, Д. Радевић, С. Даниловић), Подгорица, 2019.
108. **Olan F., Jayawickrema U, Ogiemwonyi E., et.al**, "Fake News on Social Media: the Impact on Society", *Information Systems Frontiers*, 2022.
109. **Орловић С.**, "Ре-дизајнирање политичких институција", у: (ур. Вукашин Павловић) *Квалитет политичких институција*, Београд, 2010.
110. **Papathanassopoulos S.**, *Media Policy*, in: (ed. G. Mazzoleni) *The International Encyclopedia of Political Communication*, 2016.
111. **Павловић В.**, "Квалитет политичких институција", у: (ур. Вукашин Павловић) *Квалитет политичких институција*, Београд, 2010.
112. **Рајванчић М.**, *Rečnik osnovnih pojmova i termina o izborima*, Београд, 2001.
113. **Парезановић М., Жељски Р, Јевтић З.**, *Тактика и методика рада служби безбедности*, Београд, 2020.
114. **Парезановић М.**, *Заштита уставног поретка*, Лепосавић, 2022.
115. **Перић Н.**, " Медијска политика, информисање јавности, масовно комуницирање и пропаганда као средстав међународне политике и идеологије", *Национални интерес*, 1-3/2008.
116. **Платон, О** *језику и сазнању*, Београд, 1988.
117. *Poverenje građana Srbije u bezbednosne i pravosudne institucije*, Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2020.
118. "Политика истине за 21. век", *Политика*, 07.02.2024.
119. *Политичка енциклопедија*, Београд, 1975.
120. **Posetti J., Matthews A.**, *A Short guide to the history of "fake news" and disinformation*, 2018, https://www.icfj.org/sites/default/files/2018-07/A%20Short%20Guide%20to%20History%20of%20Fake%20News%20and%20Disinformation_ICFJ%20Final.pdf
121. **Potter W. J.**, *Media literacy, 5th ed*, Thousand Oaks, 2010.
122. **Pralica D.**, "Mediji crkava i verskih zajednica", *Religija i tolerancija*, 13/2010.

123. Прошина М. В., "Fake news как новый тренд в политических коммуникациях", *Научный журнал „Дискурс-Пи“*, 3/2019.
124. Радојевић М., "Независна (регулаторна) тела и институције у Србији, *Српска политичка мисао*, 4/2010.
125. Rajko A., „Tajni podaci: nužnost i (ili) informativna diskriminacija“, *Politička misao*, Vol. XXXIV, 3/1997.
126. Ронин Р., *Обавештајни рад*, Београд, 2009.
127. Rosenau J., "Comparative Foreign Policy:Fad, Fantasy or Field"?, *International Studies Quarterly*, 3/1968.
128. Rouse M., What does electronic publication mean?, 2016, [http:// www. technopedia.com](http://www.technopedia.com).
129. Roze J., "Najuspešnije lažne vesti 2018", Интернет, <http:// amp.dw.com>, приступљено дана 05.04.2023.
130. Савић А., Делић М., Илић П., *Основи државне безбедности*, Београд, 1998.
131. Савић А., *Увод у државну безбедност*, Београд, 2000.
132. Савић А., *Обавештајне службе и национална безбедност*, Крагујевац, 2006.
133. Самкова М. А., "Дезинформација как средство информационно-психологической войны против россии (на материале медиатекстов о хакерских атаках)", *Экология языка и коммуникативная практика*, 3/2018.
134. Sanchez G. R., Middlemass K., "Misinformation is eroding the public's confidence in democracy", *Brookings*, 26 July 2022.
135. Сејдиновић Н., Т. Љубић, *Основе медијске писмености- Приручник за ученике гимназија и средњих школа*, <http://www.medijskapismenost.net/dokument/Osnove-medijske-pismenosti---prirucnik-za-ucenike>, Интернет, приступљено дан 05.09.2023.
136. Сепи Р., *Приручник за рад националних савета националних мањина у Републици Србији*, Београд, 2021.
137. Симеуновић Д., *Политичко насиље*, Београд, 1983.
138. Симеуновић Д., *Теорија политике – ридер I део, практикум*, Београд, 2002.

139. Симеуновић Д., *Увод у политичку теорију*, Београд, 2009.
140. Симеуновић Д., *Нација и глобализација*, Београд, 2009.
141. Симеуновић Д., *Политика као уметност илузије*, Нови Сад, 2022.
142. Симић Д., *Наука о безбедности – савремени приступ безбедности*, Београд, 2002.
143. Симић Ј., "Нове информационе технологије_свет без граница или ограничење демократија", *Зборник радова Грађани у доба дезинформација*, Београд, 2020.
144. Симовић Д., Зекавица Р., *Људска права*, Београд, 2020.
145. Славковић Д., *Новинар и новинарство*, Београд, 1971.
146. Славковић Д., *Увод у новинарство*, Београд, 1973.
147. Стевановић М. Д., Ђурђевић Д. Ж., *Изазови националне безбедности данас*, Београд, 2024.
148. Стојановић З., *Коментар Кривичног законика*, Београд, 2020.
149. Стојановић З., Делић Н., *Кривично право-Посебни део*, Београд, 2013.
150. *Supporting quality journalism through media and information literacy*, Committee of experts on quality journalism in the digital age (MSI-JOQ) (ed. Martina Chapman and Markus Oermann), Strasbourg, 2020.
151. Сурчулија Милојевић Ј., Кулић М.,6, 'Лажне вести' или дезинформације: (само)регулаторни оквир изазови у пракси", *Српска политичка мисао*, 1/2020.
152. Суходолов А. П., "Фейковие новости" как феномен современного медиапространства: понятие, виды, назначение, меры противодействия", <http://https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-fejkovyh-novostey-v-sovremennom-mediaprostranstve/viewer>, Интернет, приступљено дана, 01.12. 2022.
153. Суходолов А. П., Бычкова А. М., "«Фейковие новости» как феномен современного медиапространства "Вопросы теории и практики журналистики, 2/2017.
154. Tandoc, E. C. Jr, Zheng Wei Lim, R. Ling, "Defining 'Fake News'." *Digital Journalism*, 6 (2)/2018.
155. Термиз Ц., *Критика теорије*, Сарајево, 2013.

- 156. Тодоровић А.,** *Социологија масовних комуникација*, Ниш, 1974.
- 157. Томић В.,** "Medijska pismenost i PR - od protivrečnosti do uzajamnosti", *HUMANISTIKA*, Vol. 2, 4/ 2018.
- 158. Thomson J.,** *The Media and Modernity – A Social Theory of the Media*, Stanford, 1995.
- 159. Су S.,** *Утеће ратовања*, Београд, 2009..
- 160. Ђеранић П.,** "Питање контроле цивилне обавештајне службе у Босни и Херцеговини", *Журнал за безбедност и криминалистику*, 2/2021.
- 161. Ђирић Ј.,** "Мека моћ" и глобално управљање светом", *Страни правни живот*, 3/2014.
- 162. Ђургуз Казимир В.,** *О медијској писмености*, Београд, 2011.
- 163. Улога Русије на Балкану: Случај Црне Горе, Цетиње,** 2021.
- 164. Faris R.M., Roberts H., Etling B., Bourassa N., Zuckerman E., Benkler Y.,** *Partisanship, Propaganda, and Disinformation: Online Media and the 2016 U.S. Presidential Election*, 2017.
- 165. Habermas J.,** "The Public Sphere: An Encyclopedia Article", in: *Media and Cultural Studies*, (ed. M.G. Durham, D.M. Kellner), Oxford, 2006.
- 166. Herzberger G. H.,** "Dimensions of Truth", *Journal of Philosophical Logic*, Vol. 2, 4/1973.
- 167. Horkheimer M., Adorno T.,** *Dijalektika prosvetiteljstva- filozofski fragmenti*, Sarejevo, 1974.
- 168. Howard P., Woolley S., Calo R.,** "Algorithms, bots, and political communication in the US 2016 election: The challenge of automated political communication for election law and administration", *Journal of Information Technology & Politics*, 2/2018.
- 169. Cantarella M., Fraccaroli N., Volpe R.,** "Does fake news affect voting behaviour?", *Research Policy*, Vol 52, 1/2023.
- 170. Цисарж Б.А.,** *О вери и моралу*, Београд, 1976.
- 171. Collins A.,** *Suvremene sigurnosne studije*, Zagreb, 2010.

- 172. Chapman M, Insights M.,** *Mapping of media literacy practices and actions in EU-* 28, Strasbourg, 2016.
- 173. Chapman M., N. Bellardi, H. Peissl,** *Media Literacy for all: Supporting marginalised groups through community media,* Nicosia, 2020.
- 174. Chertoff M. , Rasmussen A.F. ,** ‘The Unhackable Election: What It Takes to Defend Democracy’, *Foreign Affairs*, 98/2019.
- 175. Чавошки К.,** *Увод у право,* Београд, 1994.
- 176. Шамић М.,** *Како настаје научно дјело,* Сарајево, 1984.
- 177. Šikić T.,** "Medijska pismenost, pismenost 21. stoljeća", [http:// zbornica.com](http://zbornica.com), Интернет, пристуљено дана 16.09.2023.
- 178. Шкулић М., Илић Г.,** *"Реформа у стилу- један корак напред два корака назад"*, Београд, 2012.
- 179. Шупут Д.,** "Самостална регулаторне тела у правном систему Републике Србије", Телекомуникације, [http:// telekomunikacije.rs](http://telekomunikacije.rs), Интернет, пристуљено дана 13.09.2023.

10. ДОКУМЕНТИ И ПРОПИСИ

1. *Закон о Безбедносно-информативној агенцији* („Сл. гласник РС“, бр. 42/2002, 111/2009, 65/2014 – одлука УС и 66/2014 и 36/2018).
2. *Закон о електронској трговини*, ("Сл. гласник РС", бр. 41/2009, 95/2013 и 52/2019).
3. *Закон о електронским медијима*, ("Сл. гласник РС", бр. 83/2014, 6/2016 - др. закон и 129/2021).
4. *Закон о јавном информисању и медијима*, ("Сл. гласник РС", бр. 83/2014, 58/2015 и 12/2016 - аутентично тумачење).
5. *Закон о јавним медијским сервисима*, ("Сл. гласник РС", бр. 83/2014, 103/2015, 108/2016, 161/2020, 129/2021 и 142/2022).
6. *Закон о националним саветима националних мањина* ("Сл. гласник РС", бр.72/2009. 20/2014 - одлука УС, 55/2014 и 47/2018).
7. *Законик о кривичном поступку*("Сл. гласник РС", бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - одлука ус и 62/2021 - одлука УС).
8. *Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја* („Сл. гласник РС“, бр. 120/04, 54/07, 104/2009 и 36/2010).
9. *Закон о тајности података* („Сл. гласник РС“, бр. 104/2009).
10. *Закон о политичким странкама*,("Сл. гласник РС", бр. 36/2009 и 61/2015- одлука УС).
11. *Закон о привременом уређивању начина наплате таксе за јавни медијски сервис*, ("Сл. гласник РС", бр. 112/2015, 108/2016, 95/2018, 86/2019, 153/2020, 129/2021 и 142/2022).
12. *Кривични законик Србије* („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014).
13. *Устав Републике Србије* („Сл. гласник РС“, бр. 98/06).

14. *Закон о основама уређења служби безбедности Републике Србије* („Сл. гласник РС“, бр. 116/07).
15. *Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, измењене у складу са протоколом број 11, протокола уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, протокола број 4 уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода којим се обезбеђују извесна права и слободе који нису укључени у конвенцију и први протокол уз њу, протокола број 6 уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне, протокола број 7 уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, протокола број 12 уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода и протокола број 13 уз конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне у свим околностима* ("Сл. лист СЦГ - међународни уговори", бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2005 - испр. и "сл. гласник РС - међународни уговори", бр. 12/2010 и 10/2015).
16. *Закон о обележавању дана жалости на територији Републике Србије*, ("Сл. гласник РС", бр. 101/2005 и 30/2010).
17. *Закон о потврђивању Европске конвенције о прекограничној телевизији*, ("Сл. гласник РС - Међународни уговори", бр. 42/2009).
18. *Закон о забрани дискриминације* ("Сл. гласник РС", бр. 22/2009 и 52/2021).
19. *Закон о одбрани* („Сл. гласник РС“, бр. 116 / 2007, 88/2009, 88/ 2009 - др. закон, 104/2009 - др. закон, 10/2015, 36/ 2018).
20. *Закон о удружењима* ("Сл. гласник РС , бр.51/2009,99/2011 - др. закони и 44/2018 - др.закон).
21. *Закон о црквама и верским заједницама* ("Сл. гласник РС", бр.36/2006).
22. *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, ("Сл. гласник РС", бр. 28/09).
23. *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, ("Сл. гласник РС", бр. 94/19).

24. *Стратегија развоја система јавног информисања у Републици Србији за период 2020-2025,*("Сл. гласник РС", бр. 11/ 2020.).

11. ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

1. Britannica - History & Society, <http://www.britannica.com>, Интернет, приступљено дана 03.01.2024.
2. "Behind the Kosovo Crisis", <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/674056.stm>, Интернет, приступљено дана 28.12,2021.
3. **Bressler K.**, *The Evolution of Fake News*, https://www.lexisnexis.com/communities/lexisnexis_biz/b/bizblog/archive/2017/07/13/theevolution-of-fake-news.aspx, Интернет, приступљено дана 28.06.2018.
4. **Wang A. B.**, "‘Post-truth’ Named 2016 Word of the Year by Oxford Dictionaries", *Chicago Tribune*, 17 Nov. 2016, <http://www.chicagotribune.com/news/nationworld/ct-post-truth-word-of-the-year-20161117-story.html>.
5. **West D.**, "What is artificial intelligence", *The Brookings Institution*, October 4, 2018, <https://www.brookings.edu/research/what-is-artificial-intelligence/>.
6. **Gorodnichenko Y., Pham T., Talavera O.**, Social network, sentiment and political outcomes: Evidence from #Brexit, 2018, <https://www.nber.org/papers/w24631.pdf>, Интернет, приступљено дана 02.01.2024.
7. "Грађани Србије најмање верују тужилаштву и судству", <http://www.slobodn-evropa-org>, Интернет, приступљено дана 18.08.2023.
8. **Gregg B.**, "Marketing’s Holy Grail: Digital Personalization at scale", *McKinsey*, November 18, 2016, <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/marketings-holy-grail-digitalpersonalization-at-scale>.
9. **Grinberg N., Joseph K., Friedland L., Swire-Thompson B., Lazer D.**, "Fake news on Twitter during the 2016 U.S. presidential election", April 22, 2019, <http://science.sciencemag.org/>.

10. "Grcanje demokratije pod pritiscima"
http://www.fbd.org.rs/index.php/en/?option=com_content&view=article&id=245,
Интернет, приступљено дана 18.01.2024.
11. "Defamation", [https://www.coe.int/en/web/freedomexpression/defamation#{%2234629839%22:\[1\]}](https://www.coe.int/en/web/freedomexpression/defamation#{%2234629839%22:[1]}), Интернет, приступљено дана 07.08.2023.
12. "Elections & social media: the battle against disinformation and trust issues",
<https://www.ipsos.com/en/elections-social-media-battle-against-disinformation-and-trust-issues>, Интернет, приступљено дана 15.01.2024.
13. European Commission, Code of Practice on Disinformation, 26 September 2018,
<https://ec.europa.eu/digitalsingle-market/en/news/code-practice-disinformation>,
Интернет, приступљено дана 18.08.2023.
14. *Ethical Journalism Network*, "Fake News",
<https://ethicaljournalismnetwork.org/tag/fake-news>, Интернет, приступљено дана 02.06.2021.
15. **Зекавица Р.**, "Анализа нормативног и институционалног оквира забрана говора мржње у Републици Србији", <https://analiziraj.ba/normativni-i-institucionalni-okvir-zabrane-govora-mrznje-u-republici-srbiji/>.
16. **Zellers R., Holtzman A., Rashkin H., Bisk Y. et al.**, "Defending Against Neural Fake News", <https://arxiv.org/abs/1905.12616>.
17. "Iscrpljena demokartija", <https://pescanik.net/iscrpljena-demokratija/>, Интернет, приступљено дана 18.01.2024.
18. "You have the power to stop misinformation. Use it.", <https://newslit.org/>, Интернет, приступљено дана, 03.09.2023.

19. "Koalicija: Poslednje verzije predloga zakona o medijima značajno odstupaju od Medijske strategije", <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/koalicija-poslednje-verzije-predloga-zakona-o-medijima-znacajno-odstupaju-od-medijske-strategije/>, Интернет, приступљено дана 01.09.2023.
20. **Kreps S. E., McCain M., Brundage M.**, "All the News that's Fit to Fabricate: AI-Generated Text as a Tool of Media Misinformation", https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3525002.
21. "Lažne vesti i politika", <http://talmil.org>, Интернет, приступљено дана 05.04.2023.
22. **MacFarquhar N.**, "Inside the Russian Troll Factory: Zombies and a Breakneck Pace", *The New York Times*, February 18, 2018, <https://www.nytimes.com/2018/02/18/world/europe/russia-troll-factory.html>.
23. "Media in times of health crisis", <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/media-in-times-of-health-crisis>, Интернет, приступљено дана 07.08.2023.
24. "Медијска и дигитална писменост", <http://osce.org>, Интернет, приступљено дана 16.09.2023.
25. "Media Ownership Monitor Srbija 2017", <https://serbia.mom-gmr.org/rs/sadržaj/pravni-sistem/>, Интернет, приступљено дана 20.08. 2023.
26. "Media and Refugees", <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/media-and-refugees>, Интернет, приступљено дана, 09.08.2023.
27. "Media Regulatory Authorities", [https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/media-regulatory-authorities#%2235107536%22:\[0\]](https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/media-regulatory-authorities#%2235107536%22:[0]), Интернет, приступљено дана 09.08.2023."
28. *Medijska pismenost-priručnik za edukatore*, <http://novinarska-skola.org.rs>, Интернет, приступљено дан 05.09.2023.

29. **Nielsen R. K., Graves L.**, "News you don't believe": Audience perspectives on fake news,
https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/201710/Nielsen%26Graves_factsheet_1710v3_FINAL_download.pdf, Интернет, приступљено дана 3.07.2018.
30. **Ó Fathaigh R., Helberger N., Appelman N.**, "The perils of legally defining disinformation", *Internet Policy Review*, Vol.10, 4&2021,
<https://policyreview.info/articles/analysis/perils-legally-defining-disinformation>,
Интернет, приступљено дана 18.08.2023.
31. "Представе о Европској унији и Русији у јавности Србије",
<https://idn.org.rs/projekti/predstave-o-eu-i-rusiji-u-javnosti-srbi/>, Интернет,
приступљено дана 22.01.2024.
32. "Public Service Media", [https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/public-service-media#{%2234694434%22:\[0\]}](https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/public-service-media#{%2234694434%22:[0]}), Интернет, приступљено дана 09.08.2023.
33. "Преговарачки кластери", <http://mei.gov.rs>, Интернет, приступљено дана 15.09.2023.
34. "Protesti u doba demokartije", <http://www.mons.rs>, Интернет, приступљено дана, 04.01.2024.
35. "Рат у Украјини и јавно мњење Србије", <http://mc.rs>, Интернет, приступљено дана 20.01.2024.
36. **Rouse M.**, What does electronic publication mean?, <http://www.technopedia.com>,
Интернет, приступљено дана 03.04.2023.
37. "Studija slučaja- Srpski mediji o ratu u Ukrajini", <http://crt.rs>, Интернет,
приступљено дана 20.01.2024.

38. "Sećanje na Račak", <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/secanje-na-racak/>, Интернет, приступљено дана 28.12.2021.
39. **Spring M.**, "Napad na Trampa: Kako su teorije zavepe i mržnja zavladaile društvenim mrežama posle pokušaja atentata, *BBC NEWS na srpskom*, <http://bbc.com>, Интернет, приступљено дана 17.07.2024.
40. "Svetski indeks medijskih sloboda: Srbija pala sa 79. na 91. mesto, najviše među zemljama EU i Balkana", <https://nuns.rs/svetski-indeks-medijskih-sloboda-srbija-pala-sa-79-na-91-mesto-najvise-medju-zemljama-eu-i-balkana/>, Интернет, приступљено дана 01.09.2023.
41. **Scheufele D., Krause N.**, "Science audiences, misinformation, and fake news", <http://www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.1805871115>.
42. **Soll J.**, "The Long and Brutal History of Fake News," *POLITICO Magazine*, Dec. 18, 2016, <http://politi.co/2FaV5W9>,
43. **Solon O.**, "Facebook's Fake News: Mark Zuckerberg Rejects 'Crazy Idea' That It Swayed Voters", *The Guardian*, 10 Nov. 2016; <http://www.theguardian.com/technology/2016/nov/10/facebook-fake-news-us-election-mark-zuckerberg-donald-trump>, Интернет, приступљено дана 12.12.2023.
44. *Swiss Propaganda Research*, <https://swprs.org/>, Интернет, приступљено дана 29.12.2021.
45. **Стјепић Д.**, "Медијска стратегија- пут ка медијским слободама или парава пред ЕУ", <https://europeanwesternbalkans.rs/medijska-strategija-put-ka-medijskim-slobodama-ili-paravan-pred-eu/>, Интернет, приступљено дана 31.08.2023.
46. **Tiku N.**, "How Russia 'Pushed Our Buttons' With Fake Online Ads", *Wired*, <https://www.wired.com/story/how-russia-pushed-our-buttons-with-fake-online-ads/>.

47. "The European External Action Service", <https://www.eeas.europa.eu/en>, Интернет, приступљено дана 26.01.2024.
48. "The Code of Practice of Desinformation", <https://digitalstrategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-desinformation>, Интернет, приступљено дана 18.08.2023.
49. *The Computation Propaganda Project*, Oxford Internet Institute, <http://comprop.oii.ox.ac.uk/>.
50. "The Digital Decade", *Eurobarometer*, <http://www.europa.eu>, Интернет, приступљено дана 07.08.2023.
51. **Fletcher A.**, "Foreign Election Interference in the Founding Era", *Lawfare*, October 25, 2018, <http://www.lawfareblog.com/foreign-election-interference-founding-era>.
52. "Freedom of expression in times of conflict", <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/freedom-of-expressionintimes-of-conflict>, Интернет, приступљено дана 07.08.2023.
53. **Хујремовић Л.**, "Шта је извор информација и која је његова улога у новинарству?", <http://www.balkanmedia.org>, Интернет, приступљено дана 22.02.2023.
54. <https://forum.krstarica.com/threads/konacno-istina-o-markalama.744740/page-10>, Интернет, приступљено дана 12.03.2023.
55. <http://www.enciklopedija.hr>, Интернет, приступљено дан 19.11.2021.
56. <https://www.osce.org/fom/302796>, Интернет, приступљено дана 11.12. 2021.
57. <https://swprs.org/>, Интернет, приступљено дана 29.12.2021.

58. <https://serbia.mom-gmr.org/rs/sadrzaj/pravni-sistem/>, Интернет, приступљено дана 20.08. 2023.
59. <https://reboot-foundation.org/>, Интернет, приступљено дана 04.09.2023.
60. <https://www.americanpressinstitute.org/> , Интернет, приступљено дана 04.09.2023.
61. <https://www.medialit.org/>, Интернет, приступљено дана 04.09.2023.
62. <https://www.factcheck.org/>, Интернет, приступљено дана 04.09.2023.
63. <https://mediabiasfactcheck.com/>, Интернет, приступљено дана 04.09.2023.
64. <https://our.news/>, Интернет, приступљено дана 05.09.2023.
65. <https://www.politifact.com/>, Интернет, приступљено дана 05.09.2023.
66. <https://www.snopes.com/>, Интернет, приступљено дана 05.09. 2023.
67. <https://www.poynter.org/ifcn/>, Интернет, приступљено дана 05.09. 2023.
68. <https://firstdraftnews.org/>, Интернет, приступљено дана 05.09. 2023.
69. <https://www.allsides.com/unbiased-balanced-news>, Интернет, приступљено дана 06.09. 2023.
70. <https://fullfact.org/>, Интернет, приступљено дана 06.09. 2023.
71. <https://www.washingtonpost.com/news/fact-checker/>, Интернет, приступљено дана 06.09. 2023.
72. <https://www.factcheck.org/tag/flackcheck-org/>, Интернет, приступљено дана 06.09. 2023.

73. <https://eur-lex.europa.eu/HR/legal-content/glossary/democraticdeficit.html>, Интернет, приступљено дана 04.01.2024.
74. <https://www.novosti.rs/vesti/politika/954856/slucaj-racak-22-godine-vokerove-lazi-koja-omogucila-bombardovanje-jugoslavije>, Интернет, приступљено дана 28.12.2021.
75. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/674056.stm>, Интернет, приступљено 30.12.2021.
76. <https://www.slobodnaevropa.org/a/markale-sarajevo-bosnahercegovina/32262237.html>, Интернет, приступљено дана 08.03.2023.
77. <http://www.ohr.int/>, Интернет, приступљено дана 17.03.2023.
78. <https://www.politika.rs/scc/clanak/26648/Veliki-brat-vreba-iz-Slovenije>, Интернет, приступљено дана 18.03.2023.
79. <https://mondo.rs/Info/EX-YU/a61400/SOVA-MI5-i-BND-jure-Karadzica.html>, Интернет, приступљено дана 18.03.2023.
80. <https://www.pcnen.com/portal/2007/05/30/obavjestajne-sluzbe-prisluskivale-balkanske-zemlje/>, Интернет, приступљено дана 18.03.2023.
81. <https://www.politika.rs/scc/clanak/27487/Premijer-ocerupao-Sovu>, Интернет, приступљено дана 18.03.2023.
82. <https://zurnal.info/clanak/zasto-humanitarni-radnici-vjezbaju-gadanje-u-vojnomo-centru-u-nisu/20919>, Интернет, приступљено дана, 13.03.2023.
83. <https://vijesti.ba/clanak/389921/srbska-cast-zasto-humanitarni-radnici-vjezbaju-gadanje-u-vojnomo-centru-u-nisu>, Интернет, приступљено дана, 13.03.2023.

84. <https://www.kurir.rs/vesti/politika/2613293/skandalozno-bosanska-tajna-sluzba-oba-prisluskuje-zvanicnike-srbije>, Интернет, приступљено дана, 15.03.2023.
85. <https://www.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=236534>, Интернет, приступљено дана, 15.03.2023.
86. <https://www.juznevesti.com/Politika/Ruski-centar-negira-navode-Gardijana-da-se-tamo-obucava-Srbskacast.sr.html>, Интернет, приступљено дана 15.03.2023.
87. <https://infosrpska.ba/8788-2/>, Интернет, приступљено дана 15.03.2023.
88. <https://www.argumenti.rs/o-cemu-razgovaraju-dragan-mektic-i-avdo-avdic/>, Интернет, приступљено дана 15.03.2023.
89. <https://avaz.ba/vijesti/bih/731196/zasto-je-iznerviran-osmanov-megafon-i-da-li-je-vaskovic-glavni-uzrok>, Интернет, приступљено дана 15.03.2023.
90. <http://mit.gov.rs>, Интернет, приступљено дана, 25.03.2024.
91. <https://www.kultura.gov.rs/tekst/4997/propisi-iz-oblasti-medija.php>, Интернет, приступљено дана 19.08.2023.
92. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/dosije/aktuelno.292.html:581788Balisticari-Ljude-pobile-dve-bombe-na-daljinski>, Интернет, приступљено дана 08.03.2023.
93. <https://www.novosti.rs/vesti/politika/954856/slucaj-racak-22-godine-vokerove-lazi-koja-omogucila-bombardovanje-jugoslavije>, Интернет, приступљено дана 28.12.2021.
94. <https://www.frontal.rs/robinson-muslimanska-vojska-granatirala-markale/>, Интернет, приступљено дана 08.03.2023.
95. <http://www.rm.coe.int>, Интернет, приступљено дана 24.04.2023.

96. https://rtv.rs/sr_lat/hronika/svedok-granatu-na-markale-sa-zgrade-bacili-muslimani_639676.html, Интернет, приступљено дана 08.03.2023.
97. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/dosije/aktuelno.292.html:581788-Balisticari-Ljude-pobile-dve-bombe-na-daljinski>, Интернет, приступљено дана 08.03.2023.
98. <https://www.danas.rs/dijalog/licni-stavovi/secanje-na-racak/>. Интернет, приступљено дана 28.12.2021.
99. *Cambridge Dictionary*, <http://dictionary.cambridge.org>, Интернет, приступљено дана 03.04.2023.
100. "Campaign for the Safety of Journalists", <http://www.coe.int/en/web/freedom-expression/safety-of-journalists-campaign>, Интернет, приступљено дана 07.08.2023.
101. "Community Media", [https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/community-media#{%2244334603%22:\[3\]}](https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/community-media#{%2244334603%22:[3]}), Интернет, приступљено дана 09.08.2023.
102. *Collins Dictionary*, <http://www.collinsdictionary.com>, Интернет, приступљено дана 03.04.2023.
103. **Chomsky N.**, "10 strategies of manipulation" by the media", <https://www.demenzemedicinagenerale.net/pdf/14-10-strategies-of-manipulation.pdf>, Интернет, приступљено дана 16.09.2023.
104. "Чија је "мека моћ" већа, Русије или Запада", <http://www.rts.rs>, Интернет, приступљено дана 21.04.2023.
105. "Шта је маркетинг"? <http://www.marketingfancier.org>, Интернет, приступљено дана 21.04.2023.
106. "18 Organizations Leading the Fight Against Fake news", <http://thetrustedweb.org>, Интернет, приступљено дана 03.09.2023.
107. <http://sr.m.wikipedia.org>, Интернет, приступљено дана 10.06.2024.

12. БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА

Александар Бодрожих рођен је 18. октобра 1974. године у Сомбору, где је завршио основну и средњу школу, као и нижу музичку школу „Петар Коњевих“, одсек – кларинет.

Након завршене средње школе и одслуженог војног рока, уписао је и са успехом завршио Вишу економску школу у Новом Саду, на управно – правном смеру, након чега студије наставља на Факултету за предузетни менаџмент Универзитета Браћа Карић и стиче академско звање дипломираног инжењера за предузетни менаџмент.

Школске 2010/11. године уписује двогодишње мултидисциплинарне мастер студије „Тероризам, организовани криминал и безбедност“, на Ректорату, Универзитету у Београду и завршава их са општом просечном оценом 8,41 и одбраном мастер рада на тему „Утицај мултинационалних компанија на еколошку безбедност“, под менторством проф. др Драгана Симеуновића и стиче звање: мастер – менаџер за тероризам, организовани криминал и безбедност.

Од 1996–1998. године био је запослен у приватној фирми, на пословима логистике и производње, након чега заснива радни однос у Безбедносно-информативној агенцији (БИА) у Београду, где у континуитету ради од 1998. године до данас.

Од оснивања 2015. године запослен је на Академији за националну безбедност у Београду, на којој је био сарадник у настави, а сада је у звању асистента на предметима *Супротстављање деловању страних обавештајних служби* и *Контраобавештајна заштита*. Како се већ две деценије бави питањима која су у непосредној практичној вези са курикулумима наведених наставних предмета, на којима ради као асистент, као природан след догађаја, школске 2016/2017. године, уписује последипломске докторске студије

политикологије на Факултету политичких наука, Универзитета у Београду, на којима је положио све предвиђене испите и остварио општу просечну оцену 9,41.

Одржао је три гостујућа предавања на мастер студијама на Факултету политичких наука, на предмету Еколошка безбедност (предавање по позиву) у својству стручњака из праксе, у школској 2017/2018. и 2018/2019.

На Факултету безбедности Универзитета у Београду од школске 2023/2024 ангажован је у својству предавача у оквиру акредитованог кратког студијског програма "Заштита тајних података".

На Криминалистичко-полицијском универзитету у Београду је у оквиру плана реализације стручне праксе на студијама другог степена, у летњем семестру школске 2023/2024 године одржао предавања у својству гостујућег предавача студентима специјалистичких академских студија Криминалистике, мастер академских студија Криминалистике и мастер академских студија Националне безбедности, на тему: "Организација и надлежност Безбедносно-информативне агенције и практични аспекти обављања обавештајних, контраобавештајних и безбедносних полсова".

Координатор је курса „Безбедност у међународним односима“ на Дипломатској академији Министарства спољних послова Републике Србије и један од предавача на предмету Безбедност у савременим међународним односима.

Објавио је четири научна рада у часописима „Култура полиса“ (М 51), „Национална безбедност“ (М 53), „Српска политичка мисао“ (М 24) и „Теме“ (М 24).

Ожењен је Иваном, отац је троје деце.

13. СПИСАК ОБЈАВЉЕНИХ РАДОВА

1. Бодрожих А., „Правни оквир заштите еколошке безбедности“, *Национална безбедност*, 5/2017.
2. Бодрожих А., „Утицај мултинационалних компанија на еколошку безбедност“, *Култура пописа*, 37/2018.
3. Бодрожих И., Бодрожих А., „Политичко-правни аспекти ширења лажних вести“, *Српска политичка мисао*, 3/2018.
4. Бодрожих А., „Тајна као претпоставка политичке моћи“, *Теме*, 1/2019.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора АЛЕКСАНДАР БОДРОЖИЋ

Број индекса 31 / 2016

Изјављујем

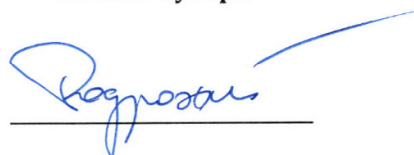
да је докторска дисертација под насловом

ПОЛИТИЧКО БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ ЧИРЕЊА ЛАЖНИХ ВЕСТИ

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 03.07.2025.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора АЛЕКСАНДАР БОДРОЖИЋ

Број индекса 31/2016

Студијски програм ДОКТОРСКЕ СТУДИЈЕ ПОЛИТИКОЛОГИЈЕ

Наслов рада ПОЛИТИЧКО БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ КИРЕЊА ЛАЖНИХ ВЕСТИ

Ментор ДР ДРАГАН СИМЕУНОВИЋ

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 03.07.2025.

Бодрожић

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ПОЛИТИЧКО БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ ЦИФРЕНА
ПАЖЊИХ ВЕСТИ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 03.07.2025

